

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Ermeni Patriği Arsevik Nerses II. Varjabedyan'ın
Fransız Büyükelçisine Sunduğu Rapor

Taner ASLAN

1988-1994 Dağlık Karabağ Savaşı –
İnsanlık Tarihinin İlk Terörist Savaşı

Oleg Y. KUZNETSOV

İspanyol Diplomatik Raporlarında
Ermeni Sorunu Algısı (1914-1922)

Yasemin TÜRKKAN TUNALI

Ermenistan Harekâtı Sırasında Arpaçay'ın
Batisında Ermeni Mezâlimi ve Tahribâtı (1920)

Hasan DEMİRCİ

ÖZEL DOSYA:

Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Meselesi

Ermeni Vakıflarına İlişkin Avrupa İnsan
Hakları Mahkemesi'nin Kararları

Deniz AKÇAY

Ermeni Soykırımını Tanıma ve Hasar Tazmin Taleplerinin
Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesine İlişkin Esaslar

Pulat TACAR

sayı

57

2017

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2017, Sayı 57

YAYIN SAHİBİ
Ali Kenan ERBULAN

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN	Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)
Yiğit ALPOGAN (E. Büyükelçi)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU (Boğaziçi Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Prof. Dr. Sadi ÇAYCI (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	Prof. Dr. Mehmet SARAY
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (E. Büyükelçi)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Dr. Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi)	Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Gazi Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Çınar ALDEMİR (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Dr. Ayten MUSTAFAYEVA (Azerbaycan İlimler Akademisi, İnsan Hakları Enstitüsü)
Prof. Dr. Edward ERICKSON (Tarihçi)	Jeremy SALT
Prof. Dr. Michael M. GUNTER (Tarihçi)	Prof. Dr. Norman STONE
Prof. Dr. Enver KONUKÇU	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI (Tarihçi)	Prof. Dr. Hakan YAVUZ (Utah Üniversitesi)

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 11 Ağustos 2017

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 45 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 30 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	9
(Editorial Note)	
MAKALELER	11
(ARTICLES)	
Olaylar ve Yorumlar	11
(Facts and Comments)	
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni Patriği Arsevik Nerses II. Varjabedian'ın Fransız Büyükelçisine Sunduğu Rapor	59
(Report Submitted to the French Ambassador by the Armenian Patriarch Arsevik Nerses II. Varjabedian)	
Doç. Dr. Taner ASLAN	
1988-1994 Dağlık Karabağ Savaşı – İnsanlık Tarihinin İlk Terörist Savaşı	101
(Nagorno-Karabakh War 1988-1994 – First Terrorist War in History)	
Dr. Oleg Y. KUZNETSOV	
İspanyol Diplomatik Raporlarında Ermeni Sorunu Algısı (1914-1922)	133
(The Perception of Armenian Question in the Spanish Diplomatic Reports (1914-1922))	
Dr. Yasemin TÜRKKAN TUNALI	
Ermenistan Harekâtı Sırasında Arpaçay'ın Batısında Ermeni Mezâlimi ve Tahribâtı (1920)	167
(Armenian Atrocities and Destructions in the West of Arpaçay During Armenia Attack of Turkish Army (1920))	
Hasan DEMİRCİ	
ÖZEL DOSYA: ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN ERMENİ MESELESİ	203
Ermeni Vakıflarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları	205
Dr. Deniz AKÇAY	
Ermeni Soykırımını Tanıma ve Hasar Tazmin Taleplerinin Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesine İlişkin Esaslar	219
Pulat TACAR	
YAZIM KURALLARI	241
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

Ömer Engin LÜTEM

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Doç. Dr. Taner ASLAN

1972 yılında Aksaray İli Belisırma Köyünde dünyaya geldi. İlk, orta ve lise tahsilini Aksaray'da tamamladı. 19. Mayıs Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümünde okudu. Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliğini bitirdi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi ABD'nde yüksek lisans, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi ABD'nde doktora yaptı. 2013 tarihinde doçent oldu. 1998-1999 yılları arasında Kayseri İli Yeşilhisar İlçesi Ticaret Meslek Lisesinde tarih öğretmenliği yaptı. 1999 yılında Niğde Üniversitesi Aksaray Eğitim Fakültesine araştırma görevlisi olarak girdi. Erasmus öğretim üyesi değişim programıyla Avusturya Salzburg'da Salzburg Üniversitesinde bulundu. YÖK bursuyla Amerika Birleşik Devletleri Virginia Eyaletinde 3 ay süreyle eğitim ve araştırma yaptı. Yurt içi ve yurt dışında sempozyum ve eğitim etkinliklerinde bulundu. Halen Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Öğretmenliğinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Dr. Oleg Y. KUZNETSOV

1992’de, Orel Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinden mezun oldu. 1996 yılında “yerel tarih” alanındaki doktora tezini Kursk Devlet Pedagojik Üniversitesinde Tarih Bilimleri Bölümü’nde savunmuştur. 2004 yılında Rusya Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk Enstitüsü’nden şeref öğrencisi olarak mezun oldu.

Tula Devlet Üniversitesi, Rusya Federasyonu Adalet Bakanlığı Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve FSB Moskova Sınır Enstitüsü’nde ders verdi. Hâlihazırda, özel hukuk ve hukuki danışmanlık işleriyle meşgul olmaktadır. Rus tarihi, Doğu Avrupa ve Kafkaslar, profesyonel yükseköğrenim teorisi ve metodolojisi, Rus anayasa ve ceza hukuku, medeni hukuk ve ceza hukuku süreçleri, cebri icra, savunma ve uluslararası insancıl hukuk alanında 150’den fazla bilimsel makale ve yayımlanmış eseri (6 monografi ve 3 lise ders kitabı dâhil olmak üzere) bulunmaktadır. Çok sayıda eseri İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe ve Azericeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

Uzmanlık alanları Rus tarihi ve coğrafyası, Orta Çağda ve modern zamanlarda Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya, profesyonel yükseköğrenim metotları ve teorisi, usul hukuku cebri icra ve cezai adalet, etnik ve dini gruplar arası ilişkilerin yasal düzenlenmesi ve vatandaşların haklarının, özgürlüklerinin ve meşru çıkarlarının korunmasıdır.

Bilimin, eğitimin, kültürün ve bilimsel-teknik aktivitelerin gelişmesine sağladığı kişisel katkıları sayesinde çeşitli kamusal ve akademik ödüllere sahiptir.

Dr. Yasemin TÜRKKAN TUNALI

1982 yılında Denizli’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Denizli’de tamamladı. 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun oldu. 2006 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı.

Yüksek lisansını Türk Modernleşmesinde Yeni Adam Dergisi (1934-1938) adlı çalışmasıyla; doktorasını, İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye adlı çalışmasıyla yine aynı kurumda tamamladı. Doktora çalışmasının araştırma kısmını; Erasmus Staj Hareketliliği Programı, TÜBİTAK Yurtdışı Araştırma Bursu ve H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün sağladığı imkânlarla 2009-2012 yıllarında, aralıklı olarak Madrid-İspanya’da yürüttü. Bu süre zarfında Bilimsel Araştırmalar Yüksek Konseyi, Tarih Enstitüsü’nde (CSIC-Instituto de Historia), misafir araştırmacı olarak bulundu. Çalışmalarına H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde Araştırma Görevlisi Doktor olarak devam etmektedir.

Hasan DEMİRCİ

Erzurum İli'ne bağlı Şenkaya İlçesi'nde doğdu. İlk ve Ortaöğretimini tamamladıktan sonra 2009 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne başladı. Adı geçen bölümü, 2013 yılında *Gizli İslam Komitesi'nden Şûra Hükümeti'ne Oltu(1917-1920)* adlı Lisans Tamamlama Çalışması ile birincilik derecesiyle bitirdi. 2016 yılında Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'ndan *1919'da Amerikan Heyetlerinin Doğu Anadolu ve Transkafkasya Gezileri ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporları* konulu çalışmayla yüksek lisans (master) mezunu oldu. 2015 yılından beri Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır ve halen doktora öğrencisi olarak Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda ilmî çalışmalarına devam etmektedir.

Dr. Deniz AKÇAY

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans eğitimi almış, aynı fakültede 1968-1971 yılları arasında İÜHF Devletler Umumi Hukuku kürsüsünde asistan olarak çalışmıştır. 1972 yılında Nancy Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne bağlı Centre Européen Universitaire'de Avrupa Kamu Hukuku Lisans Üstü Diploması (Diplôme d'Etudes Supérieures –DES) ve Nancy Hukuk Fakültesi'nde Devletler Umumi Hukuku'nda DES dereceleri almıştır. 1973'te İstanbul Barosu'na avukat olarak kaydolmuştur. 1976'da Nancy Hukuk Fakültesi'nde Siyasal Bilimler DES'ini La démocratie du travail dans l'œuvre de Wilhelm Reich başlıklı tezi ile almıştır. 1982'de aynı fakültede Devletler Umumi Hukuku'nda Le Rôle de la Notion de Peuple dans l'Evolution des Concepts du Droit International başlıklı derecesi ile Doktora'sını tamamlamıştır. 1986-1988 yılları arasında BNP-AK Bankası'nda Hukuk Müşaviri olarak çalışmıştır. 1988'den emekliliğine kadar Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi Nezdindeki Daimi Temsilcilği'nde Uzman Hukukçu statüsünde çalışmıştır. Kendisine 1998'de Bakanlar Kurulu kararıyla Ortak Hükümet Ajansı titri verilmiştir. 2007'de Avrupa Konseyi İnsan Hakları Yönetim Komitesi'nin (Comité Directeur des Droits de l'Homme) Komitesi'nin başkan yardımcılığına seçilmiştir. 2009'da aynı Komite'nin başkanlığına seçilmiştir. Ayrıca görevi sırasında, gerek AIHM denetim mekanizmasının işleyişi ve geleceği gerek yerel yargıç ve savcılara yönelik insan hakları eğitimi ile ilgili olarak çeşitli Avrupa merkezlerinde düzenlenen çok sayıda konferans, seminer ve toplantıya katılmıştır. Türkçe ve Fransızca olarak dergi, armağan kitabı, gazetelerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır.

Pulat TACAR

Emekli Büyükelçi. 1954 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1981-84 yılların arasında Endonezya'da, 1984-87 yıllarında Avrupa Topluluğu nezdinde ve 1989-95 yılları arasından UNESCO nezdinde büyükelçilik yapmıştır. *Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi* (1996), *Siyasetin Finansmanı* (2000), *50. Yılında UNESCO: Mozart gibi Beyhude mi?* (1999) ve Yunus Nadi Sosyal Bilimler ödülünü kazandığı *Terör ve Demokrasi* (1999) başlıklı dört kitabı vardır.

Dergimizin bu 57. sayısında beş makale ve iki rapor bulunmaktadır.

İlk yazımız **Olaylar ve Yorumlar**'da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Nisan, Mayıs ve Haziran 2017 aylarındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Görüleceği üzere iki ülke ilişkilerinde kayda değer bir değişiklik yoktur. Bu yazımızda ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türk Ermenilerine mesajı ile 24 Nisan 2017 tarihinin Türkiye ve Ermenistan'da anılması ve Ermeni Sorunu konusunda ABD, Fransa ve diğer bazı ülkelerdeki gelişmeler anlatılmaktadır.

Ermeni Patriği Arsevik Nerses II. Varjabedian'ın Fransız Büyükelçisine Sunduğu Rapor başlıklı çalışmada Taner Aslan, Ermeni Patriği'nin 6 Temmuz 1880 tarihinde Fransız Büyükelçisine gönderdiği, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine vurgu yaparak, anlaşmada öngörülen reformların uygulanması hususunda desteğini istediği ve yanılıcı nüfus istatistiklerine de yer verdiği raporu incelemektedir.

Rus akademisten Dr. Oleg Kuznetsov **1988-1994 Dağlık Karabağ Savaşı – İnsanlık Tarihinin İlk Terörist Savaşı** başlıklı makalesinde Ermeni ayrılıkçıların Dağlık Karabağ Savaşı sırasında işlediği insanlığa karşı suçlar ile terörist eylemleri hukuki normlara da göre değerlendirerek incelemektedir.

İspanyol Diplomatik Raporlarında Ermeni Sorunu Algısı (1914-1922) başlıklı çalışmada Yasemin Türkkan Tunalı, İspanyol diplomatik arşivlerinden elde ettiği bilgiler ışığında, Ermeni meselesi ile doğrudan doğruya ilgisi ya da o dönemde bir çıkarı bulunmadığı görülen bir devlet olarak İspanya'nın diplomatik temsilcileri tarafından meselenin nasıl algılandığını ortaya koymaktadır

Hasan Demirci **Ermenistan Harekâtı Sırasında Arpaçay'ın Batısında Ermeni Mezâlimi Ve Tahribâtı (1920)** başlıklı makalesinde 1920 yılında Türk ordusunun Kazım Karabekir Paşa'nın kumandasında Ermenilere karşı harekâtı sırasında, geri çekilen Ermenilerin, Arpaçay Nehri'nin batısındaki köylerde gerçekleştirdiği mezâlim ve tahribâtı incelemektedir.

Ermeni meselesinin siyasi hedeflerinin hukuki alana taşınmaya çalışıldığı bu dönemde, hukuk alanındaki çalışmaların giderek önem kazandığı görülmektedir. Bu sayımızda **Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Meselesi** konulu bir özel dosyada iki rapor yer almaktadır. Birinci rapor Deniz

Akçay'ın hazırladığı **Ermeni Vakıflarına İlişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kararları** başlığını taşımaktadır. İkincisi ise Pulat Tacar'ın hazırladığı **Ermeni Soykırımını Tanıma Ve Hasar Tazmin Taleplerinin Hukuksal Açıdan Değerlendirilmesine İlişkin Esaslar** konulu çalışmadır.

İyi okumalar dileği ve saygılarımızla,

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

Büyükelçi (Emekli)

Avrasya İncelemeleri Merkezi, Onursal Başkan

oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu incelemede Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Nisan, Mayıs ve Haziran 2017 aylarındaki gelişmeler ele alınmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türk Ermenilerine mesajı ile 24 Nisan 2017 tarihinin Türkiye ve Ermenistan'da anılması ve Ermeni Sorunu konusunda ABD, Fransa ve diğer bazı ülkelerdeki gelişmeler anlatılmaktadır.*

Anahtar Sözcükler: *Türkiye, Ermenistan, Ermeni Diasporası, ABD, Fransa, Çek Cumhuriyeti, Lübnan, Ürdün, İsveç, Kanada, Recep Tayyip Erdoğan, Mevlut Çavuşoğlu, Serj Sarkisyan, Donald Trump, François Hollande, Emmanuel Macron, Washington Ermeni Soykırım Müzesi*

Abstract: *This article deals with Turkey- Armenia relations during April-June 2017 period. The message by President Erdoğan to Turkey's Armenians and the commemorations of 24th of April in Turkey and Armenia are also studied. Lastly the developments concerning Armenian Question in U.S, France and in some countries are evaluated.*

Keywords: *Turkey, Armenia, Armenian Diaspora, USA, France, Czech Republic, Lebanon, Jordan, Sweden, Canada, Recep Tayyip Erdoğan, Mevlut Çavuşoğlu, Serge Sarkissian, Donald Trump, François Hollande, Emmanuel Macron, Washington Armenian Genocide Museum*

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

İncelediğimiz dönem içinde (Nisan, Mayıs, Haziran 2017) Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde kayda değer bir gelişme olmamıştır.

Oysa bir önceki dönemde, herhangi bir olumlu tepki almamış olsa da, Türkiye Dışişleri Bakanının ağzından, “Tarihçiler Komisyonu” önerisini tekrarlamıştır.¹

Ayrıca Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Lavrov’un da Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi müzakereleri başladığında Rusya’nın bu sürece katkıda bulunmaya hazır olduğuna ve mevcut sorunların çözümlenebileceğine sözleri² dikkat çekmiştir. Ancak iki ülke ilişkileri müzakerelere başlanması noktasından çok uzakta olduğundan Rusya’nın bir katkısı da söz konusu olmamıştır. Günün birinde iki ülke arasında müzakerelere başlanması mümkün olursa arabulucu veya kolaylaştırıcı olarak Rusya’nın seçilmesi, herhalde İsviçre’den daha gerçekçi bir tercih olur.

Ermenistan’da Türkiye ile ilişkiler söz konusu olduğunda güvenlik konusunun ön planda yer aldığı görülmektedir.

Ermenistan’ın bu sorunu çözmesinin en mantıklı yolu, Türkiye ile olan sorunlarını halletmek ve ardından, bu büyük komşusu ile yakın işbirliği kurmaktır.

Ancak Ermenistan bu yolu benimsememekte ve soykırım iddiaları, tazminat (ve hatta toprak) talepleri ve malların iadesi gibi esas itibarıyla 1920’lerde çözümlenmiş sorunları Diaspora aracılığıyla canlı tutmaya çalışmakta, diğer yandan Türkiye’nin Kafkaslarda barış ve güvenliğin sağlanması için çözümünü elzem gördüğü Karabağ sorununda anlaşmaya yanaşmamaktadır. Bunun sonucu olarak da güvenlik sorunu daha da büyümekte ve Ermenistan bu sorunu “dışarıdan yardım alarak” çözümlenmeye çalışmaktadır.

“Dışarıdan yardım” ise Rusya ile ittifak ve bu ülkenin kurduğu Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’dür.

Başkan Sarkisyan Şubat ayı içinde yaptığı bir konuşmada³ Ermenistan’ın güvenliği için bu iki unsuru saydıktan sonra NATO’ya değinerek uluslararası

1 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 56, ss.17-20

2 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 56, s.15

3 “Union With Russia One of Vital Elements for Armenia’s Security – President,” *Sputnik*, 20 Şubat 2017 <https://sputniknews.com/politics/201702201050879757-armenia-russia-president-security/>

barış ve güvenliği daha da güçlendirmek için NATO ve üyeleriyle çalışmaya devam edeceklerini söylemiştir. Ardından tüm bu faktörlerin (Rusya ile ittifak, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü üyeliği ve NATO ile işbirliği), düşmanca denmese dahi dost olmaktan uzak olan komşusu Türkiye'nin politikasını etkisiz hale getirmek için önemli olduğunu belirtmiştir.

Burada ilginç olan husus, Sarkisyan'ın Ermenistan'ın üyesi olmadığı ancak Türkiye'nin üyesi bulunduğu NATO'yu güvenliğinin bir unsuru olarak görmesidir.

Ermenistan ve NATO

Batılı Devletler, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra yeni kurulan devletlerden bazılarına, ilişkileri geliştirebilmek için AB ve/veya NATO ortak üyeliği önermişlerdi. Ermenistan içinde bulunduğu zor koşulları ve Rusya Federasyonu ile güç ilişkilerini dikkate alarak bu önerileri kabul etmişti. Ancak AB ortak üyeliği, imzalanmasına az kala, Rusya'nın baskısı nedeniyle gerçekleşmemiş ve Ermenistan Avrasya Ekonomik Birliğine katılmak durumunda kalmıştı.

NATO ile ilişkiler bir "Bireysel Ortaklık Eylem Planı" çerçevesinde yürütülmüş ve Ermenistan'ın Kosova ve Afganistan barış güçlerine katılması bu işbirliğinin başarısı olarak görülmüştür. Diğer yandan NATO, özellikle Rusya'nın son yıllardaki yayılcı politikası karşısında, askeri alan dâhil hemen her konuda Rusya'nın güdümü altındaki Ermenistan'a azami yakınlığı göstermiştir. Sonuç olarak Ermenistan kendisini bir tür "fahri" NATO üyesi gibi görmeye başlamış ve bu örgütün mümkün olan her etkinliğine katılmaya ve buralarda kendi politikalarını savunmaya, hatta karşıtı ülkeleri NATO dâhilinde yermeye başlamıştır. Bunun en iyi ve en son örneği 2016 Kasım ayında İstanbul'da toplanan NATO Parlamenter Asamblesinde bir Ermeni milletvekilinin Türkiye'yi soykırım yapmak ve İŞİD'e yardım etmekle suçlamasıdır.⁴

NATO, özellikle Rusya'nın son yıllardaki yayılcı politikası karşısında, askeri alan dâhil hemen her konuda Rusya'nın güdümü altındaki Ermenistan'a azami yakınlığı göstermiştir. Sonuç olarak Ermenistan kendisini bir tür "fahri" NATO üyesi gibi görmeye başlamış ve bu örgütün mümkün olan her etkinliğine katılmaya ve buralarda kendi politikalarını savunmaya, hatta karşıtı ülkeleri NATO dâhilinde yermeye başlamıştır.

4 "Çavuşoğlu'ndan Ermeni vekile İŞİD tepkisi: Önce dürüst olalım," *Sputnik*, 19 Kasım 2016 <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201611191025886982-cavusoglu-ermeni-vekil-durust-isisid-nato/>

NATO üyesi olmadan üye gibi davranmak anlamına gelen bu davranış NATO üyeleri ve Örgütü tarafından kayda değer bir tepki ile karşılanmamış ve NATO Ermenistan ile yakınlaşma politikasını sürdürmüştür. NATO'ya karşı kurulmuş olduğu genel olarak kabul edilen Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (CSTO = Collective Security Treaty Organization) Genel Sekreter olarak bir Ermeni generalin atanmış olması da dikkatleri çekmemiştir. Geçen Şubat ayı sonunda Başkan Sarkisyan'ın Brüksel'de NATO'yu ziyareti sırasında Genel Sekreter Stoltenberg Ermenistan ile olan işbirliği ve ilişkilerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Ermenistan'ın NATO misyonuna ve terörle mücadeledeki önemli katkılarına değinmiştir.⁵ Son olarak da NATO'nun Kafkasya Özel Temsilci James Appathurai Haziran ayında Ermenistan'ı ziyaretinde Ermenistan'ı güvenilir bir ortak olarak nitelendirmiş ve artık adet olduğu gibi, Afganistan ve Kosova'daki barış güçlerine katkısını övmüştür.⁶

Rusya'nın güdümündeki bir ülke ile yakın ilişkiler içinde olmanın önemi takdir edilmekle beraber, bu ilişkilerde bir ölçü, bir sınır olması gerekmektedir. NATO Ermenistan'a ne kadar yakınlık gösterirse göstereceği bu ülke, bazen isteksizlikle de olsa, Rusya'nın politikasını izlemek durumundadır. NATO'nun yakınlaşma politikası da bu gerçeği değiştirmeyecektir.

Diğer yandan bu konuda madalyonun diğer yüzünü de dikkate almakta yarar vardır. NATO'nun bu aşırı ilgisi Ermenistan liderlerinde kendi ülkelerinin NATO için vazgeçilemez bir öneme sahip olduğu gibi bir kanı uyandırmış, bu da, yukarıda değindiğimiz gibi, NATO'nun Ermenistan'ın güvenliğinin, özellikle Türkiye'ye karşı güvenliğinin, bir unsuru olarak görünmesine yol açmıştır.

Diğer yandan NATO'nun bu ilgisinin Karabağ Sorunu üzerine de etkisi vardır. Bu sorunun güç kullanılarak çözümlenmemesi için Rusya'nın desteğine ek olarak NATO'nun desteğini de almış olduğuna inanan Ermenistan'ın, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı olarak işgal etmiş bulunduğu, Karabağ dahil, Azerbaycan topraklarından çekilmesi için bir çaba harcamayacağı açıktır. Aynı şekilde NATO'dan bir itiraz gelmediğine göre, Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu, saldırgan denebilecek olan soykırımın tanınması, tazminat ödenmesi gibi taleplerini rahatlıkla sürdürmektedir. Ayrıca Ermenistan'da bazı aydın çevrelerde NATO'nun gerektiğinde, (mesela

5 "Jens Stoltenberg: NATO Ermenistan'la mesaisine sadıktır," *News.am*, 27 Şubat 2017, <https://news.am/tur/news/375816.html>.

6 "NATO Representative Visits Yerevan, Calls Armenia a Reliable Partner," *Armenian Weekly*, 13 Temmuz 2017.

Karabağ'da bir savaş gibi bir nedenle) Türkiye'nin Ermenistan'a herhangi bir müdahaleyi önleyeceği gibi bir kanının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁷

II - TÜRKİYE'DE GELİŞMELER

İncelediğimiz dönem içinde Ermeniler ve Ermeni sorunu konusunda Türkiye'de bazı gelişmeler yaşanmıştır.

Bunların başında uzun süredir hasta olması nedeniyle görevini yapamayan Ermeni Baş Patriği Mutafyan'ın yerine yeni bir patrik seçimi yapılması gelmektedir. Türkiye Ermenileri yönünden hayli önemli olan ve Ermenistan'ın da, Eçmiyazin Baş Patrikliği aracılığıyla karışmaya çalıştığı bu konu hakkında Patrik seçimi yapıldıktan sonra bilgi vereceğiz.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 24 Nisan Mesajı

Türkiye Ermenileri yönünden diğer önemli bir gelişme de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son yıllarda yaptığı gibi, bu yıl da 24 Nisan'da Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili Aram Ateşyan'a bir mesaj göndermesi olmuştur.

Söz konusu mesajın metni aşağıdadır:⁸

Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili Sayın Aram Ateşyan,

Çok Değerli Ermeni Vatandaşlarım,

Sizleri sevgiyle, saygıyla selamlıyorum.

Birinci Dünya Savaşı'nın zor şartlarında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerini bu yıl da saygıyla anıyor, torunlarına taziyelerimi sunuyorum.

Bölgenin iki kadim toplumu olarak Türkler ve Ermeniler bin yıldır omuz omuza yaşadıkları bu coğrafyada, ortak bir tarihi ve kültürü paylaşmıştır.

7 "David Shahnazaryan: Do Not Measure it by 800 Hectares, It's Not Relevant," *Aravot*, 15 Haziran 2017.

8 "Erdoğan'dan 24 Nisan mesajı," *Agos*, 24 Nisan 2017, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18332/erdogan-dan-24-nisan-mesaji>

Ermeni toplumu, gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Cumhuriyetimizin yüzyıla yaklaşan geçmişinde çok kıymetli evlatlar yetiştirerek ülkemizin gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur.

Dün olduğu gibi bugün de Ermeniler, ülkemizin eşit ve hür vatandaşları olarak, sosyal, siyasi ve ticari hayatımızın her alanında önemli roller üstlenmektedir.

Yüzyıllarca sevinç ve tasada ortak iki halkın, geçmişin yaralarını sarması ve insani bağlarını daha da kuvvetlendirmesi hepimizin ortak amacıdır.

Bu doğrultuda son 14 yılda birçok adım attık, tarihi nitelikte reformları hayata geçirdik.

Osmanlı Ermenilerinin hatırasına ve Ermeni kültürel mirasına sahip çıkmaya yönelik çalışmalarımızı, önümüzdeki süreçte artarak sürdüreceğiz.

Bu vesileyle şu hususun altını özellikle çizmek isterim: Ülkemizdeki Ermeni cemaatinin huzuru, güvenliği ve mutluluğu bizim için özel öneme sahiptir.

Tek bir Ermeni vatandaşımızın dahi ötekileştirilmesine, dışlanmasına, kendini ikinci sınıf hissetmesine tahammülümüz yoktur.

Türkiye Ermenileri Patriği seçiminin kısa zamanda neticelenmesini temenni ediyor, çalışmalarınızda sizlere muvaffakiyetler diliyorum.

Bu düşüncelerle, yirminci yüzyılın başında yaşamını yitiren Osmanlı Ermenilerinin hatıralarını bir kez daha yâd ediyorum.

Birinci Dünya Savaşı'nın sıkıntılı şartlarında hayatını kaybeden milyonlarca Osmanlı vatandaşına Allah'tan rahmet niyaz ediyorum.”

Bu mesaj, 2016 yılı mesajına benzemekle beraber bazı farklar da içermektedir. Geçen yıl mesajı⁹ Birinci Dünya Savaşı'nda ölen Ermeniler konusuna ağırlık verilmekteydi. Bu çerçevede onların yakınlarına taziye sunulmakta, hatıralarına sahip çıkılacağı bildirilmekte ve aynı zamanda acıların ortak olduğu belirtilmekteydi.

9 2016 yılı mesajı için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, ss. 25,26

Bu yılki mesajın da, esas itibarıyla bu konulara değinilmekle beraber, Türkiye Ermenileri için daha güncel konulara yer vermeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede son 14 yılda (AK Parti iktidarı) atılan adımlardan, tarihi nitelikteki reformlardan bahsedilmekte, Ermeni kültürel mirasına sahip çıkılmasından, Ermeni cemaatinin huzur ve güvenliğine verilen önemden ve Ermeni vatandaşlarının ötekileştirilmesine tahammül edilmeyeceğinden söz edilmektedir. Mesaj, Türkiye Ermenilerinin çok önem verdikleri yeni bir Patrik seçilmesi konusuna da temas ederek bu seçimin kısa zamanda sonuçlanması temenni edilmektedir.

Patrik Vekili Başpiskopos Aram Ateşyan bu mesaja 27 Nisan 2017 tarihinde şu cevabı vermiştir:¹⁰

Türkiye Ermenileri Patrikliği, geçtiğimiz 24 Nisan'da, Birinci Dünya Savaşı'nda şehit olan Ermeniler ve yaşamını yitiren tüm Osmanlı tebaası için anma ayini gerçekleştirmiştir. Bu yıl üçüncü kez olarak, Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan Beyefendi bu anlamlı günde özel bir mesaj yayımlamak suretiyle acımızı paylaşmışlar ve bizleri gerçekten duygulandırmışlardır. İnsani vurgusu güçlü bu mesaj ve yaklaşımları için kendilerine müteşekkirimiz.

Aynı mesajın içeriğinde Ermeni asıllı yurttaşlarımız tarafından güzel ülkemize verilen hizmetlerin zikredilmesi ve onların huzuru, güvenliği ve mutluluğu hususlarına atfedilen özel önem cemaatimiz çevrelerinde çok olumlu yankı bulmuş ve büyük bir memnuniyetle algılanmıştır. Ülkemizin birlik ve beraberlik ortamının güçlenmesi bakımından, bu mesajda ifadesini bulmuş olan önderlik anlayışı hepimiz açısından paha biçilemez niteliktedir.

Patrikhanemiz, Türkiye'deki Ermeni kültürel mirasının korunması ve yaşatılması için, mesajda bahsi geçtiği üzere, devletimizin atacağı adımlara her daim destek olmayı da bir yurttaşlık sorumluluğu addetmektedir.

Bu vesileyle Sayın Cumhurbaşkanımız'a Patriklik Makamımız ve tüm cemaatimiz adına en derin saygı ve şükranlarımızı arz ederiz. Yüce devletimizin ilelebet payidar kalması için her daim duacıyız.

Patrik Vekilinin bu mesajının Türkiye Ermenilerinin çoğunluğunun düşünce ve duygularını yansıttığına inanıyoruz.

10 Türkiye Ermenileri Patrikliği Resmi İnternet Sayfası, "Basın Bildirisi"
<http://www.turkiyecermenileripatrikligi.org/site/basin-bildirisi/>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söz konusu mesajına bir başka tepki de gitgide bir Diaspora gazetesi haline dönüşmekte olan AGOS gazetesi Genel yayın Yönetmeni Yetvart Danzikyan'dan gelmiştir.¹¹ Adı geçen, kritik sorunun Osmanlı Ermenilerine ne olduğu ve neden öldürüldükleri olduğunu ifadeden sonra, Ermenilerin İttihat ve Terakki'nin planlı bir operasyonu çerçevesinde, bilinçli olarak öldürüldükleri görüşünü tekrarlamış, inkâr edilen ya da “savaşın zor şartlarında öldüler” denen Ermenilerin bunlar olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan “inkâr” oldukça Ermenilerin aslında yaslarını tutamadıkları gibi bir fikir de ileri sürmüştür. Ayrıca bir talep havası vermeden, 24 Nisan için Ermenilere şu imkânların verilmesinden bahsetmiştir: 24 Nisan'da ziyaret edilecek ve çiçek bırakılacak bir Ermeni anıtı olması, Ermenilere, özel sektörde çalışsalar dahi 24 Nisan'da işe gitmeme hakkının tanınması. Son olarak, daha gerçekçi bir yaklaşımla taziyenin Cumhuriyet tarihinde bir adım olduğunu ve bunu yapmayan siyasi kuruluşlar da bulunduğunu belirtmiştir.

Türkiye'de 24 Nisan'ı Anma Platformu konuşan Murat Çelikkan yaptığı basın açıklamasında “Bizler bu acı hepimizin dedik: Bazı yaralar zamanla iyileşmez dedik, özür diledik, özür diliyoruz. Hesaplaşıyoruz, hesaplaşmaya devam ediyoruz ve devam edeceğiz. Hiç ara vermeyeceğiz. 102 yıl oldu. 103 yıl olmasını beklemeyin. Özür dileyin” demiştir. Bu platformun adını taşıyan bir pankart üzerinde “Ermeni soykırımını tanınmalı, Özür dilenmeli, Tazminat verilmeli” yazı görülmüştür.¹²

Sonuç olarak Türkiye Ermenilerinin çoğunluğunun Patrik Vekili ağzından Cumhurbaşkanlığının 24 Nisan mesajından memnun olduğunu ifade ettiği, buna karşılık Diaspora'ya özenen az sayıda bazı Ermeni ve Türkün bu mesajı yeterli görmediği ve özür dilenmesini istediği söylenebilir. Ne var ki bu talepleri Türk kamuoyunun ilgisini hemen hiç çekmemiştir.

III – 24 NİSAN'IN BAZI ÜLKELERDE ANILMASI

1 - 24 Nisan'ın Türkiye'de Anılması

Geçen yıllarda olduğu gibi bu yıl da Türkiye'de aşırı solcu bazı gruplar İstanbul'da Sultanahmet'teki Türk ve İslâm Eserleri Müzesi önünde, ayrıca Taksim'de ve Tünel'de 24 Nisan'ın anılması için gösteriler yaptılar. 24 Nisan'ı Anma Komitesi adına bir konuşma yapan İnsan Hakları Deneğinden Meral Çıldır, 1914–1923 yılları arasında Küçük Asya'da soykırıma maruz kalmış

11 Yetvart Danzikyan, “24 Nisan Hissiyati,” *Agos*, 27 Nisan 2017, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18372/24-nisan-hissiyati>

12 “Recognize, Apologize, Compensate,” *Horizonweekly*, 25 Nisan 2017.

olan Süryanilerin ve hem Osmanlı hem de Kemalist Hareket tarafından soykırımı uğratılan Pontus Rumlarının hatırlanması gerektiğini söylemiştir. Talat ve Enver Paşa'ların bir mozolede (Abide-i Hürriyet Tepesi) defnedilmiş olmasını eleştirmiş, Talat Paşa'nın adını taşıyan okulların ve mozole yapılmış olmasının soykırımı reddeden tüm kişilerce protesto edilmesini istemiştir. "Anadolu soykırım toprağıdır, Türkiye soykırım toprağıdır. Günümüzde hala soykırım zihniyeti hüküm sürmektedir" demiştir.¹³ Böylelikle bu konuda Diaspora'nın tutumunu, hatta kullandığı deyimleri dahi benimsemiş olmuştur.

Taksim'deki etkinliğe HDP milletvekili Garo Paylan da katılmıştır.¹⁴ Adı geçen birkaç gün önce TBMM Başkanlığına bir önerge vererek, 1 Haziran 1915 Geçici Tehcir Kanununun sonuçlarının incelenmesinin araştırılmasını istemişti. Basına göre¹⁵ önerge şu şekildedir: "Geçici Tehcir Kanunu'nun akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni nüfus tehcire tabi tutulmuş, başta Ermeniler olmak üzere Süryani, Keldani, Ezidi ve Rum halklarında büyük yıkımlara yol açmıştır. Bu kanunun sonuçları, üzerinden 102 yıl geçmesine rağmen bugüne kadar TBMM tarafından araştırılmamıştır. Tehcir Kanunu nedeniyle çok büyük sayıda can kayıpları yaşandığı bilinmektedir. Kanunun uygulamaları sonucunda çok sayıda kültürel varlık ve mülkiyet gasp edilmiş veya kamu iradesiyle el konulmuştur. Tehcir edilen nüfusun yok edilmesinde, dönemin hükümetinin ve kamu görevlilerinin sorumluluklarının araştırılması, tehcirin yarattığı sonuçların günümüze kadar olan etkileri, ülkemizde toplumsal barışın bir bütün olarak sağlanmasında geçmişle ve hakikatle yüzleşmenin yararları, bu konunun her yönüyle istismarının önüne geçebilmek için, "hakikatin" ortaya çıkarılmasına katkı sunulması, gelecek nesillerin Türkiye'de bir arada, özgürce ve barış içerisinde yaşayabilmesine daha fazla olanak sağlanması amacıyla Anayasa'nın 98'inci, İç Tüzüğü'nün 104'üncü ve 105'inci maddeleri gereğince Meclis Araştırması açılması için gereğini arz ve teklif ederim."

Türkiye'de bu yıl "24 Nisan" etkinliklere katılanların sayısının azlığı dikkat çekmiştir. Bu etkinliklere bir tür onur konuğu olarak davet edilmiş olduğu anlaşılan Ermeni asıllı Amerikalı tarihçi Ronald Grigor Suny "kalabalık küçüktü" sözleriyle bu durumu dile getirmiştir.¹⁶ ABD'de yayınlanan Taşnak eğilimli *Armenian Weekly* Dergisini eski editörü, Clark Üniversitesinde Taner Akçam'ın yanında doktora yapmış olan ve şimdi serbest yazar olarak çalışan

13 Aynı kaynak

14 Aynı kaynak

15 "Geçici Tehcir Kanunu' İçin Araştırma Önergesi," *Agos*, 21 Nisan 2017.

16 "Suny "Zor mesele es geçilmiş oldu," *Agos*, 26 Nisan 2017.

ve Türkiye ile yakından ilgilenen Khatchig Mouradian, bu yıl Türkiye'deki 24 Nisan törenlerine az katılım olmasını 15 Temmuz olaylarına bağlayarak Ermeni Diasporasının Türkiye'ye gelmekten korktuğunu söylemiştir.¹⁷ Ancak burada önemli olan dışarıdan gelenlerin sayısının az olması değil Türkiye'den katılanların azlığıdır. Bu da 24 Nisan'ın anılmasını ve soykırım iddialarının kabul edilmesini isteyenlerin sayısının sınırlı olduğunu, sol eğilimli bazı Türk, Kürt ve Ermeni kökenli kişilerden ibaret bulunduğunu ve bir "halk hareketi" oluşturmaktan uzak kaldığını göstermektedir.

2 – 24 Nisan'ın Ermenistan'da Anılması

24 Nisan, 2017 yılında da dünyada Ermeni Toplumunun bulunduğu her yerde anılmıştır. Ermenilerin hayli kalabalık olduğu ABD'nin ve Fransa'nın bazı kentlerinde, ayrıca Beyrut'ta büyük törenler yapılmıştır. Buna karşın dünyada en fazla Ermeninin yaşadığı Rusya'daki törenler hakkında bir bilgi intikal etmemiştir. Bu, Rusya'daki Ermeni toplumlarının internet sitelerinin Rusça olmasından ileriye geliyor olabilir. Diğer yandan Rusya'da yaşayan Ermenilerin Diaspora'dakilerden çok farklı olduklarını, Ermenistan Ermenisi gibi düşündüklerini ve tepki gösterdiklerini de dikkate almak gerekmektedir. Diaspora Ermenileri için soykırım iddiaları Ermeni kimliklerinin esasını oluştururken Rusya Ermenileri için Ermeni kültürü, örf ve adetleri bu kimliği oluşturmaktadır.

Erivan'da ise her yılki tören aynen tekrarlanmıştır. 23 Nisan gecesi bir fener alayı düzenlenerek soykırım anıtına yürüyüş yapılmış ve artık adet olduğu üzere Türk bayrakları yakılmıştır. Ancak bu yıl, bir yenilik olarak, küçük çocuklara Türk bayraklarının çiğnetildiği televizyonlarda görülmüştür. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda yapmış olduğu bir açıklamada bayrağın bir milletin temel değer, inanç ve özgürlüğünü temsil ettiğini, Türk bayrağına saldırmanın Türk milletinin varlığına saldırmakla eşit olduğunu, Türk bayrağına karşı yapılan hareketin Türk halkında güçlü güvenme duygularına yol açtığı belirtilerek bu hareket kınamıştır.¹⁸

Aynı gün Başkan Sarkisyan, Baş Patrik Karekin II ve tüm devlet erkânı soykırım anıtına giderek çelenk koymuş, dua etmişlerdir. Başkan Sarkisyan yaptığı konuşmada "Büyük Felâketin" deportasyon kisvesi altında Osmanlı Devletinin resmi bir programı olduğunu ve benzeri olmayan bir hunharlık ve

17 "Erdoğan Offers Condolences During Armenian Genocide Events," *Al Monitor*, 24 Nisan 2017.

18 "Turkey Strongly Condemns Burning of its Flag In Armenia," *Anadolu Agency*, 24 Nisan 2017.

titizlikte icra edildiğini¹⁹, Ermenilerin fizik, kültürel ve siyasi kayıplarının muazzam olduğunu, en büyük kaybın ise eski, zengin ve gerçek bir medeniyetin mensubu olan kişilerin ortadan kalkması olduğunu, ancak sağ kalanların ve onların çocuklarının Ermeni kültür ve bilimini yaşatmayı başardıklarını söylemiştir.²⁰

IV – BAZI ÜLKELERDE GELİŞMELER

A - ABD’DE GELİŞMELER

Amerikan iç siyasetinden değil iş dünyasından gelmesi nedeniyle siyasi alanda kendisini kimseye borçlu hissetmeyen, ayrıca politika ve kararlarını sadece ülke çıkarlarını gözeterek alacağını belirten Donald Trump’ın Amerika’nın çıkarları ile bir ilgisi bulunmayan ve daha ziyade bir azınlığın geçmiş bir olayla ilişkin kin ve intikam duygularını tatmin etmek arzusunda kaynaklanan Ermeni “soykırımı”nın tanınması gibi bir konuda nasıl hareket edeceği ve bu arada, özellikle, 24 Nisan mesajında “soykırım” sözcüğünü kullanıp kullanmayacağı merak konusuydu.

Diğer yandan Cumhuriyetçilerin, Demokratlara nazaran Amerikan kökenli olmayan toplumların sorunlarına daha az önem vermeleri, başkan seçimi sırasında Ermenilerin, ön plana çıkmadan, Trump’ın seçilmemesi için çaba harcamış olmaları²¹ Ermenilerin lehine bir durum yaratmıyordu.

Başkan seçiminden sonra Ermeniler hemen başkanı tebrik ederek kendisiyle ilişki kurmanın ilk adımını attılar. Ardından ABD Dışişleri Bakanlığı temsilcileri ve bazı Kongre üyelerinin katılımıyla Ermeni “davalarını” yeni hükümete duyurmaya çalıştılar.

1 - Başkan’a mektup Kampanyası

Ermenilerin diğer bir girişimi, 24 Nisan’ın da yaklaşmasını dikkate alarak, Başkanın bu tarihle ilgili mesajında 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamasını sağlamak üzere Kongredeki Ermeni “Caucus”unun (Ermeni çıkarlarını gözetken bazı Kongre üyelerinden oluşan bir grup) Başkan Trump’a bir mektup göndermelerine çalışmak olmuştur.²² 10 Nisan 2017 tarihinde

19 “President’s Address on Armenian Genocide Commemoration Day,” *Armradio*, 24 Nisan 2017.

20 “Armenians Mark Remembrance Day,” *Voice of America*, 24 Nisan 2017.

21 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 56, s. 21

22 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 56, ss 23-24

Başkana gönderilen ve 83 kadar Kongre üyesinin imzasını taşıyan bu mektupta,²³ kısaca, Başkanın Ermeni “soykırımını” anmakla Başkan Reagan ve Eisenhower safında yer alacağını, Temsilciler Meclisinin 1975 ve 1984 yıllarında Ermeni “soykırımını” anmış olduğu belirtilmekte, 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamanın yeni bir tutum olmayacağı ima edilmekte, Dünya Savaşı sırasında İstanbul’da Büyükelçi olan Henry Morgenthau’nun Ermenileri savunan tutumundan, bu savaş sırasında kurulan ve günümüz parasıyla 2,5 milyar dolar bağış toplayan Near East Relief’in etkinliklerinden bahsedilmekte ve sonunda Başkandan, 24 Nisan’ın lâıyk olduğu gibi tanımlanması için bu tarihin bir “Amerikan anma günü” olarak belirlenmesi istenmektedir.

Mektubu Amerikan Kongresi üyelerinin yaklaşık 1/6’sı imzalamıştır. Diğer yandan imzalayanların sadece on ikisi, Başkan Trump’ın da üyesi olduğu Cumhuriyetçi partidendir. Ayrıca bunların büyük çoğunluğunu, başta Kaliforniya olmak üzere, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları eyaletlerdendir. Kısaca ne imzalayanların sayısı, ne de bunların coğrafi dağılışı bu mektubu önemli bir belge haline getirmemektedir.

2 - Kongreye Sunulan Tasarılar

Yaklaşık 1990’ların sonundan günümüze Amerikan Ermenileri, Temsilciler Meclisinin ve/veya Senato’nun Ermeni “soykırımını” tanıyan bir karar kabul etmesine uğraşmakta, ancak Türkiye’nin ABD Hükümetlerine itirazları nedeniyle bunu başaramamakta, fakat bu tür taleplerin, Temsilciler Meclisine ve bazen de Senato’ya sunulmasından da vazgeçmemektedirler. Bu yıl da aynı senaryo tekrarlanmış ve Kongre’nin her iki meclisine de bu tür karar tasarıları verilmiştir.

Temsilciler Meclisine sunulan karar tasarısının tarihi 23 Mart 2017 olup sayısı H.Res.220’dir. Başlığı “Geçmiş Soykırımlar ve Diğer Amaçlar için Temsilciler Meclisinin Görüşlerinin Belirtilmesi”dir.²⁴ Tasarıya 52 Temsilciler Meclisi üyesi ortak sunucu olmuştur. (Bu rakamın, yukarıda değindiğimiz, Başkan Trump’a 12 Nisan’da gönderilen mektubu imzalayanlardan daha az olması dikkat çekmektedir) Karar taslağı gerekçesinde halen Orta Doğu’da, Suriye ve Irak’ta devam eden çarpışmalara ve bu bölgede, başta Hıristiyanlar olmak üzere, sivil halkın maruz kaldığı katliam ve diğer güçlülere

23 Amerika Ermeni Ulusal Komitesi Resmi İnternet Sitesi (ANCA) “Congressional Leaders Call on President Trump to Properly Commemorate Armenian Genocide - Bipartisan Letter Urges President to Reject Turkey Gag—Rule” 10 Nisan 2017.

24 “Rep.Trott, Schiff Spearhead Bipartisan Genocide Prevention Resolution,” *Asbarez*, 22 Mart 2017.

değınilmekte, bu konuda ABD'nin çabaları, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ermenilerin durumuna öncelik verilerek ele almaktadır.

Tasarının sonuç bölümünün çevirisi şöyledir:

Birleşik Devletler, savaş suçlarını, insanlığa karşı suçları ve Hıristiyanların, Yezidilerin, Müslümanların, Kürtlerin ve Orta Doğu'da tehlike altındaki diğer dini ve etnik gruplara uygulanan soykırımların önlenmesi çabalarında, Amerikan Hükümetinin ve sivil toplumunun aldığı dersleri ve Ermeni soykırımı, Seyfo ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermenilere, Süryanilere, Keldanilere, Asurilere, Yunanlılara, Pontus'lulara ve diğer Hıristiyanlara, Kitab-ı Mukaddes bölgesindeki anayurtlarında yürütülmüş olan geniş soykırım kampanyalarına karşı insanı yanıtları dikkate alınmalıdır.

Bu karışık ve çok kere belirsiz ifadelerin amacı, Ortadoğu'da halen ve geçmişte Hıristiyanların karşılaştığı bazı olay ve güçlüklerden bahsederek bunların arasına Ermeni soykırımı sözcüklerini de sokuşturmadır. Tasarı kabul edildiği takdirde "Ermeni soykırımı" deyimini de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş olacaktır.

Benzer bir karar taslağı, 24 Nisan günü ABD Senatosuna sunulmuştur. Tasarı sahibi her alanda Ermenileri desteklemekle isim yapmış New Jersey'li Senatör Bob Menendez'dir. Tasarının sayısı S.Res.136'dır. Tasarıya 13 Senatör ortak sunucu olmuştur.

Tasarı, Temsilciler Meclisine verilenin aksine Ermeni "soykırımı" konusuna doğrudan temas etmektedir. 2 milyon Ermeninin sürgün edildiği gibi nadir rastlanan bir abartma²⁵ ile bunların 1,5 milyonunun öldüğünü, 500 bininin çeşitli ülkelere dağıldığını, Ermenilerin tarihi anayurtlarındaki 2.500 yıllık varlıklarına son verildiğini ileri sürüldükten sonra ABD'nin Birinci Dünya Savaşından itibaren Ermeniler için, özellikle Kongre kararları konusunda, neler yapıldığı anlatılmakta ve diğer bazı ülkelerde bu husustaki gelişmelere değinilmektedir.²⁶

25 Ermenilerce en yetkin kaynak olarak kabul edilen Raymond Kevorkian'ın "Le Génocide des Arméniens" kitabına göre Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı İmparatorluğunda 2 milyon Ermeni yaşamaktadır. Osmanlı kaynakları ise Ermenilerin sayısı 1.300.000 kadar vermektedir.

26 "Senate Resolution 136. Expression the Sense of the Senate Regarding the 102nd Anniversary of the Armenian Genocide," *Impact News Service*, 25 Nisan 2017.

Tasarının sonuç bölümü şöyledir:

- (1) 24 Nisan 2017 gününde Ermeni Soykırımının 102'inci yıldönümü hatırlanmalı ve anılmalıdır;
- (2) Başkan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Ermeni Soykırımı ile ilgili gerçekleri tam olarak kabul etmesini de içerecek şekilde, Ermeni-Türk ilişkilerinin adil, yapıcı ve istikrarlı olarak tesis edilmesi için çalışmalıdır ve,
- (3) Başkan Birleşik Devletlerin dış politikasının insan hakları, insanlığa karşı suçlar, etnik temizlik ve Ermeni Soykırımıyla ilgili Birleşik Devletler kayıtları tarafından belgelenen soykırımla ilişkili meselelere yönelik uygun bir anlayış ve hassasiyet yansıtmasını temin etmelidir.

Bu tasarının da amacı, “Ermeni soykırımı” sözcüklerini Senato’ya kabul ettirmektir.

Söz konusu tasarıların kabul edilme şansı var mıdır? Yıllardan beri bu tasarılar, Türkiye ile ilişkileri göz önünde bulunduran ABD hükümetleri tarafından, bazı Kongre üyelerinin ikna edilmesi yoluyla, engellenmektedir. Bu yıl da böyle olmaması için bir neden yoktur. Esasen az sayıda ortak sunucusu olan bu metinlerin, bir müdahale olmasa dahi, kabul edilmeleri şansı çok azdır. Buna rağmen Ermeniler bu tür tasarıların Kongreye sunulmasında ısrar etmekte ve bu konuda kendilerine yardım eden Kongre üyelerini bulmakta sıkıntı çekmemektedirler.

3 – Başkan’ın 24 Nisan Mesajı

Yukarıda değindiğimiz gibi yeni ABD Başkanının 24 Nisan’da nasıl bir mesaj yayınlayacağı hakkında, Ermeniler dâhil, hemen kimsenin sarıh bir fikri yoktu. Trump Hükümeti, daha önceki ABD hükümetleri gibi, 1915 olaylarını ve bunlara ilişkin başkan mesajını Türkiye’ye karşı bir baskı aracı olarak kullanabilirdi. Ancak, Orta Doğu olayları nedeniyle Türkiye’nin işbirliğine çok gereksinim duyulduğu bir sırada yeni ABD Hükümetinin böyle bir denemeye girmesi beklenmiyordu.

Başkan’ın 24 Nisan mesajı zamanında yayınlandı ve mesajın içerik olarak önceki başkanların mesajlarına benzediği görüldü. Buna karşın, şekil yönünden Başkan Trump’ın mesajları daha önceki mesajlardan farklıydı. Başkan Clinton’dan itibaren bu mesajlar, soykırım kelimesini içermemekle

beraber, Amerikan Ermenilerini öven ifadeler taşıyan ve uzun sayılabilecek metinlerdi. Başkan Trump'ın mesajı ise hayli kısaydı. Bir fikir verebilmek üzere Başkan Obama'nın son mesajı 37 satır iken Başkan Trump'inkinin 17 satır olduğunu, ayrıca Ermenileri öven bölümünün de abartılardan kaçındığını belirtelim. Bu haliyle mesaj, Ermeni iddialarına yeterince önem veya en azından öncelik vermeyen, adeta baştan savmak için kaleme alındığı kanısını uyandırmaktadır.

Mesajın içeriğine gelince Barack Obama'nın son mesajında yer alan konuların, kısaltılmış bir şekilde, Başkan Trump'ın mesajında da yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, beklendiği gibi "soykırım" sözcüğü mesajda bulunmamakta ve Başkan Obama'nın Papa Jean-Paul II'i taklit ederek kullandığı, Ermenice'de "soykırım" anlamına da gelen ve Türkçeye büyük felaket şeklinde çevrilebilecek olan "Metz Yeghern" sözcükleri yer almaktadır. Böylelikle, aynen Başkan Obama gibi, soykırım sözcüğü kullanılmamakla Türklerin, eşanlı bir sözcük kullanılmakla da Ermenilerin tatmin edilmesine çalışılmıştır.

*Beklendiği gibi
"soykırım" sözcüğü
mesajda bulunmamakta
ve Başkan Obama'nın
Papa Jean-Paul II'i taklit
ederek kullandığı,
Ermenice'de "soykırım"
anlamına da gelen ve
Türkçeye büyük felaket
şeklinde çevrilebilecek
olan "Metz Yeghern"
sözcükleri yer almaktadır.*

Mesajda yer alan kitle halindeki zulümler, Ermenilerin sürüldükleri, katledildikleri ve ölüm yürüyüşüne gönderildikleri deyimleri de Obama mesajından alınmıştır.

Yukarıda değindiğimiz gibi mesajda ABD'li Ermenileri öven bölümler kısadır. Buna karşın, geçmiş yıllar mesajlarında yer almayan, Ermenilerin tarihi yurtlarında antik çağların en büyük medeniyetlerinden birini kurduğuna dair ifadeler gayet abartmalı olup tarih kitaplarının yargısı böyle değildir.

Mesajda zulümlerin tekrarlanmaması için anılmalarını gerektiği, (Ermenilerin) acıklı tarihinin kabul edilmesi için uğraş veren Türk ve Ermenilerin çabalarının takdir edildiği gibi hususlara geçmiş mesajlarda da rastlanmaktadır.

Buna karşın Obama'nın son mesajında yer alan ABD'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya ve "soykırım" sözcüğünü icat eden Rafael Lemkin'e yapılan atıflar ve 17.000 Suriyeliyi barındırdığı için Ermenistan'a teşekkür edilmesi gibi hususlara bu mesajda değinilmemiştir.

1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamadığı için Ermenilerin ve yandaşlarının Başkan Trump'ın mesajına tepkileri olumsuz olmuştur. Bunlar hakkında bir fikir verebilmek üzere bu konudaki bazı yazıların başlıklarını dipnotta veriyoruz.²⁷

4 - Türkiye'nin Başkanın Mesajına tepkisi

Türkiye ise Başkan Trump'ın mesajına tepkisini Dışişleri Bakanlığının 24 Nisan 2017 tarihli, aşağıda tam metnini verdiğimiz bir açıklamasıyla ortaya koymuştur.

No: 127, 24 Nisan 2017, ABD Başkanı Trump'ın 1915 Olaylarına İlişkin Açıklaması Hk.

ABD Başkanı Trump'ın "1915 Olayları" hakkında 24 Nisan 2017 günü yaptığı yazılı açıklamadaki yanlış bilgi ve tanımlamaların, bazı radikal Ermeni çevrelerin yıllar içinde bu ülkede propaganda metotlarıyla oluşturdukları bilgi kirliliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yeni ABD Yönetimi'nden şiddet eğilimleri ve nefret söylemleri ile tanınan bu çevrelerin tek taraflı tarih anlatılarına itibar etmemesini ve tüm tarafların acılarını dikkate alan bir yaklaşım benimsemesini bekliyoruz.

Birinci Dünya Savaşı döneminde hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerinin bu yıl da, 24 Nisan günü, İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nde düzenlenen törenle, hak ettikleri saygıya uygun biçimde anıldıklarını ABD Yönetimi'ne hatırlatıyoruz.

Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın söz konusu törene ilettiği mesaj Türkiye'nin konuya ilişkin yaklaşımını yansıtmaktadır.

Görüldüğü üzere Türkiye Dışişlerinin tepkisi hayli ılımlıdır. Trump'ın mesajında yer alan hususları Ermenilerin ABD'de yarattığı bilgi kirliliğine bağlamakta ve bu konuda sadece Ermenilerin değil tüm tarafların acılarının dikkate alınması beklendiği belirtilmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı

²⁷ Harout Sassounian "President Trump Succumb to Turkish Pressures by Not Recognizing the Armenian Genocide," *The California Courier*, 27 Nisan 2017; "Trump Fails to Properly Characterize Armenian Genocide," *Asbarez*, 24 Nisan 2017; Robert Fisk, "Will Donald Trump have the guts to call the Armenian genocide what it was?," *Independent*, 24 Nisan 2017; Jordan Fabian, "Trump Declines to Call Mass Killings of Armenian Genocide," *The Hill*, 24 Nisan 2017.

Erdoğan'ın 24 Nisan'da Ermeni Patrikhanesine göndermiş olduğu mesaja atıfla Türkiye'nin konuya insani acıdan yaklaşmakta olduğu da hatırlatılmaktadır.

5 - ABD Eyaletleri ve Soykırım İddiaları

Bilindiği üzere ABD federal bir devlet olup 50 eyaletten veya federe devletten oluşmaktadır. Bu eyaletlerin her birinde genelde Senato ve Temsilciler Meclisi olarak adlandırılan iki meclis bulunmaktadır. Ermeni soykırım iddialarının tanınması konusunda bu meclislerin hemen hepsinde, bazılarında birkaç kez, bu yönde kararlar alınmıştır.

Eyalet Meclislerinden kolayca karar çıkartmanın başlıca nedeni, bu meclislerin kamuoyundan gelen taleple çok duyarlı olmalarıdır. Ayrıca uluslararası alanda hiçbir sorumluluk taşımamaları da karar almalarını kolaylaştırmaktadır. Ancak bu kararların değil ABD içinde, ilgili eyalette dahi hukuki alanda geçerliliği yoktur; sadece kararı alan Meclisin Ermeni iddialarına ilişkin düşüncesini yansıtmaktadır. Bu nedenle eyalet parlamentolarının bu tür kararları Türk Hükümetlerinin tepkisini çekmemektedir; çekse dahi bunlara doğrudan müdahale olanağı yok denecek düzeydedir. Sadece, yeter sayıda olduğu takdirde ABD'deki Türk asıllı kişilerin bunlara karşı çıkmaları mümkündür.

Halen 50 eyaletten 46'sı Ermeni soykırımını ilişkin kararlar kabul etmiştir. Bazı eyaletler birden fazla sayıda karar almıştır. Bunun en iyi örneği, Ermenilerin özellikle etkili oldukları Kaliforniya'daki Meclislerin kararları ve Valilerin bildirimlerinin sayısının otuzu aşkın olmasıdır.

Halen 50 eyaletten 46'sı Ermeni soykırımını ilişkin kararlar kabul etmiştir.²⁸ Bazı eyaletler birden fazla sayıda karar almıştır. Bunun en iyi örneği, Ermenilerin özellikle etkili oldukları Kaliforniya'daki Meclislerin kararları ve Valilerin bildirimlerinin sayısının otuzu aşkın olmasıdır.²⁹

Bu yıl 24 Nisan'ın anılması etkinlikleri arasında bazı eyaletlerin Ermeni soykırım iddialarının tanınması (veya tekrar tanınması) faaliyetleri görülmüştür.

²⁸ Bu konuda henüz bir karar almamış olan eyaletler şunlardır: Alabama, Indiana, Iowa, Mississippi

²⁹ Ermeni soykırım iddialarını kabul eden devlet ve eyalet parlamentoları ile kent ve belediye meclisleri hakkında <http://www.armenian-genocide.org/> sitesinde "International Affirmation" bölümünde ayrıntılı bilgi vardır.

a. Wyoming

Wyoming Eyaleti Valisi Mattew H. Mead yaptığı bir beyanla her yıl anılan Yahudi soykırımının yanına Ermeni soykırım iddialarını da koyarak bu iddiaların Wyoming’de ilk defa tanınmasını sağlamıştır.³⁰

b. Colorado

Colorado Temsilciler Meclisi ve Senatosu oy birliği ile Ermeni soykırımı iddialarını tanımışlardır.³¹ Ancak bu bir yenilik olmayıp 1981 yılından başlayarak bu Eyaletin valisi 3 kez, Meclisleri ise 12 kez bu tanımayı yapmıştır.

c. Pennsylvania

Pennsylvania Senatosu 24 Nisan’da bu yönde bir karar kabul ederek günümüz Türkiye’si toprakları içinde kalan tarihi yurtlarında Ermenilerin Osmanlı Hükümeti tarafından sistemli bir şekilde ortadan kaldırıldığı belirtmiştir. Ayrıca bu kararda 24 Nisan 2017 tarihini “Pennsylvanya’nın 1915-1923 Ermeni Soykırımını Anma Günü” olarak kabul edildiği ifade olunmuştur.³² Bu eyaletin daha önce dokuz kez Ermeni soykırım iddialarını tanımış olduğunu da bu vesileyle anımsatalım.

d. Rhode Island

Rhode Island Eyaleti Meclisi ve Senatosu aynı zamanda fakat ayrı ayrı olarak “Yahudi Holokost’unu Anma Günü” ve “ Ermeni Soykırımı Anma Günü”ne ilişkin birer karar kabul etmişlerdir.³³

Bu eyaletin Senatosu ve Meclisi 1990’dan bu yana Ermeni soykırım iddialarını tanıyan 30 kadar karar almış bulunmaktadır.

30 “Wyoming Becomes 45th US State to Recognize the Armenian Genocide,” *Armradio*, 22 Nisan 2017.

31 “Armenian Genocide Resolution Adopted in Colorado Legislature,” *The Denver Channel*, 27 Nisan 2017.

32 “Status of Senate Resolution No. 86,” *US Official News*, 27 Nisan 2017.

33 “Armenian Genocide and Holocaust Recognized at R. I. State House,” *Armenian Weekly*, 17 Nisan 2017.

e. Texas

ABD'deki Ermeni azınlığının en önemli gazetesi *Asbarez*, 19 Mayıs 2017 tarihli sayısında Texas'ın Ermeni soykırımını tanıyan 46. eyalet olduğunu yazmışsa da³⁴ daha önce 2006 yılında Texas Valisinin Ermeni soykırım iddiaları konusunda bir mesajı, aynı yıl Texas Meclisinin bir kararı ve 2009 yılında da Texas Holokost ve Soykırım Komisyonunun bir kararı vardır. O nedenle Texas resmi makamlarının Ermeni iddiaları konusunda ilk kararı söz konusu değildir.

f. Kaliforniya

Kaliforniya ABD'de en fazla Ermeni yaşayan eyalettir. Ermeni kaynakları Ermenilerin sayısını 1 milyon olarak göstermekteyse de bu rakam çok abartılıdır; belki yarım milyon gerçeğe daha yakındır.

Kaliforniya Ermenileri öteden beri soykırım iddialarında ve Türkiye karşıtlığında gayet aşırı davranış ve tutumlarıyla bilinmektedir. Tehcirin 100. yılı olan 2015'de, 24 Nisan'da yapılan gösterilerde Türkiye Başkonsolosluğuna doğru 130 ilâ 160 bin kişinin yürüdüğü hatırlardadır.³⁵

Kaliforniyalı Ermeniler bu eyaletin siyasi organlarında yer edinmeye büyük önem vermekte ve bu organlara da (Senato, Temsilciler Meclisi v.s) seçilmektedirler. Bunun etkisiyle olacak Kaliforniya Meclisleri ve Kaliforniya Valileri 1968'den günümüze soykırım konusunda 38 adet karar kabul etmiş veya beyanda bulunmuştur.

Bu yıl, Ermeni yandaşlığında oldukça yeni bir isim olan Eyalet Senatörü Anthony Portantino'nun girişimiyle, 17 Nisan 2017 tarihinde Senato 29 sayı ile kabul ettiği bir kararla Nisan ayını Ermeni soykırımının tanınması, Ermeni soykırımının anılması ayı olarak ilân etmiş, Türkiye'ye tarihi kiliseleri çeşitli mezheplerdeki sahiplerine iade etmesini çağrısında bulunmuş ve ABD Hükümetinden de Ermeni soykırımını resmen tanınmasını istemiştir.³⁶ Bu kararda geçen yıllara göre yenilik çeşitli mezheplere ait kiliselerin iadesi talebidir ki bununla Kilikya Baş Patriği Aram I'ın Kozan'daki kilise ve

34 "Texas Becomes 46th U.S. State to Recognize Armenian Genocide," *Asbarez*, 19 Mayıs 2017, <http://asbarez.com/163544/texas-becomes-46th-u-s-state-to-recognize-armenian-genocide>

35 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 51, s. 143

36 "California State Senate Passes Sr 29 Commemorating Armenian Genocide & Calling For Return Of Historic Church Property," *Armradio*, 17 Nisan 2017,

manastırın iadesi talebi ve pek uymamakla beraber de Heybeliada'daki Rum Ruhban okulunun açılması kastediliyor olabilir.

Kaliforniya Meclisi 2 Haziran 2017 tarihinde Ermeni asıllı Temsilci Adrin Nazarian'ın girişimiyle, Türkiye'nin Ermeni soykırımı için adaletin yerine getirilmesini engellemesine karşılık olmak üzere Kaliforniya kamu fonlarındaki Türk Hükümetinin yatırım araçlarını (bono, tahvil, vs) tasfiye edilmesine dair bir yasa tasarısı kabul etti.³⁷ Nazarian bu konuda yaptığı konuşmada "Türkiye Ermeni soykırımı inkârcılarını desteklemeye devam ederse mali olarak cezalandırılmalıdır" dedi.³⁸

Burada önemli olan tasarının herhangi bir mali nedenle değil ırkçı nefret sonucunda kabul edilmiş olmasıdır. Zira yüzyıldan daha eski ve "soykırım" niteliği uluslararası hukuka göre belirlenmemiş bir olay için bu gün mali alanda Türkiye'ye karşı bir tür cezalandırıcı bir önlem alınmasına çalışılmasının başka bir anlamı yoktur. Bu tasarı Vali Brown tarafından tasdik edildiği takdirde yürürlüğe girecektir.

g. Kaliforniya'da İfade Özgürlüğü

Geçen sayımızda son yıllarda Ermenilerin Kaliforniya'da bazı Türklerin ifade özgürlüğünü önleyen eylem ve girişimlerinden misaller vermiştik.³⁹ Bu kez Türkiye aleyhtarlığı başka bir olayda kendisini göstermiştir. Çeşitli alanlarda faaliyette bulunan 12 Türk firması Los Angeles Ticaret Odasıyla birlikte 25 Mayıs'ta bir "Türkiye İş Forumu" düzenleyecekti. Los Angeles Kenti Konseyi üyesi Paul Krekoryan Mayıs ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Vaşington'u ziyareti sırasında, koruma görevlileriyle bazı göstericiler arasındaki olayları ileri sürerek, bunların ülke kanunlarına aykırı olduğunu ifade ederek Forum'un iptalini istemesi üzerine Los Angeles Ticaret Odası da bu toplantıyı iptal etmiştir.⁴⁰

Bu olayda önemli olan Vaşington'daki arbede ile Los Angeles'teki bir ticaret toplantısının hiçbir ilişkisi olmamasıdır. Bu olayın, ülke kanunlarının çiğnenmiş olması veya olmaması ne Kent Konseyi üyesi Krekoryan'ı ne de Los Angeles Ticaret Odasını, bu konuda hiçbir yetkileri ve sorumlulukları

37 "California State Assembly Adopts Bill Calling for \$500 Million Divestment from Turkey," *Armenian Weekly*, 2 Haziran 2017.

38 "California State Assembly Appropriations Committee Approves "Divestment From Turkish Bonds Bill," *Armenian Assembly of America Press Release*, 31 Mayıs 2017.

39 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 56, s. 27-28

40 "Turkey Business Forum Cancelled Due to Security Detail Attack," *Agos*, 25 Mayıs 2017.

olmadığı için, ilgilendirmemesi gerekmektedir. Bu durumda söz konusu toplantının iptalini Türkiye karşıtlığının ucuz bir göstergesi olarak nitelendirmek gerekmektedir.

h. Bir teröristin Affının Reddi

Geçen sayımızda⁴¹ Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan'ı 1982 yılında katleden Ermenilerden biri olan Hamping Sasunyan'ın ömür boyu hapse mahkûm edilmiş olduğunu, uzun yıllar hapiste bulunduğu için şartlı tahliyeden yararlanabileceğini ancak buna mahkemenin karar vermesi gerektiğini ve ilgili mahkemenin, birçok kez reddettikten sonra geçen Aralık ayında bu kişinin tahliyesine karar verdiğini bildirmiştik.

Bu kararın Kaliforniya Valisi tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu ve öteden beri Ermenilere yakınlık göstermiş olan Vali Jerry Brown'un da kararı tasdik etmesi bekleniyordu.

Tahminleri aksine Vali Brown mahkeme kararını reddetti. Buna gerekçe olarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretinden bir gün önce ABD Dışişlerinden Sasunyan'ın serbest bırakılması aleyhine bir mektup almasını gösterdi; ayrıca Sasunyan'ın pişman olduğuna ve kendisini barışa adadığına ikna olmadığını, serbest bırakıldığı takdirde toplum için bir tehlike oluşturabileceğini ifade etti.⁴²

Valinin bu kararı almasının bir diğer nedeni, 11 Eylül 2001 olayından sonra dünyanın birçok yerinde ve son yıllarda kitle halinde insanların öldürülmesine yol açan terör hareketleri karşısında ABD'de teröre karşı büyük bir duyarlılığın mevcut olmasıdır.

Bir başka neden, başta TASC (The Turkish American National Steering Committee) olmak üzere, ABD'deki Türk Sivil Toplum örgütlerinin Sasunyan'ın serbest bırakılmasına karşı etkin çalışmalar yürütmesidir.

Valinin söz konusu kararına karşı, Sasunyan'ın avukatı hariç, Ermenilerden kayda değer bir tepki gelmemiştir. Bunda, belki, Los Angeles yakınlarındaki Glendale şehrinde Ermenilerin inşa etmek istedikleri "Ermeni Amerikan Müzesi"ne Vali Brown'un 1 milyon dolarlık bir katkı yapılmasına karar

41 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 56, s.25

42 Bob Egelko, "Gov. Brown vetoes parole for killer of Turkey consul general," *LMTOnline*, 16 Mayıs 2017.

vermiş olması da rol oynamıştır.⁴³ (Sonradan Eyalet Bütçesine de bu konu için 3 milyon dolar konmuştur)

Sasunyan'ın serbest bırakılmasının reddedilmesi bazı Ermeni katillerin kahraman sayılması hakkında Ermeni toplumunda mevcut bir inancın sarsılması bakımından da önemlidir. Bilindiği üzere Talat Paşa'nın katili Tehlirian bu "kahramanların" başında gelmektedir. Kaliforniya'da bir heykeli bile dikilmiş olup her yıl burada tören yapılmaktadır. Daha yeni zamanlara gelecek olursak, ASALA liderlerinden olan Monte Melkonyan da, Karabağ savaşı sırasında öldükten sonra Ermenistan'da kahraman olarak kabul edilmektedir.

Beyaz Saray'a yakınlığı kurulacak olan Müze'nin ilgi çekmesinin teminatı olarak görülmüştür. Bizim de kanımız bu müze kurulabilmiş olsaydı Ermeni soykırım iddialarının ABD ve hatta dünya kamuoyu tarafından bir gerçek olarak algılanması sağlayacak bir etki yapabileceğiydi.

6 - Amerikan Ermeni Soykırımı Müzesinin Sonu

Vaşington'da 1993 yılında bir Yahudi Soykırımı Müzesi açılmıştı. Gerek orijinal "design", gerek içerdiği eşyaların çok başarılı sergilenmesi gibi nedenlerle bu müze kısa zamanda büyük ilgi toplamış ve çok sayıda ziyaretçisi olmuştu. Bu durumdan ilgilenen bazı Ermeniler aynı kentte bir Ermeni soykırımı müzesi açılması için çalışmalara

basmışlardır. Sanat etkinlikleriyle tanınan Kafesciyan Vakfı, zengin bir Ermeni olan Bayan Mathevossian'ın ve etkili bir Ermeni kuruluşu olan Amerika Ermeni Asamblesinin (AAA) bir araya gelmesiyle bir "Ermeni Soykırımı Müzesi ve Anıtı Anonim Ortaklığı" kurulmuş ve ortaklar Müze için gerekli binaları satın almaya başlamışlardır. Bu binaların en önemlisi Beyaz Saray'a çok yakın olan National Bank of Washington'un 14. Cadde üzerindeki eski merkezidir. Yalnız bu bina nispeten küçük olduğundan yan sokakta (G Street) bankaya bitişik 4 bina daha alınmıştır. Böylece yaklaşık 20 milyon dolar harcanarak 8.500 m²lik bir alan elde edilmiştir.⁴⁴

Beyaz Saray'a yakınlığı kurulacak olan Müze'nin ilgi çekmesinin teminatı olarak görülmüştür. Bizim de kanımız bu müze kurulabilmiş olsaydı Ermeni soykırım iddialarının ABD ve hatta dünya kamuoyu tarafından bir gerçek olarak algılanması sağlayacak bir etki yapabileceğiydi.

43 "State Senate Budget Committee Approves \$3 Million for Armenian American Museum," *Asbarez*, May 23 2017.

44 Bu konunun ayrıntıları hakkında bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 30, ss.36-44 ve Sayı 37-38.-ss.146,147

Tarihi değeri olan eski banka binasının yıkılması veya tadili mümkün olmadığından bu binanın müze girişi gibi kullanılması, yan sokaktaki dört binanın ise yıkılarak müzeyi oluşturacak ve yaklaşık 100 milyon dolara mal olacak yeni bir bina inşa edilmesi öngörülüyordu. Tanınmış mimar Edgar Papazian tarafından çizilen planda yeni binanın üzerine çok büyük bir bombayı andıran bir kitlenin düşmüş görölüyordu. Binanın cephesinde üzerindeki büyük bir Türkiye haritası söz konusu kitle tarafından çatlatılmış olacaktı. Böylece Ermeni “soykırımının” Anadolu üzerine düşerek harabeye çevirdiği anlatılmak istenmekteydi.

Kafesciyan Vakfı bu projeyi destekledi ancak inşaat için kurulmuş ortaklığın diğer üyeleri ve özellikle AAA daha mütevazı bir projeye taraftar oldular. Onlara göre eski Banka binasının müze yapılması ve yan sokaktaki dört binanın satılarak gelirinin müzenin düzenlenmesi için kullanılması yeterliydi. Böylelikle müze için, biri büyük (yukarıdaki resim) diğeri küçük (banka binasının müze olması) iki kavram ortaya çıktı. Taraflar anlaşamayınca konu mahkemeye intikal etti.

Uzun süren bu davaları anlatacak değiliz. Sonunda Kafesciyan Vakfı “G Street”e satın almış olduğu binaları geri aldı. Daha sonra Eski Banka binası da bu Vakfa iade edildi. Böylelikle Amerikan Soykırım Müzesini yapacak bina kalmadı.

Bu arada Vaşington’un o bölgesinde emlak fiyatları çok arttı. Erivan’daki Ermeni Soykırım Müzesi ve Anıtı direktörü Hayk Demoyan, bu yılın Nisan ayında ABD’ye yaptığı bir ziyaret sırasında eski banka binasının sessizce satılmış olduğunu bildirdi ve bu tür konularda (soykırım konusu) sadece kazanç düşüncelerinin hakim olmasını eleştirdi.⁴⁵ Demoyan daha sonra bu binanın 57 milyon dolara satılmış olduğunu da ifade etti.⁴⁶

Yukarıda değindiğimiz gibi Amerika Ermeni Soykırım Müzesi projesi gerçekleşseydi, müze binasının Beyaz Saray’a yakınlığı nedeniyle müze çok kişinin dikkatini çekecek ve ziyaret edilecekti. Yapılan araştırmalar Türkiye’nin bu müzenin inşa edilmesini hukuki alanda önleyemeyeceğini gösteriyordu. Esasen inşaatla ilgili ön izinler alınmıştı. Buna karşın müze açıldıktan sonra sergilenen belge, fotoğraf gibi malzemelerden bazılarının sahte olduğu ileri sürülebilirdi.

Talat Paşa’ya atfedilen telgraflar gibi Ermeni soykırım iddialarında çok sahte belge bulunduğundan, Armin Wagner’inkiler gibi bu konudaki bazı fotoğrafların da Ermenilere ait olduğu kanıtlanamadığından dava açmak yoluyla bu malzemenin sergilenmesi önlenebilirdi. Bu yıllar alabilir ancak sonunda Müze’nin inandırıcılığına darbe vurulmuş olurdu. Buna gerek kalmadı. Müzeyi finanse edenlerin aç gözlülüğü müzeyi ortadan kaldırdı. Bu hususlar dikkate alındığında Müzenin açılmamasının Türkler kadar Ermenileri de sıkıntıdan kurtardığını söylemek mümkündür.

45 “Hayk Demoyan: Alienation of Building in Washington where Armenian Genocide’s Museum Was Planned to be Opened, Provokes Bewilderment,” *Arminfo*, 21 Nisan 2017.

46 “Hayk Demoyan: The Problem of Genocide is the Problem of the Present and Security of Armenia and the Diaspora,” *Arminfo*, 23 Haziran 2017.

7. Vaşington’da Ermeni soykırımı Kitaplığı

Vaşington’da 1997’den beri bir Ermeni Milli Enstitüsü (ANİ) bulunmaktadır. Siyasi Ermeni kuruluşlarından olan Amerika Ermeni Asamblesi’nin (AAA) öncülüğüyle kurulmuş olan bu enstitüde Ermeni soykırım iddialarına ilişkin birçok belge bulunmakta ve bunlar internet aracılığıyla araştırmacılara sunulmaktadır. Bunlar arasında en fazla başvuru konu Ermeni soykırım iddialarını kabul eden parlamento ve yerel meclisler kararlarıdır. Bu enstitüye <http://www.armenian-genocide.org/> adresinden ulaşmak mümkündür. Enstitü Direktörlüğünü yıllardan beri Dr. Ruben Adalıyan yapmaktadır.

Son olarak enstitüde mevcut 5 bin kadar eserin kurulmakta olan bir Ermeni Soykırım Kitaplığı aracılığı ile araştırmacıların yararlanmasına açıldığı bildirilmiştir. Diğer yandan enstitü websitesinin Türkçesinin de faaliyete geçeceği bildirilmişse de bu henüz gerçekleşmemiştir.⁴⁷

8. Glendale’de Amerikan Ermeni Müzesi Projesi

Glendale, Kaliforniya’da Los Angeles’e çok yakın bir kenttir. Nüfusu 200.000 kadardır. Bunun yaklaşık %35’i Ermenidir. Bu şehrin göreceli olarak “Ermenileşmesi” nispeten yeni bir olgudur. Ermenilerin sayısı arttıkça yenilerinin gelip yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu nüfus yoğunluğu militan Ermenilerde bu kentin ABD’de bir tür Ermeni Merkezi haline getirilmesini düşlemelerine yol açmıştır. Bu yılın Mayıs ayı başında Glendale Belediye Başkanlığına Vartan Gharpetian’ın seçilmesi Ermenilerin durumunun güçlendirmiştir.

Glendale’de bir Amerikan Ermeni Müzesi kurulması uzun zamandan beri gündemdedir. Bu yapıt, müze işlevi yanında, bir kültür merkezi olarak da çalışacaktır. Müzede Ermeni “soykırımı” konusuna da büyük yer ayrılacaktır.⁴⁸

Müzenin finansmanının bazı Ermeni kuruluşları ve zengin Ermeniler tarafından üstlenilmesi beklenmektedir. Böylelikle çok sayıda örgüt ve kişi finansmana katılacaktır. Bu sistem Vaşington’da kurulmak istenen ve fakat gerçekleşmeyen Amerika Ermeni Soykırım Müzesinin finansman usulünden farklıdır ve belki bu nedenle başarı şansı daha yüksek olabilir. Ayrıca,

47 “ANI Armenian Genocide Library Opens...” *Armenian National Institute Press Release*, 10 Nisan 2017.

48 Aram Arkun, “Major Armenian Museum Planned for Southern California,” *The Armenian Mirror-Spectator*, 26 Ocak 2017.

Kaliforniya Eyalet Bütçesinden de yardım alınacağı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Vali Brown'un bu müze için 1 milyon dolar yardım yapabileceğini açıkladığını, diğer yandan Kaliforniya Eyalet Bütçesine de bu müze için 3 milyon dolar ödenek konduğunu yukarıda gördük.⁵⁰

Müze için bir arsa bulunmuş olmakla beraber yapılacak binanın büyüklüğü toplanacak bağışların miktarına bağlı olduğundan henüz ayrıntılı planlar yapılmamıştır. Buna karşılık binanın temsili şu resmi internete konmuş bulunmaktadır:

9. Ermeni “soykırımı” konusunun Kaliforniya Okullarında Öğretilmesi

Kaliforniya'nın Ermeni asıllı Valisi olan George Deukmejian zamanında, 1985 yılında, Ermeni “soykırımının” okullarda öğretilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda bir “müfredat” hazırlanarak 1987 yılında basılmıştı. Buna dayanılarak bazı okullarda bu konunun öğretilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. 2001 yılında ise bu müfredat insan hakları konusunu da içerecek şekilde genişletilmiştir. Bununla beraber bu konu istendiği kadar yaygınlaşmamış, bunda özellikle öğretmenlerin yeterince yetiştirilememesi rol oynamış, sonunda bu konuya daha geniş maddi olanaklar ayrılması tartışılmaya

49 “Jerry Brown confirms allocation of 1 million dollars for construction of America Armenian Museum in Glendale,” *Armenpress*, 13 Mayıs 2017.

50 “California Approves Millions for Armenian Museum and Genocide Education; ANCA-WR Praises State Legislators,” *Armenian Weekly*, 16 Haziran 2017.

başlanmıştı. 15 Haziran 2017 tarihinde kabul edilen Eyalet Bütçe tasarısına tarih ve sosyal bilimler müfredatı çerçevesinde, Ermeni soykırımı ve diğer insan ve sivil hakların öğretilmesi için 10 milyon dolarlık bir ödenek konmuştur.⁵¹ Bu meblağ'ın büyüklüğü, bir süre sonra Ermeni "soykırımı" konusunun, Kaliforniya okullarında daha yaygın bir şekilde öğretilmesini sağlaması olasıdır.

10. ABD'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Protesto Olayları

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Washington ziyareti sırasında, 16 Mayıs 2017 tarihinde, Büyükelçilik konut binası önünde Ermeni, Kürt, Yunan, Yezidi ve Süryaniler tarafından yapılan⁵² bir gösterinin, o sırada Cumhurbaşkanının da bulunduğu konut binasını tehlikeye düşürecek şekilde gelişmesi ve Amerikan güvenlik güçlerinin gerekli önlemleri almamaları üzerine Cumhurbaşkanlığı korumaları olaya müdahale etmiş ve çıkan arbedede bazı kişiler hafif yaralanmıştır. Bu olay ABD medyası ve siyasi çevreleri tarafından ifade özgürlüğüne karşı bir hareket olarak nitelendirilerek Türkiye aleyhine bir kampanya açılmasına neden olmuştur.

Konu Kongreye intikal etmiş, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi 25 Mayıs'ta aldığı bir kararla, özetle, bu olaya karışan Türk güvenlik güçlerinin (Cumhurbaşkanlığı korumalarının) ABD kanunları gereğince kovuşturulmasını ve Türkiye gibi ülkelerin basın ve sivil toplum özgürlüklerinin güçlendirilmesine ilişkin adımların atılmasını istemiştir.⁵³ Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü bu konudaki bir soruya verdiği cevapta olayın, yapılan sayısız resmi ikaza rağmen ABD makamlarının gerekli güvenlik önlemlerini almamasından kaynaklandığını ve konuyu farklı bir zemine çekme gayesiyle ABD Temsilciler Meclisine gündeme getirilme girişiminin yasama süreci içinde ilerletilmesinin meselenin çözümüne yardımcı olmayacağını bildirmiştir.⁵⁴ Normal olarak konu burada bitmesi gerekirken, ilerleme göstermiş ve yukarıda değindiğimiz Karar tasarısı bu kez 6 Haziran 2017 tarihinde Temsilciler Meclisi tarafından H.Res.354 sayıyla ve katılanların oybirliği ile kabul edilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu

51 "California Legislature Allocates 10 million for Human Rights Curricula, Includes Armenian Genocide Education Training," *Armenian Assembly of America*, 16 Haziran 2017.

52 "Armenian Witness to Bloody Protest, Erdogan Regime violence has Now Been Exported Here," *Pj Media*, 17 Mayıs 2017.

53 "House Set To Condemn Erdogan-Ordered Attack on Protesters Tomorrow," *Asbarez*, 5 Haziran 2017.

54 TC Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu'nun ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde Oylanan Karar Tasarısı Hakkında Bir Soruya Cevabı," 25 Mayıs 2017.

kararın “ABD yasama organlarının konuyu tahrif etmeye ve siyaseleştirmeye” yönelik yapıcı olmayan adımlar olarak değerlendirmiş ve Türkiye ile ABD arasındaki ittifak ve ortaklık ruhuna aykırı olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

Yakından bakıldığında bu olayın Cumhurbaşkanının ABD ziyaretinin başarısız geçmesi için önceden planlanmış bir tür “tuzak” olduğu kanısı edinilmektedir. Şöyle ki, Türkiye’deki azınlıklara mensup bazı kişiler, gösteri hakkından yararlanarak protesto eylemleri yapmakta, ancak bu hakkın ötesine geçerek büyükelçilik konutuna saldırmaya çalışmakta, Amerikan güvenlik güçleri onları durdurmamakta, Cumhurbaşkanlığı korumaları müdahale edince bazı kişiler hafif yaralanmakta, bu da basında Türkiye ve Cumhurbaşkanı aleyhine bir kampanyası açılmasına neden olmakta, sonunda Temsilciler Meclisi yukarıda değindiğimiz kararı almaktadır.

Bu tertibin başlıca nedeninin ABD’ye hâkim olmaya başlamış olan İslamofobyaya ve bunun bir yansıması olan Türkiye aleyhtarlığı olduğu görülmektedir. Bu arada tertibin uygulanmasında, Taşnak Partisinin bir yan kuruluşu olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA) İcra Direktörü Aram Hamparyan’ın başrolü oynadığı da görülmektedir. Adı geçen protestocular arasında yer almış, onları yönlendirmiş, arbedeyi videoya çekmiş, basına vermiş, Temsilciler Meclisi Komitesinde olay hakkında Türkiye aleyhine tanıklıkta bulunmuş ve Ankara’nın müsamahasızlığı ve şiddeti ABD’ye ihraç etmeye çalıştığını söylemiştir.⁵⁶

Bu davranışın temelinde Türkiye ve Türklere duyulan ırkçı nefretin bulunduğu kuşku yoktur. Ancak, aynı zamanda, yukarıda değinmiş olduğumuz, Kongre’ye verilmiş bulunan Türkiye aleyhindeki bazı karar tasarılarının bu olayın yarattığı olumsuz hava içinde daha kolay kabul edileceği hesapları da yapılmış olabilir.

B - FRANSA

Görev süresince hemen her alanda Ermenilere arka çıkan Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande’ın yeniden seçilmek için aday olmayacağı anlaşılınca Fransız Ermenilerinin en büyük kaygısı yeni seçilecek olan Cumhurbaşkanının Ermeni çıkarlarını koruyacak bir kişi olmasına çalışmak

55 TC Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu’nun ABD Temsilciler Meclisi’nde Oylanan Karar Tasarısı Hakkında Bir Soruya Cevabı,” 7 Haziran 2017.

56 “ANCA’s Hamparian Testifies Before Congress Urging Strong Response to Erdogan-Ordered Attack,” *Asbarez*, 25 Mayıs 2017.

olmuştur. Ancak, Fransa'da, dışarıdan görüldüğü kadarıyla, siyaset adamlarının neredeyse hepsi, bir ölçüde Ermenileri kollayan bir tutum içinde olduklarından, bu zor bir iş olarak görülmemiştir.

Buna rağmen Fransız Ermenileri, çeşitli adaylardan seçimlerden önce Ermeni çıkarlarını koruyacaklarına dair peşinen söz almaya çalışmışlardır. Bunun için, Cumhurbaşkanı adaylarına bazı sorular göndererek bunları yanıtlamalarını istemişlerdir.

Amerikan Ermenileri bu usule her başkan seçiminde başvurmaktadır. Böylece adaylara, sorulara verdikleri yanıtlara göre Ermeni oylarını alacakları peşinen bildirilmektedir. Ermeni oylarına ihtiyaç duyanlar genelde bu sorulara Ermenilerin beklediği cevapları vermektedir. Ancak seçildikten sonra bu cevaplar doğrultusunda hareket edeceklerinin garantisi yoktur. Bunun en iyi örneği Barack Obama olup adı geçen başkan adayı iken iki kez Ermenilere seçildiği takdirde 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlayacağını bildirmiş, seçildikten sonra ise bu sözcüğü telaffuz etmemiş, yerine Ermenice Metz Yeghern demiş, bu da Ermenileri tatmin etmemiştir. Taşnaklar Obama'nın başkanlığı süresince (sekiz yıl) her fırsatta kendisine adayken verdiği sözü tutmadığını hatırlatmışlardır. Ancak bunu yapmakla da Beyaz Saray'la ilişkilerini zedelemişlerdir. Donald Trump, belki de bu olayın etkisi altında, Ermenilerin kendisine yolladığı sorulara yanıt vermemiştir.

Fransız Ermenileri, Paris'te yayınlanan Nouvelles d'Arménie dergisi aracılığıyla Fransız Cumhurbaşkanlığına aday olan altı kişiye aşağıda özetlediğimiz soruları göndermişlerdir.⁵⁷ Biz bunlardan seçimi kazanan Emmanuel Macron ile en yakın rakibi Marine Le Pen'in yanıtlarına kısaca değineceğiz.

1. *Fransa'da Ermeni soykırımı 2012'den beri Cumhurbaşkanı ve/veya bir bakanın katılımıyla kutlanmaktadır. Bu geleneği sürdüreceksiniz?*

Marine Le Pen'in bu soruya yanıtı olumlu olmakla beraber yeterince açık değildir. Macron ise bu törenlere katılacağını açıkça belirtmiştir.

2. *24 Nisan'ın Fransa'da resmen bir anma günü olarak sayılmasını ve bu başlık altında milli günler takviminde yer almasını taahhüt edebilir misiniz?*

57 Les Nouvelles d'Arménie, No. 238, Mart 2017, s.24-30

Marine Le Pen, yumuşak ifadelerle, milli günlerin Fransız halkının ortak hafızasına ilişkin ortak olaylara inhisar etmesi gerektiğini belirterek olumsuz cevap vermiştir.

Emmanuel Macron ise 24 Nisan'ın milli günler takviminde yer almadan yana olduğunu açıkça belirtmiştir.

3. *Türk Devletinin inkârcılığı karşısında Fransız Ermeni toplumunun soykırımın uluslararası tanınması için vermekte olduğu mücadelenin desteklenmesinin Fransa için adil bir davranış olacağını düşünüyor musunuz?*

Marine Le Pen bu soruya Fransa'nın bu mücadeleyi mutlaka desteklemesi gerektiğini belirterek cevap vermiştir.

Emmanuel Macron ise bu mücadeleyi desteklediği cevabını vermekle beraber Fransa'nın devlet olarak desteği konusuna değinmemiştir.

4. *Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılmasına taraftar mısınız?*

Marine Le Pen bu soruya “Hayır” cevabı vermiştir.

Emmanuel Macron ise yanıtında Türkiye'nin Avrupa'nın talep ettiği taahhütlerin tamamını yerine getirmeden Avrupa Birliğine üye olamayacağını belirtmiştir.

5. *Fransa'nın Ermenistan ile ayrıcalıklı ilişkiler yürütmeye devam etmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?*

Marine Le Pen bu konuyu başka bir yöne çekerek Fransa'nın Orta Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu durumunu tekrar kazanabilmesi için bölgenin çeşitli ülkeleriyle özel diplomatik ilişkiler yürütmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Emmanuel Macron ise geçmişte iki ülke arasındaki yakın ilişkilere değindikten sonra Fransa'nın Ermenistan'da daha fazla yatırım yapması gereğine değinmiştir.

6. Fransa'nın Karabağ Cumhuriyetini tanimasından yana mısınız?

Bu soruya Marine Le Pen Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için Ermenistan ile Azerbaycan'ın aralarında devamlı bir anlaşmaya varmalarının tercih edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

Emmanuel Macron ise Karabağ Sorununa çözüm bulmanın Minsk Grubuna ait olduğunu belirttiikten sonra Fransa'nın devletlerin bütünlüğünü (toprak bütünlüğünü) ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkını dikkate alan bir çözümden yana olduğunu ifade etmiştir.

Bu haliyle Emmanuel Macron'un yanıtları Marine Le Pen'inkilere nazaran daha fazla Ermeni görüşlerine uygundur. Ancak yakından bakıldığında Macron'un 24 Nisan törenlerine katılmak, 24 Nisan'ın Fransa'da milli günler takviminde yer almasını sağlamak gibi daha ziyade şekle ilişkin konularda Ermeni görüşlerini desteklediği, soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması, Türkiye'nin AB üyeliği ve Karabağ gibi, esas konulara değinmediği, o nedenle bunlar için geleneksel Fransız politikasını izlemesinin beklenebileceği anlaşılmaktadır. Bu durumun yarattığı endişeyle olacak Fransa'da Ermeni Örgütleri Koordinasyon Konseyi Başkanı Murat Papazyan sonradan Macron ile yaptığı bir söyleşide adı geçenin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkacağını, soykırım iddialarını destekleyeceğini, ayrıca Karabağ sorununda Ermeni yanlısı bir çözüm olmasına çalışacağını söylediğini belirtmiştir.⁵⁸ Bu söyleşi hakkında Macron'un kendisinden veya ofisinden bir teyit veya yalanlama gelmemiştir. Normal olarak Macron'un Türkiye'nin AB üyeliği konusunda bu örgütün daha önce kararlaştırdığı kriterlerin yerine getirilmesini beklemesi, Karabağ Sorunu için ise Minsk Grubuyla birlikte hareket etmesi beklenmelidir.

Ermenilerin, François Hollande kadar olmasa da yeni Başkan Macron'dan yardım ve yakınlık göreceği anlaşılmaktadır. Diğer yandan yeni Fransız Hükümetinde Ermenilere yakınlığı bilinen başka kişiler de vardır. Bunların başında İçişleri Bakanı Gérard Collomb gelmektedir. Collomb çok sayıda Ermeni'nin yaşadığı Lyon' kentinin 2001 yılından beri belediye başkanıdır; aynı zamanda Lyon kentini de içeren Rhône bölgesinin 1999 yılından beri senatörüdür. Oy kazanma kaygısıyla her zaman Ermenilere yakın ve yardımcı olmuştur. 2006 yılında bu kentte bir Ermeni Anıtının yapılmasını sağlamıştır. Ermenistan'ı birçok kez ziyaret etmiştir. Başkan Sarkisyan bu yılın Mart ayında Fransa'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında Lyon'a da giderek Gérard

58 "French-Armenians have positive expectations from Macron – Murad Papazyan," *Tert.am*, 9 Mayıs 2017.

Collomb'u "Fransız-Ermeni dostluk ilişkilerinin gelişmesi ve güçlendirilmesine olağanüstü katkısı" için Ermeni Milli Şeref Madalyası ile ödüllendirmiştir.⁵⁹ Diğer yandan Collomb siyasi alanda da Ermeni görüşlerini desteklemektedir. Tehcirin 100. Yılı münasebetiyle yaptığı bir konuşmada Jön Türklerin birkaç ay içinde Anadolu Ermenilerinin üçte ikisini imha ettiğini (1,5 milyon), yüz yıl sonra dahi Türkiye'nin bu soykırımını kabul etmediğini, oysa geçmiş suçları kabullenmenin alçalmak değil aksine yücelmek anlamına geldiğini, bir toplumun geçmişini kabul etmekle kendisiyle barışabileceğini, yalnız Ermenilerle değil Türk toplumu içinde bu inkâra son vermek isteyenlerle dayanışma içinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

Gérard Collomb'un İçişleri Bakanı olması Lyon belediye başkan yardımcısı Georges Képénékian'ın belediye başkanı olabileceği ümitlerinin doğmasına neden olmuştur.⁶¹

Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Paris ve Marsilya kentleri belediye başkanları da Ermeni cemaatiyle iyi ilişkiler sürdürmektedir. Paris Belediye Başkanı Anne Hidalgo her yıl 24 Nisan törenlerine katılmakta, ayrıca o gün Belediye Sarayında Paris'teki Ermenistan Büyükelçisi dâhil, yüzlerce kişinin katıldığı büyük bir davet vermektedir. Hidalgo bu yılki davette yaptığı konuşmada isim vermeden Türkiye'ye bir gönderme yaparak "tarih reddedilirse tekrar edilebilir" demiştir. Ayrıca Ermenilerin çok önem verdiği Paris'te bir Ermeni Kültür Merkezi kurulması için çalıştığını belirtmiştir.⁶²

Marsilya kenti Belediye Başkanı Jean-Claude Gaudin de, bu kentte 80.000 kadar iyi örgütlenmiş bir Ermeni toplumu bulunmasının etkisi altında Ermenilerle yakın ilişkiler içindedir. Belediye Başkan Yardımcısı Didier Parakian da Ermeni asıllıdır.

Fransız Ermenilerinin hemen her alanda Macron'u desteklemesi kurulacak olan hükümette bir Ermeni bakanın yer alacağı spekülasyonlarının yapılmasına yol açmış ve bu bağlamda özel sektörde önemli bir mevki bulunan Bayan Astrid Panosyan'ın çalışma bakanı olabileceği ileri sürülmüştür,⁶³ ancak kısa süre sonra kurulan Hükümette Çalışma Bakanı Muriel Péricaud olmuştur.⁶⁴

59 "Gérard Collomb décoré par le Président de la République d'Arménie," *Lyon Capitale*, 9 Mart 2017.

60 "La Turquie doit accepter son histoire sans tirer les faits," *Le Point*, 24 Nisan 2015.

61 Par Paul Terra, "Qui pour remplacer Collomb à Lyon et à la métropole?," *Lyon Capitale*, 18 Mayıs 2017.

62 "Commémoration à la Mairie de Paris," *Armenews*, 24 Nisan 2017.

63 "Astrid Panosyan Ministre de Travail du Gouvernement Macron?," *Armenews*, 16 Mayıs 2017.

64 "Astrid Panosyan ne Figure Pas Dans la Liste des Ministres Macron," *Armenews*, 17 Mayıs 2017.

Görevinden ayrılmakta olan François Hollande, 24 Nisan'da son defa Paris'teki soykırım anıtına (Bestekâr Papaz Komitas'ın heykeli) giderek bir konuşma yapmıştır. Dikkati çerken hususlar şunlardır.

- Her yıl 24 Nisan'da başlamak üzere soykırımlar, insanlığa karşı suçlar ve kitle halindeki suçların bir hafta süreyle okullarda araştırılması⁶⁵
- Ermeni soykırımının adli arşivleri için tarihçi Raymond Kévorkian başkanlığında bir komisyon kurulması⁶⁶ (Tehcirle ilgili arşivlerin neredeyse tamamı Türkiye'de olduğundan bu komisyonun nasıl kurulacağı anlaşılmalıdır)
- Hollande inkârcılığa ilişkin yasanın Anayasa Konseyi tarafından kabul edilmediğine temasla bu konuda bir çare bulunabileceğini, gerekirse değiştirilmiş metinlerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince tanınmasının sağlanacağını söylemiş,⁶⁷ böylece Fransa Anayasa Konseyi'nin (mahkemesinin) “by-pass” edilebileceğinin işaretini vermiştir. Yeni Başkan Macron'un bu konuda François Macron kadar ileri gidip gitmeyeceğini zaman gösterecektir.

Bu arada Emmanuel Macron'un da 24 Nisan'da Ermeni soykırım anıtına giderek bir çelenk koyduğunu belirtelim. Adı geçen burada yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı olarak seçildiği takdirde Ermeni soykırımının dünyada tanınması için mücadele vereceğini söylemiştir.⁶⁸

Fransa'nın son iki cumhurbaşkanı olan Nikolas Sarkozy ve François Hollande'ın ülke sorunlarıyla baş etmekte yetersiz kalması, genç ve tanınmamış bir politikacı olan Emmanuel Macron'un Cumhurbaşkanlığı seçimini kolayca kazanmasına neden olmuştur. Macron, François Hollande döneminde bir süre ekonomi bakanlığı yapmış olmakla beraber cumhurbaşkanlığına seçimlerine bağımsız aday olarak girmiş, ardından Parlamento seçimleri için bir Merkez partisi olan “En Marche”ı (İleri) kurmuştur. Haziran ayında yapılan Parlamento seçimlerinde “En Marche” Fransız Milli Meclisinde mutlak çoğunluğu kazanmıştır. Bu partinin milletvekillerinin nispeten genç olup çoğunluğu politikada yenidir. Ayrıca çok sayıda kadın da milletvekili olabilmıştır.

65 Ara Toranian, “Mauvais 24 avril pour le négationnisme,” *Armenews*, 29 Nisan 2017.

66 Aynı kaynak

67 “Génocide des Arméniens: Hollande Annonce une Semaine d'Etudes Dans les Etablissements Scolaires,” *Armenews*, 26 Nisan 2017.

68 “Ermeni Teziyle Başladı,” *Hürriyet*, 25 Nisan 2017.

Genelde Fransız iç siyasetinde söz sahibi olmaya büyük değer veren Ermeniler “En Marche” partisinden aday olmuşlar ve içlerinden dördü seçimleri kazanarak milletvekili olmuştur.⁶⁹ Böylelikle tarihte ilk kez Ermeniler Meclise dört milletvekili sokabilmişlerdir.

Bu Ermeni milletvekillerinin soykırım iddialarının tanınması, Türkiye’nin tazminat ödemesi, bazı Ermeni mallarını geri vermesi, ayrıca Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Karabağ konusundaki Fransız politikası üzerinde ne gibi etkileri olabilir? Hemen söylememiz gerekir ki dört milletvekili herhangi

bir politikayı değiştirecek veya yeni politika oluşmasına yetecek bir güce sahip değildir. O nedenle, aşağıda ayrıca açıklayacağımız gibi, Fransa’nın Türkiye politikasına devam etmesi güçlü bir olasılıktır.

Fransa konusunda son olarak Serj Sarkisyan’ın Mart ayında Fransa’ya yapmış olduğu resmi bir ziyaretten bahsedeceğiz.

Bizzat Sarkisyan’ın ifadesine göre Ermeni Cumhurbaşkanları Fransa’yı 25 kez ziyaret etmişlerdir. Sarkisyan bunu Ermeni-Fransız ilişkilerinin yoğunluğuna bağlamış olmakla

beraber iki ülke arasındaki ilişkilerin bu sayıda ziyareti gerektirecek bir niteliği yoktur. Ayrıca devlet başkanları düzeyinde her yıl ziyaret yapılması da alışılmışın çok dışında bir harekettir.

Söz konusu ziyaretlerin büyük kısmını gerçekleştirmiş olan Sarkisyan’ın Fransa ile iyi ilişkileri Avrupa Birliği ile olan ilişkilerin geliştirilmesinde bir araç olarak kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca Fransa ile olan bu yakınlık Ermenistan’da her alanda büyük etkinliğe sahip Rusya’ya karşı bir tür denge oluşturduğu hesapları yapılırsa gerektir.

Fransa için ise Ermenistan’la iyi ilişkiler içinde olunmasına, ülkedeki Ermeni azınlığını tatmin etmenin yanında, Ermenistan’ın daha fazla Rusya yörüngesine girmesini önleyebilmek ve Avrupa Birliğiyle bağlarını, bir ölçüde olsun, korumasını sağlamak için önem verdiği anlaşılmaktadır.

Ancak Fransa’nın dış siyasetinin Ermenistan’ı ve Ermeni Diasporasını tam olarak tatmin ettiği de söylenemez. Şöyle ki:

⁶⁹ Bu kişilerin adları şunlardır: Guillaume Kasbarian, Danielle Cazarian, Nadia Essayan, Jacques Marilossian

- Fransa Karabağ konusuna Minsk Grubu ve bu Grubun bağlı olduğu AGİT içinde bir çözüm bulunmasını istemektedir. Bu çözüm bağımsız bir Karabağ kurulmasını veya Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını öngörmemektedir.
- Fransa, Ermenistan'ın "can düşmanı" Azerbaycan ile gayet iyi ilişkiler içindedir. Sarkisyan'ın yukarıda değindiğimiz Fransa ziyaretinden az sonra Başkan Aliev ve eşi Fransa'yı ziyaret etmiş ve gayet iyi karşılanmışlardır. Azerbaycan, sahip olduğu doğal gaz ve petrol rezervleri ve bunlardan elde ettiği gelirler nedeniyle, ekonomik alanda hemen her ülke için önemlidir. Ermenistan ise bu alanda tamamen aksi bir konuma sahiptir.
- Fransa "soykırım" konusunda Ermenistan'ı tatmin eden görüşlere sahip olmakla beraber, Ermenilerin "soykırımın sonuçlarının giderilmesi" formülü çerçevesinde dile getirdikleri Türkiye'nin Ermenistan'a tazminat ödemesi ve malların iadesi konularında tamamen sessizdir.
- Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesine gelince, bu konuda Ermenistan'ın resmi bir talebi olmadığı için, diğer devletler gibi Fransa'nın da tutum alması gerekli değildir. Ancak böyle bir talep bir gün ortaya atılırsa Fransa'nın, Türkiye ile her alandaki ilişkilerini dikkate alarak, böyle bir talebi desteklemesi söz konusu olamaz. Esasen, Kıbrıs ve Yunanistan hariç, diğer ülkelerin tutumunun da böyle olması normaldir. Kimse Birinci Dünya Savaşından kalma ham hayallerin, esasen birçok sorunla baş etmek durumunda kalınan günümüz dünyasını bulandırmasını kabul etmez.

Sonuç olarak Fransa-Ermenistan arasındaki görünüşteki iyi ilişkilerin her alanı kapsadığını söylemek olası değildir.

C- ÇEK CUMHURİYETİ

Çek Cumhuriyetinin Ermeni soykırım iddiaları karşısındaki tutumuna daha önce değinmiştik.⁷⁰ Özetlemek gerekirse Çek resmi makamları ve genellikle kamuoyu, ülkenin AB üyesi olması, Katolik olması, Almanya'nın etkisi altında kalması gibi nedenlerle Ermeni soykırım iddialarının resmen kabulünden yanadır. Ancak özellikle ekonomik alanda Çek Cumhuriyeti lehine olan ilişkiler nedeniyle Türkiye'nin tepkisi çekilmemeye çalışılmaktadır.

⁷⁰ *Ermeni Araştırmaları*, sayı 51, ss. 164-165; Sayı 53, s. 31

Çek Cumhurbaşkanı Milos Zeman ise, muhtemelen Alman eski Cumhurbaşkanı Joachim Gauck’u taklit ederek, Ermeni iddialarını kabul eden bir davranış içindedir. Sarkisyan’ın 2014 yılında Prag’ı ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmada 2015 olaylarını soykırım olarak nitelendirmiş, 2016’da kendisinin Ermenistan’a yaptığı ziyarette de Soykırım Anıtına giderek 1915’te 1,5 milyon Ermeni’nin katledildiğini söylemiştir.⁷¹

Çek Parlamentosu Dışişleri Komisyonu, Cumhurbaşkanının izinden giderek 14 Nisan 2015 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını tanıyan, soykırım inkârını kınayan, Ermeni halkı ile dayanışma içinde olduğunu belirten bir kararı oybirliğiyle kabul etmiştir.⁷² Aynı yıl Haziran ayında Çek Dışişleri Bakanı Lobomir Zaoralak Erivan’ı ziyaret etmiş ancak soykırım iddialarını açıkça tanımaktan kaçınan bir şekilde konuşmuştur.⁷³

Böylece Ermeni soykırım iddiaları konusunda hukuki yönden bir belirsizlik ortaya çıkmıştır. Bu iddiaların resmen kabul edilmiş sayılması için Parlamentosunun veya Hükümetin bir karar alması gerekmektedir. Bu yoktur ancak Cumhurbaşkanının beyanları ve Parlamento Dışişleri Komisyonunun (Parlamento tarafından onaylanmamış) bir kararı vardır.

Böylece Çeklerin bir tür “yarım tanıma” ile konuyu geçiştirmeye çalıştıkları düşünülmüşse de böyle olmamış ve Çek Parlamentosu 25 Nisan 2017 tarihinde, katılanların oy birliğiyle, Ermeni soykırım iddialarını açıkça tanıyan bir karar kabul etmiştir. Buna göre parlamento, Nazilerin insanlığa karşı işledikleri suçları, Ermeni soykırımını, Osmanlı İmparatorluğunun topraklarındaki diğer milli ve dini azınlıkların soykırımını ve Dünya’nın her yerindeki soykırım şiddetini kınamıştır.⁷⁴

Bu kararın alınmasından bir gün önce Cumhurbaşkanı Zeman ülkesindeki Ermeni Cemaatine gönderdiği bir mektupta tarihin politikacılar tarafından yorumlanmaması gerektiğini, zira politikacıların çok kere kendi çıkarlarını gözettiklerini belirtmiş ve Ermeni halkına ve Çek Cumhuriyeti’ndeki Ermeni azınlığına sempaticilerini bildirmiştir.⁷⁵

Türkiye Dışişleri Bakanlığı 26 Nisan 2017 tarihinde Çek Parlamentosu kararı ve Cumhurbaşkanı Zeman’ın Ermeni Cemaatine mektubu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

71 “Turkey Denounce Czech Recognition of the Armenian Genocide,” *Prag Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.

72 “Çek Cumhuriyeti Ermeni Soykırımını Tanıdı,” *T14.com.tr*, 15 Nisan 2015.

73 “Czech MFA: Our Country Will Continue Discussions on Armenian Genocide,” *News.am*, 25 Haziran 2015.

74 *Agos*, 26 Nisan 2017

75 “Turkey Denounces Czech Recognition of Armenian Genocide,” *Prague Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.

No: 132, 26 Nisan 2017, Çek Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi Tarafından Alınan 1915 Olaylarına İlişkin Karar ve Cumhurbaşkanı Zeman'ın Aynı Konudaki İfadeleri Hk

1915 olayları konusunda Çek Cumhuriyeti Temsilciler Meclisi'nde 25 Nisan 2017 tarihinde alınan kararı şiddetle kınıyor ve reddediyoruz.

Ayrıca, Çekya Cumhurbaşkanı Zeman'ın 1915 olayları konusunda ülkesindeki Ermeni cemaatini muhatap alan ve önemli tutarsızlıklar içeren mektubunu da üzüntüyle karşılıyoruz. Cumhurbaşkanı Zeman, mektubunda, bir yandan tarihin siyasetçiler tarafından yorumlanmaması gerektiğini, siyasetçilerin tarihi olayları siyasi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını belirtip, geçmişin öncelikle tarihçiler tarafından araştırılması ve yorumlanması gerektiğini vurgularken, diğer yandan kendi sözleriyle çelişkiye düşerek 1915 olaylarına ilişkin siyasi değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Tarihi gerçeklere ve hukuk ilkelerine açıkça aykırı olan söz konusu siyasi tasarruflara ilişkin tepkimiz Çek Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisine bildirilmiştir.

Görüldüğü gibi Türk Dışişleri Çek Parlamentosu kararı kısaca kınar ve reddederken, Cumhurbaşkanı Zeman'ın Ermeni Cemaatine gönderdiği mektubun tutarsızlığı üzerinde durulmuştur. Gerçekten de Zeman bir yandan tarihin politikacılar tarafından yorumlanmaması gerektiğini ifade ederken diğer yandan kendi çıkarlarını gözetten bir şekilde hareket etmiştir.

Çek Hükümeti ise Parlamento kararından uzak durmuştur. Çek Dışişleri Bakanlığı bir basın açıklamasıyla bu üzücü olayın (1915 olayları) değerlendirilmesinin tarihçilere ait olduğunu bildirmiş,⁷⁶ ayrıca Parlamento kararının bağlayıcı olmadığı ve dış politikadan milletvekillerinin değil Hükümetin sorumlu olduğunun Ankara'ya bildirildiği ifade edilmiştir.⁷⁷

Sonuç olarak Çek Hükümeti, Parlamantonun Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararını önlemezken ve Cumhurbaşkanı Zeman'ın hükümetin politikasına uygun hareket etmesini sağlamazken, Parlamento kararının Hükümeti bağlamadığını ifadeyle Türkiye ile olan ilişkilerini korumaya çalışmıştır.

76 "LN: Genocide Resolution May Harm Czech Diplomatic Aims," *Prague Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.

77 "Formin: Czech MPs' Armenian Genocide Resolution Not Binding," *Prague Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.

D – LÜBNAN

Son sayılarımızda⁷⁸ Ermeni soykırımı ve diğer Ermeni iddiaları konusunda ve özellikle Türkiye karşıtı hareketlerde Lübnan Ermenilerinin ve onları etkisindeki bazı çevrelerin durumuna dikkat çekmiştik.

Bu bağlamda şimdiye kadar iki kez Ermeni “soykırımı”nı tanımış olan Lübnan’ın Erivan’daki 24 Nisan 2015 törenlerine hem hükümetten hem de Lübnan Meclisinden resmi heyetler gönderdiği, bazı eleştirilere rağmen 24 Nisan’da Lübnan’daki tüm okulların tatil edildiği, bu tarihte büyük gösteriler yapıldığı, bu hareketlerin Beyrut yakınlarındaki Antelias’da yerleşik Baş Patrik Aram I tarafından desteklendiği, Katolik Ermenilerin Ruhani Lideri Bedros XX’nin de “Ermeni davası”nı savunduğunu belirtmiştik. 2016 yılında ise Kültür Bakanı Roni Arayji’nin Ermeni görüşlerini tamamen benimseyen, ayrıca günümüz Türkiye’sini tarihi gerçeği inkâr etmekle suçlayan beyanları olmuştur.

Bu yıl ise yeni Kültür Bakanı Ermeni asıllı Avadis Kaydanyan Nisan ayında bir televizyona verdiği mülakatla Ermenistan’ı Lübnan’a tercih ettiğini söylemekle kendi ülkesini kötölemekten çekinmemiştir. Ayrıca Türkiye hakkında “Türkiye’de şu an çok problem var. Bu sıkıntılar, onlar için kötü bir durum ancak bizim için iyi bir fırsat. Bu durumdan çok mutluyum çünkü onları (Türkleri) sevmiyorum.” ifadelerini kullanmış ve “Türkiyeli turistleri Lübnan’a gelmeye teşvik ediyor musunuz?” sorusuna ise “Türkiye ile uzaktan yakından ilgisi olan hiçbir şeyi teşvik etmiyorum. Onların hiçbir ürününü tavsiye etmiyorum ve onlarla herhangi bir ilişkinin kurulmasını istemiyorum.” demiştir.⁷⁹

Bu açıkça ırkçı ifadeler Lübnan’da sosyal medyada itirazlarla karşılaşmış, bu arada eski Adalet Bakanı Eşref Rifi, Kaydanyan’ı istifaya davet etmiş,⁸⁰ ancak adı geçen üyesi olduğu Hükümetten ve özellikle Başbakan’dan kamuoyuna intikal eden bir tepki gelmemiştir.

Lübnan Planlama Bakanı Michel Pierre Pharaon (Firavun) Lübnan ve Ermenistan arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulmasının 25. yılı için Ermenistan’ı resmen ziyaret etmiştir. Pharaon, tabii, Soykırım anıtına da gitmiştir.⁸¹

78 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, ss.84-86 ve Sayı 54, s.36

79 “Lübnanlı Ermeni Bakanın Türkiye Hakkındaki Sözleri Tartışma Yarattı,” *Milliyet.com.tr*, 9 Nisan 2017.

80 Aynı kaynak

81 “Le Ministre Libanais Michel Pharaon s’est Recueilli au Mémorial du Génocide des Arméniens à Erévan,” *Armenews*, 20 Nisan 2017.

Ermeni “soykırımının” (tehcirin) 102. yılı Lübnan’da Taşnak Partisince görkemli bir şekilde anılmıştır. Törene yukarıda andığımız Turizm Bakanı Kaydanyan, Taşnak Partisi Başkanı Pakradunyan ve Ermeni olmayan bazı Lübnanlı milletvekilleri de katılmıştır. Pakradunyan bu vesileyle yaptığı konuşmada, tehcir sonrasını kastederek Ermenilerin köksüzlüğünün ve kimliklerini kaybetmesinin sonuçlarının günümüzde de kendini hissettirdiğini ve modern Türkiye devleti suçunu (soykırım suçunu) kabul etmedikçe, özür dilemedikçe, tazminat ödemedikçe ve Ermeni Devletinden alınan toprakları (?) iade etmedikçe bu suçun devam ettiğini söylemiştir.⁸²

Lübnan Ermenilerinin bu derecede pervasızca Türkiye düşmanlığı yapabilmelerinin temelinde Lübnan’ın dini cemaatleri esas alan bir devlet yapısına sahip olması bulunmaktadır. Anayasaya göre Cumhurbaşkanı Marunî Hristiyan, Başbakan Sünni Müslüman, Meclis Başkanı ise Şii Müslüman olacaktır. Ayrıca her cemaatin Millet Meclisinde belirli sayıda (Ermeniler için 6) milletvekili bulunacaktır. Hükümette de her cemaatin kaç bakanı bulunacağı (Ermeniler için asgari bir) belirlenmiştir.

Bu, diğer ülkelerdeki “milli irade” yerine dini cemaatleri ön plana çıkaran sistem çok güç işlemekte ve cumhurbaşkanı seçimi, hükümet kurulması gibi, diğer ülkelerde genellikle sıra sürede çözümlenen sorunlar Lübnan’da aylar almakta ve zorlukla kurulan dengeler her zaman kırılğan olmaktadır. Bu belirsizlik içinde Ermeniler kendi davalarını (Türkiye karşıtlığını ve taleplerini) kolayca savunabilmektedir.

Bu arada Lübnan’da Türkiye karşıtlığının sadece Ermenilerle sınırlı olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. 19. yüzyılda Lübnan ve kısmen Suriye’deki Hristiyan unsurlar, başta Fransa olmak üzere Avrupa’nın bazı ülkelerinin en azından kültürel etkisi altına girmiş ve bu ülkelerden gelen ilhamlarla bağımsızlık istemeye başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşında Marunîlerin bu tutumu isyan çıkarılması olasılığını arttırmıştır. Ancak bu bölgenin idaresinden sorumlu, 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa bu tür hareketlerin gelişmesine izin vermemiş ve kurdurduğu mahkemelerde şüpheli kişileri yargılamış ve bunlardan bazıları idam edilmiştir. Bunlar arasında bazı Müslümanlar da vardı. Cemal Paşa’nın bu hareketinin tamamen yasal olduğunu da belirtelim.

Savaş sırasında Müttefik donanması Osmanlı İmparatorluğuna ambargo uygulayarak yiyecek ithalini engellemiştir. Bu bazı kıyı kentlerinde gıda

82 “Pakradounian Exige Que La Turquie Moderne Offre Réparation au Peuple Arménien,” *L’Orient-Le Jour*, 30 Nisan 2017.

maddelerinin azalmasına yol açmıştır. Anadolu kıyı kentleri ülkenin iç kısımlarından, zorlukla da olsa, yiyecek getirtirken, iç bölümleri verimli olmayan Lübnan'da bir süre sonra kıtlık başlamıştır.

Son olarak savaş koşulları nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunun hemen her yerinde görülen bulaşıcı hastalıklar⁸³ Lübnan'da da epey can almıştır. Kıtlık ve bulaşıcı hastalıklar savaşın doğal sonucudur. O nedenle bu konuda Cemal Paşa'ya kusur atfedilemez.

Ancak savaş sonrasında Lübnan ve çevresi Fransızlar tarafından işgal edilince, Maruniler ve bazı Müslümanlar idamlar, kıtlık ve salgın hastalıklar için Cemal Paşa'yı suçlamaya başlamışlardır. Bu durum, ülkede Osmanlı nüfuzunun ortan kalkmasını isteyen Fransızların da işine gelmiştir. Böylelikle Cemal Paşa'ya nefret yoluyla Lübnan'da Osmanlı aleyhtarı bir hava belirmiştir.

Savaş sırasında Müttefik donanması Osmanlı İmparatorluğuna ambargo uygulayarak yiyecek ithalini engellemiştir. Bu bazı kıyı kentlerinde gıda maddelerinin azalmasına yol açmıştır. Anadolu kıyı kentleri ülkenin iç kısımlarından, zorlukla da olsa, yiyecek getirtirken, iç bölümleri verimli olmayan Lübnan'da bir süre sonra kıtlık başlamıştır.

Zamanla kıtlık ve salgın hastalıklar konuları unutulmaya, ancak Cemal Paşa'nın idamları Lübnan'da bir tür birleştirici unsur haline gelmeye başlamıştır. Sonunda Lübnan'da 1960 yılında bir şehitler Abidesi yapılmış ve 6 Mayıs Şehitler Günü olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁴

Cemal Paşa'nın icraatı nedeniyle Lübnan'da Osmanlı İmparatorluğuna karşı beslenen olumsuz duygu ve düşünceler Ermenilerin günümüzde Türkiye karşıtı eylemlerini kolaylaştıran bir ortam yaratmaktadır.

Ancak geçmişte olduğu gibi günümüzde de Sünni Lübnanlılarda Türkiye'ye karşı bir sempati olduğu söylenebilir.

Lübnan hükümetleri ise öteden beri Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmaya önem vermektedir. Ne var ki gayet kırılğan siyasi dengeler nedeniyle Ermeni bakanların Türkiye aleyhindeki eylemleri önlenememekte, bunların bakanların kişisel davranışları olduğu belirtilerek hükümet bu olayların dışında tutulmaya çalışılmaktadır.

83 Bkz. Hikmet Özdemir. *Salgın Hastalıklardan Ölümler*. TTK, 2005

84 "La Légende Noire de Djemal Pacha, Comment Le Liban a Construit sa Mémoire," *Orient XxI, L'Orient Dans la Guerre (1914-1918)*, 3 Nisan 2017.

E – DİĞER BAZI ÜLKELER

İncelediğimiz dönem içinde Ermeni soykırım iddiaları konusunda diğer bazı ülkelerde de, ikinci derecede önemli diyebileceğimiz, bazı gelişmeler olmuştur. Biz bunlardan Ürdün, İsveç ve Kanada'ya temas edeceğiz.

1. Ürdün

Kanser Kontrolü Uluslararası Birliği Başkanı Ürdün Prensesi Dina Mired Nisan ayı sonunda, Kanser'den Kurtulanlar Kongresi münasebetiyle Ermenistan'ı ziyaret etmiştir.⁸⁵ Başkan Sarkisyan'la görüşmüş, Soykırım Anıtına giderek çelenk koymuş ve özel deftere, Dünya'da kadın ve çocukların ilk kurbanı olduğu, sivillere karşı uygulanan şiddete atıf yaparak nerede olursa olsun savaşa karşı olduğunu yazmıştır. Prenses ayrıca, Ermeni soykırım iddialarını destekleyen *The Promise* (Söz veya Vaat) filmine de gitmiştir.⁸⁶

Yabancıların Soykırım Anıtını ziyaret etmeleri için Ermenistan'da özel bir çaba harcadığı bilinen bir husustur. Ancak Müslümanların çok büyük bir kısmı, içerdiği siyasi anlam nedeniyle bu ziyaretten kaçınmaktadır. Bu bağlamda Ürdün Prensesinin ziyaretine anlam vermek zordur.

2. İsveç

İsveç Parlamentosu 2001 yılında Ermeniler, Süryaniler, Keldani ve Pontus'lu Rumlara soykırımı yapıldığını belirten bir karar kabul etmişti. Kararın bir oy farkla alınması ve zamanın Dışişleri Bakanı Carl Bildt'in tarihi olayların siyasi olarak değerlendirilmemesi, taraflar arasında tartışılması ve ayrıca Ermeni soykırımı iddiaları konusunda Parlamento'da oybirliği olmadığını belirtmesi ve bunlara ek olarak dış politikanın Parlamento tarafından değil Hükümet tarafından uygulanması gibi hususlar, Parlamento'nun söz konusu kararını siyasi bakımdan önemsiz hale getirmişti.⁸⁷

Bildt'in yerine geçen Margot Wallstrom ise 1915 olayları için "trajik" sıfatını kullanmakla yetinmiştir. Ayrıca bu olayların incelenmesi için bağımsız bir komisyon kurulacağını ifade etmiştir.⁸⁸

85 "President Sargsyan Hosts Her Royal Highness Princess Mired of Jordan." *Armenpress*, 29 Nisan 2017.

86 "Princess Dina Mired of Jordan Visited Armenian Genocide Memorial," *Panorama.am*, 29 Nisan 2017.

87 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, s. 41

88 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, s. 42

Birçok ülkenin aksine İsveç Parlamentosu 1915 olaylarının 100. yılı için bir karar kabul etmemiştir.

2017 yılına gelince Sosyal Demokrat İşçi Partisi Nisan ayında “soykırım” konusunda bir tasarıyı gündeme almamıştır.⁸⁹

Son olarak Stockholm’ün 160 km güneydoğusunda bulunan Norrköping kenti Belediye Meclisi 20 Nisan 2015 tarihinde belediye sınırları içerisinde uygun bir yere sözde ‘Seyfo Soykırım Anıtı’ dikme kararı almış, bu karara itiraz eden Türk vatandaşı Kenan Gündoğdu’yu mahkeme haklı bularak belediye meclisinin kararını iptal etmiştir.⁹⁰

3. Kanada

Kanada’daki küçük ancak gayet aktif Ermeni azınlığının çabalarıyla bu ülkenin Senatosu ve Avam Kamerası Ermeni “soykırımı” iddialarını kabul eden kararlar almışlardı. Zamanın Başbakanı Stephen Harper ise Hükümet olarak soykırım iddialarını tanımış, diğer bir deyimle bu tanımaya resmi bir nitelik kazandırmıştı. Harper’in bu tutumu Türkiye ile bir tür kriz yaşanmasına neden olmuş, Kanada Dışişleri ise Türkiye ile olan iyi ilişkileri korumaya çalışmıştı. Bu konularda okuyucularımıza geçmiş sayılarımızda ayrıntılı bilgi vermiştik.⁹¹

Stephen Harper 2015 seçimlerini kaybetmiş ve yerine Justin Trudeau seçilmiştir. Adı geçen o yılın 24 Nisan’ında yayınladığı bildiri “soykırım” konusuna ılımlı bir dille değinmiş, diğer yandan bu konunun Kanada’da bir bölünmeye yol açmaması gerektiğini de ifade etmişti.

Bu yıl Başbakan Trudeau’nun Ermeni “soykırımının” 102 yılı münasebetiyle yayınladığı mesaj da ılımlıdır. Trudeau 2015 yılında Avam Kamerasının 24 Nisan tarihini “Ermeni Soykırımını Hatırlama Günü” olarak kabul ettiğine değinmiş, ölenlere ve onların torunlarına saygılarını sunmuş ve ne şekilde olursa olsun şiddete karşı kayıtsız kalamayacaklarını bildirmiştir.⁹² Trudeau’nun mesajında dikkati çeken husus Osmanlılara hiçbir atfın bulunmamasıdır.

89 “İsveç’te Sosyal Demokrat Parti 1915 Olayları Önerisini Gündeme Almadı,” *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2017.

90 *abcgazetesi.com*, 11 Mayıs 2017

91 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 53, s.70-73

92 “Prime Minister Trudeau’s Statment on the Occasion of the 102nd Anniversary of the Armenian Genocide,” *Horizonweekly*, 21 Nisan 2017.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Arkun, Aram “Major Armenian Museum Planned for Southern California,” *The Armenian Mirror-Spectator*, 26 Ocak 2017.

Danzikyan, Yetvart “24 Nisan Hissiyatı,” *Agos*, 27 Nisan 2017.

Egelko, Bob “Gov. Brown vetoes parole for killer of Turkey consul general” *LMTOnline*, 16 Mayıs 2017.

Fabian, Jordan “Trump Declines to Call Mass Killings of Armenian Genocide,” *The Hill*, 24 Nisan 2017.

Fisk, Robert “Will Donald Trump have the guts to call the Armenian genocide what it was?,” *Independent*, 24 Nisan 2017.

Özdemir, Hikmet *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, TTK, 2005.

Sassounian, Harout “President Trump Succumb to Turkish Pressures by Not Recognizing the Armenian Genocide,” *The California Courier*, 27 Nisan 2017.

Terra, Par Paul “Qui pour remplacer Collomb à Lyon et à la métropole?,” *Lyon Capitale*, 18 Mayıs 2017.

Toranian, Ara “Mauvais 24 avril pour le négationnisme,” *Armenews*, 29 Nisan 2017.

İnternet Kaynakları

“ANCA’s Hamparian Testifies Before Congress Urging Strong Response to Erdogan-Ordered Attack,” *Asbarez*, 25 Mayıs 2017.

“ANI Armenian Genocide Library Opens...” *Armenian National Institute Press Release*, 10 Nisan 2017.

“Armenian Genocide and Holocaust Recognized at R. I. State House,” *Armenian Weekly*, 17 Nisan 2017.

“Armenian Genocide Resolution Adopted in Colorado Legislature,” *The Denver Channel*, 27 Nisan 2017.

“Armenian Witness to Bloody Protest, Erdogan Regime violence Has Now Been Exported Here,” *Pj Media*, 17 Mayıs 2017.

“Armenians Mark Remembrance Day,” *Voice of America*, 24 Nisan 2017.

“Astrid Panosyan Ministre de Travail du Gouvernement Macron?,” *Armenews*, 16 Mayıs 2017.

“Astrid Panosyan ne Figure Pas Dans la Liste des Ministres Macron,” *Armenews*, 17 Mayıs 2017.

“California Approves Millions for Armenian Museum and Genocide Education; ANCA-WR Praises State Legislators,” *Armenian Weekly*, 16 Haziran 2017.

“California Legislature Allocates 10 million for Human Rights Curricula, Includes Armenian Genocide Education Training,” *Armenian Assembly of America*, 16 Haziran 2017.

“California State Assembly Adopts Bill Calling for \$500 Million Divestment from Turkey,” *Armenian Weekly*, 2 Haziran 2017.

“California State Assembly Appropriations Committee Approves “Divestment From Turkish Bonds Bill,” *Armenian Assembly of America Press Release*, 31 Mayıs 2017.

“California State Senate Passes Sr 29 Commemorating Armenian Genocide & Calling For Return Of Historic Church Property,” *Armradio*, 17 Nisan 2017.

“Çavuşoğlu’ndan Ermeni vekile IŞİD tepkisi: Önce dürüst olalım,” *Sputnik*, 19 Kasım 2016.

“Çek Cumhuriyeti Ermeni Soykırımını Tanıdı,” *T14.com.tr*, 15 Nisan 2015.

“Commémoration à la Mairie de Paris,” *Armenews*, 24 Nisan 2017.

“Czech MFA: Our Country Will Continue Discussions on Armenian Genocide,” *News.am*, 25 Haziran 2015.

- “David Shahnazaryan: Do Not Measure it by 800 Hectares, It’s Not Relevant” *Aravot*, 15 Haziran 2017.
- “Erdoğan Offers Condolences During Armenian Genocide Events” *Al Monitor*, 24 Nisan 2017.
- “Erdoğan’dan 24 Nisan mesajı,” *Agos*, 24 Nisan 2017.
- “Ermeni Teziyle Başladı,” *Hürriyet*, 25 Nisan 2017.
- “Formin: Czech MPs’ Armenian Genocide Resolution Not Binding,” *Prague Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.
- “French-Armenians have positive expectations from Macron – Murad Papazyan,” *Tert.am*, 9 Mayıs 2017.
- “Geçici Tehcir Kanunu’ İçin Araştırma Önergesi,” *Agos*, 21 Nisan 2017.
- “Génocide des Arméniens: Hollande Annonce une Semaine d’Etudes Dans les Etablissements Scolaires,” *Armenews*, 26 Nisan 2017.
- “Gérard Collomb décoré par le Président de la République d’Arménie,” *Lyon Capitale*, 9 Mart 2017.
- “Hayk Demoyan: Alienation of Building in Washington where Armenian Genocide’s Museum Was Planned to be Opened, Provokes Bewilderment,” *Arminfo*, 21 Nisan 2017.
- “Hayk Demoyan: The Problem of Genocide is the Problem of the Present and Security of Armenia and the Diaspora,” *Arminfo*, 23 Haziran 2017.
- “İsveç’te Sosyal Demokrat Parti 1915 Olayları Önerisini Gündeme Almadı,” *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2017.
- “Jens Stoltenberg: NATO Ermenistan’la mesaisine sadıktır,” *News.am*, 27 Şubat 2017.
- “Jerry Brown confirms allocation of 1 million dollars for construction of America Armenian Museum in Glendale,” *Armenpress*, 13 Mayıs 2017.
- “La Légende Noire de Djemal Pacha, Comment Le Liban a Construit sa Mémoire,” *Orient XXI*, 3 Nisan 2017.

- “La Turquie doit accepter son histoire sans tirer les faits,” *Le Point*, 24 Nisan 2015.
- “Le Ministre Libanais Michel Pharaon s’est Recueilli au Mémorial du Génocide des Arméniens à Erévan,” *Armenews*, 20 Nisan 2017.
- “LN: Genocide Resolution May Harm Czech Diplomatic Aims,” *Prague Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.
- “Lübnanlı Ermeni Bakanın Türkiye Hakkındaki Sözleri Tartışma Yarattı,” *Milliyet.com.tr*, 9 Nisan 2017.
- “NATO Representative Visits Yerevan, Calls Armenia a Reliable Partner,” *Armenian Weekly*, 13 Temmuz 2017.
- “Pakradounian Exige Que La Turquie Moderne Offre Réparation au Peuple Arménien,” *L’Orient-Le Jour*, 30 Nisan 2017.
- “President Sargsyan Hosts Her Royal Highness Princess Mired of Jordan,” *Armenpress*, 29 Nisan 2017.
- “President’s Address on Armenian Genocide Commemoration Day,” *Armradio*, 24 Nisan 2017.
- “Prime Minister Trudeau’s Statment on the Occasion of the 102nd Anniversary of the Armenian Genocide,” *Horizonweekly*, 21 Nisan 2017.
- “Princess Dina Mired of Jordan Visited Armenian Genocide Memorial,” *Panorama.am*, 29 Nisan 2017.
- “Recognize, Apologize, Compensate,” *Horizonweekly*, 25 Nisan 2017.
- “Rep.Trott, Schiff Spearhead Bipartisan Genocide Prevention Resolution,” *Asbarez*, 22 Mart 2017.
- “Senate Resolution 136. Expression the Sense of the Senate Regarding the 102nd Anniversary of the Armenian Genocide,” *Impact News Service*, 25 Nisan 2017.
- “State Senate Budget Committee Approves \$3 Million for Armenian American Museum,” *Asbarez*, May 23 2017.

- “Status of Senate Resolution No. 86,” *US Official News*, 27 Nisan 2017.
- “Sunny “Zor mesele es geçilmiş oldu,” *Agos*, 26 Nisan 2017.
- “Texas Becomes 46th U.S. State to Recognize Armenian Genocide,” *Asbarez*, 19 Mayıs 2017.
- “Trump Fails to Properly Characterize Armenian Genocide,” *Asbarez*, 24 Nisan 2017.
- “Turkey Business Forum Cancelled Due to Security Detail Attack,” *Agos*, 25 Mayıs 2017.
- “Turkey Denounce Czech Recognition of the Armenian Genocide,” *Prag Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.
- “Turkey Denounces Czech Recognition of Armenian Genocide,” *Prague Daily Monitor*, 28 Nisan 2017.
- “Turkey Strongly Condemns Burning of its FlagIn Armenia” *Anadolu Agency*, 24 Nisan 2017.
- “Union With Russia One of Vital Elements for Armenia’s Security – President,” *Sputnik*, 20 Şubat 2017
- “Wyoming Becomes 45th US State to Recognize the Armenian Genocide,” *Armradio*, 22 Nisan 2017.
- “House Set To Condemn Erdogan-Ordered Attack on Protesters Tomorrow,” *Asbarez*, 5 Haziran 2017.
- Amerika Ermeni Ulusal Komitesi Resmi İnternet Sitesi (ANCA)
“Congressional Leaders Call on President Trump to Properly Commemorate Armenian Genocide -Bipartisan Letter Urges President to Reject Turkey Gag—Rule,” 10 Nisan 2017.
- TC Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu’nun ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde Oylanan Karar Tasarısı Hakkında Bir Soruya Cevabı” 25 Mayıs 2017.

TC Dışışleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Hüseyin Müftüoğlu’nun ABD Temsilciler Meclisi’nde Oylanan Karar Tasarısı Hakkında Bir Soruya Cevabı,” 7 Haziran 2017.

Türkiye Ermenileri Patrikliği Resmi İnternet Sayfası, “Basın Bildirisi”
<http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/basin-bildirisi/>.

ERMENİ PATRİĞİ ARSEVİK NERSES II. VARJABEDYAN'IN FRANSIZ BÜYÜKELÇİSİNE SUNDUĞU RAPOR

(REPORT SUBMITTED TO THE FRENCH AMBASSADOR BY THE
ARMENIAN PATRIARCH ARSEVİK NERSES II. VARJABEDYAN)

Doç. Dr. Taner ASLAN

Aksaray Üniversitesi
Tarih Bölümü
taner.aslan4@gmail.com

Öz: Fransızca kaleme alındığından Fransız Büyükelçisine sunulduğu anlaşılan raporun, Ermeni sorununu konu alması ve “İstanbul’daki Patrik” imzası taşıması, ayrıca 6 Temmuz 1880 tarihli olmasından hareketle Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Patrik Nerses, raporda Berlin Antlaşması’nın 61. Maddesine vurgu yaparak, reformların uygulanmasında Fransız Büyükelçisinden destek istemektedir. Ayrıca raporda Avrupa kamuoyunu yanıltıcı nüfus istatistiklerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nerses Varjabedyan, Ermeni Sorunu, Rapor, Nüfus İstatistiği.

Abstract: It is understood that the report that was signed “Patriarch in Istanbul” and dated 6 June 1880, was in fact written by the then Armenian Patriarch Arsevik Nerses Varjabedyan due to the fact that it was in French and touched upon the Armenian issue. Patriarch Nerses asks for support from the French Ambassador for the implementation of the reforms highlighting the 61st Article of the Berlin Treaty. In addition the report includes demographic statistics aimed to mislead European public opinion.

Keywords: Nerses Varjabedyan, Armenian issue, Report, Demographic statistics.

Giriş

“Millet-i sadıka” olarak tavsif edilen Ermeniler, Osmanlı topraklarında huzurlu bir yaşam sürdürmüşlerdir.¹ Megerditch Dadian ve Michael Warandian gibi Ermeni yazarlar, Osmanlı Ermenilerinin oldukça iyi durumda olduklarından bahsetmektedirler. Dadian 1867 tarihinde yazmış olduğu yazılarında Ermenilerin Osmanlı Devleti’nde özellikle Tanzimat’tan sonra oldukça iyi şekilde gelişme gösterdiklerini belirtmektedir. Ona göre, Osmanlı Ermenileri oldukça özgür yaşamaktaydı. Dini kurumlarının tam anlamıyla özerklik içinde olduğunu, sosyal hayatlarına Türklerin hiçbir biçimde engelleme yapmadığını söylemektedir. Warandiyan ise Türkiye’deki Ermenilerin Rusya Ermenilerine göre daha rahat olduklarını, özellikle de kültür, edebiyat ve dil bakımından daha iyi bir yaşam sürdürdüklerini ifade etmektedir. Bunların yanı sıra İngiliz yazarlar Toynbee ve Waugh’da Türklerin Ermenilere karşı hoşgörülü davrandığı gerçeğini kabul etmektedirler. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville’nin ise Ermenilerin kendi güvenliklerini, tarih, din ve kültürlerinin devamlılığının sağlanmasını Türkiye’nin koruyuculuğuna borçlu olmasını söylemesi hayli ilginçtir.² 1896–1897 tarihlerinde Anadolu’da bulunan ve “sadece tarafsız ve önyargısız bir gözlemci değil aynı zamanda ciddi bir araştırmacı olmak iddiasında” olan New York Herald gazetesinin muhabiri Dr. George H. Hepworth, Osmanlı idaresi ve toplumunun Ermenilere gayet iyi davrandığından bahsetmektedir.³ Osmanlı topraklarında Ermenilerin aynı gök kubbede birlikte yaşama anlayışı, 19. Yüzyılda, Osmanlı Devleti’ndeki bağımsızlık cereyanları ve milliyetçilik akımlarının tesiriyle bozulmuştur. Bu bozulmada, Ermeni din adamlarının önemli bir yeri olmuştur.⁴ Bu hususta Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan’ın rolü olduğu söylenebilir. Bu çalışmada⁵ Ermeni sorununun uluslararası diplomasinin konusu haline gelmesinde hususi gayretleri görülen Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan’ın 1878 tarihli Berlin Antlaşması’nda yer alan Ermenilerle ilgili maddeye dayanarak İstanbul’daki Fransız büyükelçisine söz konusu antlaşma hükümlerinin tatbikine dair sunduğu raporun değerlendirilmesine yer verilmiştir. Patrik Narjabedyan’ın Fransız

1 Abdurrahman Şeref bu konuda şu tespiti yapar: “Türklerle et - kemik misali hem halk hem menfaat hem nasip oldular. Bu itibarla Devletle - Ermeniler arasında ciddi bir güven duygusu mevcut idi.” Bkz. Bayram Kodaman, “II. Abdülhamit ve Kurtler - Ermeniler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDU) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı: 21, s. 132.

2 Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 35-36.

3 Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta 2001, s. 64-67.

4 Bu hususta geniş bilgi için bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Patrikhanesi’nin Tutumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

5 Metinde ismi geçmese de raporun yazıldığı 1880 tarihlerinde Nerses Varjabedyan’ın Ermeni Patriği olması söz konusu raporun Nerses Varjabedyan tarafından yazıldığına dair güçlü bir delildir.

büyükelçisine gönderdiği rapor, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Adliye ve Mezaif Nezareti 1/23 nolu dosyada bulunmaktadır. Rapor Fransızca kaleme alınmıştır. Osmanlıca ekinde bu raporun ehemmiyetli olduğuna dair bir not düşülmüştür. Söz konusu rapor Ermeni sorununun gelişiminde kilisenin etkisini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

2. Patrik Nerses II. Varjabedyan'ın Faaliyetleri

2.1. Patrik Nerses II. Varjabedyan

Cismani adı Boğos olan, ruhanî Nerses Varjabedyan, 28 Ocak 1837 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Müderris ve musikişinas Zenne Boğos'un oğlu İstevan'ın oğludur. 26 Ekim 1884 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. İlköğrenimini 1852 yılında İstanbul Hasköy'deki Nersesyan Mektebi'nde tamamlayan Varjabedyan, aynı mektepte ve daha sonra Edirne'deki Arşagunyan Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır.⁶ 1858 tarihinde Edirne ve bölgesinin Ruhanî Reisi, Marhasa Arisdages Başepiskopos Rafayelyan'ın dikkatini çeken Varjabedyan, Vartabed "rahip" seçilmiştir.⁷ 16 Ağustos 1858'de din adamı olarak takdis edilmesiyle Boğos adı Nerses şeklinde değiştirilmiştir.⁸ 1859'da Hasköy'deki Surp-İstevannos Katedrali'ne vaiz olarak atanmıştır. 4 Nisan 1861 tarihinde Ermeni Patrikhanesi Ruhban Meclisi "Meclis Üyeliği"ne getirilmiştir. 1862'de Sis Katoğigos'u Giragos II. Açabahyan tarafından Episkoposluk rütbesi verilmiştir.⁹ Adana'da Rahip Madteos'la Zeytun Komisyonu'na katılmıştır. 9 Aralık 1862 tarihinde İstanbul'a dönmüştür. 20 Eylül 1863 tarihinde Ruhani Meclis Başkanlığı'na seçilmiştir. 21 Ocak 1864 tarihinde *Mesih'in Kutsal Kilisesi ve Onun Karşıtları* adlı kitapçığı yayımlanmıştır.¹⁰ 1865'te Patrikhane tarafından Mısır'a gönderilmiştir. Burada Nubar Paşa'dan maddi destek elde ederek İstanbul'a dönen Varjabedyan, Hasköy'de Nubar Şahnazaryan Okulunu kurmuştur.¹¹ 27 Temmuz 1866 tarihinde Genel Meclis tarafından 15 Eylül 1866 tarihinde Eçmiyadzın'de yapılacak Katolikosluk (Başpatriklik) seçimine

6 Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, yayına hazırlayan Arsen Yarman, Ermeniceden çeviren Sirvart Malhasyan, Bırzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 416; Levon Panos Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu*, Yedirenk, İstanbul 2010, s. 153; Levon Panos Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 250.

7 Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi*, s. 154; Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 250.

8 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 416.

9 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 416; Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi*, s. 154; Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 250.

10 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 416.

11 Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi*, s. 154-155.

delege olarak seçilmiştir.¹² 1869'da karma Meclis'e katılmıştır.¹³ 1870'te İzmir'e Marhas tayin edilmiş, aynı yıl Taşra Komisyon Başkanlığı'na getirilmiştir.¹⁴ 1873'te Patrik Mıgırdıç Hırimyan'ın (Mugurditch Khrimian) istifası üzerine 14 Nisan 1874 tarihinde Ruhban Meclisi tarafından Nerses II unvanıyla 72. Patrik seçilmiştir.¹⁵ 8 Ocak 1877 tarihinde Sadrazam Mithat Paşa'yı Patrikhane'de kabul etmiştir.¹⁶ 12 Kasım 1881 tarihinde patriklikten istifa etmiş,¹⁷ ancak II. Abdülhamid'in kabul etmemesi üzerine görevinde kalmıştır.¹⁸ Aynı zamanda Patrik Nerses Varjabedyan'ın istifa edeceğini haber alarak 18 Mayıs 1884 tarihinde ziyaretine gelen Rus Büyükelçisi, Patrik'ten sabırlı olmasını ve istifa etmemesini talep etmiştir. Patrik Nerses Varjabedyan'ın istifasını geri almasında Padişahın mı, yoksa Rus büyükelçisinin mi etkisi olduğu tartışmalıdır. Rus büyükelçisi, görüşmede, sözde Ermeni meselesinin uyandırılmasının yaklaştığı bir zamanda, istifa etmesinin doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁹ 9 Mayıs 1884 tarihinde Eçmiyadzin Başpatriklik Katedrali'nde yapılan seçimde Kevork Keresteciyan'ın yerine katoğikos²⁰ seçilmiş, ancak sağlık sorunlarından dolayı bu görevinden istifa etmiştir.²¹ Onun istifasına Rusya'nın söz konusu seçimi onaylamayacağını anlamasının da etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Bundan birkaç ay sonra da İstanbul'da ölmüştür. Cenazesi Kumkapı Katedrali'ne defnedilmiştir.²² Patrik Nerses'in ölümü üzerine Patriklik Kaimimakamlığına Rusçukluyan Kevork Efendi seçilmiştir.²³

12 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 85, 416.

13 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 416.

14 Natanyan, iyi ilişkiler içinde olduğu Varjabedyan'ın İzmir Murahhası olduğunu bildirmektedir. Bkz. Natanyan, *Sivas 1877*, s. 91.

15 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 416-417; Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s. 170. Mıgırdıç Hırimyan'ın istifasına onun politikasını beğenmeyen ve geleceğini Osmanlı Devleti'ne bağlı gören banker, sarraf ve hükümet memurlarıyla anlaşamaması etkili olmuştur. Bkz. Erdal İlter, *Büyük İhanet, Ermeni Kilisesi ve Terör*, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s. 12; Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 251; Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 251. Mıgırdıç Hırimyan, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini istiyor ve destekliyordu. Bir kısım Ermeni'nin, bu teşebbüsleri zararlı görmelerinden dolayı, görevinden ayrılması için baskı yapmaları sonucu Patrik Hırimyan görevinden istifa etmiştir. Bkz. Sonyel, *Azınlıkların Rolü*, s. 251.

16 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 417.

17 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Mahsus (BOA, İ..MMS.)*, 71/3320.

18 Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi*, s. 153-156.

19 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)*, T.C., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 20.

20 Bütün dünya Ermenileri Başpatrikliği.

21 Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi*, s. 156; Natanyan, *Sivas 1877*, s. 417.

22 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri*, s. 204.

23 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)*, 26/49.

2. 2. Patrik Nerses II. Varjabedyan'ın Faaliyetleri

Patrik Nerses II, Ermenilerin eğitimi ile maddî ve manevî gelişmeleri için büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle taşrada Ermeni okulları açılmasını ve dernekler kurulmasını desteklediği gibi sosyal reformlar için de çalışmalarda bulunmuştur.²⁴ 1866'da meydana gelen Samatya-Kapu yangınında afetzedelere yardım etmek ve yine bu yangında büyük zarar gören Surp Kevork Katedrali'nin yeniden inşası için maddî yardım toplamak amacıyla 1872'de Kafkasya'ya gitmiştir. 1876'da Getronagan Lisesini açmıştır.²⁵ Ayrıca Okulseverler Derneği adıyla bir hayır kurumunun açılmasına öncülük etmiştir.²⁶

1870li yılların sonlarına doğru Karekin Sırvantsdyant, Vahan Bardizaktsi ve Kevok Arslanyan isimli üç rahibi 1863 tarihli Ermeni Nizamnamesinin uygulanıp uygulanmadığını araştırmak için Anadolu'ya göndermiştir. Bu rahiplerin gittikleri yerlerde sorun yaşamamaları için bir genelgeyle ilgili makamları durum hakkında bilgilendirmiştir. Bu görevlendirme Osmanlı makamlarının onayıyla gerçekleşmekteydi. Bu genelgede söz konusu rahiplerin Anadolu'ya niçin gönderildikleri, hangi şehirlere gidecekleri ve diğer görevleri yer almaktaydı. Özellikle faal ve metruk kiliselerin, okulların, manastırların durumlarını, sahip oldukları mülkleri ve cemaatin vaziyetini inceleyerek, rapor halinde bildirilmesini istemiştir. Reformların bu hazırlanan raporlar doğrultusunda yapılması amaçlanmıştır.²⁷ Kıdemli Rahip Boğos Natanyan, Nerses Varjabedyan'dan hizmetlerinden, özellikle de Ermenilerin eğitimine verdiği önemden dolayı övgüyle söz etmektedir. Hatta onun Ermeni okullarının iyileştirilmesine dair faaliyetlerinin desteklenmesi gereğinden bahsetmektedir.²⁸

Patrik Nerses'in politik faaliyetleri, söz konusu dinî ve eğitim çabalarının önüne geçmiştir. Ermenilerin bağımsızlık, hiç olmazsa muhtariyet kazanabilmeleri için Avrupalı devletler nezdinde girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak Bulgar sorununu çözmek amacıyla 23 Aralık 1876 tarihinde başlayan Tersane Konferansı öncesinde İngiliz Büyükelçisi Henry Elliot'a, eski Patrik Mıgırdıç Hırimyan'ın (Mugurditch Khrimian) hazırlamış olduğu Ermenilere yapıldığını iddia ettiği baskıları içeren rapor sunmuştur (6 Ekim 1876).²⁹ Bu

24 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 417.

25 Dabağyan, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi*, s. 154; Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 251.

26 Arsen Yarman, *Ermeni Etüba Cemiyeti (1912-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 116.

27 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 10, 22-23, 352.

28 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 100.

29 Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 181; İltter, *Büyük İhanet*, s. 24.

raporla, Osmanlı Hükümeti'nin, Osmanlı yönetimine isyan etmiş olan gayrimüslimlere vereceği ayrıcalıkların kendilerine de verilmesini talep etmekteydi. Ayrıca Patrik Nerses, Avrupa devletlerinin sempatisini kazanmak amacıyla isyan etmek hususunda Ermenilerin istekli olduğunu da bildirmekteydi.³⁰ İngiliz elçisine, “*Cemaatim pek heyecanlıdır. Avrupa devletlerinin sempatisini kazanmak için ayaklanma çıkarmak gerekiyorsa böyle bir hareket yaratmak hiç de güç olmayacaktır*”³¹ diyerek isyan edebilecekleri imasında bulunmuştur. Konferansın konusundan dolayı Nerses'in girişimi sonuçsuz kalmıştır.³² Oysa sadakatinden dolayı Ermeniler

Sadakatinden dolayı Ermeniler adına II. Abdülhamit'ten birkaç defa nişan almış olan Patrik Varjabedyan'ın 7 Aralık 1877 tarihinde toplanan Ermeni ileri gelenleriyle birlikte 1877-78 Osmanlı Rus harbinde Osmanlı topraklarını savunacaklarına dair karar aldığı görülmektedir.

adına II. Abdülhamit'ten birkaç defa nişan almış olan Patrik Varjabedyan'ın 7 Aralık 1877 tarihinde toplanan Ermeni ileri gelenleriyle birlikte 1877-78 Osmanlı Rus harbinde Osmanlı topraklarını savunacaklarına dair bir karar aldığı görülmektedir.³³ Aslında bu kararı almalarından yaklaşık bir buçuk ay önce Ermeni Meclisi gizlice toplanarak Rusya'ya yardım için başvuruda bulunmuşlardır. Bu art niyetli politikaları, hangi taraf savaşta kazanırsa onun yanında olacağı şeklinde değerlendirilebilir. Ermenilerin açıktan Osmanlı Padişah'ının çağrısına olumlu yaklaştığı izlenimi

yaratılırken, gizlice Osmanlı Devleti'nin muhasımıyla işbirliği yapmaktan çekinmemişlerdir.³⁴ Osmanlı - Rus savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ne bağlı görünmüşlerdir. Hatta Patrik birkaç kez Padişah'a bağlı bir Osmanlı yurtseveri olduğuna dair açıklamalar yapmıştır.³⁵ Patrik “*Ermeni halkına yönelik Osmanlı yönetiminden herhangi bir yardımı esirgememeleri için*” özel bir çağrı yayınlamıştır. Patrik bu kararını “*Ermeni milleti, Osmanlı Devleti'nin bu ağır durumuna kayıtsız kalamaz ve içten yardımlar sunmaya mecburdur. Osmanlı ülkesini savunmak Ermenistan'ı savunmak demektir. Ermeni'nin dinini, okulunu, varlığını, evini, ailesini, namusunu ve hayatını*

30 Sonyel, *Azınlıkların Rolü*, s. 335.

31 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 53.

32 İltar, *Büyük İhanet*, s. 24; Mehmet Aydoğan, *İç İsyancılar ve Şeyh Said İsyanı*, Nokta Kitap, İstanbul 2007, s. 231.

33 Ahmet Eyicil, “1878 Zeytin İsyanı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Yıl: 1999, Sayı: 10, s. 28.

34 Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 76.

35 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 55; Çalık, *Ermeni Olayları*, s. 75.

korumak demektir”³⁶ sözleriyle de desteklemektedir. II. Abdülhamit’in, gayrimüslim tebaanın da askerlik hizmetinde bulunacaklarına dair bir irade çıkarması üzerine, Patrik Nerses başkanlığında toplanan Ermeni Milli Meclisi, Patrik’in teklifi üzerine, Ermenilerin de askere yazılarak savaşa katılması için karar almıştır.³⁷ O, bu davranışından dolayı “Ermeniliğin haini” olarak nitelendirilmiştir.³⁸ Hınçak Örgütü,³⁹ Varjabedyan’ın takip ettiği siyaseti Türk ve Osmanlı yanlısı olarak değerlendirmekte ve eleştirmektedir.⁴⁰ Masis Gazetesinin 1876 tarih ve 33. sayısında Varjabedyan için şu ifadeler yer verilmiştir: “*Patrik Nerses Varjabedyan da aynı şekilde Türk istikametinde siyaset izliyordu. Ezilen Hristiyan toplumların özgürlüğü meselesi Avrupa’yı düşündürürken, Ermeni Patriği düzeni övmeyi tedbir olarak görmekteydi. Yayımladığı ünlü genelgesinde de bunu dile getirmiştir.*”⁴¹ Dabağyan, Patrik Varjabedyan’ın “*maneviyat ile siyaseti birbirine karıştıran meşhur Grimyan Patrik’in tesirinde kalarak hem kendisini zıyan etmiş ve hem de en az canı kadar sevdiği cemaatine, istemeyerek zarar verir duruma*” düşürdüğünü belirtmektedir.⁴² Patrik, Hınçak ve benzeri örgütlerce, kendilerine göre, olumsuz biri olarak görülse de Patrik’in 12 Kasım 1882 tarihindeki istifasının II. Abdülhamid tarafından kabul edilmediği görülmektedir. Sultan’ın isteğiyle görevini ölüm tarihi olan 26 Ekim 1884 tarihine kadar devam ettirmiştir.⁴³

Patrik Nerses, Dabağyan’a göre Padişah ve Osmanlı Devleti’ne bağlılığından dolayı kendi çıkarlarına ters düştüğünü düşünenlerce saf dışı edilmek istenmiştir. Özellikle 1877 yılında sabık patrik Hırimyan, taraftarları ve üst düzey ruhanilerle Kuzguncuk’taki evinde Varjabedyan’ın yerine İzmirliyan’ı Başepiskopos patrik yapma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu durumu öğrenen Varjabedyan İzmirliyan’ın Ermeni cemaatine büyük zarar verebileceği endişesinden sabık patrik Hırimyan’ı (Khrimian) haklı bulmuş gibi gözükersen, onun telkin ettiği politikayı uygulayacağına dair söz vermiştir. Ancak buna karşılık da bütün episkoposların kendisine tabi olacaklarına dair söz vermelerini istemiştir. Yine Dabağyan’a göre Varjabedyan elinde olmayarak Ermeni macerasının derinliklerine sürüklenmiştir.⁴⁴

36 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Peri Yayınları, İstanbul 2003, s. 26-27.

37 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 124.

38 İlter, *Büyük İhanet*, s. 26.

39 Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009, s. 14.

40 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 131.

41 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 132.

42 Dabağyan, *Ermeni Meselesi*, s. 250.

43 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 252-253.

44 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 252.

Osmanlı-Rus savaşının başlangıcında Padişah'a bağlılığı politik bir manevra olarak değerlendirilen Nerses, İngiliz Büyükelçisi Layard'a gönderdiği mektupta, Türk idaresinden memnun olduğunu, Türk idaresini Rus tahakkümüne tercih ettiğini belirtmiştir. Patrik'in, büyükelçiyi söz konusu mektuptan bir yıl sonraki ziyaretinde ise "O zaman şartlar öyle idi, bugün durum değişti. Rusların savaştaki başarıları ve Ayastefanos Antlaşması'na Ermeniler hakkında bir madde koymuş olmaları, önceki durumu kökünden değiştirdi"ğini söylemesini, zamana ve şartlara göre tavır değiştirdiği şeklinde yorumlanabilir.⁴⁵

10 Aralık 1877 tarihinde Plevne'nin düşmesi üzerine Patrik Nerses ve Ermeni Milli Meclisi, göstermelik kararlarından dönerek,⁴⁶ daha önce almış oldukları kararı iptal etmişlerdir. Patrik ve Ermenilerin, Ermenistan'ın geleceğinin Rusya'ya bağlı olduğu düşüncesiyle Rusya'ya yanaştıkları görülmektedir.⁴⁷ Patrik Varjabedian Osmanlı Devleti'nin yenilgisi üzerine Osmanlı ordusuna gönüllü asker verme kararını değiştirmiştir.⁴⁸ Hatta "Ermeniler Hristiyandır, Hristiyana karşı silah çekemez. Hükümete asker veremeyiz"⁴⁹ diyerek Rusların yanında yer aldığını göstermiştir. Osmanlı-Rus savaşının son bulması üzerine, Patrik Nerses'in başkanlığında gizlice toplanan Ermeni Meclisi, Rus Çarı'na verilmek üzere Eçmiyazın Katoğigosluğu'na dokuz episkopos imzalı bir muhtıra göndermiştir. Bu muhtıralardan birini Çar Aleksandır'a, diğerini de Prens Gorçakaf'a göndermiştir. Ayrıca bu muhtıralardan bir nüshasını Grandük Nikola ile İğnatyef adına Edirne'ye yollamıştır.⁵⁰

Rus ordusunun Ayastefanos'a kadar gelmesini fırsat bilen Nerses Varjabedian, Rus orduları başkomutanı Grandük Nikola'nın ordugâhına kadar giderek huzuruna çıkmıştır.⁵¹ Grandük, Ermenilerin isteklerini dikkate alacağına, antlaşmaya bir Rus komiserinin gözetiminde Ermenilerin meskûn oldukları yerlerde reform yapılmasına dair bir maddeye yer vereceğine dair söz vermiştir.⁵² Varjabedian ve bazı Ermeni ileri geleni, Rus elçisi İğnatyef ile de görüşerek Ayastefanos Antlaşması'nda kendilerine destek olunmasını talep

45 Şimşir, *Kürtçülük*, s. 147.

46 Çalık, *Ermeni Olayları*, s. 75.

47 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 124.

48 Eyicil, "1878 Zeytun İsyanı", s. 28.

49 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 100.

50 Muhtıranın maddeleri için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. 200.

51 *Türkler - Ermeniler ve Avrupa*, (tercume eden ve yayına hazırlayan: Bayram Kodaman), Suleyman Demirel Üniversitesi yayını, Isparta 2003, s. 25-26.

52 Şimşir, *Kürtçülük*, s. 150.

etmişler⁵³ ve Rus Çarı'na bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁵⁴ Patrik Nerses, dokuz piskoposun imzasıyla 13 Şubat 1878 tarihinde Rus Çarı'na ve Başbakan Gorçakof'a Ermeni isteklerini belirten bir dilekçesinde Vilayat-ı Sitte'deki Ermeniler için muhtariyet istemişlerdir. Söz konusu dilekçede Rus Çarı'na “*büyük kurtarıcımız*” diye hitap edilmiştir.⁵⁵ Bu muhtıradan Fırat'a kadar olan bölgenin Osmanlılara verilmeyerek Ararat'la birleştirilerek Rus hâkimiyetine alınması da yer almaktaydı.⁵⁶

Nerses, Grandük Nikola'yı II. Abdülhamid'i ziyaret için İstanbul'a gelerek kendisine tahsis edilen Beylerbeyi Sarayı'na Paskalya Yortusunu bahane ederek ziyaret etmiş ve Ermeni muhtariyetine dair isteklerini tekrarlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na Ermeni istekleri de konulmuştur.⁵⁷ Osmanlı murahhasları, Yeşilköy'de Ermeni ileri gelenlerinden Dadyanlar'ın konağında Grandük Nikola ile söz konusu antlaşma maddelerini görüşürlerken Rusların Ermeniler için de bir madde istemelerine oldukça şaşırılmışlardır. Murahhaslar, Ermeni meselesi diye bir mefhumun olmadığını ileri sürseler de Rusların dayatmasıyla kabule mecbur kalmışlardır.⁵⁸ Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle meskûn yerlerinde ıslahat yapmasını ve Kürtlere karşı korumasını içermektedir.⁵⁹ Bu maddede modern tarihteki uluslararası dokümanlarda ve diplomaside ilk kez bir Ermeni sorunundan bahsedilmektedir.⁶⁰

İngiltere, Ayastefanos'ta Ermenilere dair bir maddenin yer almasından haberdardı. 25 Mart 1878 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Layard, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby'e gönderdiği mektubunda, Patrik Nerses'in Ayastefanos'daki Rus karargâhı ile Ermeni delegelerinin Petersburg'a gitmelerinden ihtiyati bir tedbir şeklinde bahsetmektedir. Ayrıca bu antlaşmanın Ermenileri, Kürtlerden ve Çerkezlerden korumak maksadı güttüğüne de yer vermektedir.⁶¹

53 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 85.

54 Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi, 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 19.

55 Eyicil, “1878 Zeytun İsyanı”, s. 29.

56 Osman Köksal, “Ermeni Meselesinin Uluslar arası Gündeme Taşınmasında Kilisenin Misyonu”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Cilt: 9, (Edt: M. Metin Hülagu, Musa Şaşmaz, Taha Niyazi Karaca), TTK, Ankara 2014, s. 7.

57 Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 211; Köksal, “Ermeni Meselesi”, s. 7.

58 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 101-102; Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 208.

59 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 98.

60 Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 56.

61 Bilal Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 150.

Avrupalı büyük devletler, şartları oldukça ağır bu antlaşmanın içeriğinin Avrupa'daki genel havayı olumsuz etkileyeceğinden Bismark'ın inisiyatifiyle Berlin'de Osmanlı-Rus görüşmelerinin yeniden ele alınmasını kararlaştırmışlardır.⁶² Söz konusu antlaşma ile Rusya'nın elde ettiği ayrıcalıkları aşırı bulan İngiltere ve Avusturya bu antlaşmanın bazı maddelerinin tadil edilmesi için Rusya'ya baskı yaparak, Berlin'de yeni bir antlaşmanın imzalanmasını sağlamışlardır.⁶³ Patrik Nerses Varjabedian, yeni bir antlaşmanın gündeme gelmesinden rahatsız olmuş, Ayastefanos Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili maddesinde herhangi bir değişiklik yapılmaması için harekete geçmiştir.⁶⁴ İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Layard'ı ziyaretinde muhtar Ermenistan için destek isterken, danışmanlarından Kirkor Odyan'ın teklifi ile özel bir heyeti de Berlin'e göndermeye karar vermiştir.⁶⁵ Heyette başkan eski patrik, Başepiskopos Mıgırdıç Hirimyan (Mugurditch Khrimian), başkan yardımcısı Başepiskopos Goben Narbey, sekreter İstapan Papazyan ve tercüman Minas Çeraz (Minasse Tcheraz) bulunuyordu. Hirimyan (Khrimian) İngiltere'ye, Narbey ise Rusya'ya gideceklerdi. Varjabedian, Hirimyan İngiltere'ye gitmeden İngiltere'deki Manchester Ermeni Komitesi reisi Karekin Papazyan'dan ona yardımcı olmasını istemiştir.⁶⁶ Papazyan'a gönderdiği 21 Nisan 1878 tarihli mektupta şu isteklerde bulunmuştur: “*Muhterem ve vatanperver Karekin Papazyan'a siyasetimiz, Rusya'ya minnettar kalarak, İngiltere'den ümit ve İngiltere sayesinde manevi ve maddi sahada refahımızı temin etmektir. Bu refah ancak Ermenistan'da milli bir muhtariyet ile elde edebiliriz. St. Petersburg'da bulunan Goren Baş-Yebisgobos Narbey, siyasetimizin birinci kısmını, sabık Patrik Grimyan ise Londra'da ikinci kısmını tatbik etmektedirler. Sizden Ermeniler için her gün Londra gazetelerinde birer makale yazdırmak hususunda bütün gayretlerinizi ve fedakârlığımızı sarf etmenizi millet namına rica ederim.*”⁶⁷ İngiltere'deki Ermeniler Patrik Varjabedian'ın isteği üzerine Hirimyan'ı altmışın üzerinde İngiliz Lordu ile görüştürmüşlerdir.⁶⁸ Ermeni delegasyonunun Londra'daki lobi faaliyetlerinin bir neticesi olarak 1878 Haziran başlarında İngiliz Avam Kamarasında ilk kez Ermeni sorunu masaya yatırılmıştır.⁶⁹

62 Köksal, “Ermeni Meselesi”, s. 8-9. Bu maddeler için bkz. Köksal, aynı yer, s. 9. Daha geniş bilgi için bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 157-160.

63 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 98; Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 217.

64 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 110.

65 Köksal, “Ermeni Meselesi”, s. 8; Şimşir, *Kürtçülük*, s. 29.

66 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 110-111, 115.

67 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 115-116.

68 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 112.

69 Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, s. 67.

Narbey, Rusya'da Çar II. Aleksandır ve Prens Gorçakoff'la görüşmüştür. Narbey, bu görüşmede Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesinin aynen kalmasını, Ermeni Patrikliğinin Eçmiazin Katoğigosluğu'na bağlanmasını talep etmiştir. Dabağyan, Varjabedyan'ın Berlin'e çıkarma yapmasını “*Osmanlı Ermenilerinin yarınlarını pek yaman bir belaya attığını ne yazık ki bilememekte*” diyerek eleştirmektedir.⁷⁰ Patrik Nerses, Layard'la görüşmesinde, Vilayat-ı Sitte olarak tavsif edilen yerlerde “otonom Ermenistan” için İngiltere'nin destek vermemesi durumunda Ruslara yanaşacaklarını ifade ederek, tehditkâr bir tutum sergilemiştir. Patrik Nerses'in “otonom Ermenistan” projesi İngiliz politikasıyla örtüşmemektedir. Hatta İngiliz gazetelerinin bazılarında Ermenistan düşüncesine karşıt yazılar yayınlanmaktaydı. Lord Salisbury'e göre Ermenilere bağımsızlık için koşullar uygun değildi.⁷¹ Patrik Nerses, bu tarihten birkaç gün önce 13 Nisan 1878 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e bir muhtıra yollamıştır. Bu muhtırada Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşamasının artık imkânsız olduğuna, bu yüzden muhtar bir Ermenistan vücuda getirilmesine yer vermiştir. 4 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti - İngiltere arasında yapılan Kıbrıs Antlaşması'nın birinci maddesinde Osmanlı Ermenilerine ilişkin hükme yer verilmiştir. Bu antlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasına bir saldırıda bulunursa, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin topraklarını korumayı vaat ediyordu. Buna karşılık ise Osmanlı Hükümeti'nin, Anadolu'da meskûn Hristiyanların daha iyi idare edilmesi ve korunması için gerekli ıslahatı yapacağı hükme bağlanmaktaydı. Söz konusu antlaşma İngiltere'nin Ermeni sorununa el atmasına hukukî dayanak teşkil ediyordu.⁷² Dolayısıyla Ermenilerle ilgili maddenin Ayastefanos'tan sonra Kıbrıs Antlaşması'nda da yer alması, meseleyi uluslararası diplomasinin bir konusu haline getirmesi açısından önemlidir. Patrik Nerses, 30 Haziran 1878 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'a gönderdiği muhtırada, Berlin müzakerelerine Ermenilerle ilgili bir maddenin konması ricasında bulunmuştur. Layard, Patriğin bu talebini geri çevirmeyerek, bunu Berlin'de bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e iletmiştir.⁷³ Patrik Nerses, Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün önce 10 Temmuz'da, İngiliz Dışişleri Bakanı'ndan Berlin'de taleplerine destek olmalarını istemiştir.⁷⁴

70 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 113.

71 Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, s. 61-62.

72 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 19, 57.

73 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 58, 68.

74 Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası*, s. 66-67.

Patrik Varjabedian'ın Berlin'de Ayastefanos'un yeniden ele alınmasından önce İngiliz yetkililere yolladığı muhtıralar yankı bulmuştur. Ayrıca, Londra ve St. Petersburg'a gönderdiği heyetin görüşmeleri de olumlu geçmiştir. Bunu, heyetin Prens Bismark'tan iltifata tabi tutulmasından ve konferans çevresince hayli ilgi görmesinden anlamaktayız.⁷⁵ Aslında Patrik, Berlin Konferansı'na bizzat katılıp Patrikhanenin, Kongre'ye sunmuş olduğu muhtırayı savunmak amacındaydı. Berlin'e gitmek için Babıali'den izin alması gerekiyordu. Ancak buna muvaffak olamamıştır.⁷⁶ Patrik'in girişimleri sonucu Berlin Antlaşması'na Ermenilerle ilgili bir madde konulmuştur.⁷⁷ Söz konusu antlaşmada Ayastefanos'ta olduğu gibi halkı Ermeni olan vilayetlerin ihtiyaçlarına göre ıslahat yapılmasına yer verilmekteydi. Burada Vilayat-ı Sitte olarak adlandırılan 6 vilayetin asayişinin ve Ermenilerin, Çerkezlere ve Kürtlere karşı korunması, huzur ve emniyetlerinin sağlanması da yer almaktaydı. Ayrıca, söz konusu antlaşmada imzası bulunan devletlerin ıslahatların uygulanmasına nezaret edecekleri de bu madde de yer almaktaydı.⁷⁸ Böylece suni olarak oluşturulan Ermeni meselesi, büyük devletlerin nezaretinde, Osmanlı Devleti'nde yapılacak bir ıslahat meselesi şeklinde tespit edilmiştir.⁷⁹ İngiltere, ıslahatları yerinde incelemek maksadıyla bölgeye konsoloslar⁸⁰ tayin etmiştir.⁸¹ Buna rağmen Patrik Nerses'in, Berlin Konferansı'nın sonucundan çok da memnun kalmadığı görülmektedir. Ancak bunun önemli bir gelişme olduğunu da belirtmektedir. Berlin Kongresi'nde İngiltere'nin ağırlığını gören Patrik, Ermeni davasının İngiltere'nin desteğiyle çözülebileceğini görmüş ve inanmıştır. İngiliz kamuoyunun Ermeniler lehine kazanılması için yoğun bir propaganda çalışmaları başlatmıştır. Bu amaç için de Avrupa'daki Ermeni kiliselerini görevlendirmiştir.⁸² Ermeniler, bu

75 Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han*, s. 119.

76 Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 201-202.

77 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 87.

78 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi, (1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2001, s. 28.

79 Aydoğan, *İç İsyanlar*, s. 233.

80 İngiltere 1878 Sonbaharında Albay Wilson'ı Sivas'ta, Binbaşı Trotter'ı Erzurum'da, Yüzbaşı Clayton'ı Van'da, Yüzbaşı Cooper'ı da Kayseri'de görevlendirmiştir. Bkz. Natanyan, *Sivas 1877*, s. 87.

81 Natanyan, *Sivas 1877*, s. 87.

82 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri*, s. 204.

antlaşmanın 61. maddesinin⁸³ verdiği avantajla, ıslahat isteklerini güçlü bir şekilde seslendirmeye başlamışlardır.⁸⁴ “*Burada Ermenilere muhtariyet verilmemiştir, ancak zımnen de olsa Ermeniler ve sözde onlara ait coğrafyanın varlığı*” kabul edilmiş oluyordu.⁸⁵ Diğer önemli husus da Ermeni ruhanî reislerin faaliyetleriyle Ermeni sorununun Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerle ilgili son sorun olarak uluslararası politikaya girmiş bulunmasıdır.⁸⁶ Bununla Ermenilerin bulunduğu yerlerde reformların yerel gereksinimler gözetilerek ivedilikle yapılması istenmekteydi.⁸⁷ Avrupalı devletler bu antlaşmanın söz konusu maddesini Osmanlı Devleti’ne karşı bir “vesile-i müdahale” olarak kullanmışlardır.⁸⁸ Avrupa kamuoyunun desteğini arkasına alan Ermeni Cemaati’nin açtığı okullar, kiliseler ve gizli basın yayın faaliyetleri, Ermenilerde millî ihtilal fikirlerini uyandırmış ve geliştirmiştir.⁸⁹ Söz konusu antlaşmayla Ermeni meselesi uluslararası diplomasinin gündemine taşınmıştır. Bu antlaşmayla Osmanlı Hükümeti, ahalisi Ermeni olduğu iddia edilen vilayetlerde ıslahat yapmayı taahhüt etmiş oluyordu. Yakın tarihimize, Vilayat-ı Sitte tabiri bu mesele ile girmiştir.⁹⁰

Türkiye’de Ermeni sorunu üzerine yapılan çalışmalara göre bu sorun umumiyetle Berlin Antlaşması ile başlatılır. Bunun temel alınmasının sebebi bu sorunun ilk defa uluslararası bir antlaşma metninde yer almış olmasından kaynaklanmaktadır. Münir Süreyya Bey *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi* isimli mufassal eserinde bu sorunun birinci merhalesini Berlin Antlaşması’yla başlatmaktadır. Bu bağlamda söz konusu antlaşmanın uygulama safhasına geçirilmesi için İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında 4 Haziran 1878 tarihinde İstanbul’da bir mukavele imzalanmıştır. Ayastefanos Antlaşması’nı tadil ederek Berlin Antlaşması’nın imzalanmasında İngiltere’nin rolü karşılığında antlaşmadan sonra 15 Temmuz 1878 tarihinde bir mukavelename daha imzalanmıştır. Bu mukavelenamenin birinci maddesinde Osmanlı

83 “*Babîli Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat düzenlemeleri yapmayı ve Kürtlerle Çerkezlerle karşı ‘Ermenilerin’ emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder.*” Bkz. Yunus Özger, “Ermeni Tedhiş Cemiyetlerinin Oluşumunda Dini-Millî Unsurlar ve Dış Bağlantılar (İfade Tutanaklarına Göre)”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Cilt: 4, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 358.

84 Ahmet Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, *OTAM*, S: 11, 2000, s. 157-159.

85 Köksal, “Ermeni Meselesinin”, s. 8.

86 Köksal, “Ermeni Meselesinin”, s. 10.

87 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 153; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, TTK, Ankara 2012, s. 8.

88 *Ermeni Komitelerinin A’mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi: İ’lân-ı Meşrûtiyyet’den Evvel ve Sonra*, (Yay. Haz. Halil Edoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 9.

89 Eyicil, “1895 Maraş”, s. 157-159; Köksal, “Ermeni Meselesinin”, s. 6.

90 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 60.

Devleti'ndeki Hristiyanların yaşadığı yerlerde iyi bir idare kurulması ve ıslahat yapılması yer almaktaydı.⁹¹

İngiltere'nin İstanbul Sefiri Layard, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi ve akabinde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan mukavelenameye dayanarak, (ki bu antlaşmada Ermenilerle ilgili olarak yapılması gereken ıslahatlara dair tedbirlerin alınması hükmü vardı) Babıali'ye 19 Ağustos 1878 tarih ve 68 numaralı notada, Berlin Antlaşması gereğince Ermeniler için talep edilen ıslahatların önce Padişahça tespit edilmesi sonra da bu antlaşmaya imza atan ve antlaşma gereğince ıslahatlara nezaret etme hakkına sahip olan devletlere tebliğ edilmesi zorunluluğu yer almaktaydı.⁹² Bu nota, iki devlet arasında Berlin Antlaşması'nın ilgili maddesinde yer alan yerler için yapılacak ıslahatlarda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında bir ittifak yapılması teklifini içeriyordu.⁹³

Patrik Nerses Varjabedian, Patrikhane'de ıslahat komisyonu adıyla bir komisyon ihdas etmiştir. Söz konusu komisyon 1879 yılı ortalarında Piskoposluklara bir genelge yollamıştır. Genelgede Ermenilerin isyana teşvik edilmesi istenmekteydi. Ayrıca Ermeni din adamlarının yapmaları gereken görevlere de yer verilmekteydi. Onun Patrikliği zamanında Patrikhanede yayınlanan isyan genelgesine uymayan piskoposlar ile papazları görevlerinden alarak, yerlerine genç ve ihtilalci piskopos ve papazları atamıştır.⁹⁴ Bunun yanı sıra Ermeni kiliselerine mektuplar göndererek din adamlarının Ermeni devleti kurulması yönünde çalışmalar yapmalarını, ayrıca Ermenilerin örgütlenmelerini teşvik etmiştir. Bununla birlikte Avrupa devletlerinin Anadolu'nun birçok yerinde açtıkları konsolosluklarla Ermeni ileri gelenlerinin irtibata geçerek, sözde Ermeni milletinin zulüm gördüğünü bunlara anlatmalarını istemiştir.⁹⁵ Patrik Nerses, içerde Ermenileri isyana ve ihtilale teşvik için çalışırken, dışarda da Berlin Antlaşması'ndan sonra, İngilizlere müracaat ederek, sözde Ermeni taleplerini tekrarlamış ve bunun takipçisi olmuştur. 12 Nisan 1879 tarihinde İstanbul'da İngiliz İşgüderi Malet'ten Lord Salisbury'e gönderilen mektupta yer alan ifadeler, Patrik'in özerkliğe varacak isteklerine yer vermesi ve Patrik'in faaliyetlerini hangi noktalara taşıdığı açısından önemlidir: "*Ermeni Patriği Nerses bana Ermeni*

91 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 67, Ankara 2004, s. 21-22. (BOA, Y. PRK. HR, 3/79).

92 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*, s. 28.

93 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I*, s. 22. (BOA, Y. PRK. HR, 3/79).

94 Aydoğan, *İç İsyanlar*, s. 233-234.

95 Hüdavendigâr Onur, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'm Çocuklarına Ermeniler*, Kitabevi, İstanbul 1999, s. 40-41.

toplumunun isteklerini bildiren bir dilekçe verdi. Dilekçede, ...şöyle deniyor: 'Ermeniler; Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesine uyararak, bu komisyonlarda yerel halkın da geniş ölçüde temsil edilmesini istiyorlar. Berlin Antlaşması'nın LXI. Maddesine uyularak, Çerkez ve Kürtlere karşı güvenliklerini sağlamak için yanlarında karma bir jandarmanın olmasını da arzu ediyorlar. Özellikle yerli ırkların sayısına, ağırlıklarına göre, karma mahkemelerin gecikmeksizin oluşturulmasını da bekliyorlar.'⁹⁶ Patrik'in çabaları sonucu Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi gereğince Vilayat-ı Sitte'de reformlar hazırlamak üzere komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonun ilk çalışması 1879 yazında Erzurum'da ve Van'da başlatılmıştır.⁹⁷ İşgüder Malet'le 15 Nisan 1879 tarihindeki görüşmesinde Kürt ve Çerkez beylerinin yağmaları sebebiyle Ermenilerin çok sıkıntılı duruma düştüklerini söyleyerek İngilizlerden Babialı nezdinde girişimlerde bulunmasını istediği görülmektedir.⁹⁸ Vilayat-ı Sitte'de bir Ermenistan kurma hayaline kapılan Patrik Nerses, 1 Temmuz 1879 tarihinde İngiliz büyükelçisi Layard'ı ziyaretinde Ermenilerin sürekli tazyik edildiğini bahane ederek, "Bağımsız bir Ermenistan" taleplerini yinelemiştir.⁹⁹ Ancak bu hususta beklentileri karşılık bulmamıştır. Suni olarak uluslararası siyasetin konusu haline getirilen Ermeni meselesinin, Avrupalı devletlerin diplomasisinde kullanıldığını ve aldatıldığını düşünen Patrik Nerses, Abdülhamid'in itimadını kazanma arayışına girmiştir. Abdülhamid'in huzuruna çıktığında eskiden olduğu gibi sadık bir Türk taraftarı olduğunu ısrarla belirterek, Padişahın güvenini kazanmaya çalışmıştır. Abdülhamid, Patrik'in sadakatine binaen Ortaköy Boğaziçi Sahilinde kendisine bir villa hediye etmiştir.¹⁰⁰

Ermeni ıslahatına dair diğer nota da 6 Avrupa devletinin İstanbul sefirinin verdiği 11 Haziran 1880 tarihli notadır.¹⁰¹ Bu notanın son kısmı Ermeni ıslahatına ayrılmıştır. Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin İstanbul elçileri, konsolosların raporlarına dayanarak devletlerine, söz verildiği halde Ermeniler ile ilgili hiçbir ıslahatın yapılmadığını ileri sürmüşlerdir. Sefirler, belirtilen ıslahatların ivedilikle yerine getirilmesini ve bu yapılan ıslahatların raporlandırılmasını istemişlerdir. Hariciye Nazırı Abidin Paşa artan baskılar sonucu 5 Temmuz 1880 tarihli notayla Vilayat-ı Sitte olarak tavsif edilen vilayetlerde yapılan ıslahatları sıralamıştır.¹⁰² Bu

96 Şimşir, *Kürtçülük*, s. 164-165.

97 Şimşir, *Kürtçülük*, s. 165.

98 Şimşir, *Kürtçülük*, s. 173.

99 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri*, s. 204.

100 Kılıç, *Osmanlı Ermenileri*, s. 204.

101 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*, s. 32.

102 Bu maddeler için bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*, s. 30-31.

notanın sonunda Van, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum ve Sivas vilayetlerinin nüfus oranı da ilave edilmiştir. Buna göre bu vilayetlerin yüzde 17'sini Ermenilerin, yüzde 4'ünü diğer gayrimüslimlerin, yüzde 79'luk gibi büyük bir bölümünü de Müslümanların oluşturduğu görülmektedir. 6 sefir de alınan ıslahat tedbirlerine gönderilen notaya 7 Eylül 1880 tarihli imzalı ortak bir notayla cevap vermişlerdir. Sefirler, bu notada Babıali'nin ıslahat raporunda yer alan ıslahatın Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi hükümlerine uygun yapılmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu tarihten 5 ay sonra 9 Şubat 1881 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granvil'in İstanbul Sefiri Mösyö Goşen'e yazmış olduğu resmi yazıdan ıslahat meselesine en ziyade İngiltere devletinin ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır. Lord Granvil yazısında Ermenilerin durumuna dair üzücü raporlar aldığını belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin uygulamaları da eleştirilmektedir. Münir Süreyya Bey bu notanın akıbeti hakkında bir bilginin olmadığını bildirmektedir. Londra Sefiri Muzurus Paşa'nın Asım Paşa'ya gönderdiği 7 Nisan 1881 tarihli yazıda, İngiliz Avam Kamarasında Mr. Baxer, Cebel-i Lübnan benzeri bir yönetim şeklini Ermenistan için de önerdiğini bildirmiştir. Dışişleri Müsteşarı Sir Charles Dilk'e Osmanlı tebaası Ermenilerin durumlarını iyileştirecek her teklifi değerlendirdiklerini belirterek Mr. Baxer'ın önerisini sıcak karşılamıştır.¹⁰³

3. Patrik Narses Varjabedian'ın Fransız Büyükelçisine Sunduğu Rapor

3.1. Reform Talepleri

Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında Ermeni taleplerinin karşılık bulması, Ermenileri harekete geçirmiştir. Özellikle Ermeni Patrikliği Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi hükümlerinin uygulanmasına dair Osmanlı Devleti'ne baskı yapılması için şikâyet raporları hazırlamıştır. Bu şikâyet raporları, Osmanlı Devleti ile Berlin Antlaşması'na imza atan devletler arasında diplomatik yazışmaların konusu haline gelmiştir. Söz konusu antlaşmada, Ermenilerle ilgili bir maddeye yer verilmesiyle, Ermeniler uluslararası diplomasinin bir konusu haline getirilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'ni diplomatik alanda sıkıntıya sokma çabası taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca, Batılı devletlerin himayesinde gelişen Ermeni faaliyetleri, Osmanlı Devleti açısından bir iç güvenlik sorunu oluşturmuştur. Osmanlı Ermenilerinin bu antlaşmaların bir konusu haline getirilmesinde Patrik Narses Varjabedian'ın önemli rolü olduğunu söyleyebiliriz. Patrik'in, söz konusu antlaşmanın ilgili maddesi hükümlerinin tatbikinin bizzat takipçisi

103 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi*, s. 33-34

olduğu görülmektedir. Özellikle İngiltere devleti nezdinde girişimlerde bulunarak antlaşma hükümlerini gündemde tutmaya çalışmıştır. Buna dair hazırladığı dilekçe ve raporları, Avrupalı devletlerin İstanbul'daki büyükelçiliklerine göndererek Osmanlı Hükümeti'ne baskı kurdurmaya çalışmıştır. Bu çalışmada söz konusu baskının devamı ve Ermeni taleplerinin karşılanması için Patrik Nerses tarafından hazırlanan bir rapora yer verilmiştir. Nerses'in, bu raporu 1880 tarihinde Fransa'nın İstanbul elçisi Charles Joseph Tissot'a yolladığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Bu şikâyet mektubunda oldukça dikkat çekici hususlara yer verilmiştir. Raporda, Patrik Nerses'in ismi geçerse de Fransız büyükelçisine gönderdiği raporun dilekçesinde “*Türkiye'deki Ermenilerin Patriki*” ifadesini kullanması ve 1880 tarihini vermesi bu patriğin, Nerses II. Varjabedyan olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹⁰⁵ “*Sayın Büyükelçi*” hitabıyla başlayan raporunu “*Sayın Büyükelçi lütfen diğer Berlin Antlaşması'nı imzalayan Avrupa devletlerinin temsilcilerine bir önceki bilgileri aktarınız. Heyetin ve Sultan'ın Doğu'yu yenilemek için başlattıkları, insanî ve uygarlaşma görevlerini, Ekselanslarının koruyup lütfetmesi için en samimi dileklerimi ve... en derin saygılarımı iletiyorum*”¹⁰⁶ şeklinde bitirmektedir. Bu cümleden Ermeni Patrikliği'nin, Berlin Antlaşması'nda elde ettiği ayrıcalıkların korunması için diplomatik girişimleri kullandığı görülmektedir.

6 Temmuz 1880 tarihinde Fransızca olarak kaleme alınan rapor, 15 sayfadan oluşmaktadır. Raporda Vilayat-ı Sitte'de yaşayan Ermeni ve Kürt nüfus istatistiğine de yer verilmektedir. Patrik Nerses daha önce de yabancı büyükelçilere dilekçe ve rapor göndermiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e 13 Nisan 1878 tarihinde gönderdiği dilekçede Vilayat-ı Sitte ve Çukurova'da Hristiyan bir yönetim isteğinde bulunmuştur.¹⁰⁷ Patrik Nerses'in, 6 Temmuz 1880 tarihinde Fransız Büyükelçisi'ne gönderdiği raporunda ise Osmanlı Hükümeti'nin Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi hükümlerine uygun hareket etmediği iddiasında bulunmaktadır. Söz konusu antlaşmanın 61. Maddesinde yer alan reformlar ile Osmanlı Hükümeti'nin teklif ettiği reformların birbirinden ayrı olduğunu ve bunu kabul etmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Nerses, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinin Ermenilerin yerleşim yerleri olan illere özel referanslar verdiğine, Ermenilerin ayrı bir ırk ve halk olarak kabul edildiğine, Ermenilerin yaşadığı

104 Charles Joseph Tissot 22 Mayıs 1880-21 Şubat 1882 tarihleri arasında Fransa'nın 54. İstanbul elçisi görevinde bulunmuştur. <https://tr.ambafrance.org/1525-ten-itibaren-Buyukelciler>

105 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kodu: Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti, Dosya No: 1, Gömlek No: 23, belge 3-4. (Bundan böyle BOA, Y.PRK.AZN.).*

106 *BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-4.*

107 Eyicil, “1878 Zeytun İsyanı”, 30.

yerlerde ıslahat yapılacağına dair karar alındığını öne sürerek; Fransız elçisinden söz konusu antlaşma hükümlerinin tatbiki hususunda yardımcı olmasını istemektedir. Raporunda, Osmanlı Hükümeti'nin söz konusu maddenin fikrine ve metnine zıt hareket ettiğini ileri sürerek şikâyetle bulunmaktadır. Bu hususta şaşkınlığını da gizlememektedir. Patrik, Osmanlı Hükümeti'nin bu maddeyi bilinçli olarak göz ardı ettiğini iddia etmektedir. Ayrıca "*Ermenilerin zararlarının ve sürekli olan yağmalamaların tekrarlanmasını önlemek için, İmparatorluk hükümetinin gerekli olan reformları gerçekten gerçekleştireceğinden mutluluk duyardım*" ifadesiyle beklentilerinin karşılanmadığını iğneleyici bir üslupla belirtmektedir.¹⁰⁸ Patrik, reformlara dair beklentilerinin karşılanmamasını bazı sebeplere bağlamaktadır: Müslüman fanatikliği, Türk memurlarının yetersizliği ve ilgisizliği gibi iddialar öne sürmektedir. Patrik'in Hristiyan halkın aşağılandığı, yönetimin eşitsizlik ve adaletsizlik yaptığı da iddiaları arasında yer almaktadır. Ayrıca "ajitasyon" metodunu kullanmakla da Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhine çevirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Patriğe göre, "*Müslüman valinin Hristiyanlara eşitliği ve adaleti uygulayabilmesi için fanatik olmaması yeterli değildir, ateist olması gerek*" mektedir diye ilginç bir yöntem sunmaktadır. Patrik, Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahatın sağlıklı yürütülebilmesi için Müslüman olmayan bir valinin atanmasının gerekli olduğunu belirtir. O "*Tüm Avrupa bir olsa yine de Müslüman bir vali ile başka türlü yapılamaz*" demektedir. Avrupalı devletlere bu hususta akıl vermekten de geri durmaz. Avrupalı devletlerin Vilayat-ı Sitte'de Müslüman bir vali olmamasını Osmanlı Hükümeti'nden isteyebileceğini ifade etmektedir. Başka yerlerde tatbik edilen yönetim şeklini önerir. Lübnan'da ve Girit'te Müslüman olmayan bir valinin atanmasını örnek verir. "*Müslüman halklar ateist istemeyeceklerdir, Hristiyan bir valiye katlanacaklardır ki daha önce bunun deneyimini yaşamışlardı ve şikâyetçi olmamışlardı*" ifadesiyle Hristiyan bir valinin atanmasının bölgede bir sorun oluşturmayacağı inancındadır.¹⁰⁹

Babalı'nın söz konusu antlaşmadan sonra reform teklif edilen şehirlerin merkezî otoriteye bağımlı yönetildiği iddiasında bulunmaktadır. Daha da merkezileşmiş bir sistemle bölgeyle iletişimin güç olacağı düşüncesindedir. Nerses'in, bölgenin iddia ettiği sıkı yönetimle idare edildiği izlenimi ile muhtariyet taleplerine haklılık getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunlar yerine getirilmezse talep ettikleri reformların ve buna bağlı oluşturulacak kurumların askıda kalacağını savunmaktadır.¹¹⁰ Ona göre Ermenilerin istediği

108 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-1.

109 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 1-1; BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 1-2.

110 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-4.

sözde “Ermeni Vilayetlerinin” yönetiminin güvenleştirilmesi ve merkezileşmemesidir. Berlin Antlaşması’ndaki spekülasyonlara göre kurulan bir yönetimin, bu koşullarda, söz konusu yerlerde hiçbir zaman uygulanamayacağı da iddiaları arasındadır.¹¹¹ Aslında bu Berlin’de istedikleri muhtariyetin verilmemesine karşı bir sitemdir.¹¹² O, Babialı’nın Ermenilerle ilgili maddeyi kabul ettiğini, dolayısıyla Ermenilerin yaşadığı yerlerde özel ve yerel reformlar ile düzenlemeler yapacağını vaat ettiğini öne sürmektedir. Osmanlı Devleti’nin “*Bu ayrıcalığı açıkça imzaladığı antlaşmada kabul etti ve Ermeni Vilayetlerinde özel ve yerel bir şey yapacağına söz verdi*” diyerek söz konusu maddenin dikkate alınması ve buna uyulması gerektiğinin altını çizmektedir. Patrik, 61. Maddede belirtilen reform paketinin yerli Ermeni özelliklerine sahip olması gerektiğini, bunun baz alınmasıyla reformların daha sağlıklı yürütülebileceğini ve etkili sonuç alınabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca Batılı devletlerin Berlin Antlaşması’nda Ermenilerle ilgili bir maddeyi koymalarının kendilerini memnun ettiğini ve reformların da bizzat gözetimini ve denetimini yapacaklarından dolayı memnuniyetini belirtmektedir. Rapordan, antlaşmanın tatbikinde Babialı üzerinde baskı kurulmasına dair üstü kapalı bir nota da verildiği anlaşılmaktadır.¹¹³

3.2. Ermeni-Müslüman Nüfus İstatistiği

Ermeni Patrik’i Nerses, Berlin Kongresi’nde yer alan devletlerin sözde “otonom Ermenistan” kurulmasına destek olmalarını sağlamak amacıyla, doğu vilayetlerindeki Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan fazla olduğunu ispat etme gayreti içinde olmuştur. Patrik Nerses, Osmanlı Devleti’ndeki Ermeni nüfusunu, olduğundan fazla göstermek için asılsız nüfus cetveli hazırlatmıştır. Nerses’in asılsız nüfus cetveli hazırlatması, Avrupa efkâr-ı umumisini yanıltma amacı taşımaktadır.¹¹⁴ Ancak bu istatistiklerin, Osmanlı resmi nüfus istatistikleriyle mukayese edildiğinde gerçekleri yansıtmadığı görülmektedir.¹¹⁵

Nerses raporunda, Osmanlı Devleti’ndeki Ermeni ve Kürt nüfusuna dair bir istatistiğe de yer vermektedir. Patrik Nerses’in bu istatistiği hazırlatmasında 17 Mart 1878 tarihinde İngiliz Büyükelçisi Layard’a Ermeni isteklerini içeren

111 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-4.

112 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 5-2.

113 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 5-3.

114 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı - Adliye ve Mezahib Nezareti (Y..PRK.AZN.), 4/16. Bundan böyle Y..PRK.AZN. kısaltması kullanılacaktır.

115 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 125.

bir rapor sunmasının etkili olduğu söylenebilir. Büyükelçi ile aralarında geçen konuşmada istedikleri şehirlerin Van, Sivas, Diyarbakır ve Kilikya demesi üzerine Layard'ın bu şehirlerde Ermenilerin çoğunluğu teşkil etmediğini söylemesinden sonra elçilere bu şehirlerde Ermeni nüfusunu çok göstermek için asılsız nüfus istatistikleri hazırlama yoluna gitmiştir.¹¹⁶ Patrik Nerses, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusunu oldukça mübalağalı göstermiştir. Bu rakamı 3 milyon olarak iddia eden Nerses,

Nerses'in Berlin Kongresi'nde "bağımsız" ya da "otonom Ermenistan" talebine destek amacıyla sunduğu sözde 3 milyon Ermeni nüfusu karşısında, Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması'nda Hristiyanlardan vergi alınmasının hükme bağlanmasıyla Ermeni Patrikliği'nden vergilerinin ödenmesini isteyince, ileri sürdükleri asılsız nüfus cetvelindeki sayıyı Hükümet'in belirlediği sayının altına indirmişlerdir.

Erzurum, Van, Bitlis, Sivas ve Diyarbakır vilayetleri Ermeni nüfusunu 2 milyon, Müslüman nüfusunu ise 1 milyon vermiştir. Bununla Ermenilerin çoğunlukta olduklarını ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nerses, İngiliz Büyükelçiliği'ne doğu vilayetlerindeki nüfusa dair ilk olarak 24 Haziran 1880 tarihinde istatistikî rapor göndermiştir. 10 Eylül 1880 tarihinde Sivas Vilayeti Ermeni nüfusunu da eklediği ikinci bir mektup ile 20 Ekim 1881 tarihinde yeni bir nüfus istatistiği yollamıştır.¹¹⁷ Nerses'in Berlin Kongresi'nde "bağımsız" ya da "otonom Ermenistan" talebine destek amacıyla sunduğu sözde 3 milyon Ermeni nüfusu karşısında, Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması'nda Hristiyanlardan vergi alınmasının hükme bağlanmasıyla Ermeni

Patrikliği'nden vergilerinin ödenmesini isteyince, ileri sürdükleri asılsız nüfus cetvelindeki sayıyı Hükümet'in belirlediği sayının altına indirmişlerdir.¹¹⁸

Patrik Nerses, İngiliz elçisine gönderdiği nüfus istatistik raporuna benzer raporları diğer Avrupa devletlerinin İstanbul elçilerine de göndermiştir. Fransız Büyükelçisi'ne gönderdiği mektupta, birkaç ilin nüfus kıyaslama tablosunu vermektedir. Nerses, nüfus sayımının düzenli bir sayısal doğruluğu

116 İltter, *Büyük İhanet*, s. 26.

117 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 131. Patrik Nerses, 24 Haziran 1880 tarihinde İngiliz Sefirine yolladığı mektupta Ermeni nüfusunu fazla göstermek için başvurduğu yol oldukça dikkat çekicidir: "*Halkın sayımı bugüne kadar; hane adedine göre yapılmıştır. Bu usul tamamen hatalıdır. Zira Hristiyanlar veya Müslümanlar tarafından işgal edildiklerine göre, evlerde oturanların adedi hiçbir şekilde aynı değildir. Müslüman örf ve adetlerine göre, değişik aileler aynı çatı altında oturamaz. Ermeni örf ve adetine göreyse aksine, çocuklar ve kardeşler, evlenmeden sonra da birlikte yaşamaya devam ederler. Bunun neticesi olarak Müslüman evler için en çok 3-8 kişi hesaplamak gerekirken, Ermeni evleri için 12-60 kişi hesaplamak icap eder.*" Bkz. Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 140-141.

118 Sema Küçüköz, *Tebe 'a-i Sadıka: Ermeniler*, Tek Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 45.

olmadığından, nüfus tablosunun özel verilerle oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu verilerin bölgedeki görevliler tarafından kontrol edildiğini ve aşağı yukarı doğru olduğunu iddia etmektedir. Hatta söz konusu nüfus istatistiğindeki Ermeni nüfusunun daha da üstünde kaldığını ileri sürmektedir.¹¹⁹ Babialı'nın nüfus istatistiğinde yer alan bilgilerin doğru olmadığını da iddiasına ekler.¹²⁰ Nüfus istatistiğini hazırlama gerekçesini ise şu şekilde belirtmektedir: “*Beyefendi, Babialı'ya sunulan ortak notun üçüncü noktası olan Ermenistan reformları konusu gündemdeyken, elinizde ciddi istatistik belgelerinin bulunmasından memnun olacağınızı düşündüm. Nüfusun sayımı bu zamana kadar ev sayısına göre yapıldı, bu yöntem tamamı ile yanlış, Hıristiyan veya Müslüman evleri olsun her evin nüfus sayısı aynı değil. Müslüman inanç ve ahlakına göre Türk ailelerinden başka diğer aileler aynı çatı altında yaşayamazlar; tersine Ermeni ahlakına göre ise çocuklar ve erkek kardeşler evlendikten sonra aynı evde yaşayabiliyorlar; sonuç olarak Müslüman bir ev için 3 ile en fazla 8 kişi arasında insan sayacak olursak, bu sayı Ermeni evleri için 12 ile 60 kişi arasındadır. Sadece tek tek sayım doğru sonuçlar verebilir.*”¹²¹ Patrik'in verdiği bilgiler kültürel ve sosyolojik açıdan gerçekleri yansıtmamaktadır. Türk aileleri de o dönemlerde aynı çatı altında yaşamaktaydılar.

Nerses, Osmanlı Devleti'ndeki altı vilayet dışındaki Ermeni nüfusunun bir milyon olduğunu iddia etmektedir. O “*Bu tablo Hıristiyan nüfusunun gerçek sayısının üstünde kalmaktan ise daha çok altında kalma endişesi ile oluşturuldu; esas olan... kaydedilmesi gereken nüfus oranı farkına varmanızı sağlayacaktır*” ifadesiyle, Büyükelçi'yi etkilemeye ve yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Devamında “*Tüm göçbelerin Müslüman olduklarını varsayarsak, gerçekte doğru olmayan Hıristiyan nüfusu yine de çoğunlukta, Müslüman nüfusu üçte birini bile temsil etmiyor...*”¹²² ifadesiyle Vilayet-ı Sitte'de Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan daha çok olduğunu gösterme gayreti içindedir. Aşağıdaki tabloda Patrik Nerses tarafından hazırlanmış olan ancak gerçekleri yansıtmayan Ermeni-Kürt nüfus istatistiğine bakıldığında Harput (Kharpert) Vilayeti'nde Ermeni nüfusunu 11.783, Kürt nüfusunu ise 920 olarak vermiştir.¹²³ 1890 tarihli Osmanlı resmî nüfus verilerine göre söz konusu vilayetteki Ermeni nüfusunun Patrik Nerses'in iddia ettiği şekilde olmadığı anlaşılmaktadır.¹²⁴

119 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-3.

120 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-3; BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 3-4.

121 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 4-2.

122 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23. Belge 4-3.

123 BOA, Y.PRK.AZN., 1/23.

124 BOA, Y.PRK.AZN., 4/16.

Patrik Nerses'in hazırlattığı Kharpert (Harpüt) vilayetine bağlı, Palou ve Djabagh-tchour'ın nüfus istatistik tablosu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti (BOA, Y.PRK.AZN.), 1/23.

№	Köy isimleri	Ermeniler		Kürtler		Zanaatçı	Gibman	%	Köy isimleri	Ermeniler		Kürtler		Zanaatçı	Gibman	%	Köy isimleri	
		ki.	başı	ki.	başı					ki.	başı	ki.	başı					
1	Kavay	180	1436	-	-	-	-	28	Tzet	62	754	-	-	-	-	1	Akarağ	543
2	Merikhouman	44	256	-	-	-	-	29	Ouzoun Oba	45	360	-	-	-	-	2	Tovahmoulan	252
3	Khamehale	11	70	-	-	-	-	30	Ouzoun Oba Mezre	10	73	-	-	-	-	3	Akhran	52
4	Arkhan	31	263	-	-	-	-	31	Gadiar	35	283	15	76	K.G.H.	4	Madrag	234	
5	Gharaboortı	23	103	5	22	K.E.	-	32	Axlavou	15	123	20	95	K.G.H.	5	Simsor	110	
6	Gherbo mezre	8	74	7	34	K.G.H.	-	33	Basharat	20	160	10	50	K.E.	6	Tal	50	
7	Okhou	27	205	16	85	K.G.H.	-	34	Kalalkom	20	164	14	70	K.E.	7	Snag	63	
8	Tepc	48	444	-	-	-	-	35	Gharaguerig	10	82	7	40	K.G.H.	8	Toyreg	51	
9	Dilimli	4	36	4	18	K.G.H.	-	36	Gulushauer	40	320	-	-	-	9	Ganon	40	
10	Kourician	4	33	4	25	**	-	37	Armedjan	50	425	-	-	-	10	Dek	37	
11	Kumbet	23	167	-	-	-	-	38	Norkingh	20	170	-	-	-	11	Gharib	34	
12	Ghamber Chikh	15	25	10	42	K.G.H.	-	39	Norkingh- mezze	28	144	-	-	-	12	Moushig	29	
13	Dianig	25	175	-	-	-	-	40	Tavtik kingh	22	176	-	-	-	13	Kharaba	22	
14	Baghin	6	65	5	20	K.E.G.H.	-	41	Norsbenag	8	48	-	-	-	14	Darbassan	27	
15	Karentzor	5	55	-	32	K.E.	-	42	Serin	21	166	-	-	-		TOPLAM :	1544	

16	Janis	3	24	8	42	**	-	43	Baghin	50	674	-	-	-	-			
17	Lemirgi	6	56	24	-	**	-	44	Nadjarav	24	207	10	73	-	-			
18	Gharaghaya	4	35	10	28	**	-	45	Torkhe	33	225	2	15	-	-			
19	Levoji	15	105	10	46	K.G.H.	-	46	Til	21	212	15	107	-	-			
20	Josobeg	30	240	-	-	-	-		TOPLAM :	1366	11783	186	920	-	-			
21	Khoshmat	110	1207	-	-	-	-		Palou (schit) :									
22	Neboli	20	163	-	-	-	-		Ermeniler 4683 ;									
23	Nerkhi	31	263	-	-	-	-		Evler : 585									
24	Abrank	20	165	-	-	-	-		Müslümanlar : 7236									
25	Shenaz	33	420	-	-	-	-		Evler : 1206									
26	Segham	42	216	-	-	-	-											
27	Sakral	44	856	-	-	-	-											

Aşağıda verilen Osmanlı Hükümeti'nin 21 Ocak 1890 tarihinde hazırlanmış olduğu resmî nüfus istatistiğine göre, hiçbir Vilayat-ı Sitte ve diğer yerlerde Ermenilerin nüfusça üstünlük sağlamadığı görülmektedir.¹²⁵

21 Ocak 1890 Tarihinde Osmanlı Hükümeti'nin Hazırlanmış Olduğu Nüfus İstatistiği
(BOA, Y..PRK.AZN, 4/16)

Esâmi-i Vilâyet	İslam	Ermeni	Süryani	Nesturi	Rum	Katolik	Protestan	Yahudi	Kıpti-i Gayr-i müslim	Teba'a-i eenebiye	Yekûn
Erzurum Vilayeti	441671	101119	-	-	3356	6730	1970	6	15	292	555159
Bitlis Vilayeti	167054	101358	1981	-	-	4948	1498	-	159	-	276998
Van Vilayeti	282586	71582	-	59500	-	1930	-	2900	-	-	318494
Diyarbakir Vilayeti	240574	45291	13649	-	1437	6348	3975	1170	-	-	312444
Mamûra-tülâziz Vilayeti	300194	73178	-	-	543	2464	4971	2	-	-	381352
Sivas Vilayeti	735489	112649	-	-	36822	2943	2493	220	1585	-	892201
Halep Vilayeti	663416	50182	3841	-	7525	19927	9183	9599	-	-	763673
Adana Vilayeti	336914	31876	97	-	5837	1401	2150	3	-	410	378698
Yekûn	3167894	587235	19568	59500	55530	46691	26240	13900	1759	702	3979019

125 BOA, Y..PRK.AZN, 4/16.

Bunun yanı sıra resmî makamlarca hazırlanan nüfus istatistiğine göre, 1914 tarihinde Vilayat-ı Sitte olarak tavsif edilen yerlerdeki Ermeni nüfusu 636.306 kişidir.¹²⁶ 14 Mart 1914 tarihli Osmanlı resmî verilerine göre altı Doğu Anadolu Vilayetinde Müslüman ve Ermeni Nüfusunun vilayetlere göre dağılımı şöyledir:

Vilayetler	Müslüman	%	Ermeni	%
Erzurum	673.297	82.5	136.618	16.7
Sivas	939.785	80.3	151.674	12.9
Diyarbakir	492.101	79.3	73.226	11.8
Mamuratülaziz	179.380	82.9	67.792	26.1
Van	179.380	69.1	67.792	26.1
Bitlis	309.999	70.8	119.132	27.2

(Kaynak: Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 74)

Görüldüğü üzere, söz konusu altı vilayette Ermeni nüfusu iddia edildiği gibi çoğunluğu sağlamamaktadır. Osmanlı Devleti'nde Duyun-ı Umumiye adına 12 yıl boyunca araştırma yapmış ve 4 ciltlik bir eser meydana getirmiş olan Vital Cuinet, Ermeni nüfusunu 1.475.011, Osmanlı resmî kaynakları ise bu sayıyı 1.160.000 olarak vermektedir. Patriklik ise 2.100.000 vermektedir. Patrikliğin Ermeni nüfusunu bu şekilde vermesi¹²⁷ Batılı devletleri yanıltma amacı taşımasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Hükümeti'nin hazırlattığı nüfus istatistiğine göre hiçbir şehirde Ermeni nüfus oranının Müslüman nüfusa oranı yüksek değildir.¹²⁸

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılı siyasî, idarî ve ekonomik problemlerin üst seviyede olduğu bir dönem olması yanında, azınlık isyanlarının da giderek arttığı bir dönemdir. Ermenilerde 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarından sonra Ermeni milliyetçiliği artmaya başlamıştır. Ermeni milliyetçiliğinin yayılması ve Osmanlı Devleti'nde bir sorun olarak ortaya çıkmasında Ermeni kilisesi ve patrikleri de önemli rol oynamışlardır. Bu

126 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 74.

127 Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 71-73. 1893, 1905 ve 1914 yıllarına ait muhtelif Ermeni nüfus istatistiği için bkz. aynı yer.

128 BOA, Y.PRK.AZN, 4/16.

bağlamda 1874 tarihinde Ermeni Patriği seçilen Nerses Varjabedyan'ın on yıllık patrikliği döneminde, Ermenilerde millî bilincin uyanması ve gelişmesi için büyük çaba sarf ettiği görülmektedir. Patrik'in Avrupalı devletlerin İstanbul büyükelçilerine sunduğu şikâyet raporları ve müracaatlarından sonra Osmanlı Devleti'nin gündemine bir Ermeni sorunu taşınmış ve bu sorun Osmanlı Devleti açısından ileride önemli bir iç ve dış mesele haline gelmiştir.

Patrik Nerses, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden yanaymış gibi görünmüş, ancak bir Osmanlı vatandaşı olmasına rağmen özellikle Berlin Antlaşması'nda, Avrupa devletlerine Ermeni taleplerini ileterek, sözde bir "otonom Ermenistan" vücuda getirme çabası içinde olmuştur. Berlin Antlaşması'ndan sonra, Avrupa devletlerinin denetimine alınmış olan Ermenilere dair ıslahat programlarının uygulanıp uygulanmadığına dair İngiltere, Fransa ve Rusya'nın başını çektiği Avrupa devletleri büyükelçilerine rapor vermiştir. Buna dair söz konusu devletlerin İstanbul büyükelçiliklerine müracaat ederek, taleplerinin makes bulmasına çalışmış ve mektuplar göndermiştir. Bu mektuplardan birini de Fransız Büyükelçisi'ne yollamıştır. Patrik'in söz konusu mektubunda, Osmanlı Devleti'ni Fransız Büyükelçisi'ne şikâyet ettiği görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Mahsus (BOA, İ..MMS.),
71/3320.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (BOA,
Y.A.RES.), 26/49.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib
Nezareti (BOA, Y..PRK.AZN.), 1/23.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib
Nezareti (BOA, Y..PRK.AZN.), 4/16.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I, T.C.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire
Başkanlığı Yayın Nu: 67, Ankara 2004.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898), T.C. Başbakanlık
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayımları, Ankara 2006

Telif Tedkik Eserler

Aydoğan, Mehmet, *İç İsyenlar ve Şeyh Said İsyanı,* Nokta Kitap, İstanbul
2007.

Çalık, Ramazan, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde*
Ermeni Olayları, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Çelebyan, Antranik, *Antranik Paşa,* Peri Yayınları, İstanbul 2003.

Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917),* TTK, Ankara 2012.

Dabağyan, Levon Panos *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi,* Kum
Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Dabağyan, Levon Panos, *Tarihin Işığında Ermeni Meselesi ve 1915 Kaosu*, Yedirenk, İstanbul 2010.

Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi: İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra, (Yay. Haz. Halil Edoğın Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.

Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Patrikhanesi'nin Tutumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

İlter, Erdal, *Büyük İhanet, Ermeni Kilisesi ve Terör*, Turhan Kitabevi, Ankara 2007.

Kılıç, Davut, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Kılıç, Davut, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Kodaman, Bayram, *Ermeni Macerası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta 2001.

Küçüksöz, Sema, *Tebe'a-i Sadıka: Ermeniler*, Tek Yayıncılık, İstanbul 2006.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi, (1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2001.

Natanyan, Boğos, *Sivas 1877*, yayına hazırlayan Arsen Yarman, Ermeniceden çeviren Sirvart Malhasyan, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul 2008.

Onur, Hüdevendigar, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, Kitabevi, İstanbul 1999.

Sonyel, Salahi R., *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Türkler - Ermeniler ve Avrupa, (tercüme eden ve yayına hazırlayan: Bayram Kodaman), Süleyman Demirel Üniversitesi yayını, Isparta 2003.

Şimşir, Bilal, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.

Şimşir, Bilal, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

Yarman, Arsen, *Ermeni Etıbbı Cemiyeti (1912-1922)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Makaleler

Eyicil, Ahmet, “1878 Zeytun İsyanı,” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Yıl: 1999, Sayı: 10, s. 28-58.

Eyicil, Ahmet, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı,” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S: 11, 2000.

Kodaman, Bayram, “II. Abdülhamit ve Kürtler- Ermeniler,” *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDÜ) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı: 21, s. 131-138.

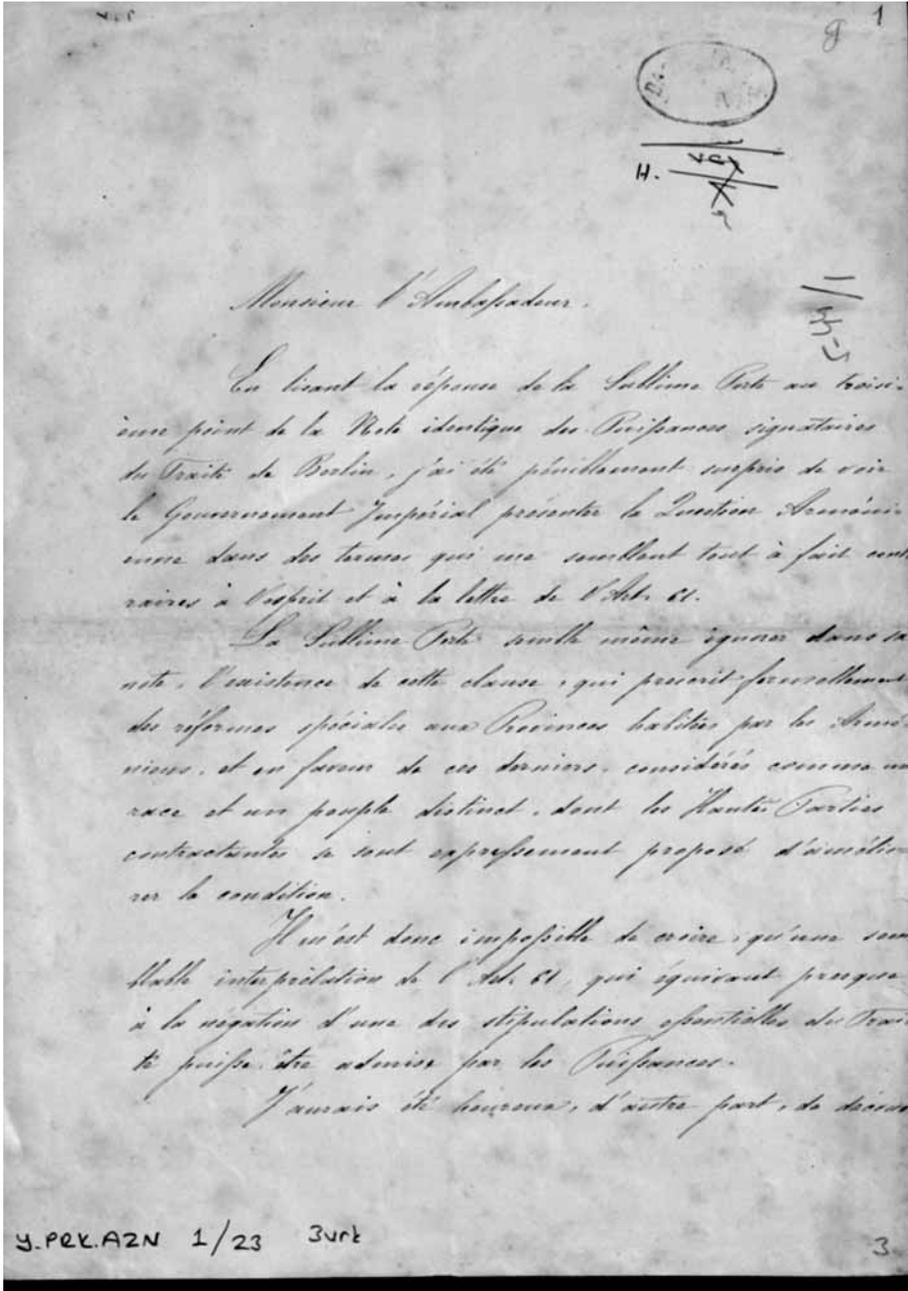
Köksal, Osman, “Ermeni Meselesinin Uluslar arası Gündeme Taşınmasında Kilisenin Misyonu,” *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Cilt: 9, (Edt: M. Metin Hülagu, Musa Şaşmaz, Taha Niyazi Karaca), TTK, Ankara 2014.

Özger, Yunus, “Ermeni Tedhiş Cemiyetlerinin Oluşumunda Dinî-Millî Unsurlar ve Dış Bağlantılar (İfade Tutanaklarına Göre),” *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, Cilt: 4, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009.

İnternet Kaynağı

Fransa'nın Ankara Büyükelçiliği, “1525'ten itibaren Büyükelçiler listesi” <https://tr.ambafrance.org/1525-ten- itibaren-Buyukelciler>. 10.04.2017.

Belge 4: Patrik Nerses Varjabedyan'ın Fransız Büyükelçisine Gönderdiği Fransızca Rapor

Y. PRK. AZN.00001.00023.003

Belge 5

71 PRK-AZN 1297 § 10
1/23

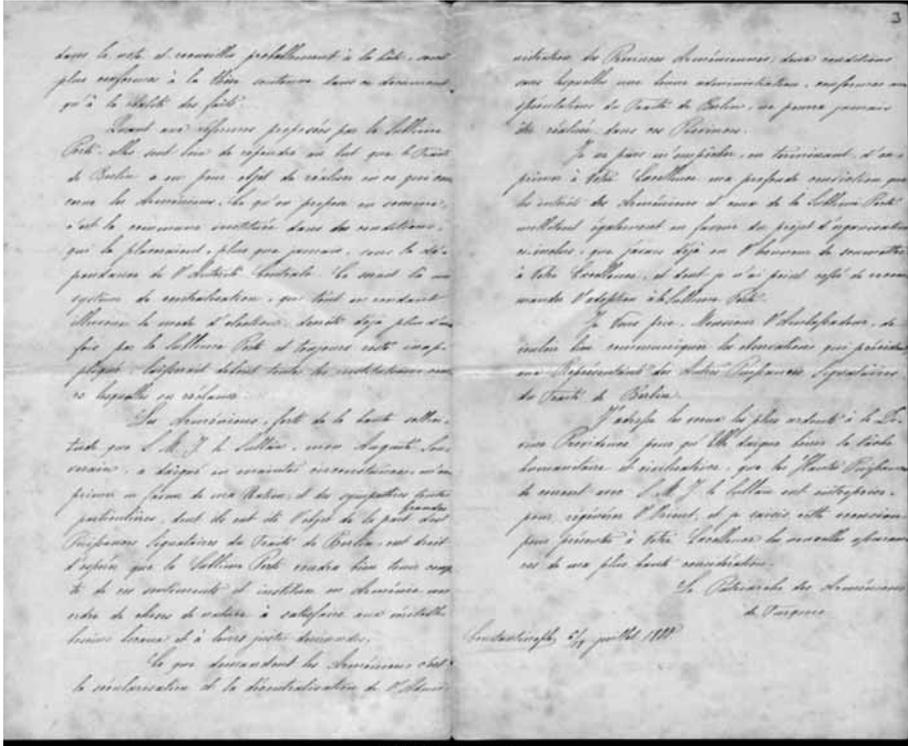
rien dans ce document, sans preuve non équivoque
de la bonne volonté du Gouvernement Impérial d'accomplir
sincèrement les réformes jugées indispensables,
pour empêcher le renouvellement des méfaits et des
déprédations économiques, impudiquement commises en
Arménie, mais la note semble se préoccuper surtout
d'atténuer l'importance de ces faits et de les réduire
à des proportions telles, que s'ils ne s'étaient produits
au grand jour, et s'ils n'étaient avoués par des
Autorités, dont personne ne saurait contester la bonne
foi, on n'en aurait pas demandé, par quelle illu-
sion les Russes ont été amenés à en faire l'objet
d'une stipulation spéciale du Traité.

Indépendamment de ces Autorités, qui ne
peuvent être taxées de partialité, ni pour la Sultan-
Pacha ni pour les Arméniens, je ne vois pas d'un
appeler, à l'appui de ces faits, avec dignité et au-
sance de la note, à Son Excellence le Ministre des
Affaires Étrangères, qui lors de la mission en Armé-
nie, a jugé nécessaire d'adopter et de proposer au Gou-
vernement Impérial, des mesures aussi sages qu'
énergiques, dans le but d'arrêter la progression des
plus grands méfaits.

Tout en relevant l'esprit qui paraît avoir
présidé à la rédaction de la note, je ne puis pas-
ser sans relever la détermination de l'Arménien ap-

Y.PRK.AZN.00001.00023.003

Belge 6

Y PRK.AZN 00001 00021 003

Belge 7

Amsterdam le juin 1892
1

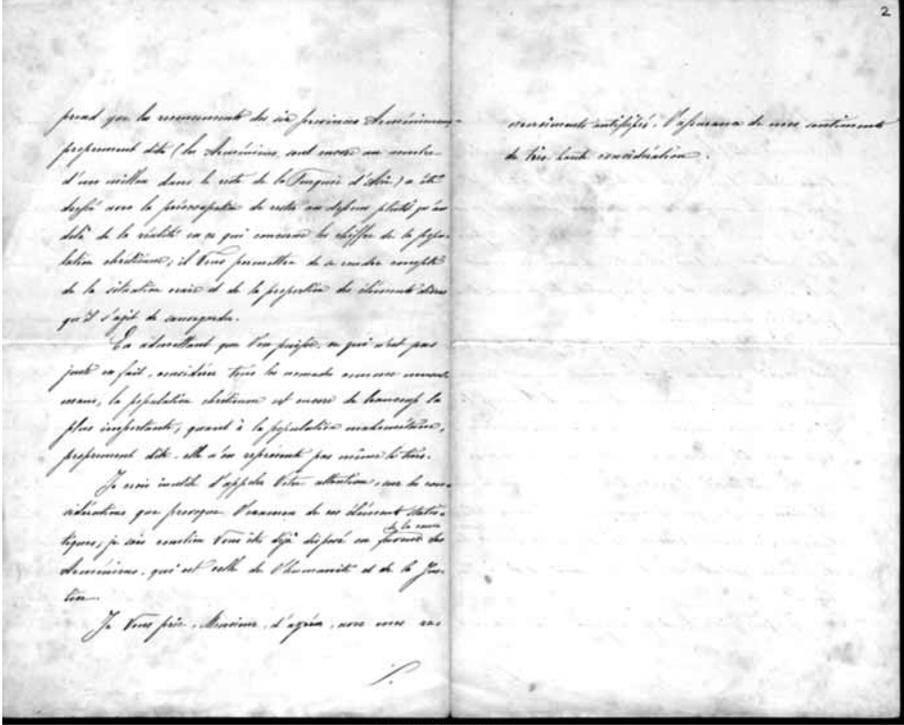
Monsieur,

À l'occasion de la question des réformes concernant
l'Arménie, objet du 3e point de la note collective remise
à la S. P. O. est en discussion j'ai pensé que deux ou trois notes
faites d'accord entre les uns des documents statistiques suivants.
Le dénombrement de la population a été fait jusqu'ici d'après
le nombre des maisons; ce mode est absolument erroné,
les habitants de chaque maison n'étant en aucun cas
identiques selon qu'il s'agit de maisons occupées par des chrétiens
ou par des Musulmans. À raison du mariage, du divorce,
mouvements de sang différents les Turcs ne peuvent vivre
sur le même toit, dans les mêmes conditions, au contraire
les enfants et les frères après divorce avant leur mariage,
continuent à vivre en commun; il en résulte que tandis
qu'on doit compter 3 à 8 habitants au plus par maison chrétienne,
on en peut compter 12 à 60 par maison musulmane.

Un dénombrement individuel peut seul fournir
des indications exactes. Le tableau ci-joint qui ne com-

5-49/3
Y. PER. AZN 1/23 2vrk
4

Belge 8

Y PRK_A/N 00001 00023 004

Belge 9

seraient encore le partage des populations chrétiennes. Pour que le Vahy musulman puisse appliquer l'égalité et la justice à l'égard des Chrétiens, il ne suffit pas qu'il ne soit pas fanatique, il est nécessaire qu'il soit athée. C'est à cette seule condition qu'il peut se déguer de ses devoirs envers le Khalifat, devoirs qui lient, tout fonctionnaire musulman et qui font de lui un agent religieux. Mais dans ce cas la population musulmane ne comprendrait pas un tel gouvernement musulman et la position de ce dernier deviendrait impossible. C'est l'Europe réunie ne pourrait pas faire qu'il en fut autrement avec un Vahy musulman.

Mais si l'Europe est sans puissance sur les consciences, si l'ordre moral lui échappe, elle peut exercer son action pour changer l'ordre matériel. Elle peut exiger que le Vahy ^{ne} soit pas musulman en Arménie comme il ne l'est pas au Liban, comme il ne l'est pas en Crète et comme il ne l'était pas, il y a deux ans, dans les îles de l'Archipel. Les populations musulmanes qui ne voudraient pas d'un musulman athée, subissent d'autant plus un Vahy chrétien qu'elles en ont déjà fait l'expérience et qu'elles n'ont pas eu à s'en plaindre.

Y.PRK.AZN.00001.00023.001

Belge 10

1

On dit que la Porte répondra par une fin de non-
recevoir à la sommation des Puissances pour l'incitation de
l'article 61 du Traité de Berlin. Elle verra du même moyen
dont elle a déjà usé lorsque l'Europe demandait avant la
guerre des réformes pour la Bulgarie. Elle a répondu qu'elle
ferait des réformes générales dont naturellement bénéficieraient
aussi la Bulgarie. — Elle dira aujourd'hui qu'elle appliquera
en Roumanie les réformes qui sont élaborées et commandées
par une Commission européenne pour les Provinces de la Tur-
quie d'Europe. L'apaisement que la Porte voudrait ainsi
si établir n'a pas été dans la pensée des Puissances qui
ont signé l'acte du Congrès de Berlin.

Il y a deux stipulations très distinctes dans le Traité
de Berlin. L'une de ces stipulations s'applique aux Pro-
vinces de la Turquie d'Europe en général et n'a rien qui
puisse servir de la part des Puissances une préoccupation
quelconque de race ou de religion, c'est l'article 55.

L'article 61 s'occupe au contraire d'une race, d'une
nation et des provinces habitées par cette nation. Il ne parle
pas d'une manière générale des provinces de l'Asie Mine-
ure, comme l'a fait la Convention anglo-turque; il ne parle
pas non plus de provinces habitées par les Chrétiens. Non, c'est des
Roumains qu'il s'occupe. Il n'y a pas de doute que si le
Congrès n'avait eu en vue que les Roumains en tant qu'
individus ou chrétiens, il aurait dû employer une des dernières
nations secondaires. Mais il est évident que le Congrès s'est in-
téressé à la nation roumaine. Il en résulte que les réformes à

54/5 Y.PRK.AZN 1/23 2vok
(1 shk bos) 5

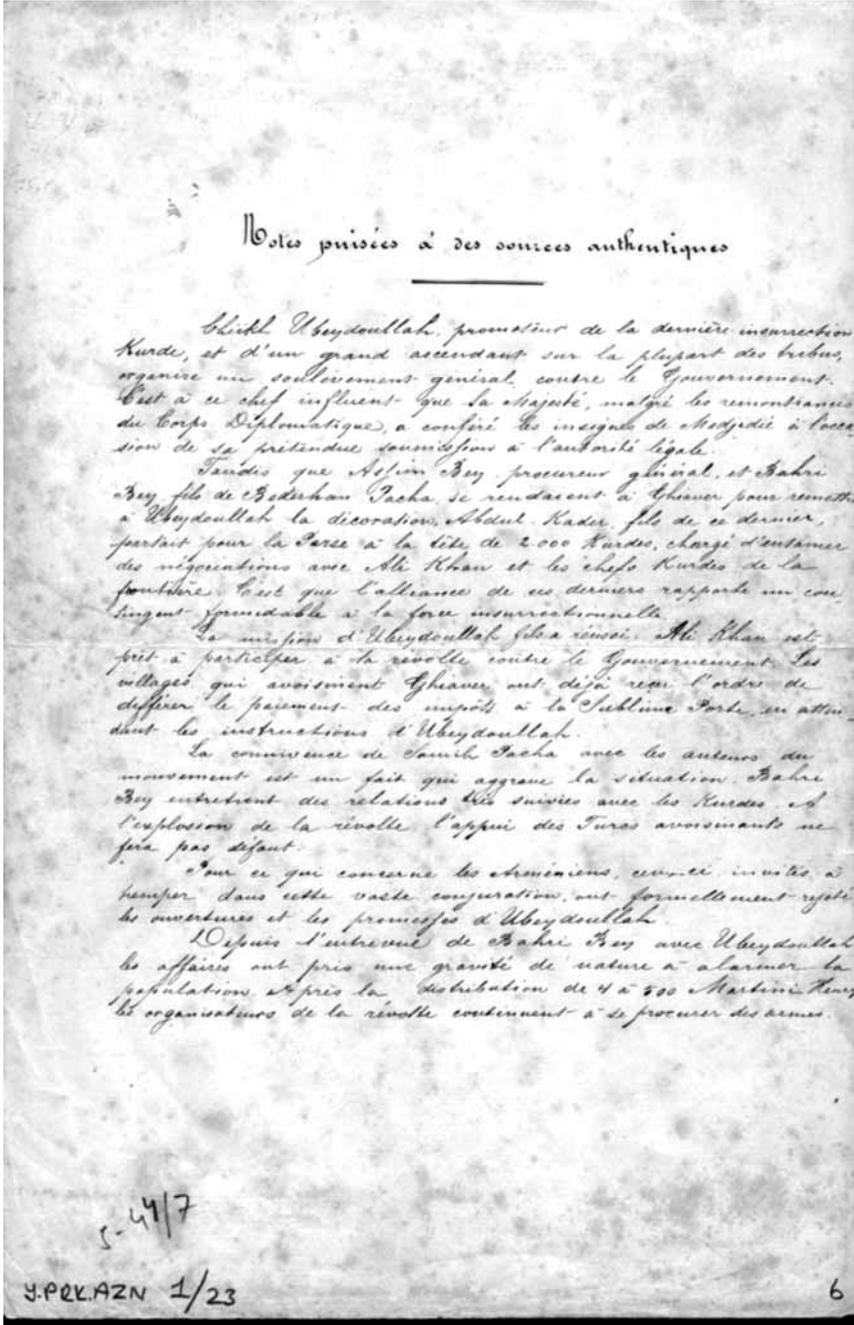
Y.PRK.AZN.00001.00023.005

Belge 11

introduire en Amérique devant avoir le caractère particulier
local américain, qui a indubitablement été dans la pensée des
Préposés. Surtout bien le traité stipule de prendre pour base
dans les références de biens beaux du précédent américain,
références dont les Préposés par une nouvelle preuve de cette
étude particulière, se sont soustraits la surveillance. Tel est le
caractère indubitable de l'art. 10 et des articles de Berlin.
La Poste ne peut pas s'en tirer ^{car elle n'a pas été destinée} devant aujourd'hui, par sa posi-
tion de particulier pour les Américains. Elle a précisément
admis cette distinction dans le traité qu'elle a signé et s'est enga-
gée à faire juger chez de particulier et de local pour de Pré-
posés Américains.

Y.PRK.AZN.00001.00023.005

Belge 12

Y.PRK.AZN.00001.00023.006

Belge 13

A

Un Mahzar daté du 21 juin et signé par les prêtres et
 les notables arminiens des villages des districts de Coulp et
 Haridani, relevant du vilayet de Diarbékir, après avoir
 peint la triste situation de la population arminiennne
 de ces contrées résultant de la famine actuelle et de la
 déperdition continuelle des terres cultivées, se plaint en
 particulier contre les lois barbares et notamment contre
 les exactions des célèbres brigands, les nommés Telli et
 Agba, raillés par Abdoullah Pacha, qui pour se venger
 de la population exercent cruellement des tyrannies et
 des vexations avec une nouvelle rigueur sous les yeux
 des autorités locales, qui semblent entretenir des
 statuts en face de tous ces maux.

Ces tyrans sont, dans le village de Abitchig du
 district de Coulp, les nommés Khopine et Salayman,
 fils de l'exilé Telli Agba, et leurs neveux, Oupé
 et Mahammed avec tous leurs compagnons.

Dans le village de Dilit, les deux frères, Agha
 et Shamidine avec tous leurs compagnons.

Dans le village de Shirars, le nomme Tcha
 mour Boy avec ses fils.

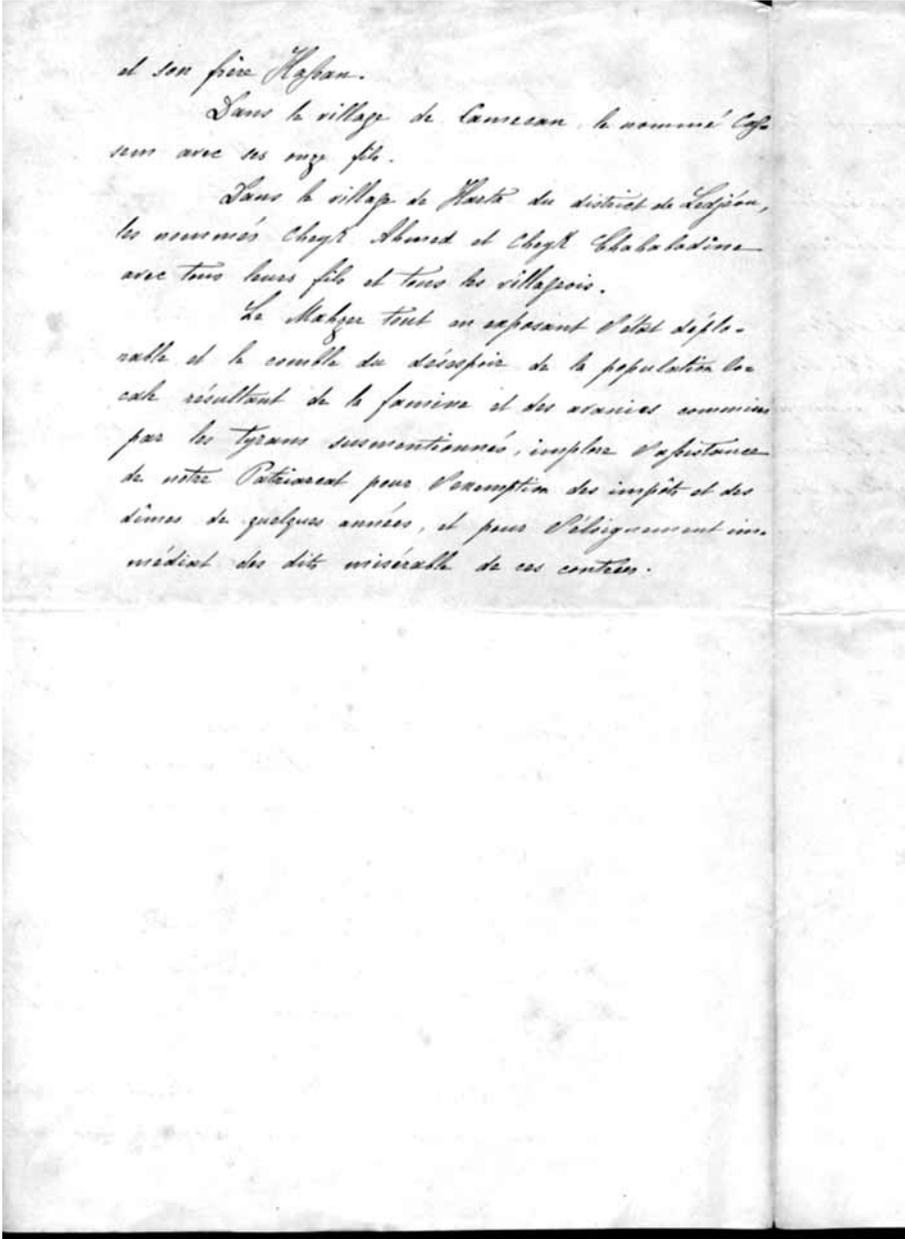
Dans le village de Khroudj, le nomme
 Hadji Yousouf avec ses fils, Oussoum, Khopine et
 Ali, son frère, le nomme Khelot avec ses fils,
 Ahmed, Saleh et Souré.

Dans le village de Hadjanig du district
 de Haridani, le nomme Hadji Sourisb avec ses fils,

5-44/6
 Y. PER. AZN 1/23 2vnt
 (1shf. 6os)

7

Belge 14

Y.PRK.AZN.00001.00023.007

1988-1994 DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI – İNSANLIK TARİHİNİN İLK TERÖRİST SAVAŞI

(NAGORNO-KARABAKH WAR 1988-1994 –
FIRST TERRORIST WAR IN HISTORY)

Dr. Oleg Y. KUZNETSOV

Tarihçi

Çev: Yrd. Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ*

Öz: Bu makale, Orta Doğu, Güneydoğu Avrupa ve Kuzey Amerika kökenli silahlı etnik Ermenilerden oluşan sınır aşan Ermeni terörizminden beslenen Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen 1988-1994 tarihli Karabağ Savaşı'nın terörist kökenlerinin tanımlanmasını amaçlamaktadır. Makale resmi Ermeni belgeleri de dahil olmak üzere açık kaynaklardan yararlanarak SSCB vatandaşı olmayan Ermeniler ile birleşen Ermeni ayrılıkçı birliklerinin yapısı, sayıları, silahları, muharebelerde görev yapan komutanları ve bunların işlediği insanlığa karşı suçları ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca makale Dağlık Karabağ'ın silahlı Ermeni ayrılıkçı gruplarının eylemlerini, bu eylemleri terörizm odaklı suç eylemleri olarak tanımlayan Rus ceza kanunu normları açısından değerlendirmektedir. Ayrıca makalede Ermeni silahlı ayrılıkçı grupların komuta kademesinin, Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında nasıl bu ülkenin silahlı kuvvetlerinin komuta kademesine transfer olduklarına ve bugün hala nasıl büyük çoğunluğun bunlardan oluştuğuna dair bilgiler de paylaşılmaktadır. Makalenin sonuç bölümünde iki terörist quasi-devletin karşılaştırılmasına yer verilmektedir: işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında 1988-1994 Karabağ Savaşı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkan Dağlık Karabağ, ve Suriye ile Irak topraklarında ortaya çıkan DAES.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası terörizm, 1988-1994 Karabağ savaşı, Azerbaycan, Ermenistan, ayrılıkçılık, hukuksuz silahlı gruplar, savaş suçları.

Abstract: This article is devoted to the description of terrorist nature of war in Nagorno-Karabakh between Azerbaijan and Armenia in 1988-1994 main driving force of which was the transnational Armenian terrorism composed of armed group of ethnic Armenians from the Middle East,

* Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, lcdalkilic@ankara.edu.tr

Southeast Europe and North America. This article will give detailed analysis of the structure, number, the arms, names of field commanders and their crimes against humanity of the Armenian separatists joining with the Armenians who weren't citizens of the former USSR, on the basis of the open sources, including materials from official Armenian documents. Also this article contains the legal analysis of the activities of illegal armed Armenian separatist groups of Nagorno-Karabakh from the viewpoint of the norms of the Russian criminal law which qualifies them as crimes of a terrorist orientation. In addition article contains transfer of names of field commanders of illegal weapon groups of the Armenian separatists which after its termination passed to service into armed forces of the Republic of Armenia and today make the main part of army structure of this country. The final part of article is devoted to the comparative analysis of two existing terrorist quasi-states - Artsakh created as a result of the Karabakh war of 1988-1994 in the occupied Azerbaijani territories, and the Islamic state which arose in the territory of Syria And Iraq.

Keywords: *International terrorism, war in Karabakh 1988-1994, Azerbaijan, Armenia, separatism, illegal weapon groups, war crimes.*

Dağlık Karabağ'ın yasa dışı Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen ve BDT Birleşik Silahlı Kuvvetler 2. tabur, 336. motorize piyade alayındaki isyancı askerlerin de destek verdiği Hocalı Katliamı 26 Şubat 2017 tarihinde 25. yılını doldurmuştur. Yasa dışı Ermeni silahlı kuvvetleri 25 Şubat'ı 26 Şubat'a bağlayan gece zırhlı araçlar kullanarak küçük Azeri kasabası Hocalıya saldırmış ve (Azerbaycan Cumhuriyeti resmi rakamlarına göre) burada ve civarında yaşayan 613 kişiyi katletmiş, 487 kişi yaralanmış, 150 kişi kendilerinden hiçbir haber alınmaksızın ortadan kaybolmuş, 1275 kişi ise esir alınmıştı. İnsanlığa karşı işlenmiş olan bu suç, söz konusu savaşın en simgesel olayı haline gelmiş ve esasında, özünü oluşturmuştur. Bu sebeple, bu trajedinin yirmi beşinci yıl dönümü, Dağlık Karabağ sorununun ana nedenleri ile tarihi gelişimini yasal bir çerçevede değerlendirmek için mükemmel bir neden teşkil etmektedir.

Rusya Federasyonu yeni Ceza Kanununa göre 1988-1994 Karabağ Savaşı, özünde, “terörle ilgili suçlar”ın tümünü ve etkisini barındırdığı için bir terörist savaşıdır. Rusya Federasyonu Ceza Kanunu bu tür suçlara yönelik olarak aşağıdaki şu yasa dışı faaliyetleri sıralamaktadır: terör eylemleri (205 madde); rehin alma (206. madde); yasa dışı silahlı örgüt kurma ve bu örgüte katılma (208. madde); hava, su veya demir yolu araçlarını kaçırma (211. madde); devlet adamı veya kamuya mal olmuş kişilere yönelik suikast girişimi (277. madde); askeri darbe (279. madde); aşırılık yanlısı faaliyetler için alenen çağrıda bulunma (280. madde); uluslararası koruma statüsüne sahip kişilere veya kurumlara saldırıda bulunma (360. madde). Hocalı kasabası sakinlerinin toplu katliamı ve kasaba sakinlerine yönelik bilinçli bir şekilde verilen zararlar, hukuki açıdan genel suçlar kategorisinde değerlendirilebilir. Söz konusu suçun, yukarıda sunulan liste doğrultusunda, en az, üç çeşit terör suçunu – rehin alma, yasa dışı silahlı örgüte ve silahlı ayaklanmaya katılma – içerisinde barındırması 25-26 Şubat 1992 tarihinde Hocalı'da yaşanan olayların uluslararası bir terör eylemi olarak değerlendirilmesine olanak vermektedir.

Dağlık Karabağ sorunu sırasında, yukarıda sayılan tüm terör bağlantılı suçların hemen hemen hepsi farklı sıklık ve aralıklarla Ermeni tarafınca işlenmiştir. Yasa dışı silahlı örgütlerin kurulması ve bunlara katılım sağlanması suçu ise, Dağlık Karabağ bölgesinin her yerine yayılmıştı. Bu durum bize, Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın, terör araç ve yöntemlerini kullanarak öncelikle uluslararası terörist güçlerle birlikte Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı bir çatışmaya girdiğini dile getirme hakkını vermektedir.

Sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve hukuki bir olgu olarak uluslar-ötesi Ermeni terörü Osmanlı İmparatorluğu topraklarında XIX. yüzyılın sonlarında ortaya

çıkılmış, oradan Rus İmparatorluğu ve Balkan ülkelerine geçiş yapmış, ardından da Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayılmıştır. Ermeni terörünün ilk suç eylemleri 1890'lı yıllara kadar uzanmaktadır, bu nedenle Ermeni terörizminin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1915 “sözde Ermeni soykırımı” ile bu ülke içerisinde Ermenilere yönelik erken veya geç dönem tehcirleri ile herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Ermeni terörizmi bu olaylardan çok önce ve bunlara paralel olarak var olmuştur, ancak biz, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde konumuzla bağlantısı olmadığından ötürü bu gerçeği belirtmekle birlikte bunu kanıtlamak için bu konunun üzerinde durmayacağız.

1988-1994 Karabağ savaşında Ermeni tarafının temel vurucu gücünü, 1980'li yılların ortalarına doğru kendilerini ABD istihbarat hareketinin kontrolü altına bulan Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (*Armenian Secret Army for the Libetration of Armenia (ASALA)*) ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (*Justice Commandos against Armenian Genocide (JCAG)*) uluslar-ötesi terör grubu militanları oluşturmaktaydı.

Bu terör örgütlerinin ABD CIA'in hizmetine geçiş süreci “XX. yüzyılda Uluslar-ötesi Ermeni Terörizminin Tarihi: Tarihi-Kriminolojik Bir Araştırma” (*History of Transnational Armenian Terrorism in the XX Century: Historical and Criminological Research*)¹ adlı çalışmada tarafımızca ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır, bu nedenle bu çalışmada bahsi geçen konu üzerinde durulmayacaktır. Yalnızca şunu belirtelim ki, söz konusu çalışma Rusça ve İngilizce yayımlandığı andan itibaren bu görüş, geçen iki yıl boyunca meslektaşlarımız ve karşıdaşlarımız tarafından belirgin karşıt görüşlere maruz kalmamıştır, bu doğrultuda, bahsi geçen görüşün uluslararası akademik topluluk tarafından gerektiği şekilde muhakeme edilerek kabul edilmiş olduğu sayılabilir. Bu da demek oluyor ki, tarihsel retroperspektif içerisinde Dağlık Karabağ sorununun, kaybedilmesi Sovyetler Birliği'nin yok olmasına neden olan ve Birliğin dağılmasında Ermeni terörizminin etkili bir yıkıcı araç rolünü oynadığı “Soğuk Savaş” koşulları altında, Doğu ve Batı arasındaki jeopolitik çatışmanın ilk “sıcak cephesi” sayılabileceği anlamına gelmektedir.

Kendisini ABD CIA'nin kadrolu çalışanı olarak saymasak da, söz konusu istihbarat servisinin özel davetli çalışanı olarak kabul ettiğimiz, tanınmış Amerikalı Ermeni terörizmi araştırmacısı Francis P. Hyland, 1991 yılının başlarında çıkan “Ermeni terörizmi: geçmiş, günümüz, gelecek” (*Armenian terrorism: the past, the present, the prospects*) adlı kitabında, açık bir şekilde

1 Oleg Kuznetsov, *History of Transnational Armenian Terrorism in the XX Century: Historical and Criminological Research*. – Berlin: Verlag Dr. Köster, 2016 [Кузнецов О.Ю. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. – Изд. 2-е. – М.: Столица, 2016].

ifade ettiği üzere, yakın gelecekte uluslar-ötesi Ermeni terörizminin başlıca hedefi, 1970-1980’li yıllarda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti değil, Sovyetler Birliği olacaktır. Bu bağlamda, Ermeni milliyetçilerinin terör faaliyetlerinin merkez üssünün, Ermeni nüfusun “Müslüman çoğunluk tarafından yapılan baskıya karşılık ayaklanıp bir araya geldikleri”² “Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesi” olacağını açıklamıştır. Tam olarak, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından bir yıl önce (Hyland’ın kitabını 1990 yılında tamamladığı aşikardır) araştırmacı, SSCB’nin varlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik askeri ve siyasi tehdidin ana kaynağını “Ermeni terörizmi” olarak açıklayarak bunu son derece net bir şekilde açıkça göstermiştir.

Bu suç örgütünün perspektiflerine adadığı kitabının sonuç bölümünde F. Hyland, böylesi bir amaç değişikliğinin nedenlerini ve hedef belirlemede böylesine bir değişimin ardında yatan güçleri yine açıkça ifade etmiştir. Bu dönüşüm sürecinin başlangıç noktası olarak, Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu veya ASALA saflarındaki bölünmeden bahsetmiştir. 1983 yılında gerçekleşen ve sonucunda “askeri kanadın” ayrılmasıyla birlikte “Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Örgütü – Devrimci Hareketi” (*Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia - Revolutionary Movement (ASALA-RM)*) adı altında personel ve organizasyon düzeyinde yeni ve önemli ölçüde modernize bir grup ortaya çıkmıştır. Yeniden kurulmuş olan bu yapının lideri, bundan iki ay önce, ruhsatsız silah bulundurmamak ve yasa dışı yollarla devlet sınırını geçmek suçlarından cezasını çektiği Fransız hapisanesinden erken tahliye ile salıverilerek Yemen’e sınır dışı edilen XX. yüzyılda uluslar-ötesi Ermeni terörizminin tarihteki iki numaralı teröristi olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı Monte Melkonyan idi.

1983 yılında gerçekleşen ve sonucunda “askeri kanadın” ayrılmasıyla birlikte “Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Örgütü – Devrimci Hareketi” (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia – Revolutionary Movement (ASALA-RM)) adı altında personel ve organizasyon düzeyinde yeni ve önemli ölçüde modernize bir grup ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda, önemli bir başka durum daha bulunmaktadır: ASALA-RM örgütünün kurulmasıyla neredeyse aynı zamanda, yani bundan dört ay önce, 1983 yılının Şubat ayında, bir başka Ermeni terör örgütü – (Yeni Ermeni Direnişi (NAR)) (muhtemelen kendini tasfiye etmesinin bir sonucu olarak) faaliyetlerine son verdi. Üç yıl aradan sonra, 1986 yılında, 1970 ila 1980’li

2 F.P. Hyland, *Armenian terrorism: the past, the present, the prospects*, Francis P. Hyland. Boulder: Westview Press, 1991. – s. 87-88.

yıllar arasında ün kazanan, 1982 yılında ise, Türk milli istihbaratının başarılı ve etkili operasyonları sonucunda adını Ermeni Devrimci Ordusu olarak değiştiren (*Armenian Revolutionary Army (ARA)*) bir başka Ermeni terör örgütü Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları da (*Justice Commandos against Armenian Genocide* ya da *JCAG*) NAR gibi faaliyetlerini durdurmuştu.

Eylemlerine son veren, rehavete kapılan veya inzivaya çekilen Ermeni terör örgütü kadrolarının (hayatlarının anlamını oluşturmaya rağmen) yasa dışı faaliyetleri bıraktıkları ve yeni kurulan ASALA-RM örgütüne katıldıkları açıkça görülmektedir. Uluslar-ötesi Ermeni terörizmi yapılarına ilişkin örgütsel kadroların güçlendirilmesi ve bununla birlikte Ermenilerin bütün terör faaliyetlerinin yönetiminin merkezileştirilmesi süreci, Belgrad'a, oradan da (tahminen) Sovyetler Birliği'ne gidecek olan Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) kurucusu ve lideri Agop Agopyan'ın "kimliği belirlenemeyen kişiler tarafından" Yunanistan'da öldürüldüğü sırada 1988 yılının baharında tamamlanmış bulunmaktaydı. Yukarıda özetlenen esasların tümü ve bunların kronolojik ve rasyonel sırası ile bağlantısı bizleri, 1980 yılından, belki de, Moskova'da Ermenistan Ulusal Birleşik Partisi aktivistleri tarafından bir dizi terör eylemlerinin yapıldığı ve bir dizi daha terör eylemi gerçekleştirme girişimlerinin olduğu 1977 yılından itibaren, başta CIA olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri istihbaratlarının uluslar-ötesi Ermeni terörizminin eylem ve yapılarını kendi kontrolleri altına almayı amaçladıkları sonucuna götürmektedir. Bunun için, ajanları Monte Melkonyan ASALA yönetimine sokulmuştu. Kendisinin profesyonel eğitimi ve özel hazırlık düzeyi çok hızlı bir şekilde bu organizasyonun "askeri kanadının" lideri olmasını ve tüm "askeri operasyonların" (yani terör eylemlerinin) planlaması ile yürütmesini tek elde toplamasını sağlamış, sonrasında ise, yönetim organlarının, buradan da Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu saflarının ayrışmasına neden olmuş, ordunun yapısından en aktif ve ideolojik olarak hazır olan kadroları çekip almasına ve bunlardan önceki örgüt ile benzeri bir ad çağrışımına sahip olan "Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu –Devrimci Hareket" adında Ermeni milliyetçilerinden oluşan yeni bir Ermeni terör örgütü yapısı kurmasına olanak vermiştir. Önceki ASALA örgütü ve sonradan kurulan ASALA-RM örgütü arasındaki temel fark, belirlenen amaçta yatmaktadır. ASALA'nın düşmanı Türkiye Cumhuriyeti halkı ve resmi hükümet iken, Sovyetler Birliği ve halkı da ASALA-RM'nin düşmanları olarak konumlandırılmıştır. Böylece, 1980'li yılların ortalarında uluslararası Ermeni terörizmi, yeni ve daha sonra anlaşıldığı üzere, "Soğuk Savaş" yıllarında SSCB'ye karşı oldukça etkili bir araç olarak, ABD'nin CIA istihbaratı tarafından mükemmel bir şekilde planlanmış ve gerçekleştirilmiş olan özel operasyonları sonucunda, Amerikan emperyalizminin hizmetine girmiştir.

Yukarıda ortaya koyduğumuz savlar çerçevesinde, Sovyetler Birliği bünyesinde bulunan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile uluslararası Ermeni terörizmi yapıları ve bu yapıların liderlerinin Sovyetler Birliği'ne yönelik tutumlarında gözlenen değişim bir hayli dikkat çekicidir. F. Hyland'a göre, 1978 yılında yapılan bir basın toplantısında Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu lideri Agop Agopyan SSCB'yi dost ülke olarak tanımlamıştı. 1982 yılında ise (muhtemelen SSCB KBG'nin emriyle) ASALA militanları, Avrupa'nın güneydoğu ülkelerinden gelen etnik Ermenilerin – ki bunlar daha sonra daimi ikamet için ABD hükümetinin davetiyle Kaliforniya'ya³ yerleştiler – İtalya bölgesinde kaldığı geçici yerleşim merkezlerine saldırdılar (Sovyet istihbaratının bir “parmağı” olmasa bile bu saldırı ABD'nin göçmen politikası karşılığı anlayışı ile tamamen uyumludur. Bu da Agop Agopyan yönetimindeki ASALA'nın ve onun siyasi-politik yönetiminin SSCB'ye olan bağlılığını yansıtmaktadır).

SSCB'ye ait ticari yapılara yönelik iki bombalı saldırı gerçekleştiren tek uluslararası Ermeni terör yapısı “Yeni Ermeni Direnişi” örgütüdür. Örgüt, havayolu şirketi “Aeroflot”un bilet satış binasına ve 1980 yılında SSCB Ticaret Ataşeliği Enformasyon Merkezine saldırmıştır. Bu olaylar Batı Avrupalı uzmanlar tarafından, 8 Ocak 1977 yılında, biri Moskova metrosu vagonunda olmak üzere, Moskova'nın merkezinde üç bombalı saldırı düzenleyen Ermenistan Ulusal Birleşik Partisinden üç kişinin 1979 yılında kurşuna dizilerek infaz edilmesi ile ilişkilendirilmiştir. Bize göre, Sovyet yapılarına yönelik olan saldırılar, SSCB'de Ermeni milliyetçilerine yönelik olarak gerçekleştirilen ceza infazının bir intikamı değildi. Bu saldırılar, Sovyetler Birliği istihbaratı ve siyasi yönetimin tepkisini ölçmekten ziyade, Ermenistan SSC'sinde sosyal açıdan aktif olan toplumun Avrupalı dindaşları ve memleketlilerinin benzeri eylemlerine karşı olan tepkisinin ölçülmesi amacıyla bir provokasyon ve istihbarat alma niteliği taşımaktaydılar. Bildiğimiz kadarıyla, bu saldırılara karşı kayıtsız kalınmış, hatta gizli bir sempati bile hissedilmişti, bu da NATO ülkeleri istihbarat analistlerinin, Ermenistan SSC vatandaşları için, Ermenilere özgü olan ve her daim belirgin olan milliyetçilik ve dini mesihçilik duygularının, Sovyet parti liderliği altında “proleter enternasyonalizmi” olarak adlandırılan yapay ideolojiden çok daha baskın ve önemli olduğu, bu sebeple, etnik çatışmaları provoke yoluyla SSCB'nin içten çöküşüne yönelik planların hayata geçirilmesi durumunda Ermeni diasporası terör örgütlerinin Ermeni Sovyet vatandaşları arasından kendilerine müttefik bulabilme olasılığı olduğu sonucuna varmışlardır. Yıkıcı süreçlerin merkez üssü, 1988 yılından itibaren, Karabağ bölgesi olmuş,

3 F.P. Hyland, *Armenian terrorism: the past, the present, the prospects*, Francis P. Hyland. Boulder: Westview Press, 1991. – s. 48, 61.

insanlık tarihinin ilk terör savaşı başlamıştır. F. Hayland'a göre, SSCB'de Ermeni milliyetçiliğinin önde gelen ideologlarından Paryur Hayrikyan'ın⁴ 11 Ağustos 1988 tarihinde Erivan'dan Addias Ababa'ya (Etiyopya) sürgün edilmesi, Ermeni terörizminin Sovyetlere karşı bir "Soğuk Savaş" aracına dönüşme sürecinin son noktasını oluşturmuştur. Paryur Hayrikyan'ın kendisine, daha önceden Sovyetler Birliği'nden göç etmiş olan muhaliflerin de yardımıyla, 1970 ila 1980'li yıllarda Ermeni terör kadrolarının yetiştirilmesi için uygun bir zemine sahip olan ve Ermeni diasporasının büyük bir kısmının yaşadığı Orta Doğu ülkelerinde olumlu bir itibar kazandırılmıştı. Yukarıda belirtilen tüm bu durum ve olayların KBG'li Ermeni meslektaşlarının aktif bir şekilde yardım ettiği Amerikalı istihbarat birimlerince önceden hazırlanan ve gerçekleştirilen bir planın zinciri olduğunu iddia etmek için yeteri kadar kanıtı sahip değiliz, ancak bir dizi olayın aynı zamanda gerçekleşmesi, bizi aralarında büyük bir bağlantı olduğu düşüncesine sevk etmektedir.

Dağlık Karabağ'daki Ermenistan-Azerbaycan savaşı, Amerikalı istihbaratçıların Ermeni milliyetçiler (hem Ermeni diasporası hem de SSCB'de yaşayanlar) aracılığıyla ve Ermeni diasporasının kaynaklarıyla Sovyetler Birliğine karşı yürüttüğü ilk terör savaşı olmuştur. Uluslar-ötesi Ermeni terörizm yapılarının bu savaşa yönelik aktif katılımına ilişkin gerçek, yabancı devlet vatandaşları olan ve tamamen etnik Ermenilerden oluşan yasadışı silahlı Ermeni militanların katılımı ile de desteklenmektedir. Üstelik bu mücadele yapılarının oluşumu ve eğitiminde Ermeni diasporasının önde gelen, silahlı birimleri savaş alanında birlikte hareket etmelerine rağmen, terör saldırıları konusunda aralarında devamlı bir düşmanlık mevcut olan iki siyasi kuruluşu - Ermeni Devrimci Federasyonu "Dashnaktsutyun" ve Ermeni Sosyal-Demokrat Partisi "Gnçak" - eşit derecede rol oynamıştır.

Başta SSCB İçişleri Bakanlığı mücadele birimlerine karışı olan, ardından da polislere ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gönüllülerden oluşan silahlı güçlerine karşı olarak Dağlık Karabağ'da savaşan, Ermeni kökenli yabancı ülke vatandaşlarından oluşturulan yasadışı silahlı örgütlerin kendi adları veya operasyon adları iyi bilinmektedir.

Ermenistan Sosyal-Demokrat Partisi "Gnçak", 19. yy.'da Osmanlı Devleti'nde "Medzn Murad" veya "Büyük Murad" takma adları ile bilinen ve "Ermeni Ulusal Hareketi" (Ermeni Haidu Harketi) liderlerinden biri olan Hampartsum Boyacıyan'a ithafen Lübnan ve Suriye doğumlu üyelerinin katılımından oluşan "Medzn Murad" müfreze birliğini kurmuştur. Dağlık Karabağ savaşı

4 F.P. Hyland, *Armenian terrorism: the past, the present, the prospects*, Francis P. Hyland. Boulder: Westview Press, 1991. – s. 88.

süresince bu birliğin kurucusu ve daimi lideri, Monte Melkonyan'ın ardından, ASALA-RM'ye geçen eski ASALA militanı, Lübnan vatandaşı Kevork Abraham Gözliyan'dır. Dağlık Karabağ Ermeni ayrılıkçı gruplar arasında otomatik hafif silahlar, ağır makinalı tüfekler ve 88'mmlik havan toplarına sahip olan⁵ ve sayısı 40 ila 60 kişi geçmemesine rağmen "Medzn Murad" birliği "tabur" olarak adlandırılmıştı. Bu yasa dışı silahlı örgüt Mardakeret yönünde saldırılarını sürdürmekteydi. Örgütün askeri, sıhhi ve çatışma dışı kayıpların ikmalî Ermenistan ve Ortadoğu ülkelerinden gelen Yerkrpah gönüllüleri aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Yaklaşık 200 yabancı ve ortalama 50 Ermeni vatandaşı Medzn Murad" birliğine katılmıştı. Dağlık Karabağ'da yasadışı silahlı Ermeni ayrılıkçı örgütleri arasında savaşa en hazır sayılanı, Türkiye'nin doğu bölgelerinde gerçekleştirdiği saldırılarla namını duyuran, adını XIX. yüzyıl sonlara ait bir başka Ermeni haydudu olan "Arabo" lakaplı Arakel'den⁶ alan "Arabo" birliğidir. Bu birliğin (taburun) üyeleri, 1975-1990 yılları arasında Lübnan'daki İç Savaş sırasında savaş deneyimi kazanan ve Suriye ile Lübnan vatandaşlarından oluşan "Daşnaksütün" siyasi örgütü liderinin inisiyatifi doğrultusunda 1989 yılında Erivan'da kurulmuştur. Birliğin daimi kumandanı Lübnan vatandaşı Manvel Egyazaryan idi. Birlik keşif ve sabotaj eylemleri konusunda uzmanlaşmıştı ve otomatik hafif silahlar, ağır makinalı tüfekler, 88'mmlik havan topları, arabalar ve hafif zırhlı araçlara sahipti. 25 Şubatı 26 Şubata bağlayan gece Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında gerçekleştirilen ve 613 kadın, yaşlı ve çocuğun katledildiği toplu sivil katliama katılmaları "Arabo" birliğine büyük bir ün kazandırmıştı. Azerbaycan'ın Şaumyan ve Martuni bölgelerinde 1992 yılının baharında gerçekleşen savaşta, sayıları 180 ila 200 kişiye düşen bu yasa dışı silahlı örgütün sayısı başta 250 kişiyi geçmemekteydi. 28 Haziran 1992 tarihinde "Arabo" birliği Azerbaycan Milli Ordusu tarafından Askeran şehri yakınlarında kuşatıldı ve çatışma esnasında birliğin neredeyse tamamı yok edildi: 166 terörist ölü olarak ele geçirildi, Manvel Egyazaryan önderliğindeki komuta kuvveti savaş meydanından kaçtı (bunun sonucunda Egyazaryan, 1992 yılının Ekim ayında belirsiz koşullar altında öldürüldü, gizlice infaz edilmiş olması da muhtemeldir).

Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının aktif olduğu dönemde Dağlık Karabağ topraklarında faaliyet gösteren uluslar-ötesi Ermeni terörizminin bir başka örgütü de, bundan önce ABD ordusunun özel operasyon kuvvetlerinde (Yeşil Bereliler) 10 yıl görev yapmış olan ve daha çok "Spitak Arç" (Beyaz ayı) lakabıyla tanınan Suriye kökenli Amerikan vatandaşı Garo Kahkejian

5 S.T. Sarkasyan, *Entsiklopediya Artsah-Karabağ* (Artsah-Karabağ Ansiklopedisi). – St. Petersburg: Petropolis yayın evi, 2005, s. 96, 189. [Саркисян С.Т. Энциклопедия Арцах-Карабах. – СПб.: Петрополис, 2005. – с. 96, 189.]

6 Arabo – Arakel Stepanos Mhitarian (ç.n.)

tarafından 1989 yılında Ermenistan’da kurulan “Haçlılar” (Beyaz Haçlılar) birliği idi. Düşman bölgesinde keşif ve sabotaj eylemleri konusunda uzmanlaşan ve ağır ile hafif otomatik silahlara sahip olan birlik, 1992 yılının ilkbahar-yaz dönemlerinde Martuni, Hadrut, Mardakert, Laçin ve Kelbecer yakınlarındaki çatışmalarda aktif bir şekilde faaliyet göstermişti.⁷ “Haçlılar” birliği 26 Haziran 1993 tarihinde Mardakert yakınlarındaki Magauz köyünde gerçekleştirilen çatışmada ağır kayıplar vermiş, bunun sonrasında ise yeniden yapılandırılmıştır (Garo Kahkejian bu çatışmada yaşamını yitirmiştir).

Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeni ayrılıkçı gruplar arasından çıkan bir diğer yasa dışı silahlı örgüt ise, çoğunluğu Ermeni diasporası temsilcilerinden oluşan ve liderliğini Beyrut (Lübnan) doğumlu “Jiro” lakaplı Jirair Sefilyan’ın yaptığı Şuşa (Şuşa) Özel Taburu idi. 1980’li yıllarda Lübnan’daki İç Savaş döneminde Beyrut’ta Burç Hamud Ermeni mahallesinin milis kuvvetleri içerisinde askeri eylemlerin aktif bir katılımcısı olarak yer almıştır. Ermeni Devrimci Federasyonu Daşnaksutyun Lübnan örgütünün aktif bir üyesi olan Sefilyan, askeri eğitimden geçmiş ve Suriye-İsrail sınırı yakınlarında Bekaa Vadisinde kurulmuş olan önce ASALA, ardından ASALA-RM’nin askeri eğitim kamplarında eğitmen olarak görev almıştır. Ardından kendisi, 1990 yılında Monte Melkonyan ile birlikte keşif ve sabotaj eylemleri eğitmeni olarak, Dağlık Karabağ bölgesindeki askeri eylemlere katılmaları için kurulan “Yerkrapah” gönüllülerinin oluşturulma sürecine katıldığı Ermenistan’a gelmiştir. 1992 yılının erken ilkbaharında Sefilyan, Azerbaycan ordusu tarafından (Arabo da dahil olmak üzere) birkaç birliğin yok edilmesinden sonra hayatta kalanlardan oluşturulan, çoğunluğu Ermeni kökenli olan yabancı militanlardan ayrı bir birlik kurmuştur. Bu birlik Şuşa’yı ele geçirmek amacıyla kurulmuştur ve işgal eylemi de “Dağda düğün” operasyonu ile 8-9 Mayıs 1992 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1988-1944 Karabağ Savaşında aktif olarak görev alan Ermeni kökenli yabancılara nazaran, J. Sefilyan savaş meydanında ölmemiştir. Yarbaylık ünvanıyla terhis olmasının ardından Ermeni siyasetine giren Sefilyan, halihazırdaki hükümete muhalif olarak ülkedeki en etkili siyaset adamlarından biri haline gelmiştir. Ancak terör eylemlerine ilişkin tecrübelerini unutmayan Sefilyan, 2006 yılında silahlı bir ayaklanma organize etme girişiminde bulunmuş, ve bu nedenle silah arkadaşı Vardan Malhasyan ile birlikte 10 Aralık tarihinde halka açık konuşmalarda şiddet yoluyla anayasal düzeni değiştirmek üzere halkı galeyana getirme suçundan tutuklanmış ve ruhsatsız silah taşıma suçundan bir buçuk yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

7 S.T. Sarkasyan, *Entsiklopediya Artsah-Karabağ* (Artsah-Karabağ Ansiklopedisi). – St. Petersburg: Petropolis yayın evi, 2005, s. 168. [Саркисян С.Т. Энциклопедия Арцах-Карабах. – СПб.: Петрополис, 2005. – с. 168.]

Jirair Sefilyan, Ermenistan güvenlik güçlerince ikinci kez yakalanıp silah kaçakçılığı ve silahlı isyana hazırlık suçlarından tutuklandığı 2016 yılının ilkbaharında Ermenistan'ın iç politika sahnesinde tekrardan ortaya çıkmıştır. Sefilyan'ın tutuklanması, Erivan'da 17-30 Temmuz 2016 tarihinde daha önceleri adı duyulmayan “Sasna Tser” (Sanus çılgınları) adlı terör örgütünün silahlı ayaklanmasına neden oldu. Silahlı ayaklanmada, 30 silahlı erkekten oluşan birlik gündüz gözüyle Erivan polisinin devriye ve nöbet alayının bulunduğu yeri ele geçirerek, güvenlik güçlerinden 5 kişiyi öldürmüş ve aralarında “Acil Servis” aracı ekibi ile doktorlar da olmak üzere 10 kişiyi rehin almıştı. Jirair Sefilyan'ın isyancı yandaşlarının eylemleri, Erivan halkı tarafından destek görmüştür. Erivan halkı silahlı isyancıların eylemlerini desteklemek üzere bir dayanışma gösterisi düzenlemiş, bu gösteri esnasında yaşanan kendini yakma girişimleri de güvenlik güçleri tarafından engellenmişti. İsyancıların Erivan güvenlik güçlerine teslim edilmelerinden sonra, terör suçları kapsamındaki eylemleri (silahlı isyan, yasa dışı silahlı örgüt kurma ve bu örgüte katılma, rehin alma) için suçlanmamaları ve sadece genel suçlar kategorisindeki suçlarla (cinayet, silah kaçakçılığı, üçüncü kişilerin mülkiyetini zorla ele geçirme vb.) suçlanmış olmaları dikkat çekicidir. Bu gerçek, modern Ermeni toplumunun bilincinde terör odaklı eylemlerin gerçekleştirilmesinin bir suç olmadığını, benzeri bir eylemin cezai suç gerektirmeyen ve bireyin sosyal hayatının bir düzeni olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu gerçek, modern Ermeni toplumunun bilincinde terör odaklı eylemlerin gerçekleştirilmesinin bir suç olmadığını, benzeri bir eylemin cezai suç gerektirmeyen ve bireyin sosyal hayatının bir düzeni olduğunu açıkça göstermektedir.

1988-1994 yılları arasında Dağlık Karabağ topraklarında ve Azerbaycan'ın buraya yakın bölgelerinde gerçekleştirilen tüm silahlı eylemlere Lübnan, Suriye, İran, Rusya, Ukrayna, Yunanistan, Bulgaristan, ABD, Fransa'dan olmak üzere sayıları 4000 ila 6000 arasında değişen Ermeni kökenli yabancı devlet vatandaşı katılmıştır. Çoğu, silahlı eylem tecrübesi olan ve daha önce oluşturulan ve yasa dışı silahlı grupların taktiksel hazırlık eğitimine katılmış olarak savaş bölgesine gelmişlerdir. Tüm bu kişiler, Rusya Federasyonu Ceza Kanunu kapsamında, Rusya Federasyonu Ceza Kanununun “Yasadışı silahlı örgüt kurmaya ve örgüte katılmaya” ilişkin 208. maddesinde öngörülüyor üzere, cezai suça tabidirler. Bu tür bir suç eylemi, terör suçlarından bir tanesi sayılmaktadır, bu bağlamda, Dağlık Karabağ bölgesindeki tüm savaş eylemlerine, esas olarak, Dağlık Karabağ, hatta Ermenistan doğumlulardan ziyade (ki böyle olması halkların kendi kimliklerini belirlemelerine ilişkin

uluslararası hukuki haklara uygun düşebilirdi), hiçbir zaman Sovyetler Birliği vatandaşı olmamış olan diaspora göçmenleri veya üçüncü dünya ülkeleri vatandaşları katılmışlardır. Bu nedenle 1988-1994 yılları boyunca Karabağ Savaşının tümünü, 1980’li yılların başından itibaren ABD’li istihbarat güçlerinin kontrolünde olan uluslar-ötesi Ermeni terörizminin siyasi organize yapılarının suçlu olduğu bir terör savaşı olarak görmek gerekir.⁸

Buna karşılık, uluslar-ötesi Ermeni terörizmi destekçilerinin hepsi Karabağ Savaşına yasa dışı silahlı örgütün savaşçısı olmak veya grupları yönetmek için gelmemişlerdir. İçlerinden bazıları en başından beri kendilerini SSCB’ye, ardından da Azerbaycan’a karşı silahlı mücadelenin örgütleyicileri olarak konumlandırmışlardır. Daha önce, 1980’li yıllarda Ermeni teröristlerin toplu bir şekilde Orta Doğu ülkelerinden Transkafkasya’ya geçişlerini yönetip organize eden Monte Melkonyan’dan bahsetmiştik. Monte Melkonyan 1990 yılında silahlı eylemlerin gerçekleştiği yere bizzat gelmiş ve hemen ardından yanında getirdiği savaşçılarla birlikte yerel sakinlerden de oluşan, “Yurtseverler Birliği” adıyla bilinen yasa dışı bir silahlı örgütün kurulması işine girişmiştir.

Melkonyan, 1991 yılında Dağlık Karabağ’daki Ermeni nüfusu temsilcilerinin de katılımıyla birlikte, “Matruninski birliği” adında karışık gruplardan oluşan bir birlik kurmayı başarmıştı. Birliğin yapısına bakıldığında, daha önce savaşlarda tecrübesi olan yabancılar, yönetim kadrolarında yer alırken; yerel siviller ise, savaşçı askerler olarak görev almaktaydılar. Bu şekildeki bir görev dağılımı, XIX. ve XX. yüzyılların başlıca koloni ülkelerinin – İngiltere, Fransa, Rusya – askeri kuvvetler yapısındaki “yerli birlik” oluşumunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu yöntem, kuruluşu ve iş tecrübesi Dağlık Karabağ sürecinde oluşturulan, ABD’nin özel askeri şirketlerinin görev dağılımında günümüzde de kullanıldığı için şaşırtıcı değildir. Ancak, Dağlık Karabağ’da savaşmış diğer Ermeni yasa dışı silahlı grup komutanlarının aksine, Melkonyan ona bağımlı olan gruplara her zaman ortak bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda ise, örgütleme, askeri eğitim ve tatbikatlarıyla yüksek tahsil eğitimi almış bir doğu bilimci ve arkeoloğun bile başa çıkamayacağı – ki geniş kitlelere kendini öyle tanıtmıştır – sadece keşif, sabotaj ve piyade birliklerini değil, zırhlı ve topçu birliklerini de emri altına almıştır. Monte Melkonyan 12 Haziran 1993 yılında Azerbaycan askerleri ile ileri karakol mevkielelerinde gerçekleşen sıradan bir çatışma esnasında yaşamını yitirmiş ve Amerika Birleşik Devletleri istihbarat kuruluşları ile olan ilişkilerinin sırrını ardından mezara götürmüştür.

8 F.P. Hyland, *Armenian terrorism: the past, the present, the prospects*, Francis P. Hyland. Boulder: Westview Press, 1991. – s. 184.

Uluslararası teröristler olan M. Melkonyan, G. Gözliyan, G. Kahkejian, J. Sefilyan kendi askeri birliklerini kurmalarının yanı sıra, aralarında Gürcistan ve Rusya doğumlu kişilerin de bulunduğu SSCB topraklarında yaşayanlardan oluşan “Yerkrapah” gönüllülerinin oluşturulmasında da doğrudan rol oynamışlardır. Dağlık Karabağ’daki Ermeni ayrılıkçı gruplar konusunu popülerize etmeden, 1980’li ve 1990’lı yıllarda eski Sovyetler’deki Transkafkasya topraklarında uluslar-ötesi Ermeni terörizmi fikirleri ile artan Ermeni milliyetçiliğinin ve ayrılıkçılığın nasıl bir boyuta ulaştığını anlayabilmek adına sayılarını da belirtilerek sadece yasadışı silahlı örgütlerin listesini aşağıda sunalım:

- “Tigran Mets”, 360 militan;
- “Sasuntzi Davit”, 500 militan;
- “Andranik Zovarov”, 400 militan;
- “Vrezharuner”, 200 militan;
- “Dashnaksakanner”, 200 militan;
- “Aydat”, 200 militan;
- “Nart”, 300 militan;
- “Muş”, 300 militan;
- “Aşot Erkat”, 250 militan;
- “Malatia-Sebastiya”, 200 militan;
- “Parapants martikner”, 300 militan;
- “Hrazdan birliği”, 200 militan;
- “Siyah panter”, 150 militan;
- “Kobra”, 100 militan;
- “Tsegakron”, 150 militan.

Yukarıda sunulan verileri toplarsak, yurtdışından gelen Ermeni savaşçıların sayısına neredeyse eşit olan 4,5 ila 6 bin arasındaki kişinin altı yıl süren savaş boyunca Dağlık Karabağ’daki ayrılıkçıların safında çatışmaya katıldıklarını kolayca hesaplayabiliriz. Başka bir deyişle, her bir Ermeni ayrılıkçıya, Sovyetler Birliğine karşı “Yüce Ermenistan” için Kafkasya topraklarına gelen ve eskiden SSCB vatandaşı olan bir yabancı düşmektedir. Tüm bunların hepsi, Ermeni halkının yaşamının sağlanması için yaşam alanlarının fethedilmesi ve kaynakların ele geçirilmesi amacının her yerde ve her zaman güdüldüğü ve

güdülmekte olduğu ve Ermeni Apostolik kilisesinin tek bir halk anlayışı altında birleştirdiği Ermeni ulusal hareketin, her ne siyasi sloganlar altında gizlenirse gizlensin, özünde emperyalist bir hareket olduğuna ilişkin savımızı bir kez daha desteklemektedir.

1988-1994 Dağlık Karabağ savaşı sırasında yabancı uyruklu Ermenilerin yasa dışı askeri örgütlere katılmalarına veya yasa dışı örgütler oluşturmalarına ilişkin suçun, terör eğilimli bir suç olarak sınıflandırılmasında herhangi ciddi bir şüphe ya da soru işareti uyanmıyorsa; terör suçlarının özel bir türü olarak terör eylemi özellikleri taşıyan suçların hukuki niteliğinin belirlenmesi ile ilgili durum bu denli net değildir. Sorun şu ki, patlamalar, kundaklamalar gibi önemli ölçüde lojistik hasara neden olan ve gerçekleştiriliş biçimi suç eylemleri ile benzer olan askeri eylemler – terör eylemi ve sabotaj – olmak üzere iki türlü değerlendirilmektedir. Aralarındaki temel fark belirlenen hedefte yatmaktadır: RF Ceza Kanununun 205. maddesi uyarınca terör eylemi: halkı korkutma ve hükümet güçlerinin veya uluslararası organizasyonların faaliyetlerini veya alınan kararları engelleme olarak tanımlanırken; sabotaj ise, RF Ceza Kanununun 281. maddesi uyarınca, ülkenin ekonomik güvenliğini ve savunma gücünü yıkmaya ve zarar verme amacı taşıyan, işletmeler, binalar, ulaşım altyapıları, ulaşım araçları ve iletişim araçları ile insanların yaşam alanlarına yönelik olarak gerçekleştirilen eylemler olup bu nedenle terör suçu sayılmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, terör eylemi her zaman bir siyasi altyapıya sahipken, sabotaj askeri teknik bir altyapıya sahiptir. Gerçekleştiriliş yöntemi bakımından hemen hemen aynı olan bu iki suç arasındaki farkın ortaya çıkartılması belirli tarihsel koşullar altında her zaman mümkün olmamaktadır. Bu da, yapılan incelemeler sırasında, özellikle de sabotajın bir terör saldırısı olarak ele alındığı ya da tam tersi olduğu durumlarda, bu suçların hukuki sınıflandırmalarında hatalara sebep olmaktadır.

Dağlık Karabağ savaşının bildiğimiz yorumu da benzeri hatalardan kaçamamıştır. Rusya Federasyonu ve dünyadaki diğer ülkelerin çoğunluğunun ceza kanunlarında bu eylemler terör eylemleri olarak kabul edilmesine rağmen, Ermenistan'ın eylemlerini hiçbir zaman bir terör eylemi olarak görmediğini de hesaba katmamız gerekir. Bu savaş sırasında Ermenistan tarafından gerçekleştirilen terör saldırıları ile terör eğilimli diğer suçların kaydı, suç teşkil eden eylemlerin listesini resmi internet sitesinde yayınlayan ve yeniden yapılandırması tamamlanan Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı tarafından halihazırda gerçekleştirilmektedir. Yukarıda belirtilen sebep çerçevesinde, bizce, siyasi, ideolojik, etnik, ulusalcı nedenlerle veya dini nefret veya düşmanlık nedeniyle, yahut sosyal bir gruba karşı kin ve nefret sebebiyle (RF CK'nin paragraf 1, kısım 2. madde 105.) işlenen cinayetler veya sabotajlar (RF CK 205. maddesi) olarak sınıflandırılması

gereken suçların bu listede terör eylemleri ile ilişkilendirilmelerine katılmıyoruz. Ancak, Dağlık Karabağ savaşı sırasında Ermeni ayrılıkçılar tarafından Azerbaycan topraklarında gerçekleştirilen 22 suçun yer aldığı ve terör eylemi olarak hukuki sınıflandırmasının şüphe uyandırmadığı bu liste, diğer suçlar olmadan bile, oldukça etkileyici görünmektedir:

- 12 Aralık 1988 – depremden yaralananların yardımına giden ve içinde Azerbaycan'dan 77 gönüllünün bulunduğu Ilyushin Il-76 stratejik nakliye uçağı, Ermenistan'ın Spitak bölgesi Gugark şehri yakınlarında “Stinger” uçaksavar roketiyle düşürüldü;
- 12 Aralık 1988 – AN-24 Sovyet Hava Kuvvetleri uçağı, “Stinger” uçaksavar roketiyle Spitak şehri yakınlarında düşürüldü. İki mürettebat yaşamını yitirdi;
- 16 Eylül 1989 – Tiflis-Bakü güzergahında seyreden bir yolcu otobüsü patlatıldı, 5 kişi yaşamını yitirdi, 25 kişi yaralandı;
- 13 Şubat 1990 – Yevlah-Laçın karayolunun 105. kilometresinde Şuşa-Bakü güzergahında seyreden bir yolcu otobüsü patlatıldı, 13 kişi yaralandı;
- 24 Mart 1990 – Norashen-Bakü demiryolu hattının 364. kilometresinde bir lokomotif ve üç vagon patlatıldı, demiryolu hattında 150 metrelik bir hasar meydana geldi;
- 11 Temmuz 1990 – Terter'den Kelbecer'e yolcu taşıyan bir yolcu otobüsü ile tarım ürünleri taşıyan kamyonlar patlatıldı, 8 kişi öldü, 23 kişi yaralandı;
- 10 Ağustos 1990 – Şemkir-Gence otoyolunda Hanlar ilçesinin Nadel köyü yakınlarında “LAZ” markalı 43-80 AQF plakalı bir otobüs patlatıldı, 17 kişi yaşamını yitirdi, 16 kişi yaralandı;
- 10 Ağustos 1990 – Tiflis-Ağdam güzergahında hareket eden bir otobüs patlatıldı, 20 kişi yaşamını yitirdi, 30 kişi yaralandı;

Dağlık Karabağ savaşı sırasında Ermeni ayrılıkçılar tarafından Azerbaycan topraklarında gerçekleştirilen 22 suçun yer aldığı ve terör eylemi olarak hukuki sınıflandırmasının şüphe uyandırmadığı bu liste, diğer suçlar olmadan bile, oldukça etkileyici görünmektedir.

- 15 Eylül 1990 – Dağlık Karabağ otonom bölgesinin Hankendi şehrindeki televizyon ve radyo merkezi patlatıldı, 2 kişi yaralandı;
- 30 Kasım 1990 – Esgeran ilçesinin Ağaköprü adlı arazisinde İçişleri Bakanlığı mensuplarını Şuşa'dan Hankendi havaalanına taşıyan otobüs patlatıldı, iki polis yaralandı;
- 14 Mart 1991 – Ağdam-Şuşa güzergahında seyreden otobüs patlatıldı, 3 kişi yaşamını yitirdi, 4 kişi yaralandı;
- 30 Mayıs 1991 – Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hasavyurt istasyonu yakınındaki Moskova-Bakü yolcu treni patlatıldı, 11 kişi yaşamını yitirdi, 22 kişi yaralandı;
- 31 Haziran 1991 – Dağıstan Cumhuriyeti'nin Hasavyurt istasyonu yakınındaki Moskova-Bakü yolcu treni patlatıldı, 16 kişi yaşamını yitirdi, 20 kişi yaralandı;
- 8 Eylül 1991 – Ağdam – Karadağlı güzergahında hareket eden otobüsün patlatılması sonucunda 6 kişi yaşamını yitirdi, 36 kişi de yaralandı;
- 20 Kasım 1991 – Hocavend ilçesi Karakent köyü yakınında Ermeni teröristleri tarafından içinde devletlerarası barış misyonu üyelerinin de olduğu Mi-8 helikopteri vuruldu, 22 kişi yaşamını yitirdi.
- 8 Ocak 1992 – Krasnovodsk'tan (Türkmenistan) Bakü'ye yolcu taşıyan Sovyetskaya Kalmikiya (günümüzde Akademik Topchubashov) feribotu patlatıldı, 25 kişi yaşamını yitirdi, 88 kişi yaralandı;
- 28 Ocak 1992 – Şuşa şehri yakınlarında Ağdam-Şuşa güzergahıyla yolcu taşıyan sivil helikopter vuruldu, 41 yolcu ve 3 mürettebat hayatlarını kaybetti;
- 28 Şubat 1993 – Dağıstan Cumhuriyeti'nde, Gudermes istasyonu yakınında Kislovodsk-Bakü yolcu treni patlatıldı, 11 kişi yaşamını yitirdi, 18 kişi yaralandı;
- 1 Şubat 1994 – Bakü demiryolu garında Kislovodsk-Bakü yolcu treni patlatıldı, 3 kişi yaşamını yitirdi, 20 kişi yaralandı;
- 9 Şubat 1994 – Hudat istasyonu yakınında yedek yolda duran yük vagonu patlatıldı;

- 18 Mart 1994 – Hankendi şehri yakınında İran Askeri Hava Kuvvetlerine ait Lockheed C-130 Hercules tipi uçak düşürüldü, 24 kişi yaşamını yitirdi;
- 13 Nisan 1994 – Dağıstan Cumhuriyeti'nin Dagestanskie Ogni istasyonu yakınında Moskova-Bakü yolcu treni patlatıldı, 3 kişi yaşamını yitirdi, 3 kişi yaralandı;
- 3 Temmuz 1994 – Bakü metrosunun “28 Mayıs” – “Gençlik” istasyonları arasında vagona patlama meydana geldi, 13 kişi yaşamını yitirdi, 42 kişi yaralandı.

Terör eylemleri kategorisinde sınıflandırdığımız yukarıda sayılan suçların çoğu, Dağlık Karabağ çatışma bölgesinden oldukça uzak bir mesafede gerçekleştirilmiştir, bu nedenle bu suçların bazı askeri-teknik uygulamalar ile askeri-stratejik sorunların çözümünü ya da Azerbaycan askeri kuvvetlerinin muharebe gücünü azaltmayı hedeflemeleri objektif olarak mümkün değildir. Tüm bu suçlar, organizatörlerin planları uyarınca, ülke halkının ve siyasi gücün moralini bozmaya yönelik bir etki yaratmalıydı. Bu da terör eylemi olarak sınıflandırılmalarında başlıca kıstası oluşturmaktadır.

Çok sayıdaki terör eylemlerinin ve yabancı vatandaşların Ermenistan topraklarında yasa dışı askeri örgütler kurup bunlara katılmalarıyla terör suçunun yaygınlaşmasının yanı sıra, Karabağ savaşı sırasında Ermenistan tarafı temsilcilerince terör eğilimli başka suçlar da işlenmiştir. Bahse konu suçlardan birisi de, RF Ceza Kanununun 279. maddesinde ele alınan ve ceza ehliyeti gerektiren, terör suçları içerisinde oldukça spesifik sayılabilecek silahlı ayaklanmayı kapsamaktadır. Sebep ve suça katılımın amacı söz konusu suçun belirleyici temel özelliğini oluşturur: suçlular anayasal düzenin veya ülkenin bölünmez bütünlüğünün değiştirilmesi amacıyla hareket etmektedirler. Benzeri bir eylem, 336. motorize piyade alayı 2. tabur, BDT Birleşik Silahlı Kuvvetlerin 23. motorize piyade tümeni 4. ordu komutanlığını yapan Binbaşı Seyran Oganyan'ın komutası altında gerçekleştirildi. Silahlı kuvvetler askeri emir olmaksızın askeri ekipmanı (piyade savaş tankları (BMP-2)) ele geçirmekle kalmamış, Azerbaycan'ın bölgesel savunma oluşturmaya engel olmak amacıyla Hocalı kasabasında 25 Şubat 1992 tarihinde gerçekleştirilen ve birçok sivil insanın ölümüyle sonuçlanan savaşa da katılmışlardır. Silahlı isyan olarak değerlendirilen bu suçun göstergeleri aşıkardır: askerler üstlerinden gelen bir emir olmaksızın askeri silahlara el koymuş, Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan tarafının yanında yer almış ve o ülkenin toprak bütünlüğünün bir bölümünün parçalanması için uluslararası Ermeni teröristlerine yardım ederek Azerbaycan'ın toprak

bütünlüğünü ve anayasal yapısını değiştirmek amacıyla hareket etmişlerdir. Burada ise bizi şaşırtan bir durum mevcuttur. 2. tabur 336. motorize piyade alayının silahlı isyanı sonrası gerçekleşen Hocalı kasabası sakinlerinin toplu katliamı, Azerbaycan Cumhuriyeti güvenlik güçlerince soykırım olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında ise ülkenin resmi makamları ve sivil toplum kuruluşları propaganda amacıyla bu suçu kullanmaktadırlar, ancak bu olaydan önce gerçekleşen silahlı isyanın şu zamana kadar ceza hukukunda niteliği saptanmamıştır. BDT Birleşik Silahlı Kuvvetleri üst komutanlığının bu olay sonrası takip eden eylemleri bu suçun işlendiğini kanıtlamaktadır: 3 Mart günü 336. motorize piyade alayı Hankendi'deki (Stepanakert - Dağlık Karabağ) devamlı askeri konuşlandırma bölgesinden Gürcistan'daki Gardabani askeri üstüne aktarılmış ve isyancı askeri birlik olarak dağıtılmıştı. Alayın tüm subay ve erleri askeri görevden atılmış, zorunlu askerlik görevindeki erler ise diğer birimlere aktarılmıştı. Söz konusu suçu araştıran Rus askeri savcılığının 28 ciltten oluşan belgeleri, "Hocalı Katliamı" ile sonuçlanan bu durumun tüm ayrıntılarıyla araştırılabilmesi için Azerbaycan tarafına hala teslim edilmiş değildir.

İsyanı yürüten 2. tabur kumandanı Seyran Oganyan Dağlık Karabağ'daki Ayrılıkçı Ermeniler arasında saklanarak yasadışı silahlı grupların komutanlarından biri haline geldi, ardından ise kendi kendine bağımsızlığını ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin "Savunma Ordusu" komutanı olarak ortaya çıktı. 2016 yılının Haziran ayına kadar ise, General rütbesi ile Ermenistan'ın Savunma Bakanlığını yaptı. Söz konusu kişinin Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin başında bulunması başlı başına "Karabağ Savunma Ordusu" adı altında birleştirilen Dağlık Karabağ'daki yasa dışı silahlı Ermeni ayrılıkçı örgütlerin Ermenistan Askeri Kuvvetlerinin yapısına entegre edildiğine ve, esasında, Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarında işgalci kuvvetleri oluşturduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu hakikat 1988-1994 Karabağ savaşında terör eğilimli suç işleyen kişilerin günümüz Ermenistan'da milli kahraman olarak kabul edildiklerine ve devletin üst makamlarında görev yapanlar arasında yer aldıklarına da işaret etmektedir. Seyran Oganyan, kariyeri uluslararası Ermeni teröristleri ve Dağlık Karabağ ayrılıkçılarının yasa dışı silahlı gruplarına katılımı ile sıkı bir bağlantısı olan Ermenistan Askeri Kuvvetlerinin tek genelkurmayı değildir. Oganyan'ın yanı sıra, yine RF Ceza Kanunu'nun 208. maddesine göre, terör eğilimli faaliyetler gerçekleştirmekten suçlu sayılan, Ermenistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı yönetiminde benzeri gruplara önderlik etmiş olan birkaç eski komutan daha görev yapmaktadır. İçlerinden en bilineni 2000-2008 yılları arasında Savunma Bakanı yardımcısı görevini yürütmüş olan ve aynı zamanda, Azerbaycan Ulusal Ordusu ve SSCB İçişleri birliklerine karşı askeri operasyonlara katılmış olan yasadışı silahlı Ermeni ayrılıkçı grupların eski

üyelerini bünyesinde toplayan “Yerkrapah” Gaziler Derneğinin başkanlığı görevini üstlenen Korgeneral Manvel Grigoryan’dır. Manvel Grigoryan, önceleri, 1988-1992 yılları arasında “Eçmiyazin birliği” olarak adlandırılan örgütün savaşçısı ve kumandanı idi, 1992 yılında ise, Ermenistan silahlı kuvvetlerine kaydolmuş, sonrasında ayrı bir motorize piyadeye taburuna komutan olarak atanmıştır. 1996 yılında da, Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın emriyle kendisine Tümgeneral, 2000 yılında ise Korgeneral unvanı verilmiştir.⁹

Günümüz Ermeni komutanları arasında sicilinde sadece terör suçu işlemiş kişiler değil, aynı zamanda askeri hizmete karşı suç işlemiş kişiler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, 1988 yılında Sardarabad şehrinde konuşlanan bataryanın komutanı olarak yetkisinde olan Sovyet ordusunun askeri teçhizat ve silahlarını Dağlık Karabağ yasadışı Ermeni ayrılıkçı gruplara verip onlara katılan Ermenistan Genelkurmay Başkan Yardımcısı Korgeneral Aykaz Bagramyan’dır. Bagramyan, 1991 yılında komutanlığını Amerikan vatandaşı olan, uluslararası Ermeni teröristi Monte Melkonyan’ın da yaptığı “Martuni birliği”ni yönetmiştir. 2003 yılında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 2. Kolordu Komutanı görevine geçmiş ve yine aynı yıl Savunma Bakanlığı merkez ofise görev nakli yapılmıştır.¹⁰ Halihazırda ise, Ermenistan silahlı kuvvetleri ile yasa dışı silahlı örgüt “Karabağ Savunma Ordusu” arasında askeri işbirliği organizasyon ve koordinasyonu görevini yürütmektedir.

Dağlık Karabağ savaşı sırasında yasa dışı silahlı örgütlere katılarak terör suçu işleyen generaller yalnızca Ermenistan’ın silahlı kuvvetler yönetiminde değil, askeri hizmet gerektiren diğer kurumlarda da görev almaktadırlar. Ermenistan Polis Kuvvetleri Komutanı, İçişleri Bakanlığı Emniyet Müdürü Yardımcısı Korgeneral Levon Yeronosyan bunlardan bir tanesidir. Kariyerine “Eçmiyazin birliği” saflarında militan olarak başlayan Yeronosyan, 1992 yılında Ermenistan silahlı kuvvetlerine katılmış, tabur komutanı yardımcılığından kolordu komutanlığına kadar tüm kariyer basamaklarını geçmiş, 2001 yılında tümgeneral, 2013 yılında ise halihazırda yürüttüğü göreve atanırken korgeneral unvanlarını almıştır.¹¹ Çelişki ama gerçek: günümüz Ermenistan’da eski bir terörist, terörle mücadele görevini yürütmektedir.

9 S.T. Sarkasyan, *Entsiklopediya Artsah-Karabağ* (Artsah-Karabağ Ansiklopedisi). – St. Petersburg: Petropolis yayın evi, 2005. s. 82-83 [Саркисян С.Т. Энциклопедия Арцах-Карабах. – СПб.: Петрополис, 2005. – с. 82-83.]

10 S.T. Sarkasyan, *Entsiklopediya Artsah-Karabağ* (Artsah-Karabağ Ansiklopedisi). – St. Petersburg: Petropolis yayın evi, 2005. s. 65 [Саркисян С.Т. Энциклопедия Арцах-Карабах. – СПб.: Петрополис, 2005. – с. 65.]

11 S.T. Sarkasyan, *Entsiklopediya Artsah-Karabağ* (Artsah-Karabağ Ansiklopedisi). – St. Petersburg: Petropolis yayın evi, 2005. s. 102-103. [Саркисян С.Т. Энциклопедия Арцах-Карабах. – СПб.: Петрополис, 2005. – с. 102-103.]

Dağlık Karabağ savaşında silahlı ayrılıkçı grupların komutanlığını yapan Ermeni generallerin listesini hepsinin isimleri sıralanincaya kadar devam ettirmek mümkün. Günümüz Ermenistan’da hiçbir erkek eğer 1988-1994 yılları arasındaki Karabağ savaşına gönüllü olarak katılmadıysa ya da daha sonraki yıllarda, Ermeni silahlı kuvvetlerinin “Karabağ Savunma Ordusu” adlı işgal ordusunda görev yapmadıysa ve sonrasında “Yerkrapah” Gönüllüler Birliğinin üyesi olmadıysa hayatta başarıyı yakalayamaz. Söz konusu listede sadece isimler ve soy isimler değişeceği ve gerçekleştirilen eylemler aynı kalacağından dolayı listeyi devam ettirmenin gerekli olmadığını düşünüyoruz.

Seyran Oganyan, Aykaz Bagramyan, Manvel Grigoryan, Levon Yeranosyan örneklerinden yola çıkarak, Dağlık Karabağ savaşında terör suçu işlemiş olan kişilerin halihazırda Ermenistan silahlı kuvvetler ve kolluk komutasının üst kademelerinde bulunmalarından bahsetmişken, Ermenistan’ın siyasi yönetiminde halen faaliyet gösteren tüm üst düzey yetkililerin 1988-1994 savaşında benzeri bir suç eyleminin gerçekleştirilmesine doğrudan katıldıklarına değinmeden geçemeyiz.

Sahip olduğumuz bilgi, Dağlık Karabağ yasa dışı silahlı ayrılıkçı gruplarının Ermenistan’ın askeri yönetiminin silahlı kuvvetler yapısı içerisine, hem de üst düzeyde, entegre edildiği sonucuna varmamız için yeterlidir. Bu ise, cezai sorumluluktan kurtulmalarını sağlayarak, yerel halk ve diğer ülkelerden gelen ve saflarda savaşan uluslararası Ermeni teröristler arasında terör suçuna katılmış tüm herkesin suç eylemlerini aklamaktadır.

Seyran Oganyan, Aykaz Bagramyan, Manvel Grigoryan, Levon Yeranosyan örneklerinden yola

çıkarak, Dağlık Karabağ savaşında terör suçu işlemiş olan kişilerin halihazırda Ermenistan silahlı kuvvetler ve kolluk komutasının üst kademelerinde bulunmalarından bahsetmişken, Ermenistan’ın siyasi yönetiminde halen faaliyet gösteren tüm üst düzey yetkililerin 1988-1994 savaşında benzeri bir suç eyleminin gerçekleştirilmesine doğrudan katıldıklarına değinmeden geçemeyiz. Daha önceden cumhurbaşkanlığı görevini yapmış olan Robert Koçaryan ve Ermenistan’ın şimdiki Cumhurbaşkanı Serj Sargasyan Karabağ savaşında Dağlık Karabağ yasa dışı silahlı Ermeni ayrılıkçı grupların eylemlerini bizzat yönetmişlerdir. Üstelik sadece bölgede doğup büyümüş olanlardan oluşan grupları değil, aynı zamanda yurtdışından gelip de kısmen ya da tamamen kadrolara alınan diğer Ermeni kökenli terör gruplarını da yönetmişlerdi. Robert Koçaryan’ın resmi biyografisinde belirtildiği üzere 1988 yılında, Azerbaycan Komünist Partisinin parti örgüt sekreterliği görevinden sonra Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’a katılmasını savunan “Miatsum” (Birleşme) hareketine önderlik etmiştir. Diğer bir deyişle, bu bölgedeki Ermeni bölücülüğün

ideoloğu ve lideri olmuştur. 1992 yılının Ağustos ayından itibaren, Ermeni güçlerinin Karabağ'a saldırısı başladığında, kendi bağımsızlığını ilan eden Dağlık Karabağ'ın Devlet Savunma Komitesi Başkanı ve Başbakanı olarak seçilmişti, ancak esasında, darbe gücünü Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden gelerek yasadışı silahlı örgütlere katılan Ermeni kökenli militanların oluşturduğu gruplarla Azerbaycan'a karşı Ermeni saldırılarını yürüttü.

Ermenistan'ın Cumhurbaşkanlığı görevi için Robert Koçaryan'ın halefi olan Serj Sargasyan 1989 yılında Stepanakert (Hankendi) İl Komitesi Propaganda Bölümü Başkanlığı ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Azerbaycan Komünist Partisi bölgesel komite birinci sekreter yardımcılığı görevlerini bırakarak, Dağlık Karabağ'daki uluslararası teröristlerin ve Ermeni ayrılıkçı grupların tüm askeri operasyonların yönetimini himayesine alıp tek elde toplamış ve kendisini özerk ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Savunma Kuvvetleri Komitesinin Başkanlığını üstlenmiştir. Sargasyan, 2. tabur 336. motorize tüfek alayının 25 Şubat 1992 tarihinde silahlı isyan ile başlayıp ertesi günü Hocalı kasabası sakinlerinin toplu katliamı ile sonuçlanan terör saldırısının bizzat sorumlusudur.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin ikinci ve üçüncü devlet başkanları Robert Koçaryan ve Serj Sargasyan'ın ortak kaderleri ve yaşam öyküleri daha önce de belirttiğimiz "Sovyet hükümeti döneminde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu diğer bölgelerin parti ve komünizm yönetimlerinin 'proleter enternasyonalizm' resmi ideolojisinin ilkelerini çok az destekleyip izinden gittiklerine ve bu ideolojiye ters olmasına rağmen kademeli fakat aktif bir şekilde uluslararası Ermeni terörizmi fikrinin destekleyip kabul görmesi için uygun bir ortamı oluşturduklarına, Ermeni toplumu içerisinde milliyetçilik ve aşırıçılık faaliyetlerinin gelişmesine yardımcı olduklarına" ilişkin savın açık ve kesin bir kanıtını oluşturmaktadır.

Bu nedenle, Sovyetler Birliğinin dağılması ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ve devlet egemenliğini kazanmasından sonra, fakat bilhassa da, Ermenistan-Azerbaycan savaşının aktif aşamasının geride kalmasının ardından Ermeni siyasi elite ait farklı gruplar arasında yerleşen ve güç mücadelesinde etkin bir şekilde kullanılan uluslar-ötesi Ermeni terörizminin metotlarının devletin iç siyasi yaşamına geçirilmesine çok şaşırılmamak gerekir. Ülkenin siyaset adamlarına ve tanınmış kişilerine yönelik olarak gerçekleştirilen suikastlara ilişkin bilgilerin hepsine maalesef sahip değiliz, ancak bazılarını ortaya koyabiliriz:

- 8 Ağustos 1998 tarihinde Ermenistan Başsavcısı Henrih Haçatryan Yerevan'da kimliği belirlenemeyen kişilerce öldürülmüştür.
- 10 Aralık 1998 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanı yardımcısı Vagram Horhoruni kimliği belirlenemeyen kişilerce öldürülmüştür.
- 9 Şubat 1999 tarihinde Ermenistan Ulusal Güvenlik ve İçişleri Bakanlığı müsteşarı Artsun Margaryan sokak ortasında yakın mesafeden kurşunlanarak öldürülmüştür.

Rusya Federasyonu Ceza Kanununun 277. maddesine göre “siyasi veya benzeri diğer faaliyetlerin sona erdirilmesi amacıyla ve intikam güdüsüyle siyaset adamlarına veya tanınmış kişilere yönelik suikast” olarak değerlendirilen terör eğilimli tüm bu suçlar Ermenistan Cumhuriyeti'nin modern tarihindeki - 27 Ekim 1999 tarihinde gerçekleşen, rehinelerin alındığı ve birkaç devlet bakanı ile Ermenistan Milli Meclisi milletvekili ve yöneticilerinin ölümüyle sonuçlanan - en büyük terör eyleminin başlangıcı veya bir provası halini almıştı. Belirtilen tarihte saat 17.15'te grup lideri Nairi Unanyan, kardeşi Karen, Eduard Grigoryan, Vram Galstyan, Derenik Becanyan önderliğindeki eli silahlı beş kişi Ermenistan Milli Meclisini basıp salonda oturan milletvekilleri ve hükümet üyelerine ateş açtılar. Saldırı sonrası Parlamento Başkanı Karen Demirciyan, Başbakan Vazgen Sarkisyan, Parlamento Başkan Yardımcısı Yuri Bahşiyen ve Ruben Miroyan, Acil Sorunlar Bakanı Leonard Petrosyan, milletvekillerinden Armenak Armenakyan, Mikhael Kotanyan, Henrik Abramyan öldürüldü. Milletvekilleri Ermine Hagdalyan, Andranik Manukyan, Armen Haçatryan, Edmond Tsaturyan, Jirayr Gevorkyan ve Emma Hudabaşyan, Özelleştirme Bakanı Pavel Galtahyan, Adalet Bakanı David Arutyunyan, Tarım Bakanı Gagik Şahbazyan, Bakan-Hükümet Kurmayı Şagen Karamanukyan, Eğitim Bakanı Eduard Kazaryan, Kültür Bakanı Roland Şaroyan, Devlet Gelirleri Bakanı Smbat Ayvazyan, Ulaştırma Bakanı Ervand Zaharyan, İletişim Bakanı Ruben Tonoyan, Şehircilik Bakanı Grayr Ovanesyan, Ekonomi Bakanı Levon Barhudaryan, Çevre Bakanı Gevorg Vardanyan yaralanmış, Ermenistan Milli Meclis milletvekilleri rehin alınmıştı. Rehinelerin bir kısmı teröristler tarafından akşam saatlerinde serbest bırakılmış, ancak 40 kişi alı konulmuştur.

Rehinelerden biri olan Adalet bakanı David Arutyunyan'ın belirttiğine göre, teröristler eylemlerini “küçük bir devrim” hareketi olarak görmekteydiler. Teröristler amaçlarının, Dağlık Karabağ savaşına katılan uluslar-ötesi Ermeni teröristlerinin lideri olan “Yerkraph” Gönüllüler Birliği yöneticisi, Başbakan Vazgen Sarkisyan'ı devirmek olduğunu açıkladılar. Yeni ortaya çıkan Ermeni teröristlerin ifadesine göre, Vazgen Sarkisyan “halkın onur içinde yaşamasına

engel olmaktadır, şimdi ise devrilmesinden sonra, geçici bir hükümet kurulacak ve yarından itibaren ülkede hayat tamamen farklı olacak, herkes daha iyi bir yaşam sürecektir”

Teröristlerin mahkemesi 15 Şubat 2001 yılında başladı, 2 Aralık 2003 yılında ise “Merkez” ve “Nork-Marş” Erivan Toplulukları Yerel Mahkemesi Ermeni parlamentosuna yönelik olarak gerçekleştirilen terör eylemine ilişkin kararlarını açıkladılar. Altı sanık – eski gazeteci ve eylemin lideri Nairi Unanyan ve kardeşi Karen Unanyan, Edik Grigoryan, Vram Galstyan, Derenik Becanyan ve Aşot Knyazyan ömür boyu, Gamlet Stepanyan ise 14 yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Tüm yedisi, vatana ihanet ve terör suçu da dahil olmak üzere Ermeni Ceza Kanununda mevcut bir dizi suçtan yargılanarak suçlu bulundular. İçlerinden üçü cezaevinde yaşamlarını yitirdi. Resmi açıklamaya göre, Norayr Galstyan elektrik çarpmasından yaşamını yitirirken, Unanyan kardeşlerin amcası Vram Galstyan intihar etmiş, Gamlet Stepanyan ise akut kalp yetmezliğinden hayata gözlerini yummuştur.

Nairi Unanyan ifadesinde eylemin tek planlayıcısı ve lideri olarak kendisini öne sürmesine rağmen davası, eylemin kurucu sorumlularının bulunabilmesi için 11 Temmuz 2000 tarihinde genel ceza davasından özel ceza davasına devredilmiştir. Bu davanın soruşturması 2004 yılı Kasım ayına kadar devam etmiş, ardından eylemin sorumluları bulunamadığından ötürü soruşturma durdurulmuştur. Terör eylemiyle ilişkilendirilen ancak delil yetersizliğinden serbest bırakılan Ermenistan Milli Meclisi eski milletvekili Muşeg Movsisyan bir otomobil kazasında yaşamını yitirmiş, kazanın bazı görgü tanıkları ise bu olaydan hemen sonra Ermenistan dışına çıkmış veya tıpkı bu olayda olduğu gibi şüpheli şartlar altında yaşamlarını yitirmişlerdi. 28 Ocak 2002 tarihinde ise “Ermenistan” Radyo ve Televizyon Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı Tigran Nagdalyan Erivan’da öldürülmüştür. Avukatı O. Yunoşev’in ifadesine göre, Nagdalyan’ın 27 Ekim 1999 yılında meydana gelen olaylara ait video materyallerin olası tahrifiyle ilgili bir bağlantısı bulunmaktadır.¹²

Güney Kafkasya topraklarında varlığının meşruluğunu Ermenistan Cumhuriyeti de dahil olmak üzere halen hiçbir devletin tanımadığı yarı bir devlet olan “Artsah”ın veya kendi bağımsızlığını ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyetinin ortaya çıkışı, bazılarının hoşuna gitsin ya da gitmesin, insanlık tarihinin ilk terörist savaşı olarak değerlendirdiğimiz 1988-1994 Dağlık Karabağ savaşının en önemli sonucunu oluşturmaktadır. Uluslararası toplum, bu gerçeğe karşı nasıl bir tutum içerisinde bulunursa bulunsun, bu idari-terör birimi somut olarak mevcuttur ve bu nedenle siyasi ve hukuki

12 22 Ekim 1999 tarihinde Ermenistan Parlamentosunda terör saldırısı.
www.kavkaz-uzel.ru/articles/232322/

alanda bilimsel çalışmaların inceleme konusunu oluşturabilir. Bugün, oluşum temelleri milliyetçilik ve dini aşırılık ideolojisine dayanan ve komşu bölgelerde bulunan Orta Doğu ve Güney Kafkasya topraklarındaki yarı terörist iki devletin varoluşsal yapılarında bulunan ortak özelliklerin varlığından kesin olarak bahsedebiliriz. Söz konusu olan burada meşrulukları hiçbir devlet tarafından tanınmayan “Artsah” ve “Irak ve Şam İslam Devleti”dir. Irak ve Şam İslam Devleti, boyut olarak daha fazla olmakla birlikte ilkinin bir taklidi, kopyası veya uzantısını oluşturmaktadır. Biz, bu iki “yapay devlete” has olmak üzere sekiz tipolojik özellik saptamış bulunmaktayız.

Artsah ve IŞİD’i ortak bir noktada birleştiren bir diğer özellik de, işgal ettikleri topraklardaki doğal kaynakları yasa dışı bir şekilde kullanmaları ve elde edilen ham maddeleri yasa dışı yollarla dünya pazarlarına sürmeleri sonucunda varlıklarını sürdüren bu iki yapay devletin parazit-vârî bir yaşam biçimi sürmeleridir.

Artsah ve IŞİD, – Azerbaycan, Irak ve Suriye olmak üzere – işgal altındaki diğer devletlerin topraklarında konuşlanmışlardır. Yukarıda adı sayılan devletlerin çoğu (anayasa, yönetim ve hükümet organları sistemi, askeri kuvvetler vs. açısından), devlet olma niteliklerine sahip olmalarına rağmen, söz konusu “sözde devletlerin” silahlı saldırılar gerçekleştirdikleri diğer ülkelerin topraklarında kendi düşüncelerini yaymaları, bunların hukuki statülerinin meşruluğunun kabul edilmesi anlamına gelmemektedir. Bilhassa bu nedenle, bunlar kendi bağımsızlığını ilan eden devletler olarak değil

de yapay devlet olarak veya Sırbistan, Moldova, Gürcistan, Ukrayna’daki iç savaş sonrası dünya haritasında ortaya çıkan Kosovo, Transdinyester, Abhazy, Güney Osetya Donbas, Lugansk gibi kısmı olarak tanınan bölgeler olarak adlandırılmaktadırlar. Artsah ve IŞİD dışarıdan gelen bir saldırganlığın sonucu olarak ortaya çıkarken, kendi bağımsızlığını ilan eden diğer geri kalan devletler, meydana geldikleri bölgelerdeki ülkelerin etnopolitik elit sınıfları arasındaki iç siyasi çekişmelerinin olağan ve rasyonel bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar. Artsah ve IŞİD kendi bağımsızlığını ilan eden devletler değil, işgalci güçlerdir, bu nedenle bunların yapay devletler olarak tanımlanması meşrudur. Böyle bir tanım siyasi, hukuki ve hatta tarihi ve kültürel açılarından da oldukça adildir.

Artsah ve IŞİD’i ortak bir noktada birleştiren bir diğer özellik de, işgal ettikleri topraklardaki doğal kaynakları yasa dışı bir şekilde kullanmaları ve elde edilen ham maddeleri yasa dışı yollarla dünya pazarlarına sürmeleri sonucunda varlıklarını sürdüren bu iki yapay devletin parazit-vârî bir yaşam biçimi sürmeleridir. IŞİD’in esas gelir kaynağı, üretimi dünya hacminin yüzde üçünü

oluşturan Irak ve Suriye hidrokarbon hammadde, yani ham petrol kaçakçılığı ile işgal ettikleri toprakların kültür miraslarını yağmalama ve bunları “kara pazarda” dağıtım işlemidir. Artsah da aynı şekilde Tartar nehri havzasında petrol çıkarmakta, ancak bunu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktadır. İşgal edilen Azerbaycan topraklarında doğal kaynak kaçakçılığından elde ettikleri esas gelir kaynaklarını ise altın, molib ve kobalt oluşturmaktadır. Kaçak metal malların dışarıya çıkartılma noktası da, Batı dünya düzenine aktif bir şekilde entegre olmaya çalışan Gürcistan’dır. Bu da, yüzyıl önce olduğu gibi, amacı satış pazarı değil de, hammadde kaynaklarını ele geçirmeye yönelik olan dünya politikasında yayılımcı bir savaş trendinin var olduğunu ve Artsah ve IŞİD gibi yapay devletlerin neden oluşturulduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

İşgal edilen toprakların doğal kaynaklarının sömürülmesine dayanan bir ekonomi, açık bir savaş durumunda bulunan bu yapay devletlerin sorunsuz bir şekilde varlıklarını devam ettirmeleri için yeterli değildir. Bu nedenle, stabil bir varoluş için dış sponsorlara ihtiyaçları vardır. Artsah’ın başlıca sponsorları Ermenistan ve Ermenistan diasporasıdır (Spyurk). IŞİD’in arkasında ise, Arap petrol şeyhleri ile Avrupa’ya petrol ihracatı için petrol borularının döşenmesi yolunda özgür ve bağımsız bir Suriye’nin varlığını kendileri için en büyük jeopolitik bir engel olarak gören çok uluslu şirketler bulunmaktadır.

Yapay devletler Artsah ve IŞİD’in olası kıtalararası ticaret ve ekonomi yollarının kavşağında bulunması ilgi çekicidir. Artsah Doğu ile Batı Avrasya arasındaki ticaretin gelişmesine engel olurken, IŞİD Güney ve Kuzey kıtaları arasındaki ticaretin gelişmesine engel olmaktadır. Bu nedenle her iki terörist ve sözde devlet oluşumu, küresel jeo-ekonomik sorunların – ki bu sorunların en önemlilerinden bir tanesi de hammadde kaynakları üzerinde kontrol sağlama ve nihai tüketiciye yönelik teslimat yollarının kontrolünü ele geçirmedir - çözümünü için jeopolitik veya ekonomi dışı bir araçtır. Yasadışı Ermeni silahlı gruplar tarafından Karabağ topraklarının ele geçirilmesi ve buna müteakip işgali, her bir koloni savaşının doğurduğu mantık çerçevesinde yerel halkın ele geçirilip boyunduruk altına alınmasıyla değil, bilhassa “etnik temizlik” ve daha önce SSCB vatandaşı olan sayıları 700 bin ile 1 milyon arasında değişen Müslüman halkın (sadece etnik Azeriler değil, Kürtler ve Ahıska Türkleri) eskiden beri yaşadıkları topraklardan sürülmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak burada sunulan iddia tam olarak doğru değildir. Çünkü “etnik temizlik” sırasında esas belirleyici unsur insanların etnik kimlikleri değil, dini inançları oluşturmıştır. Ermeniler, Ezidi-Kürtleri Karabağ’dan sürmemişlerdir, bu da bize Ermeni saldırganların (Ermenilerin Azerbaycan ve Dağlık Karabağ’a karşı saldırgan tutumları Birleşmiş Milletler Genel

Kurulu'nun dört ayrı kararında yer almaktadır, bu nedenle söz konusu ifade uluslararası bir hukuk terimidir) sonuç olarak etnik bir 'temizlik'ten ziyade, dini bir 'temizlik' yaptıklarını göstermektedir.

Benzer bir durumu IŞİD tarafından ele geçirilen bölgelerde de gözlemlemekteyiz: bu terör odaklı yapay devletin yandaşları silahlı güç kullanarak işgal ettikleri bölgelerde dini 'temizlik' gerçekleştirmektedirler. Sadece Müslüman olmayan Kürtler, Ermeniler, Hristiyanlar, Suriyeli Türkmenler veya Anadolu Türkmenler değil, Alevi Müslümanlar da IŞİD'in kurbanları arasındadır. Suriye'de yaşamını yitirenlerin sayısı 250 bin ila 300 bin, Irak'ta ise 500 bin ila 600 bini bulmaktadır. Suriye'den göçenlerin sayısı üç milyona yaklaşmaktadır, Kuzey ve Merkez Irak'tan kaçanların sayısı da yine ayrı rakamlarla değerlendirilmektedir. Görüldüğü üzere, yerel halkın işgal edilen topraklardan kopartılıp yaşadıkları yerlerden sürülmeleri, bu terör odaklı iki yapay devleti birbirlerine yakınlaştıran resmi politikalarının belirgin ortak özelliğini oluşturmaktadır.

Böylelikle yerel halktan "özgür kılınan" topraklar yavaş yavaş bu yapay devletlerin mantalitesiyle aynı olan ve dışarıdan gelen kişilerle dolmaya başlamaktadır. Ermenistan hükümeti Orta Doğu'daki, özellikle de Suriye'deki Ermeni yerleşim bölgelerinde IŞİD'in saldırılarına maruz kalan Ermenileri birçok kez Artsah'a yerleştirme girişimlerinde bulunmuştur. IŞİD ise, yerel halkın çıkartılmasıyla boşalan yerlere Orta Asya, Avrupa, Kuzey ve Merkez Afrika ve hatta Kuzey Amerika olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen ve bayrağı altında toplanan kendi destekçilerini yerleştirmektedir. Neredeyse, bu iki terör odaklı yapay devletin her birinde Orta Çağa has olan o medeniyet sürecini gözlemlemekteyiz. Bağlılık, hizmet için hazır ve nazır olmak anlamına gelen vassal yeminine karşılık toprak ve diğer mal varlıkları hediye edilmektedir. Esasında, bugün bizler, iki hatta üç asırlık feodal geleneklerin Artsah ve IŞİD topraklarındaki doğuşuna tanıklık etmekteyiz. İnsanlık tarihinin ilerleyişi geriye doğru gitmektedir. Kontrolleri altında bulunan nüfusun temel geçim kaynağını meta üretimi değil, yakın gelecekte veya orta vadede bu iki yapay devletin ekonomik durgunluğunu garantileyen doğal kaynak kaçakçılığı ile eş oranlı olarak ortaya çıkan doğal ekonomi oluşturmaktadır.

Bu yapay devletlerdeki siyasi ve sosyal ortamı kontrol etmenin bir yolu da, yerel halkın yaşadıkları yerleri terk etmelerine neden olan korku eylemleridir. Bu korku yöntemlerinden bir tanesi de kurbanların çoğunu masum insanların oluşturduğu, Artsah ve IŞİD karşıtlarına yönelik olarak gerçekleştirilen toplu idamlardır. Artsah'daki yerel halka yönelik toplu terörün başlangıcı "Hocalı katliamı" olmuştur. IŞİD tarihinde de "Hocalı katliamı" ile benzerlik gösteren

insanlık karşıtı suçlar işlenmiştir. 22 Temmuz 2013 tarihinde IŞİD yanlıları Tel Abyad’da yerel Kürt halkına yönelik olarak 120’si çocuk olmak üzere yaklaşık 450 kişinin ölümü ile sonuçlanan toplu bir katliam gerçekleştirmişlerdir. Bu iki trajedi birbirinden farksız değildir ve Artsah ile IŞİD arasındaki benzerliği ortaya koymak için yeterlidir.

Artsah ve IŞİD’i birbirine bağlayan, yerel halkın yurtlarından edilmesi politikasına ilişkin bir diğer yöntem de, savaşçıları tarafından gerçekleştirilen kurban etme özelliği gösteren ayin cinayetleridir. Ermenistan’ın iki numaralı teröristi Monte Melkonyan’ın öz ağabeyi Markar Melkonyan, abisinin anısına yazdığı “Abimin yolu: Bir Amerikalının Ermenistan’a olan ölümcül yolculuğu” (My Brother’s Road: An American’s Fateful Journey to Armenia) adlı kitapta Ermeni militanların elline düşen Azeri asker ve polislerin kurban edildikleri ayinlerine ilişkin birkaç olaydan bahsetmiştir.¹³ Avrupalı ve Amerikalı gazeteciler ile insani yardım kuruluşu çalışanlarının IŞİD’in cellatları tarafından, kurban ayinini andıran katledilme görüntüleri, internete yayılarak tüm medeni dünyayı şoke etmişti. Bilindiği üzere, İslam’ın hiçbir kutsal kitabında, tıpkı Ermeni Apostolik Kilisesinin hiçbir kutsal kitabında, olmadığı gibi insanın kurban edilmesinden bahsedilmez. Tam tersi, hepsi insan öldürmeyi doğrudan yasaklamaktadır. Bu da demek oluyor ki, Artsah ve IŞİD yanlıları Ermeni Gregoryenliği ya da İslam’ın sadece sözde takipçileridir, gerçekte ise Tek Tanrılı dinleri kabul etmelerinden çok önce atalarının benimsedikleri ilkel tanrılara inanan neopaganlardır.

Bu sebeple, IŞİD’i “iblis devleti” veya şeytan devleti olarak tanımlayan Çeçenistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Ramazan Kadırov’un sözlerine katılmaktayız. Bu tanım, Artsah için de dile getirilebilir.

Yapay terörist devletlerin ele geçirdikleri bölgelerden yerel halkı sürgün etmesi, gelecek nesiller için, o topraklarda bulunan devletlerin yeryüzünden silinmesi ile paralel olarak gerçekleştirilmektedir. Terörist devletler kendilerine yabancı olan milletlerin kültür miraslarını yok etmekte, mezarlıklar ortadan kaldırılmakta, bölgedeki nüfusun yapısı ve toprağı işleme sistemi zorla değiştirilmektedir. Tam olarak, “beyaz bir sayfa” açılarak Artsah ve IŞİD’den önce bu topraklarda birilerinin yaşadığına işaret edebilecek en ufak anılara dahi yer olmayan yeni bir dünya oluşturulmaktadır. Bu konuya yakından hakim okuyucunun çok iyi bildiği Palmira, Gandzasar veya Ağdam’daki arkeolojik anıtların trajik kaderini ayrıntılı bir şekilde anlatmayacağız. Ancak, ele geçirilen topraklarda daha önce yaşayan halka ait tarihi kültürün bilinçli tahribi Artsah ve IŞİD’in terör eylemlerinin neredeyse

13 M. Melkonian, *My Brother’s Road: An American’s Fateful Journey to Armenia*. – London - New-York: I.B. Tauris, 2005. – s. 207-221.

en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu ise, her iki yapay devletin toplum ve kültür alanında yürüttükleri politikanın benzerliğine işaret etmektedir.

Son olarak, Artsah ve IŞİD'in terör kökenli doğaları ve bununla doğrultulu olarak terörist bir yapı olarak tanımlanmaları, bu iki yapay devletin fiziksel varlığını sürdürmesi için tek bir imkana işaret etmektedir, o da işgal ettikleri topraklar üzerinde bulunan ülkelerle devamlı olarak bir savaş halinde olmalarıdır. Artsah ve IŞİD Orta Doğu'daki uluslararası gerilimin ve savaşların ocağıdır ve olmaya da devam edecektir.

Artsah ve IŞİD'in birçok ortak özelliğini sıraladık. Bu da, bu iki yapay terör devletin tek bir merkezden ve ortak bir modele göre yaratıldıklarına işaret etmektedir. 1988-1994 Karabağ savaşı, uluslararası Ermeni dinici-terörist güçler tarafından, bağımsız bir devlete (burada bahsi geçen devlet Azerbaycan'dır) karşı gerçekleştirilen ilk savaş deneyimini oluşturur. Artsah Cumhuriyeti'nin kurulması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, uluslararası terörizm araçları ile jeopolitik düşmanlara karşı nasıl etkili bir savaş sürdürüldüğünü açık bir şekilde göstererek kanıtlamıştır. Dağlık Karabağ deneyi başarılı kabul edildikten sonra, aktif bir şekilde dünyanın diğer bölgelerine, başta Orta Doğu'ya sızramış ve IŞİD terör örgütünün yapay bir devlet olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Artsah ve IŞİD yapay devletlerinin benzer yapısal özelliklere sahip olduğunun kabul edilmesi benzeri terörist yapıların varlıklarını sürdürmelerini önlemeyi engelleyecek bölgesel mekanizmaların üretilmesini gerektirmektedir. Bu işte ise, Rusya'nın doğal müttefikleri yalnızca iki ülke olabilir, onlar da İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'dir. İlki, dış politikasının özelliği ve öngörülemezliği ve İran'ın İslam dünyasında (özellikle de Şii dünyasında) siyasi ve dini elitin açık bir şekilde ortaya koyduğu dini mesihçilik faktörüne olan bağlılığından ötürü Güneybatı Asya'daki stratejik ortaklık rolüne daha az uymaktadır. Böylece, son yıllarda dışarıdan kışkırtmalarla geçici bir gerginlik yaşanmasına rağmen hem siyaset hem de ekonomi alanlarında hızlı bir şekilde ilişkilerin geliştiği Türkiye Cumhuriyeti, Rusya'nın Güneybatı Asya'daki ve Güney Kafkasya'daki jeopolitik ortaklık rolü için Rus diplomasisinin yaptığı bilinçli bir tercihtir.

Rusya ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ortaklığı son yıllarda, "Avrasyacılık" ideolojisi çerçevesinde karşılıklı yararlı bir ideolojik oluşuma bürünmeye başlamıştır. Bu ideoloji, her iki ülkede sadece siyasi değil, bilimsel ve akademik alanlarda da aktif bir şekilde etki etmeye başlamıştır, bu da yakın bir gelecekte iki ülke için karşılıklı kabul edilebilir olan ve Kafkas halklarının siyasi olarak bağımsız, etnik-dini ve ulusal çıkarlarının yer almadığı, bir "Slavo-Türk Avrasya Birliği" ideolojik kavramının kaçınılmaz olarak gelişip

ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu ideolojik kavram, çok kutuplu bir dünya düzeninin kurulmasına neden olan ve ABD'nin itaatkar uydusu olarak Batı Avrupa'nın siyasi yaşamına hakim olan "Atlantik ötesi" ideolojisine ters düşebilir.

Moskova-Ankara ekseninin gelişimi, (şimdi olmasa bile) Karadeniz ve Kafkasya bölgelerindeki güç dengelerini belirgin bir şekilde değiştirecektir. Bölgenin ulaştırma alt yapısının normal bir şekilde işlemesi için ise, Türkiye'nin jeopolitik konumu önemli bir yere sahiptir. Ancak, benzeri bir jeopolitik yapının istikrarı, yeteri kadar stabil bir yapıya sahip olmayacağı için, her zaman olası dış etkenlerin tehlikesi altında olacaktır. Bu ittifakın güvenlik marjını arttırmak için makul olan tek olasılık, örneğin, ana iletişim hatlarını da içine alarak tüm Karadeniz ve Kafkasya bölgesini kapsayan bir üçgenin yaratılacağı, yeni bir eksen (veya hat) değişimidir. Tek başına bir düzlem oluşturan ve bu düzlemin iç direncinin kırılması için düzlemin eğrilmesinden bile çok daha fazla bir güce ihtiyacı olan üçgen, en sabit geometrik şekli temsil ettiğinden, olayların bu mantık çerçevesinde gelişme göstermesi öklid geometri formülleri açısından bile doğaldır.

Bunun için Ankara'nın ve Moskova'nın olası (ve olması gereken) tek ortağı Bakü'dür. Moskova-Ankara-Bakü üçgeninin oluşturulması ise, Balkanlar'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir alanı içine alması demektir.¹⁴ Bu jeopolitik projenin gerçekleşmesinin önündeki tek engel ise, Artsah yapay devletinin oluşmasıyla sonuçlanan, Azerbaycan devleti ve halkının egemenliğine karşı uluslararası Ermeni terör örgütlerince yürütülen insanlık tarihinin ilk terör savaşı olan ve 25 yıldır varlığını koruyan Dağlık Karabağ sorunudur. Yukarıda daha önce de belirttiğimiz üzere, Rusya Ermenistan'ın halihazırdaki siyasi rejimine tüm desteğini kesmedikçe ve Karabağ savaşı sırasında işgal ettikleri yerleri boşaltmaları için Ermenileri zorlamadıkça, Azerbaycan Rusya ile (Türkiye'nin arabuluculuğu dahi bile olsa) hiçbir şekilde stratejik bir siyasi birlik içerisine girmeyecektir. Eğer Rusya gerçekten de yeni jeostratejik "Karadeniz-Kafkasya üçgeninin" zirvesinde olmak istiyorsa, söz konusu bölgesel konunun çözümünün, perspektifsiz ve yararsız oluşu son on yılda giderek daha da belirgin bir hal alan "ikili görüşmelerin konusu olduğu" söyleminden vaz geçmelidir ve Ermenistan'ın desteği ile varlığını devam

14 Oleg Kuznetsov, "Rusya'nın Güney Kafkasya'daki jeopolitik çıkarları ve öncelikleri Evrimi," *Kafkas ve Küreselleşme: Sosyal-ekonomik ve politik araştırmalar dergisi Özel Sayı: Kafkasya'da çatışmalar: tarih, günümüz ve çözüm umutları*, 2012, cilt 6, sayı 1., s. 176-180 [Эволюция геополитических интересов и приоритетов России в Закавказье // Кавказ & Глобализация: Журнал социально-экономических и политических исследований. – 2012, Т. 6, Вып. 1. Конфликты на Кавказе: история, современность и перспективы урегулирования. – С. 176-180] (O.Yu. Kuznetsov, "Evolution of Russian's geopolitical interests and priorities in Transcaucasia," *The Caucasus & Globalization: Journal of Social, Political and Economic Studies Special Issue: Conflicts in the Caucasus: History, Presents and Prospects for Resolution*, 2012, Vol. 6, Issue 1. – s. 154-155.)

ettiren Artsah yapay devletin mevcutluğunu sona erdirmesi ve işgal ettikleri toprakların Azerbaycan yargısı eşliğinde geri verilmesi için Ermeni yönetimine en ağır baskıyı uygulamalıdır.

Rus hükümeti anayasasına göre, geçmişte Dağlık Karabağ yasa dışı silahlı ayrılıkçı grupların komutanlığını yapmış olan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vatandaşlarının devletin finans kaynaklarından ve yönetiminden tamamen uzaklaştırılan Ermenistan'ın günümüz yönetim çevreleri, bağımsız ve tek taraflı olarak uluslararası hukukun gereklerine uymayı asla kabul etmeyecektir. Kanunları bir kere kendinden üstün görenler sonrasında bile onlara uymayacaktır. İşgal edilen bölgelerin Azerbaycan'a iade edilmesi onlar için olasılıkla siyasi, hatta fiziksel bir intihar anlamına gelecektir. Bununla birlikte, insanlık tarihinin bir başka kara sayfası haline gelip unutulacak olan dünyadaki uluslar-ötesi Ermeni terörizm olgusunun sonu anlamına da gelmiş olacaktır. Günümüz yapay devleti Artsah, Ermenistan'ın parlak zaferidir. Ve Artsah'ın yok olması onu meydana getiren gücün de sonu demektir.

Artsah ve IŞİD'i yaratan ve 1988-1994 Karabağ savaşının başlamasından sorumlu olan devletler, Güney Kafkasya'daki varlıklarını, bugün dahi, azaltmak bir yana, savaş dışı tüm yollarla varlıklarını arttırmaktadırlar.

Artsah ve IŞİD'i yaratan ve 1988-1994 Karabağ savaşının başlamasından sorumlu olan devletler, Güney Kafkasya'daki varlıklarını, bugün dahi, azaltmak bir yana, savaş dışı tüm yollarla varlıklarını arttırmaktadırlar. ABD Dışişleri Bakanlığının resmi verilerine göre, 145 milyonluk Rusya'da ABD Büyükelçiliğinin kadrosu 1150 kişiden oluşurken, 2,5 milyon nüfusa sahip Ermenistan'da diplomatik pasaporta veya "uluslararası korumaya sahip kişilerin" yani Amerikan diplomatik personelinin sayısı 1500 kişiyi bulmaktadır. (Burası, ABD Büyükelçilik çalışanlarının sayıca çok olduğu ikinci yerdir, ilki ise Irak'tır). Durumun daha iyi anlaşılabilmesi için şunu açıklayalım: Rusya'da ortalama 130 bin kişiye bir Amerikalı diplomat düşerken, Ermenistan'da bu oran 1'e 1700'dür, yani Ermenistan'daki Amerikan diplomat sayısının yoğunluğu Rusya'dan 76 kat daha fazladır. Amerika'nın Ermenistan'da böylesi büyük bir diplomatik temsilciliğe olan ihtiyacı, Ermeni hükümetini Azerbaycan topraklarındaki işgali sona erdirilmesi amacıyla BM Güvenlik Konseyi yasalarına uyma ve yasaları yerine getirmeye zorlamak için olmadığı, aksine bölgedeki statükoyu korumak için olduğu aşikardır.

Amerika'nın Ermenistan'daki aktif varlığına ve bu ülkenin iç ve dış politikası üzerindeki etkisini göstermek adına ABD Uluslararası Kalkınma Yardımları Ajansı'nın (USAID) bu ülkedeki faaliyetlerini örnek olarak sunabiliriz. Bu

Amerikan hükümeti kurumunun resmi internet sitesindeki bilgilere göre, son on yıl içerisinde kurumun Ermenistan'daki temsilciliği, 8'i demokrasi, insan hakları ve yönetim gelişimi, 12'si bölge ekonomisi gelişimi, 2'si kredi, 3'ü sağlık, 4'ü sosyal haklar alanlarında olmak üzere toplamda 29 program gerçekleştirmiş veya gerçekleştirmeye devam etmektedir. Karşılaştırma yapmak gerekirse, USIAD Türkiye Cumhuriyeti'nde hiçbir faaliyette bulunmamaktadır, Azerbaycan'da ise, bu Amerikan hükümeti kuruluşu, yapımı halihazırda durdurulan tarım alanında bir proje hayata geçirmeye çalışmıştır. ABD Uluslararası Kalkınma Yardımları Ajansı tarafından Ermenistan'da gerçekleştirilen programlardan en ilgi çekici olanı, bu ülkenin politikasına ABD'nin ne kadar büyük bir etkisi olduğu hakkında bize fikir veren demokrasi, insan hakları ve yönetim programlarıdır. USIAD'da verildiği şekliyle bu programların neler olduklarına bakalım: Güney Kafkasya'da Bölgesel Yönetim Programı (Local Governance Programme in South Caucasus), Yerel Yönetim Reformu Eylemleri (Local Governance Reform Activity), Yerel Yönetimde Sivil Varlığı (Civic Engagement in Local Governance (CELoG)), Kamu Yönetimine Toplumun Katılımı (Engaged Citizenry for Responsible Governance), Sivil Toplum Kuruluşlarını Geliştirme Programı (Civil Society Organizations Development Program (CSO DePo)), Sivil Halkın Bilgilendirilmesi İçin Medya (Media for Informed Civic Engagement (MICE)), Madencilik Sektöründe Şeffaflığın Geliştirilmesi (Enhanced Transparency in the Mining Sector), Ermenistan'daki LGBT temsilcilerinin Haklarının Geliştirilmesi (Promoting the Human Rights of LGBTI People in Armenia). Son iki programı bir kenara koyacak ve bunlara "sahte hedeflerin" yan işlevini yerine getiren programlar olarak bakacak olursak, diğerleri hakkında, kesin olarak, hepsinin Ermenistan'ın yönetim sistemini yapısal olarak değiştirmeye yönelik olduğunu, bu nedenle de başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçişi ön gören ve yasal süreci 2017 yılının Nisan ayında yapılacak olan referandum ile gerçekleşmesi gereken bu ülkedeki anayasal reformun, insanlık tarihinin ilk terör savaşı olan 1988-1994 Karabağ savaşının bir ürünü olan ülkedeki siyasi rejimin korunması ve istikrarın sağlanması amacıyla ABD hükümeti tarafından bilinçli bir şekilde finanse edilmesinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

Tüm bu söylenenleri toparlayacak olursak, bugün Azerbaycan'ın başta Ermenistan olmak üzere sadece bir değil, "Ermenistan, diaspora, Artsah" ideolojik üçlüyü kendileri için yalnızca bir propaganda sloganından ziyade, sistematik bir şekilde uygulanan bir eylem kılavuzu olarak sayan en az iki stratejik düşmanı vardır. Bu politikaya karşı koymanın tek yolu ve alternatifi ise, belki de, "Moskova-Ankara-Bakü güvenlik üçgeni"nin kurulmasıdır ki kurulmaması halinde Güney Kafkasya'daki durum, daha önce de olduğu gibi, son derece problemlî, istikrarsız ve tehlikeli olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Hyland, F.P., *Armenian terrorism: the past, the present, the prospects*, Francis P. Hyland. Boulder: Westview Press, 1991.

Kuznetsov, Oleg, "Evolution of Russian's geopolitical interests and priorities in Transcaucasia," *The Caucasus & Globalization: Journal of Social, Political and Economic Studies Special Issue: Conflicts in the Caucasus: History, Presents and Prospects for Resolution*, 2012, Vol. 6, Issue 1.

Kuznetsov, Oleg, "Rusya'nın Güney Kafkasya'daki jeopolitik çıkarları ve öncelikleri Evrimi," *Kafkas ve Küreselleşme: Sosyal-ekonomik ve politik araştırmalar dergisi Özel Sayı: Kafkasya'da çatışmalar: tarih, günümüz ve çözüm umutları*, 2012, cilt 6, sayı 1. [Эволюция геополитических интересов и приоритетов России в Закавказье // Кавказ & Глобализация: Журнал социально-экономических и политических исследований. – 2012, Т. 6, Вып. 1. Конфликты на Кавказе: история, современность и перспективы урегулирования. –]

Kuznetsov, Oleg, *History of Transnational Armenian Terrorism in the XX Century: Historical and Criminological Research*. – Berlin: Verlag Dr. Köster, 2016 [Кузнецов О.Ю. История транснационального армянского терроризма в XX столетии: Историко-криминологическое исследование. – Изд. 2-е. – М.: Столица, 2016].

Melkonian, M., *My Brother's Road: An American's Fateful Journey to Armenia*. – London - New-York: I.B. Tauris, 2005.

Sarkasyan, S.T., *Entsiklopediya Artsah-Karabağ* (Artsah-Karabağ Ansiklopedisi). – St. Petersburg: Petropolis yayın evi, 2005. [Саркисян С.Т. Энциклопедия Арцах-Карабаха. – СПб.: Петрополис, 2005.]

İSPANYOL DİPLOMATİK RAPORLARINDA ERMENİ SORUNU ALGISI (1914-1922)*

(THE PERCEPTION OF ARMENIAN QUESTION IN THE
SPANISH DIPLOMATIC REPORTS (1914-1922))

Dr. Yasemin TÜRKKAN TUNALI

Arş. Gör.,
Hacettepe Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
E-Mail: yturkkan@hacettepe.edu.tr

Öz: *Ermeni Sorunu, tarih yazıcılığı içinde yerli ve yabancı birçok akademik çalışmaya konu olagelmıştır. Bu tür çalışmalarda kullanılan birincil kaynaklar, çoğunlukla, Ermeni Sorunu'nun uluslararası bir mesele haline geldiği Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'nın tarafları olan başta Rusya ve Osmanlı olmak üzere İngiltere, Fransa vb. devletlerin arşivlerine aittir. Dolayısıyla belgelerin ve çalışmaların bakış açısı; söz konusu devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki politikalarına ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile muhasımlık-müttefiklik bağıntısına göre farklılık göstermektedir. Öte yandan, bu bağıntı dışında kalan devletlerin arşivlerine dayanan konuyla ilgili çalışmaların sayısı ise oldukça azdır. Çalışmamız konuyu; I. Dünya Savaşı sırasında tarafsız bir devlet olan, bu sayede Osmanlı Devleti topraklarında diplomatik teşkilatını koruyan İspanya'nın 1914-1922 yıllarına ait diplomatik raporları ışığında ele almaktadır. Zira İspanya, Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışında herhangi bir rol oynamadığı gibi; mesele, Osmanlı Devleti'yle ikili ilişkilerinde de doğrudan bir etken oluşturmamıştır. Bu şekilde; günümüzde soykırım iddialarına sebebiyet veren bu yıllarda yaşanan gelişmelerin, konuyla doğrudan doğruya ilgisi ya da çıkarı bulunmayan bir devletin diplomatik temsilcileri tarafından nasıl algulandığının ortaya konması hedeflenmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele yıllarına uzanan süreçte, Ermeni Sorunu'ndaki Türk devlet idarecilerinin, Ermeni tebaanın ve Büyük Devletlerin rolüne dair İspanyol algısının geçirdiği değişime dikkat çekilmesi hedeflenmektedir. İspanyol diplomasisi nazarında Ermeni Sorunu'nun ortaya çıkışında ve özellikle 1915 yılı Tehcir Kanunu'nun uygulanışı sırasında yaşanan olayların sorumluluğunun; Osmanlı Devleti'nden Büyük Devletlere; Büyük Devletler'den Osmanlı Ermeni tebaasına kayışındaki sebepler ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden edinilen diplomatik raporların kaynaklık ettiği çalışmada; Ermeni Sorunu'nun*

* Makale; yazarın "İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2016 künyeli doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

tarihsel bir olgudan, siyasi bir olguya dönüşmesinde etken olan tarihsel kırılma noktalarının ortaya konması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İspanya, Ermeni Sorunu, Diplomasi, Algı, Osmanlı İmparatorluğu, Milli Mücadele, I. Dünya Savaşı*

Abstract: *Armenian Question has been focus of many national and foreign academic studies in the field of history. The primary sources used in such studies, generally belong to the archives of the states like Russia, Ottoman, Britain, and France which had been the parties of the Treaties of San Stefano and Berlin, where Armenian Question has become an international issue. Thus, the scope of the documents and the studies based on them differs according to those states' policies toward the Ottoman territories and to their relation with the Ottoman Empire in the World War I, as an enemy or ally. On the other hand, the studies, based on the archives of the states out of this circle, are low in number. This paper studies Armenian Question in the light of the diplomatic reports of 1914-1922 of Spain, which was a neutral state during World War I and thereby preserved its diplomatic corps in the Ottoman territory. Moreover, neither Spain had any role in the emergence of the Armenian Question, nor the issue had created a direct effect on bilateral relations with the Empire. Therefore, with this study, it is aimed to present the perception of a neutral and impartial state about the events and developments of the mentioned years, which have led to so-called genocide allegations today. It is also aimed to demonstrate the change in the Spanish perception about the roles of the Turkish authorities, the Armenians and the Great Powers in a period from the Word War to the era of National Independence, as well as about the responsible party of the events of 1915. In the study based on the diplomatic reports obtained from the Spanish Ministry of Foreign Affairs, it is expected to determine the turning points of Armenian Question, which led to a historical phenomenon turning into a political issue.*

Keywords: *Spain, Armenian Question, Diplomacy, Perception, Ottoman Empire, National Independence War, World War I*

Giriş

Çok uluslu ve çok dinli Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermeni unsuru, huzur ve refah içinde yaşayagelmiş; devlet kademelerindeki hizmetlerinden ötürü, yöneticiler tarafından “millet-i sâdika” olarak adlandırılmıştır. Ermeni ve Müslüman-Türk unsurları arasındaki çatışma ise, 19.y.y.ın ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletlerin Osmanlı gayrimüslim tebaa üzerinde etki kurma politikalarından kaynaklanmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya; Kafkasya üzerindeki çıkarları doğrultusunda, Ermenilerin ulus-devlet emellerini besleyen propaganda ve girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı mağlubiyetiyle son bulan savaş sonrası imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve onun yerine imza edilen Berlin Antlaşması ise Ermeni Sorunu'nun doğuşuna ve hatta uluslararası bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Zira bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti, “halkı Ermeni olan eyaletlerde ıslahat yapmayı ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini garanti etmeyi, ıslahatların uygulanmasında tüm Avrupa devletlerinin kontrolünü” kabul etmiştir.¹

Osmanlı Ermenileri, kendilerine vaat edilen ıslahatların hayata geçirilmemesi ve Berlin Antlaşması'nın kendilerine Yunan ve Bulgarların isyanları sonunda elde ettiği türden bir fayda sağlamaması üzerine; 1880'lerden itibaren silahlı ayaklanmalara başlamışlardır. Osmanlı topraklarında kurulan birkaç komitenin yanı sıra, 1887 yılında Cenevre'de kurulan Hınçak Devrimci Parti; Türkiye, Rusya ve İran topraklarındaki Ermenilerin bağımsız Ermenistan altında birleşmesini hedeflemiştir. 1896 yılından itibaren Taşnakıyün adlı örgüt, Ermeni faaliyetlerinde başı çekmiştir. 1890-1896 yılları arasında çıkarılan birçok Ermeni ayaklanması ve Osmanlı Devleti'nin bunlar karşısında aldığı tedbirler, bu örgütlenmeler tarafından yurtdışında Ermeni propagandası için kullanılmıştır. Rusya, Osmanlı topraklarına yönelik politikaları doğrultusunda Ermeni örgütlenmelerini beslemiştir.²

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ardından Doğu Anadolu reformlarını tekrar gündemine almışsa da, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşa katılması

1 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, ss. 217-228; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Utah: The University of Utah Press, 2005, ss. 7, 8.

2 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres ...*, ss. 3-30. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara: 2001; Erdal İltir, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silâhlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele'de Ermeniler (1890-1923)*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005; *Ermeni Komitelerin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2003; Orhan Koloğlu ve Mehmet Okur, “Taşnak Komitesi'nin Anadolu'da Örgütlenişine Dair Bir Rapor”, *Karadeniz*, Sayı 10, 2011, ss. 127-134; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, Cilt I-II, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2005.

nedenleriyle reformlar uygulamaya geçememiştir. Hatta daha savaş başındaki gelişmeler; Ermeni Sorunu'nun yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914 tarihinde ilan ettiği seferberlik çerçevesinde askere alımlarla birlikte, Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerinde Ermeni ayaklanmaları görülmüş;

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları ardından Doğu Anadolu reformlarını tekrar gündemine almışsa da, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşa katılması nedenleriyle reformlar uygulamaya geçememiştir.

Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Ermeni asker ve subaylar, silahlarıyla birlikte firar ederek bu ayrılıkçı ayaklanmalara katılmışlardır.³ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na fiilen dahil olmasıyla birlikte, gönüllü Ermeni alayları, sınırı geçerek Rus Ordusu'na katılmışlardır. Düşman kuvvetlere casusluk yapan ve lojistik destek sağlayan Osmanlı Ermenileri, aynı zamanda yerel Müslüman halka saldırılarda da

bulunmuşlardır.⁴ Rusya gibi İngiltere ve Fransa'dan da el altından silah ve teçhizat yardımı alan Ermeni komiteleri ve bunlarca kurulan çeteler; Osmanlı ordusunun ikmal kuvvetlerine ve bağımsız birliklere saldırmışlar, telgraf hatlarının kesilmesi ve karakolların basılması gibi olaylara karışmışlardır.⁵ Osmanlı'nın Çanakkale, Kafkasya ve Suriye cephelerinde savaştığı bir sırada, Ermeni çetelerinin bu tür faaliyetleri, kuvvetlerini cephelerden çok isyanlara sevk etmesine neden olmuş, Babîâli'nin aldığı asayiş tedbirleri ise yetersiz kalmıştır. Doğu Anadolu'daki bu olayların genel bir ayaklanma niteliği kazanması üzerine, Mayıs ayı başlarında, isyan çıkartan Ermenilerin, savaş bölgesinden çıkarılması ve başka bölgelere sevki uygulamaya konmuş⁶; bu

3 Esat Arslan, "1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 7, Sonbahar 2002, s. 23.

4 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 92. Ayrıca bkz., Mehmet Perinçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Ermenilerinin Rus Ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler", *Karadeniz*, Sayı 10, 2011, ss. 9-50; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995.

5 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babîâli Kültür Yayıncılığı, 2004, ss. 48-54. Bu devletlerin Osmanlı Ermenileriyle ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz., Yusuf Sarıay, "Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 7, Sonbahar 2002, ss. 55-70; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Cilt I, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2004; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)*, Cilt III, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2006; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)*, Cilt IV, Ankara, 2004. Bu tür isyan ve düşmanla işbirliği faaliyetlerinden en önemlisi 1915 yılı Nisan ayında Van, Çatak ve Bitlis'te başlattıkları ve Van'ın Rus ordularınca işgalini kolaylaştıracak olan isyandır. Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, s. 95-109; Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı, Belgeler*, Ankara: Ankara Ticaret Odası, 2005, s. 8. Van isyanının ayrıntıları hakkında bkz., Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994; Faiz Demiroğlu, *Van'da Ermeni Mezâlimi (1895-1920)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985.

6 Berna Türkdoğan, "Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, ss. 69-70.

uygulama, 29 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ile yasallaştırılmıştır.⁷ Böylelikle, bu komitelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği bölgelerdeki Ermeni nüfusunu, savaş alanı dışında bulunan Suriye ve Halep'e nakil ve iskânları karara bağlanmıştır.⁸ Tehcirin uygulanışı sırasında Ermeni kabilelerine yapılan saldırılar ile salgın hastalıklara bağlı ölümler ve bu olaylar sırasında kimi Osmanlı sivil ve askeri yetkililerin ihmalleri ise, bugünkü soykırım iddialarının temelini oluşturmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan eden⁹ İspanya, 1914-1918 yılları süresince çatışan devletlerin düşman topraklarındaki hak ve çıkarlarının temsilini üstlenmiştir. Savaşa katılan devlet sayısının artmasıyla birlikte İspanyol diplomatik teşkilatı; Alman çıkarlarının Portekiz ve Romanya'da, Fransız çıkarlarının Almanya, İran ve Belçika'da; Rus çıkarlarının Almanya, Avusturya-Macaristan ve Belçika'da, Avusturya-Macar çıkarlarının İtalya ve Portekiz'de; İngiltere'nin İttifak Devletleri'nde... vb. temsilciliği ile savaş diplomasisinin ortasına konuşlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'ten itibaren İttifak Bloğu içinde savaşa girmesiyle birlikte, İtilaf Devletleri topraklarındaki hak ve çıkarlarının korunması görevi, yine İspanya tarafından yürütülmüştür. Bu sayede İspanya İstanbul Temsilciliği; hem I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı topraklarında yaşanan gelişmeleri, hem de Osmanlı'nın savaş içindeki politikalarını ve Babiâli'nin siyasi nabzını yakından takip etme şansı elde etmiştir.

Temsilciliğin İspanya Dışişleri Bakanlığı'nı bu gelişmeler hakkında bilgilendiren diplomatik raporları arasında, Ermeni Sorunu ilk defa Doğu Anadolu reformlarıyla bağıntılı olarak ele alınmaktadır. 1914 yılı Ocak ve Şubat aylarına ait bu raporlarda Büyük Güçler ve Babiâli arasındaki

7 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Ankara, 2007, ss.155-157. Kanun metni için bkz., Salâhaddin Kardeş, "Tehcir" ve *Emval-i Metrûke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2008, ss. 17-20.

8 *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, aynı yer. Ermeni Sorunu hakkında geniş bir literatür bulunmakla birlikte, sorunun tarihsel arka planı, tehcir kararını aldırın sebepler ve kanunun uygulanışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, 2005; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005; Hikmet Özdemir et al., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara, 1994; İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1992; Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi, (1774-2005)*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2005.

9 *Gaceta de Madrid*, No: 219, 7 Ağustos 1914, s. 308.

10 Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación, (AMAE), Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 182, İstanbul Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na (İTDB), "Doğu Anadolu'da Yapılması Gereken Önemli Reformlar Hakkında", İstanbul, 20 Temmuz 1914.

görüşmelerin 35 senedir süregeldiği; en son Almanya ve Rusya büyükelçilerinin, reformların tamamlanabilmesi için gereken düzenlemelerle ilgili bir rapor hazırlayarak Osmanlı Hükümeti'ne sundukları aktarılmaktadır.¹⁰ Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Harput vilayetlerinde görev alacak danışman ve müfettişlerin hangi devletten olacaklarının belirlenmesi, görev süreleri vb. konular üzerinde sürdürülen müzakereler¹¹, Şubat ayı başında uzlaşmayla sonuçlanmıştır.¹² Osmanlı basınında yer alan haberlerde, Üçlü İttifak ve Üçlü Anlaşma'yı temsil eden Rusya ve Almanya büyükelçileri ile Babîâli arasında tam bir uzlaşma sağlandığının güvencesi verilmektedir. Alınan karara göre, Osmanlı coğrafyası 6 bölgeye ayrılarak, her birine bir başmüfettiş atanacak; Doğu vilayetlerini kapsayan 2 bölgeye atanacak 2 başmüfettiş ise tarafsız devletlerin tebaası arasından seçilecektir.¹³ Dönemin İspanya İstanbul Temsilcisi Germán María de Ory y Morey¹⁴, kararın *Osmanlı Ajansı* tarafından duyurulmasıyla, reformların resmileştiği; böylelikle sorunun tamamen çözüldüğü görüşündedir. Ayrıca söz konusu raporlarda, Osmanlı Hükümeti'nin 35 yıl aradan sonra Doğu Anadolu reformlarını tekrar gündemine almasının sebebi; Balkan Savaşları'nın doğurduğu Ege Adaları meselesinde, Büyük Güçlerin Osmanlı lehine karar vermesini sağlamak ve Fransa'dan talep ettiği kredinin onayını hızlandırmak olarak belirmektedir. Şubat ayından sonra 1914 yılı içinde gerek reformlarla ilgili gelişmeleri¹⁵ ya da Ermeni Sorunu'nu konu eden herhangi bir İstanbul Temsilcilik raporuna rastlanmamaktadır.

11 Doğu Anadolu reformlarının uygulanış yöntemi ile ilgili Babîâli'ye sunulan teklifte Almanya ve Rusya'nın yanı sıra, diğer Büyük Devletler'in de dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Zira teklif, İstanbul'da bulunan Rus uluslararası hukuk danışmanı Mandelstam'ın başkanlığı altında toplanan İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın İstanbul'daki hukuk baş müşavirleri (birinci dragoman) tarafından hazırlanmıştır. **Aynı yer.**

12 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 46, İTDB, "Babîâli'nin Büyük Devletlerle Olan Tüm Meselelerin Hal'i İçin Giriştiği Yoğun Faaliyet Hakkında", İstanbul, 10 Şubat 1914.

13 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1782, Despacho No: 62, İTDB, "Anadolu'daki Reformların Uygulanışını Açıklıyor", İstanbul, 24 Şubat 1914.

14 Germán María de Ory y Morey (1853-1932), 1907-1912 yılları arasında İspanya Montevideo Temsilciliği'nde çalışmıştır. 1912-1913 yılları arasında İspanya Dışişleri Bakanlığı'nda bölüm şefi olarak görev yapmıştır. Şubat 1914-Haziran 1914 tarihleri arasında İspanya İstanbul Temsilciliği'nde Tam Yetkili Fevkalade Elçi görevinde bulunmuştur. 1919 yılında emekliye ayrılmıştır. Diplomat, ayrıca 1920 ve 1924 yıllarında Monte-Corto Markisi olarak ilan edilmiştir. *Gaceta de Madrid*, No: 12, 12 Ocak 1907, s. 133; *Gaceta de Madrid*, No: 52, 21 Şubat 1913, s. 458; *Gaceta de Madrid*, No: 4, 4 Ocak 1919, s. 34; *La Epoca*, 16 Temmuz 1920, s. 1; *ABC*, 6 Mayıs 1924, s. 19; Suna Suner, "The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire", <http://archive.donjuanarchiv.at/go/bot/>, (12.06.2015); <http://compactgen.com/es/m/mon.htm>, (12.06.2015); Óscar Javier Sánchez Sanz, *Diplomacia y Política Exterior España, 1890-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Coğrafya ve Tarih Fakültesi, Madrid Complutense Üniversitesi, Madrid, 2004, s. 149.

15 Oysa 1914 yılı Haziran ayı itibarıyla Doğu vilayetlerinde görev yapacak yabancı başmüfettişler, Hollanda sömürgelerinde yüksek memurluk yapmış Mösyö Vestenenk ile Norveç Askeri Akademisi'nde hukuk öğretmenliği yapan Binbaşı Nikola Hof'un atamaları gerçekleşmiştir. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2001, ss. 117, 118.

I. Dünya Savaşı Yılları

İspanya Dışişleri Bakanlığı arşivinde, 1915 yılının Mart-Mayıs aylarında İstanbul Temsilciliği tarafından Bakanlığa gönderilmiş çok az sayıda rapor bulunduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca bu raporlarda, o tarihlerde yaşanan Ermeni ayaklanmaları, Ermeni çetelerinin düşmanla işbirliği faaliyetleri ya da Tehcir Kanunu'nun çıkarılışı gibi gelişmeler hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Aynı durum, 1915 yılının diğer aylarına ait raporlarda da geçerlidir.¹⁶ Hatta konuyla ilgili sayılabilecek raporlarda dahi, meseleye; başka gelişme ve olaylar vesilesiyle, dolaylı olarak değinilmektedir. Bununla birlikte dönemin İstanbul Temsilcisi Elçi Julián María del Arroyo y Moret'in¹⁷, raporlarında kullandığı ifadeler ve meseleye bakış açısı; İspanyol diplomasisinin Ermeni Sorunu'na yaklaşımını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

Elçi, 23 Kasım 1915 tarihli ve I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle olan ilişkilerini konu ettiği raporunda, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yabancılara ve başta Ermeniler olmak üzere azınlıklara yönelik politikalarına dair yorumlarda bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki elçi, bu politikaların karar-uygulama-sonuç aşamaları hakkında bir bilgi sunmamakta; kullandığı dil ise adeta Dışişleri Bakanlığı'nın durum hakkında zaten bilgi sahibi olduğu izlenimi vermektedir. Buna göre; Jön Türklerin yabancı düşmanlığı ve küstahlığı gittikçe artmaktadır. Hatta Jön Türkler, Çanakkale Savaşı zaferiyle birlikte, açıkça, “yaşamak için Türklerin yeteceğinden, tüm yabancılardan kurtulma gerekliliğinden” bahsetmekte; azınlıkları ise “yabani ot” olarak adlandırmaktadırlar.¹⁸ Elçi Arroyo; Jön Türklerin, Ermenilere bu

16 İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Ermeni Sorunu'yla ilintili ilk belgenin Bern İspanya Temsilciliği tarafından İspanya Dışişleri Bakanlığı'na iletildiği görülmektedir. Bu belge, İsviçre Ermeni Yardım Komitesi (*Comité de secours aux Arméniens*) tarafından hazırlanan, Eylül-Ekim 1915 tarihli ve *Çağrı* başlıklı bir beyanname. Beyanname, dünya kamuoyunun dikkatini Tehcir Kanunu'nun uygulanışı sırasında yaşanan olaylara çekerek, Osmanlı Devleti'ni protestoya davet etmektedir. İspanya Bern Temsilciliği, beyannameyi yalnızca ek olarak sunmuş ve raporda konu hakkında hiçbir yoruma vermemiştir. AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No: 203, Bern Temsilciliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, “Ermeni Yardım Komitesi'nden Bir Genelgeyi İletiyor”, Bern, 16 Ekim 1915. Osmanlı Hükümeti'nin bu beyanmeden basın yoluyla haberdar olduğu ve bu iddiaları yalanlamak üzere tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye, Siyasi Kısım, (HR. SYS.), Dosya No: 2881, Gömlek No:3, 07.10.1915.

17 Julián María del Arroyo y Moret, 1908-1912 yılları arasında Peru, Ekvator ve Bolivya'nın Lima şehrinde akredite olan İspanya Temsilciliği'nde, 1912-1913 yılları arasında İspanya Havana Temsilciliği'nde çalışmıştır. 1914 yılında İspanya Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bölüm şefi olarak çalışan Arroyo, Haziran 1914-Haziran 1918 tarihleri arası İspanya İstanbul Temsilciliği'nde Tam Yetkili Fevkalade Elçi olarak görev yapmıştır. almıştır. *Gaceta de Madrid*, No: 107, 16 Nisan 1912, s. 113; *Gaceta de Madrid*, No: 153, 2 Haziran 1914, s. 591; *Guía Oficial de España 1914*, s.126; *Guía Oficial de España 1915*, Madrid, 1915, s. 140; https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Embajadores_de_Espa%C3%B1a_en_Ecuador, (23.06.2015).

18 AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No: 458, İTDB, “Gizli”, İstanbul, 23 Kasım 1915.

düşünüşle son verdiklerini; şimdi aynı şeyi, genel olarak Avrupalılara ve bilhassa Rumlara karşı başlattıklarını iddia etmektedir. Hatta İttihat ve Terakki idaresinin, yabancı otları ayıklamakla, sağlıklı ve verimli toprakları da alıp götürdüğü, geriye hiçbir bitkinin filizlenmediği çakıl ve kayaların kaldığı yorumunu yapmaktadır. İspanyol diplomatın, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne atfettiği bu sözleri, yabancı düşmanlığının da ötesinde Hristiyan/gayrimüslim düşmanlığı olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Elçinin, Hükümet'in Ermeni ve Rum tebaaya karşı 'bir ayıklama' siyaseti güttüğüne inandığı; azınlıkları Osmanlı toplumunun yararlı kesimi, Müslüman-Türk unsurunu ise en hafif ifadeyle verimsiz ve faydasız gördüğü açıktır. Bunun yanı sıra raporda yer alan "Jön Türklerin yabancı düşmanlığından, tarafsız devlet temsilcilerinin korktuğu" sözleri ışığında; İttihat ve Terakki yönetiminde yükselen Türk milliyetçiliğinin, savaşmayan devlet temsilcilerini rahatsız ettiği yorumu da yapılabilir.

Ermeni Sorunu'nun İstanbul Temsilcilik raporlarına doğrudan konu edilmesi; ilk defa Şubat 1916'da; Osmanlı Hükümeti'nin Fransızca olarak bastırıldığı *Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemleri Hakkında Hakikat (Vérité sur le Mouvement Révolutionnaire Arménien et les Mesures Gouvernementales)* adlı kitapçığı temsilciliğe yollamasıyla gerçekleşmiştir.¹⁹ 1916 yılı ve İstanbul basımı 15 sayfalık bu kitapçıkta, Osmanlı Hükümeti, Ermeni meselesinin doğuşunu ve gelişimini genel hatlarıyla aktarmaktadır. Kitapçık Ermenilerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenini kazanmış, devlet idaresi ve ekonomi içinde en yüksek mevkilere ulaşabilen bir millet iken; 1878 Berlin Kongresi sonrasında imzalanan antlaşmayla birlikte, İmparatorluğun düşmanı olan Rusya'nın koruması altına girdiğini anlatmaktadır. Buna göre, imparatorluk içindeki Ermeniler, bu tarihten itibaren antlaşmanın verdiği güçlü rekabet ve teşvikle birlikte, Avrupa'nın dikkatlerini kendilerine çekebilmek için Hınçak ve Taşnak adlı gizli örgütlenmeler kurmuşlardır.

Kitapçık, bu komitelerin "bağımsız Ermenistan emelleri" için giriştiği faaliyetlerde Rusya'nın oynadığı etkin role dikkat çekmektedir. Özellikle bu savı desteklemek amacıyla, Rus Çarı'nın "*Ermeniler, bazılarınızın halen kurbanı olmaya devam ettiği üzerinize asılı beş yüzyıllık despotizm ve kölelikten kurtulma zamanı geldi. Özgürlük ve adaletten faydalanmak için Çarlık asası altında kan kardeşlerinize katılın.*" sözlerine yer vermektedir. Rus elçi ve konsolosların, Ermeni komiteleriyle olan temasını gösteren yazışmalarından ve Ermeni basınında yer alan kışkırtıcı yazılardan örnekler verilmekte; komitelerin, Osmanlı ordusu ve Müslüman halka karşı giriştiği saldırılar

19 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 101, İTDB, "Hükümetin Ermeni Devrim Hareketi Üzerine Yayınladığı Broşür", İstanbul, 29 Şubat 1916.

özetlenmektedir. Saldırıların merkezi olarak ismi geçen yerler arasında Muş, Kozan, Van, Bitlis, Zeytun, Diyarbakır, Sivas, Suşehri, Merzifon, Amasya, Şarki-Karahisar, İzmit, Adapazarı, Bursa, Boğazlıyan, Maraş, Urfa bulunmaktadır. Kitapçıkta ayrıca, Osmanlı Hükümeti'nin çıkardığı Tehcir Kanunu'nun gerekçesi açıklanmaktadır. Buna göre; “(benzer saldırılar hakkında) *İmparatorluğun dört bir yanından gelen dilekçeler ile (beliren) ülkenin iç sükûneti ve dış savunmasını sağlama ihtiyacı; Ermenilerin bulunmalarının zararlı olduğu düşünülen yerlerden çıkarılmasını, daha güvenli ve yabancı etkilerden uzak iç bölgelere transferini gerekli kılmıştır*”. Ermenilerin bu uygulama sırasında “üzücü taciz ve saldırıların kurbanı oldukları” kabul edilmekle birlikte; “Müslüman halkın, vatandaşı oldukları ülkenin varlığını tehlikeye düşürmek için ihanet ve isyana çalışan Ermenilere karşı derin öfkesi nedeniyle, bu olayların acıklı olmasına rağmen önlenemez olduğu” ifade edilmektedir. “Tamamıyla öngörülemez bu tür olayların bir daha yaşanmaması için alınan önlemlere karşın”, konvoylara saldırılar yapılmış; Ermenilerin can ve mallarını korumak amacıyla görevli jandarma ve polisler öldürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine özel bir yasa çıkarılarak, tehcir edilen Ermenilerin mallarının korunması için bir komisyon kurulmuştur.²⁰ Kitapçıkta, bu komisyonun Sivas'taki soruşturma sonucu hazırladığı rapordan örnekler sunulmaktadır. Buna göre; görevlerini kötüye kullanmaktan Divan-ı Harbe gönderilen 53 Osmanlı sivil, askerî, adlî ve vergi memuru hakkında ceza hükmü verilmek üzere. Aralarında sivil memurlar, jandarma ve askerlerin bulunduğu 56 kişiye, Divan-ı Harp mahkemesince 1 ay ve 3 yıl arasında değişen hapis ve çeşitli miktarda tazminat cezalarına çarptırılmış, jandarmaların rütbeleri düşürülmüştür. Aynı şekilde, Osmanlı ordusuna mensup 46 subay ve asker ile 2 jandarma komutanı ve 2 jandarma eri çeşitli suçlardan dolayı Divan-ı Harbe çıkarılacaktır. Bunlar dışında 34 kişi de benzer suçlardan 1 ayla 3 yıl arasında hapis ve tazminat cezasına çarptırılmış, 4 kişi hırsızlık ve gasp suçlarından mahkemeye sevk edilmiştir.

Kitapçıkta, İtilaf Bloğu devlet adamları ve basınının, Osmanlı Hükümeti'ni “Ermeni ve diğer Hristiyan unsurları yok etmek amacıyla özel bir politikaya ... yöneldiğine dair” suçlayan beyanat ve yayınları; “saçmalıklar ağı” olarak nitelendirilmektedir. Babiâli'nin bu tür suçlamalara yönelik değerlendirilmesi şöyledir:

“Ülke içinde bir ihtilalin patlak vermesinin yanı sıra İmparatorluk Ordusu'nu zor duruma sokmak amacıyla; Devlet'e karşı ayaklanmaları

20 10 Haziran 1915 tarihinde yayımlanan talimatname gereğince illerde kurulacak olan *Emvâl-i Metrûke Komisyonu* (Terkedilmiş Mallar Komisyonu), tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarını kayıt ve koruma altına almakla görevliydi. Kemal Çiçek, “Türk-Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri: Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, *Teori*, Sayı 183, Nisan 2005, s. 78. Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyûn ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkında Kanun-u Muvakkat'ın metni için bkz., Salâhaddin Kardeş, “*Tehcir*” ve *Emval-i ...*”, ss. 23-31.

için bağımsız bir Ermenistan'ın çekici umutlarını önlerine sererek Ermenileri teşvik edenler ve galeyana getirenler, yalnızca İtilaf Devletleri'nin kendileridir.

Ve talihsiz Ermeniler, sadece milli idealine ulaşma hayali ile bu devasa mücadeleye atıldılar. Onlara karşı zorunlu olarak alınan önlemler, sadece kendilerinin ve onları teşvik edenlerin eserlerinin sonuçlarıdır.”²¹

İspanyol elçi Arroyo raporunda, Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni meselesinin doğuşundan o güne kadar yaşananlarla ilgili açıklamalarının doğruluğu veya yanlışlığına, ya da İtilaf Devletleri'ne yönelttiği suçlamalarına dair hiçbir değerlendirmede bulunmamaktadır. Yine benzer bir şekilde; Tehcir Kanunu'nun çıkarılış ve uygulanışıyla ilgili olarak verilen gerekçe ve bilgileri göz ardı etmektedir. Buna karşın “Hükümet'in, Ermenilere karşı yürüttüğü 'tarifsiz davranışla' ilgili olarak yabancı ülkelerin protestoları karşısında kendisinden emin gibi gözükse de, bu kitapçığı yayınlayarak aslında meseleyi derinleştirdiğini” yazmaktadır. Ona göre, Jön Türkler'in nerede duracağını tam anlayabilmek için, gerçekten de meselenin derinine inmek gerekmektedir. Çünkü ona göre Jön Türkler, bu kitapçıkla kamuoyunu, yapacakları yeni zulümler için hazırlamayı amaçlamaktadır. Elçinin bu ifadeleri, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne ve dolayısıyla kitapçığın içeriğine karşı, derin bir güvensizlik duyduğunu göstermektedir. Hükümet'in, Ermenilerin Kafkaslarda Ruslara yardım ederek hayatta kalmalarından dolayı öfkeli; Ermenilerin çalışkan ve zeki, Türklerinse üşengeç ve işe yaramaz olmalarından dolayı da kıskançlık içinde olduğu sözleri ise oldukça çarpıcıdır. Şu haliyle diplomat; Hükümet'in, Ermenileri yok etme politikası güttüğü iddialarını açık dille reddetmesine karşın, tehcirin, Jön Türk fanatizminin bir ürünü olduğuna inanmaktadır.

İspanyol diplomat, aynı güvensiz yaklaşımını, Hükümet'in temsilciliğe gönderdiği *Ermeni Devrimci Hareketi ve Tutkusu (Die Leidenschaft und Bewegung armenische Revolutionäre)* adlı fotoğraf albümüyle ilgili raporunda da sürdürmektedir.²² Hükümet'in, bu albümde fotoğraflanan kişilerin, Rus ordusuna katılan işbirlikçi Ermeniler olduğunu belirtmesine rağmen, Elçi Arroyo; albümün bunu kanıtlayamadığını; bu kişilerin Osmanlı Ermenileri

21 Söz konusu kitapçığa; AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 101, İTDB, “Hükümetin Ermeni Devrim Hareketi Üzerine Yayınladığı Broşür”, İstanbul, 29 Şubat 1916 künyeli temsilcilik raporunun ekinden ulaşılmıştır.

22 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 171, İTDB, “Ermeni Devrim Hareketi Üzerine Bir Albüm Gönderiyor”, İstanbul, 12 Nisan 1916. Elçinin raporuna ek olarak sunduğunu belirttiği bu albüme arşiv taramasında ulaşılamamıştır.

gibi, gerçekten de ülkeleri için savaşan Ruslar da olabileceğini savunmaktadır. Hükümet'in Kasım ayında temsilciliğe gönderdiği (*Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemleri Hakkında Hakikat* adlı kitapçığın devamı niteliğindeki) ikinci bir kitapçıkla ilgili olarak, yorum yapmaktan kaçınmaktadır.²³ Bunun yerine raporunda; İstanbul'daki Ermeni çevrelerinin, kitapçıkta yer alan iddialara cevap niteliğindeki sözlerine yer vermektedir. Buna göre Osmanlı Ermenileri; Jön Türklerin, II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında Anayasa'nın tüm gayrimüslim milletlerinin gelişmesinden yanayken, şimdi, kendi iktidarlarını güçlendirmek için, Ermeni milliyetçi hareketlerini fırsat bildiklerini söylemektedirler. Hükümetin yayınlarında ele geçirilen silahlar olarak fotoğraflanan silahların da, kendilerine ait olduklarını kanıtlamanın çok zor olduğunu savunmaktadırlar. Hatta kanıtlanırsa dahi, Hükümet'in, Kürtlere karşı kendilerini savunmaları için silah dağıttığını hatırlatmaktadırlar. Son olarak Osmanlı Ermenileri, "*Rus ordusuna katılmayı, sempatilerinin yanı sıra, Türklerin ırkçılık sebebiyle yaptıkları eziyetten ve kendilerine karşı yegâne gayeleri olan ölümden kaçmak için tercih ettiklerini*" söylemektedirler. Elçi Arroyo'nun söz konusu raporunda kendi yorum ve değerlendirmelerini sunmaktan kaçınırken; bu karşı-savunuları adeta tüm Osmanlı Ermenilerinin ortak görüşümüşçesine aktarması oldukça dikkat çekicidir. Babiâli'nin daha önceki yayınlarında yer alan iddialara karşı takındığı güvensiz tutum ve de genel olarak, Jön Türklerin azınlık siyasetine bakış açısı göz önüne alındığında; İspanyol diplomatın, Ermenilerin savunu ve görüşlerini paylaştığı söylenebilir.

Yeni nizamnamenin getirdiği en büyük değişiklik; ruhani hiyerarşi içinde üst kademede yer almalarına karşın Sis ve Ahtamar (Akdamar) katogigosluklarının birleştirilerek, İstanbul ve Kudüs patrikliklerine eklenmesi; İstanbul Patrikliği'ninse kapatılarak Kudüs'tekine taşınacak olmasıdır.

I. Dünya Savaşı içinde yaşanan bir başka gelişme, 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kaldırılarak, yerine 10 Ağustos 1916 tarihinde Ermeni Katogigosluk ve Patriklik Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesidir.²⁴ Yeni nizamnamenin getirdiği en büyük değişiklik; ruhani hiyerarşi içinde üst kademede yer almalarına karşın Sis ve Ahtamar (Akdamar) katogigosluklarının birleştirilerek, İstanbul ve Kudüs patrikliklerine eklenmesi; İstanbul

23 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 466, İTDB, "Ermeniler Hakkında İkinci Dosyayı İletiyor", İstanbul, ? Kasım 1916. Elçinin raporuna ek olarak sunduğunu belirttiği bu kitapçığa arşiv taramasında ulaşılamamıştır.

24 Murat Bebiroğlu, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri*, İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2003, ss. 158,159.

Patrikliği'ninse kapatılarak Kudüs'tekine taşınacak olmasıdır. Bir diğer değişiklikse; patriği ve patriğin ruhban ve sivil konseylerini seçmekle yetkili 140 kişilik Meclis-i Umumi'nin kaldırılarak; yerine, 12 kişilik Dini Meclis (Meclis-i Ruhani) ile Karma Meclis (Meclis-i Muhtelit) kurulmasıdır.²⁵

İspanyol diplomat Arroyo, bu değişiklikleri, “ayrımcılığa tabi olmuş ve kötü davranılmış bir ırk ve halkın, İmparatorluk içinde sahip olduğu az miktardaki özgürlüğe bir darbesi” olarak değerlendirmekte; “Jön Türk Hükümeti'nin, var olanı ve gelenekseli öğütmeye hevesli” olduğu yorumunda bulunmaktadır.²⁶ Ona göre, Rus ordularının Kafkaslarda Türk bölgesine girmesi, Ermeni Sorunu'nu kritik bir noktaya getirmiştir. Bu aşamada, kapatılacak olan Meclis-i Umumi'nin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Elçi; Jön Türklerin; Gregoryen Ermenilerinin, Rum Ortodoks toplumundan çok daha fazla imtiyazlara sahip olduklarına; Rum Ortodokslarının iki meclisinin aksine Ermeni Meclis-i Umumisi'nin geniş yasama yetkileriyle donatıldığına inandığını belirtmektedir. Jön Türkler'e göre, 1863 Nizamnamesi, devrimci Ermeni örgütlenmelerini doğurmuş; siyasi partilerin etkisinde kalan dini kurumlar nedeniyle de birçok Ermeni rahip, komitacı olmuştur. Elçi Arroyo; Osmanlı Hükümeti'nin bu görüşündeki haklılık payını kabul etmektedir. Ona göre, “vaazların politik ve milliyetçi propaganda için kullanılması ve yüksek rütbeli rahiplerin ruhani olarak Eçmiadzan Kilisesine bağlı olmaları düşünülünce, Ermeni rahiplerin Rusların kışkırtmalarına uymaları olağandır.” Dahası, Moskova Hükümeti, Anadolu üzerindeki siyasi planları doğrultusunda, son yıllarda Eçmiadzin Kilisesi'ne geniş yetki ve imtiyazlar garanti etmiştir. Buna karşın İspanyol diplomat, Eçmiadzin Kilisesi'nin ruhani üstünlüğü kullanarak, Osmanlı Ermenileri üzerinde elde ettiği etkin nüfuzu; yine Osmanlı Hükümeti'nin zulüm ve kötü muamelesine bağlamaktadır. Ona göre “Jön Türkler'in zavallı Ermenilere uyguladığı idarenin; Rusların davalarına hizmet ettiği; Ermenilerin sempatisini bu şekilde kazandıkları kesindir.” Elçi, aksi halde, böyle bir gerçeklelendirmeye Ermenilerin kendilerinin karşı çıkacaklarını belirtmektedir.

Bu arada Osmanlı basını; düzenlemenin, eski dini hak ve imtiyazları suiistimal etmediğini; aksine “komitacıların elinde oyuncak olmaması için Patrikliğinin

25 Bebiroğlu *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e...* aynı yer; Bengi Kümbül, “Tercüman-I Hakikat Gazetesine Göre Osmanlı Ermenileri (1914-1918)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2005, ss. 39-42. Ermeni Kilisesi hiyerarşisi için ayrıca bkz., Mahmut Niyazi Sezgin, “Ermenistan'da Dini Yapı-Dini Hayat”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003, ss. 153-176. Ermeni Kilisesi hiyerarşisi ve nizamname değişiklikleri ilgili temsilcilik raporunda da ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Bkz., Yasemin Türkkan Tunali, “İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre ...”, s. 181.

26 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No: 347, İTDB, “Ermeni Patrikliği'nin Nizamname Reformu”, İstanbul, 21 Ağustos 1916.

özgürlüğünü vurguladığını” yazmaktadır. İspanyol diplomat Arroyo basın bu yaklaşımına karşın, “Türkiye’de yaşayan Ermenilerin (Suriye ve Filistin ile iki büyükşehir İstanbul ve İzmir’deki yerleşikler dışında) büyük çoğunluğunun, acımasızca öldürülmeleri ve de Arap-Filistin çöllerinde açlıktan ölmeleri için sürülmeleri anlamına gelen, sert bir tehcir yasasına tabi tutulmalarını, kimsenin göz ardı etmediğini” yazmaktadır. Ona göre; tam da bu nedenle, başkent Ermenileri; Hükümet’in patrikliği kapatarak, patrik ve rahipleri tehcir etmek yerine, daha pratik ve uygun olarak, Katogigos- Patriklik kurmasını şaşkınlıkla karşılamışlardır. Elçi Arroyo’nun kendisi ise Hükümet’in bu davranışını, “savaşın önce 2.000.000 sayılan Ermeni halkından arta kalan birkaç yüz bini, ‘saygı değer bir ilginçlik’ olsun diye muhafaza etmeyi planlandığının işareti” olarak yorumlamaktadır. Elçi son olarak, bu reformun ardından Hükümet’in; Türkiye’de var olan her şeye müdahale isteği ile Rum Ortodoks Patrikliği ve Vatikan emrindeki diğer kiliseleri de yeni düzenlemelere tabi tutmaya niyetli olduğuna inanmaktadır. Bu rapor ışığında İspanyol diplomasisinin, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin doğrudan Ermenileri yok etmeye ve yıldırıma yönelik bir politika güttüğüne inandığı açıktır. Hatta inançla birlikte daha önceki raporlarda da vurgulandığı üzere; bu politikanın yalnız Katolik Ermenilerle sınırlı olmadığı, Hristiyanlığın diğer mezheplerine mensup milletlere de yöneleceği görüşü netlik kazanmaktadır.

İstanbul Temsilcilik raporlarında Ermeni Sorunu, 1917 yılı içinde doğrudan ele alınmamakta²⁷; 1918 yılına gelindiğindeyse, İttifak Bloğu ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nın imzalanarak, Rus ordusunun Doğu Anadolu’da işgal ettiği yerleri boşaltmasıyla ilgili olarak konu edilmektedir. Elçi Arroyo, bu gelişmeleri aktardığı raporunda, Osmanlı Hariciye Nezareti yetkililerinin, bizzat kendisine; Rusların çekildiği yerlerdeki Hristiyan nüfusa saygılı olacağı garantisini verdiklerini aktarmaktadır.²⁸ Hatta Hariciye Nazırı kendisine; Avrupa’da yaşayan Ermenilerin, yabancı milletleri Türklere karşı doldurduğunu; Ermenilerin; özellikle Ruslar tarafından işgal edilip Osmanlı’dan düşen yerlerde cinayet, yakma ve yıkma eylemlerine giriştiğini; buna rağmen Hükümet’in kültür, din ve kökenine bakılmaksızın bu bölgedeki herkese saygılı davranma ve yıkıma uğrayan yerleşim yerlerini tamir etme kararı aldığını söylemiştir. Bölgedeki gelişmeleri izleyip bilgilendirmesi için buraya bir basın kafilesi gönderen Hükümet; yabancı hükümetlerin Osmanlı’nın bu tavrını görmelerini ve takdir etmelerini beklemektedir. Ne var

27 1916 yılı Kasım ayından 1918 Mart ayına kadar olan sürede Osmanlı Ermenileri; İspanyol diplomatik yazışmalarında ancak, I. Dünya Savaşı içinde insani yardım teşebbüsleri çerçevesinde konu edilmiştir. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi taramamızda, bu süre içinde Ermeni Sorunu’nu doğrudan ele alan bir başka rapora ulaşılmamıştır. Bu durum; bu tür raporların arşivlerden kaybolması veya İspanyol temsilcilerinin konuya ilgilerinin zamanla azalması nedeniyle, bu tür raporları hiç yazmamış olmaları ihtimalini düşündürmektedir.

28 AMAE, Correspondencia, Legajo: 3025, Despacho No:119, İTDB, “Gizli”, İstanbul, 29 Nisan 1918.

ki Elçi Arroyo'nun, Hükümet'in bu plan ve eylemleri hakkındaki değerlendirmesinin, tam da bu beklentiye boşa çıkarır nitelikte olduğu görülmektedir. Elçi, "Türk ve Ermeniler arasındaki nefretin gerçek olduğunu ve her iki tarafın da her fırsatta kendilerine yapılan hakaretlerin öcünü almaya çalıştıklarını" yazmaktadır. Ona göre, bu duruma son verebilecek Almanya da en başından beri İttihat ve Terakki'ye yardım etmektedir. Elçi, genel beklentinin savaş sonrasında Osmanlı'ya -daha önceden yabancı güçlerin olduğu gibi- Almanya'nın egemen olması yönünde olduğunu ve Hristiyanları, özellikle de hayatta kalan Ermenileri zor günlerin beklediğini yazmaktadır.

Şu halde; I. Dünya Savaşı'nın gelişmeleri içinde İspanyol diplomasisinin Ermeni Sorunu'na dair algısının, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin doğrudan Ermeni unsuru hedef alan ve fanatizme dayanan politikalarının başat rol oynadığı yönünde geliştiği; Hükümet'in her türlü açıklama ve iddialarının bu algıda hiçbir değişiklik yaratmadığı gibi; bu inancı güçlendirdiği söylenebilir.

Mütareke ve Milli Mücadele Dönemleri

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasını izleyen günlerde, İspanyol diplomatik raporları, Ermeni Sorunu'na ancak yaşanan iç politika gelişmelerine bağlı olarak ve birer cümlede değinmiştir. Örneğin 19 Kasım tarihli rapor, bir gün önce Tevfik Paşa'nın yeni bir kabine kurması dolayısıyla toplanan Meclis-i Mebusan'da, "Ermenilerin öldürülmesi ve Hükümet'in güvenoyu üzerine" tartışıldığını belirtmektedir.²⁹ Aynı şekilde, İstanbul'un İtilaf kuvvetlerince işgalini bildiren 1 Aralık tarihli rapor, konuya; "İstanbul'daki İtilaf taraftarı gazetelerin, -büyük bir abartıyla sömürdükleri- Ermenilerin varsayılan katilleri konusu üzerine Türklere karşı kampanya yaptıkları" sözleriyle değinmektedir.³⁰ Konuyla ilgili başka bilgi sunmamasına karşın raporun; İtilaf basınının abartılı sömürüsüne işaret ederek; İspanyol diplomatik yazışmaları içinde, Ermeni Sorunu'nda yabancı devlet propagandasına belki de ilk kez yer verdiği söylenebilir. Son olarak, 9 Aralık tarihli rapor; Meclis-i Ayan oturumlarının birinde, savaş sırasında hükümette yer alan bazı nazırların, "Ermenilerin öldürülmeleri ve bütçenin kötü idaresi hakkında" sorgulandıklarını belirtmektedir.³¹

29 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No:300, İTDB, "Siyaset Üzerine", İstanbul, 19 Kasım 1918.

30 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No:310, İTDB, "Mevcut Siyasi Durum Üzerine", İstanbul, 1 Aralık 1918.

31 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1783, Despacho No:321, İTDB, "Türk Siyaseti Üzerine", İstanbul, 9 Aralık 1918.

1919 yılına ait İspanyol diplomatik yazışmaları, Ermeni Sorunu’nu; Anadolu’nun İtilaf kuvvetlerine işgali ve buna karşı olarak Türklerin, bu bölgelerin Türklüğünü ispata çalışmalarıyla paralel bir şekilde ele almaktadır. Buna göre; Osmanlı Hariciye Nezareti, bu amaç doğrultusunda Britanya, Amerika, İtalya ve Fransa Yüksek Komiserlerine sunduğu raporda; “Avrupa tarafından ‘Ermeni Vilayetleri’ olarak adlandırılan bölgenin; İmparatorluğun doğu vilayetleri” olduğuna dikkat çekmiş; bölgede Türklerin çoğunlukta olduğunu gösteren nüfus istatistikleri vermiştir.³² Dönemin İspanya İstanbul Temsilcisi Juan Servert³³, Hükümet’in bu raporunun ve benzeri yayınlarının³⁴, Osmanlı Ermenilerinin, ‘Türklerin zulmüne karşı direniş’ söylemiyle işledikleri suçlar hakkında olduklarını belirtmektedir. Ona göre Hariciye Nezareti’nin bu yayınlarla yegâne amacı; bu vilayetlerin Türklüğünü istatistikler yoluyla ispatlamak ve “Müslüman nüfusun boşaltacağı ya da çoğunluk olmaya devam edeceği böylesine geniş bir bölgenin, Ermenilere bağışlama emelinin imkânsızlığını ve haksızlığını” ortaya koymaya çalışmaktır. Elçi, Amerikalıların, Ermeniler lehinde gösterdikleri titizlik ve ilgi de göz önüne alınırsa, Türklerin iddialarının faydasız olacağı düşüncesindedir. Hatta ona göre, ABD’nin hayırsever yardımlarının gerçek gayesi, Anadolu’nun bölünmesi işinde Fransa ve İngiltere’ye katılmaktır. ABD, geniş alanlara hâkimiyet fikrini, Osmanlı Ermenileri için ABD’de toplanan ve bölgeye yapılan insani yardımlarla, el altından yürütmektedir.³⁵

İspanya İstanbul Temsilciliği raporları, Türk kamuoyunun Doğu Vilayetleri üzerindeki manda ve himaye tartışmalarına karşı tepkisiz kalmadığını

32 AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No:70, İTDB, “Osmanlı Hükümeti”nin Yayınladığı Milletler İlkesi ve Ermenilerin Öldürülmesi İddiasıyla İlgili Raporunu İletiyor”, İstanbul, 6 Mart 1919. Bu şekilde Hükümet’in; Mondros Ateşkes Antlaşması’nın, burada bağımsız bir Ermenistan devleti kurulmasının önünü açan 24. maddesine atıf yaptığı açıktır. Antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz., Tolga Başak, *İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008: İstanbul, ss. 325-345.

33 Juan Servert y Vest (1868-1932), 1911-1912 yılları arasında Şili Temsilciliği Başmüsteşarlığı, 1913-1916 yıllarında Venezuela Elçisi olarak görev yapmıştır. 1917’de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bölüm şefi olan Servert; Haziran 1918’de, İstanbul Temsilciliği’ne Tam Yetkili Fevkalade Elçi olarak atanmıştır. Ağustos 1925’te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’ya güven mektubunu vererek, Türkiye Cumhuriyeti’nde görevli ilk İspanyol elçi olmuştur. Servert bu görevi 1932 yılına kadar sürdürmüştür. *Guía Oficial de España 1911*, Madrid, 1911, s. 108; *Guía Oficial de España 1912*, Madrid, 1912, s.106; *Guía Oficial de España 1913*, Madrid, 1913, s. 140; *Guía Oficial de España 1916*, Madrid, 1916, s.144; *Gaceta de Madrid*, No: 345, 11 Aralık 1917, s. 564; *Luz*, 24 Eylül 1932, s. 16; Suna Suner, “The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire”, <http://archive.donjuanarchiv.at/go/bot/>, (14.07.2015).

34 Diplomatik rapora, Hükümet raporunun dışında ayrıca “Bir Rus Subayından Erzurum Vahşetine Dair Notlar” adlı bir broşür ek olarak verilmiştir. Broşür, Rus Yarbay Tverdohlebof’un, Ermenilerin Doğu Cephesi’ndeki faaliyetlerini aktaran anılarına dayanmaktadır. Söz konusu anılar, Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından da yayınlanmıştır. Bkz., Yarbay Tverdohlebof, *Gördüklerim Yaşadıklarım Erzurum 1917-1918*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2007.

35 AMAE, Politica, Legajo: 2702, Despacho No:148, İTDB, “Hahambaşına Yaptığı Ziyaret ve Yaptığı İlginç Açıklamalar Hakkında”, İstanbul, 14 Mayıs 1919. Ayrıca bkz., Yasemin Türkkan Tunali, “İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre ...”, ss. 191, 192.

göstermektedir. Bu tepkinin Anadolu'nun işgaline karşı doğan Milli Mücadele'nin bir parçası olarak, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Elazığ, Diyarbakır'ın işgalinin önüne geçmek amacı taşıdığı da söylenebilir. 26 Temmuz 1919 tarihli raporunda Elçi Servet, temsilciliğe “Doğu vilayetlerini tahsis için Ermenilere verilen desteğe karşı” İmparatorluk'un önde gelenleri ve yetkililerden “çok hararetli” protestolar geldiğini belirtmektedir.³⁶ Protestolarda, bu yerlerin, çağlar boyunca kesintiye uğramamış Türk mülkiyetine ve saltanatına ait oldukları ve “Avrupa'yı aldatmak için sahte suçlamalara başvurulduğu” vurgulanmaktadır. Protesto belgesini imzalayanlar; cesaretlerinin de bir göstergesi olarak kanlarını feda edeceklerini, Ermenilerin boyunduruğu altında hiçbir yolu kabul etmeyeceklerini belirtmektedirler. Elçi Servet, Fransız işgal kuvvetlerinin Kilikya'da İngiliz kuvvetlerinin yerini alışı ve Ermenilerin, Fransız ordusu içinde sürdürdüğü faaliyetlerine yönelik, halktan gelen protesto telgraflarının içeriğini ise; “Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki işgalleri protesto ettiği” şeklinde, genel bir çerçevede özetlemektedir.³⁷ Han Pazarı ile Adana, Şırnak ve Antep'ten gönderilen bu telgraflarda, Fransız ve İngiliz işgal kuvvetlerince cesaretlendirilen gönüllü Ermeni ve Nasturi çetelerinin, yerel Müslüman halkın onur ve hayatlarına karşı her türlü vahşeti işlediği anlatılmakta; bu kıyımın durdurulması için çağrı yapılmaktadır.³⁸ Elçinin raporlarında protestoların içeriğini aktarmanın dışında; Ermenilere yönelik vahşet iddiaları hakkında herhangi bir yorumda bulunmamaktadır. Buna karşın, Ermenilerin Fransız işgal kuvvetlerine katıldıklarını ifade etmek yerine; “Ermenilerin, Fransızlar tarafından korunduğunu” belirtmesi dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, protesto telgraflarına konu olan bu saldırıların arka planından; yani I. Dünya Savaşı sırasında Fransızların desteğiyle kurulun Ermeni Lejyonundan ve Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında, lejyonun, Kilikya bölgesinde bir Ermeni krallığı kurmayı gaye edindiğinden de bahsetmediği görülmektedir.³⁹ Buna

36 AMAE, Política, Legajo: 2703, Despacho No:247, İTDB, “Doğu Vilayetleri ve Ermenilerin Gayelerine Dair Protestolardan Alıntılar”, İstanbul, 26 Temmuz 1919.

37 AMAE, Política, Legajo: 2703, Despacho No: 415, İTDB, “Yabancı İşgalleri ve Birliklerin Barbarlıklarını Protesto Eden Yeni Telgraflar”, İstanbul, 13 Aralık 1919.

38 AMAE, Política, Legajo: 2703, Despacho No: 421, İTDB, “Kimi Gizli Bilgiler Hakkında Bilgi Veriyor”, İstanbul, 20 Aralık 1919. Bu dönemde İngiltere'nin bölgede Nasturilere yönelik politikaları için bkz.; Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000, s. 79 vd. Ermeni ve Süryani-Nasturi birliklerinin Milli Mücadele'deki faaliyetleri için bkz., Deniz Bayburt, “Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler”, *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, ss. 45-72; Salâhi R. Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları”, *Belleten*, Cilt LI, Sayı 201'den ayrı basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

39 Ermeni Lejyonu (Doğu Lejyonu), Kasım 1916'da Fransız Albay Romieu tarafından Mısır'a firar eden Ermenilerden oluşturulmuş; Güney Cephesi'nde Fransız ordusuna destek birlik olarak faaliyet göstermiştir. M. Serdar Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1916-1917) II”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 23-24, 2006, ss.206-225. Konu hakkında geniş bilgi için bkz., M. Serdar Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 30, 2008, s. 113-138.

karşın İspanyol diplomat; tüm bu işgal ve saldırılara karşı mücadele eden Kuvayı Milliye direnişinin, Ermeni varlığını tehdit ettiğini vurgulamaktadır.⁴⁰ Bu tutumuyla gerek elçinin gerekse onun nezdinde İspanyol diplomasisinin; Ermenilerin işgaller sırasında giriştiği yıkım ve vahşet eylemlerini görmezlikten geldiği; buna karşın Ermeni unsura yönelebilecek herhangi bir tehdide karşı ise son derece duyarlı olduğu söylenebilir.

Milli Mücadele'nin Anadolu'da ivme kazanmasıyla birlikte diplomatik yazışmaların Ermeni Sorunu'na gittikçe daha az yer verdiği gözlemlenmektedir. Bu aşamada kaleme alınan raporlarda, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ihtimalinden korkan Ermeni ve Rumlarda; kibir, hakaret ve aşağılamaları tümenden unutmak arzusunda oldukları yönünde bir tavır değişikliğinin görüldüğü belirtilmektedir.⁴¹ İspanyol diplomasisinin, Ermeni Sorunu'na yaklaşımında değişiklik de yine bu döneme rastlamaktadır. İstanbul Temsilcisi Servet; Adana Konsolosu'nun kendisine; Adana ve çevresinde "Ermenilere karşı galeyanın artarak devam ettiği ve artık tüm Hristiyanlara karşı bir nefret haline dönüştüğünü" yazmasına karşın; yaşanan "aşırılıklarda" suçun bir kısmının, Fransız kuvvetlerine ait olduğunu savunmaktadır.⁴² Zira kendisine ulaşan söylentilere göre, Fransız kuvvetleri bölgeden geri çekilirken, Ermenilere silah doğrultarak kendileriyle birlikte çekilmelerini engellemişlerdir. Elçiye göre, bu söylentiler doğru olsun ya da olmasın, işgal güçleri, tedbirsizlik ve egoistlikleri nedeniyle yine hatalıdır. İtilaf Devletleri, gönüllü olarak ya da çatışmalar nedeniyle yurtlarını terk eden Ermenilere yeterli koruma sağlamamış; bunun sonuçlarına ise yine Ermeniler katlanmak zorunda kalmışlardır. Elçinin bu yorumları, Ermeni Sorunu'nda İtilaf Devletleri'nin rolünü ilk kez kabul etmesi bakımından önem taşımaktadır. Buna karşın gerek İstanbul Temsilcisi gerekse Adana Konsolosu'nun, Müslüman-Türk halkın tepki ve direnişine sebep olan Ermeni faaliyetlerine değinmeyerek; olayları, yalnızca Ermenilerin karşılaştıkları zorluklar çerçevesinde ele aldıkları da gözden kaçmamaktadır.

İspanya Mersin Muavin Konsolosluğu'nun 6 Haziran 1920 tarihli raporu ise bu yaklaşımdan çok farklı bir çizgidedir.⁴³ Konsolos; Sis (Kozan) ve Saimbeyli (Haçın)'dan Adana'ya gelen ve sayıları 15.000'i bulan silahlı Ermeni'nin, zorla

40 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 412, İTDB, "Siyasi Haberler", İstanbul, 10 Aralık 1919.

41 AMAE, Política, Legajo: 2702, Despacho No:341, İTDB, "Hükümet ve Milliyetçilik", İstanbul, 11 Ekim 1919.

42 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 119, İTDB, "İç Savaş ve Hristiyanların Durumu", İstanbul, 21 Nisan 1920.

43 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 214, İTDB, "Adana Vilayetindeki Durum", İstanbul, 15 Temmuz 1920. İspanya Mersin Muavin Konsolosluğu'nun 6 Haziran 1920 tarihli raporu, İstanbul Temsilciliği'nin 15 Temmuz 1920 tarihli raporuna ek olarak verilmektedir.

Müslümanların evlerine yerleştiğini, kendilerine kıyasla silahsız sayılan Türklere karşı her türlü istismarda bulunduğunu bildirmektedir. Konsolos, Kuvayı Milliye ve Fransız kuvvetleri arasında ateşkes imzalanırsa dahi, Adana'ya yığılan ve sayısı 30.000'e yaklaşan Ermeni'yi, ellerindeki silahları teslimine ikna etmenin zor olacağına inanmaktadır. Hal böyleyken; Fransız askerlerince bölgede yaşanan kötülükleri durdurma ya da düzeni sağlamak için gerekli gücü bulunmamaktadır. İstanbul Temsilcisi Servert'in İspanya Dışişleri Bakanlığı'nı konu hakkında bilgilendirirken, Mersin Muavin Konsolosu'nun raporundan alıntılar sunmak yerine, birebir Fransızca kopyasını verdiği görülmektedir. Elçi Servert, böylelikle, bu tarihe kadar Ermenilerin Anadolu'daki ayrılıkçı ve tahripkâr faaliyetlerini aktaran rapor ve telgraflar karşısında, yorum yapmaktan kaçınan tutumunu korumaktadır. Raporun önceliklere göre farklı olan özelliği ise; Ermeni halkın, Osmanlı Hükümeti, Kuvayı Milliye ya da yerel Müslüman-Türk halk karşısında mağduriyetini vurgulayan ya da Ermeni sempatisini ortaya koyan yorumları da barındırmamasıdır. Hatta bu raporla birlikte ilk defa, İspanyol diplomasisi bünyesinden bir yetkili, Müslüman-Türk halka karşı silahlı Ermenilerin istismarından söz etmektedir. Söz konusu raporun, Güney Cephe'de Fransız kuvvetleri ve Kuvayı Milliye arasında 29/30 Mayıs 1920 tarihinden itibaren 20 gün süreyle ateşkes ilanından⁴⁴ sonra kaleme alındığına dikkat çekmekte fayda vardır. Bu gelişme, elbette Milli Mücadele'nin başarısının yükselişte olduğunun da bir göstergesidir.

İspanyol diplomasisinin, meseleye yaklaşımında daha büyük bir değişim; Osmanlı Ermenilerinin yerel halka karşı saldırılarının gerçekliğini doğrulamasıyla gerçekleşecektir.⁴⁵ Elçi Servert, Adana Vilayeti'nde Ermeniler ve 'Kemalist güçler' arasındaki çatışmaları konu eden 30 Temmuz tarihli raporunda, "kurban ve cellat rollerinin, savaşın iniş-çıkışlarına göre Ermeniler ve Türkler arasında el değiştirdiği" yorumunda bulunmaktadır. Dahası "Ermenilerin gerçekleştirdikleri vahşetin kınanması gerektiğini, fakat Ermenilerin Avrupa'da, Türklerin gaddarlığının masum kurbanı oldukları ve Türklere karşı savunulma ve desteklenmeleri gerektiği yönünde taraflı kampanya yürüttüklerini" yazmaktadır. Ona göre; Ermenilerin yürüttüğü bu kampanyanın -siyasetin güdülüyle- el altından canlılık kazanmaması halinde, suç ve suçlu belirlenemeyecek; ceza da verilemeyecektir. Elçi Servert aynı raporunun devamında, Fransız işgal kuvvetlerinin Ermeniler eliyle yürüttüğü "zulüm politikasının" Türklerin nüfusunu hiçe indireceğini, fakat aynı zamanda, Türklerin Kemalist saflarına katılmasına yarayacağını

44 "Ayıntap Cephesinde Fransızlarla Harbin Durdurulduğuna Dair Telgraf", *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 348.

45 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 227, İTDB, "Adana Vilayetindeki Durumu Anlatıp Yorumluyor", İstanbul, 30 Temmuz 1920.

savunmaktadır. Öte yandan, “Fransız yetkililerin, Ermeni ve Türklerin daha önce sürdürdükleri hayatı zorlaştıran yabancılara karşı birlik olma ihtimalini hiç düşünmedikleri” şeklindeki sözleri ve buna getirdiği açıklama da oldukça dikkat çekicidir. Ona göre, I. Dünya Savaşı öncesinde Amerika’ya göçen Ermeniler, zekâ ve çalışkanlıkları sayesinde burada refaha kavuşmuşlardır. Fakat savaştan önce ülkeyi terk etmelerinin önünde hiçbir önemli engel bulunmayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğuysa, Türklerin uyuşukluğunu sömürmeyi çıkarlarına daha uygun bulmuş ve bu uyuşukluk sayesinde (ölüm) tehlikesini dikkate almadan refaha ulaşmıştır. Elçi, “şimdi; Türkler birlikte yaşadıkları bölgelerden uzaklaştıkça, Ermenilerin; buralara yerleşecek olan Fransız, Yunan ya da İtalyan unsurların hiçbiriyle rekabete giremeyecekleri, yorulmak bilmeyen sömürülerine devam edemeyecekleri” görüşündedir. Ona göre Ermeniler, tam da bu sebeple, Türklere karşı kini ve kötülüğü aşırılığa vardırma hatalarının farkına varacaklardır.

Görüldüğü üzere 1920 yılı yazında, İspanyol diplomasisi, Ermenilerin işgal güçleriyle işbirliği yaptığını; Türklerin baskı ve zulümle göçe zorlandıklarını ve bunun bir İtilaf politikası olduğunu doğrulamaktadır. Buna karşın Ermenilerin, Avrupa’da Türklerin aleyhine taraflı bir kampanya yürüttükleri de kabul edilmektedir. Şu ana kadar kaleme aldığı raporlarda, İstanbul Temsilcisi Juan Servet’in de Ermenilerin Türkler tarafından zulme uğradığı görüşünü açıkça paylaştığı göz önüne alındığında; bunun İspanyol diplomasisinin Ermeni Sorunu algısında bir kırılma noktası olduğu söylenebilir. Şimdi elçi, bu görüşün taraflı bir kampanya tarafından alevlendirildiğini vurgulayarak; Avrupalı siyasetinin, Ermenileri desteklemeye devam etmesi ve bunda başarı kazanması halinde, tehcir sırasında yaşanan olayların sorumlusu olarak Türklerin suçlanacağına işaret etmektedir. Dahası elçi, Ermeni Tehciri’ne tabi olan halkın, ülkeyi daha önce terk etmeme sebebini, “Türkleri sömürmeyi yeğlemelerine” bağlamaktadır. Bu haliyle, Ermenilerin, Müslüman-Türk unsur aleyhine olmak üzere daha iyi bir sosyal statü sürdürdüklerini de kabul etmektedir. Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı bağışlama ve birliktelik olasılığını da, Ermenilerin aynı çıkar arayışına -sömürüye devam etme arzusuna- bağlaması da oldukça ilginçtir. Zira bu görüşüyle İspanyol diplomat, şu zamana kadar “uyuşuk Türkler’e kıyasla, çalışkanlıkları ve yeteneklerini sıkça takdir ettiği Ermenilere yönelik genel yaklaşımının çok dışında bir tablo çizmektedir.

Bu durumun, Milli Mücadele’nin Anadolu’da destek bularak, işgal kuvvetlerine karşı başarılar kazandığı bir döneme rastladığı söylenebilir. Bu döneme ait temsilcilik raporları, “Avrupa’da Türklerin zalimliklerinin masum kurbanları olarak tanıtılan Ermenilerin, Türklere karşı zulüm işledikleri” haberlerini ve “İtilaf yetkililerinin Ermenilerin keyfi hareketini engelleyemediklerini” yinelemektedir.⁴⁶ Raporlar ayrıca, İtilaf Devletleri’nin

Ermeniler ve diğer azınlıklar eliyle, Anadolu’da gerçekleştirdiği işgallerin, iki olası sonucuna işaret etmektedir. Bunlardan ilki; Ermeni unsurun İtilaf Devletlerine karşı Müslüman-Türk unsurla birleşmesi; ikincisi de gayrimüslim unsurlarla uzlaşmanın imkânsızlığı nedeniyle, sonunda ülkenin Türklük-Müslümanlık ortak noktası etrafında birleşmesidir. Her halükarda Türklerin vatanlarını savunmaktan başka çıkar yollu olmadığı; Milli Mücadele’nin haklı ve adil bir varoluş savaşı olduğu, yine bu dönemde sıkça vurgulanmaktadır. Buna karşın Ermenilerin, tehcir sırasında yaşanan olayları, kendi yaptıkları zulüm ve taşkınlıklarının gerekçesi olarak Türkler aleyhine kullanacakları da yadsınmamaktadır.⁴⁷

İspanyol diplomatik yazışmaları, Ekim 1920’den Kasım 1921’e kadar Osmanlı Ermenileri ya da Ermeni Sorunu’nu konu etmemektedir. Bu 1 yılı aşkın sürede, Osmanlı Devleti’nin imzaladığı Sevr Barış Antlaşması’na değinen raporlarda dahi, antlaşmanın Anadolu’da bir Ermeni devletinin kurulmasına açık maddelerine yer verilmemektedir.⁴⁸ Yine bu süre zarfında; Ermenistan Cumhuriyeti’nin, TBMM ile Gümrü Antlaşması’nı imzaladığına ve bu antlaşmayla Anadolu toprakları üzerinde Ermeni emellerinin bulunmadığını kabul ettiğine, böylelikle Ermeni kamuoyunun “Büyük Ermenistan” gayesinin son bulduğuna dair bir bilgi ya da tespiti de rastlanmamaktadır. 1921 yılı içinde, Ermeni Sorunu’yla ilintili olarak yalnızca, 1921 Fransız-Türk İtilafnamesi’nin imzası sonrasında; Ankara Hükümeti’nin azınlıklara saygı gösterileceğini açıklamasına rağmen, “Türklerin ne af ne de unutmaya vaatlerine güvenilmeyeceğini bilen” Ermeni ve Rumların, Ankara Hükümeti ordusunun gireceği Kilikya’yı boşalttığı bilgisi verilmektedir.⁴⁹ 1922 yılına ait raporlarda da, Ermeni Sorunu’ndan gittikçe uzaklaşmakta; konuya, Yunan ordusunun ve Osmanlı Rumlarının Müslüman-Türk halka karşı uyguladığı mezalimle ilgili olarak değinilmektedir.

Bu raporlar içinde en ilginç; Elçi Servert’in Türklerin Pontus Rumları’na karşı zulüm ettiklerini iddia eden bir broşür hakkında kaleme aldığı rapordur. Elçi,

46 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 251, İTDB, “Adana Vilayetindeki Durum”, İstanbul, 23 Ağustos 1920.

47 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 289, İTDB, “Türk-Ermeni Savaşı”, İstanbul, 16 Ekim 1920.

48 Anlaşmanın “6. Kısım Ermenistan” başlığı altında yer alan 88, 89, 90, 91, 92 ve 93. maddeleri için bkz., Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953, ss. 451-455. Anlaşmanın 230. maddesi ise açıkça Ermeni Tehciri sebebiyle yaşanan ölümlere atıfta bulunmaktadır. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve ...*, s. 604.

49 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 207, İTDB, “General Harrington’ın İstanbul’a Gelişinin Ardından Açıklamaları ve Fransız-Türk Anlaşması’nda Kilikya’daki Ermeni, Rum vb. Yerleşiklerle İlgili Maddelerde Uzlaşma”, İstanbul, 15 Kasım 1921; AMAE, Correspondencia, Legajo: 1785, Despacho No: 231, İTDB, “Doğu’daki Barış İçin İstanbul’da Bir Konferans Planı”, İstanbul, 26 Aralık 1921.

bu iddiaları hiç inandırıcı bulmadığını belirtmekte; tam tersine Rum ve Ermenilerin, “mütareke sonrasında İtilaf ordularının mevcut ve gelecekteki mutlak gücüne inandıklarını; Türklere karşı hakaret, eziyet ve her türlü aşırılığı da bu gücün gölgesinde işlediklerini” yazmaktadır.⁵⁰ Elçi, her devletin savaş sırasında ayaklanma ve isyanları cezalandırdığını, bunun da çok doğal olduğunu belirtmektedir. “Bu nedenle, ayaklananların, güçlü galip devletlere karşı Anadolu’da kendi ayaklanmasını yapan Türklerin merhametini ummamaları gerekmektedir.” Elçi, Rum ve Ermeni milletlerinin İmparatorluk içinde kimi zaman gerçekten ağır muamele gördüklerini kabul etmekle birlikte; her iki milletin, Türklerin miskinliğinde gelişerek refaha kavuştuklarını savunmaktadır. Bu gerçek karşısında “Türk ordusunun, hedeflediği sınırı aşmış olabileceğini, fakat o sınırların, bazen en medeni milletler tarafından bile aşıldığını” yazmasıysa oldukça dikkat çekicidir. Ona göre “bu ve benzer olaylarda en üzücü nokta, ‘Hristiyanlara karşı dinî zulüm’ maskesini, bir gerekçe olarak kullanmaya çabalayan sinsî bir kampanyanın” varlığıdır. İspanyol diplomatın raporunun belki de en çarpıcı yanı; göreve gelişinden bu yana ilk kez Ermeni-karşıtı bir üslup kullanıyor oluşudur. Bu değişikliğe sebep olan gelişmenin, özellikle Mondros Mütarekesi sonrası, gerek işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan, gerekse bağımsız olarak hareket eden Ermeni çetelerinin, savunmasız Müslüman-Türk halka yaptığı işkence ve eziyetlerinin, artık yadsınamaz bir hal aldığıdır. Zira henüz 1920 yılında, Ermenilerin bu tür saldırı ve yıkım eylemlerini anlatan konsolosluk raporlarını, yorumsuz olarak aktarmayı tercih ederken; 1922 yılına gelindiğinde, Türklerin azınlıklara karşı zulüm işlediğini iddia eden haberleri reddettiği, hatta I. Dünya Savaşı’nın başlangıcında Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklanmaları nedeniyle Ermenileri suçladığı görülmektedir.

1922-1923 Yılları

Ermeni Sorunu, 1922 yılının son çeyreğine ait İstanbul Temsilcilik raporlarında, ‘toplu göç’ meselesi çerçevesinde ele alınmaktadır. Söz konusu toplu göç, Tehcir Kanunu gereğince I. Dünya Savaşı sırasında uygulanan zorunlu göçten farklı olarak; bizzat Ermeni çevrelerinin organize ettiği, bir nevi kaçış veya yurt arayışı olarak değerlendirilebilir. TBMM’nin Ermenilere pasaport vermeye başlamasıyla⁵¹ gündeme gelen toplu göç için, İstanbul

50 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 65, İTDB, “Karadeniz (Ponto Euxino)’de Türklere Atfedilen Vahşetle İlgili Broşürü İletiyor”, İstanbul, 17 Mart 1922.

51 Nejla Günay da eserinde, Adana ve çevresinden gelen yoğun göç talepleri üzerine TBMM İcra Vekilleri Heyeti’nin 22 Nisan 1922 tarihinde Hristiyan ahalinin yabancı ülkelere seyahatine izin verdiğini yazmaktadır. Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, *Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 51, 2009, s. 252. Elçinin sözünü ettiği pasaportların, bu şekilde düzenlenen ve geçerlilik süresi en fazla 1 yıl olan vizeli pasaportlar olduğu anlaşılmaktadır.

Ermeni Katolik Patriği; Elçi Juan Servert'le görüşerek; Latin Amerika ülkelerinin 6000 Ermeni'nin toplu göçüne izin vermesi için İspanya Hükümeti'nden girişimde bulunmasını talep etmiştir.⁵² Elçi Servert, konuyla ilgili raporunda, Tehcir Kanunu'na da bakış açısını açıkça göstermektedir. Ona göre, Ermeni ve Rum ölümleri ve zorunlu göçleri; her zaman "Türklerin fanatik ve kaprisli düşmanlıklarından" değil, bu unsurların "sebepsiz yere ya da az bir sebeple" Türklere karşı ayaklanmalarından kaynaklanmıştır. Ermeni ayaklanmalarının temelinde de "gerçekte servet, etki ve faaliyette üstün olan Ermenilerin, egemen olan Müslüman-Türkleri kendi boyunduruğuna sokma

"Ermeni ayaklanmalarının temelinde de gerçekte servet, etki ve faaliyette üstün olan Ermenilerin, egemen olan Müslüman-Türkleri kendi boyunduruğuna sokma arzu ve hırsı yatmaktadır. İtilaf ülkeleri ise bu durumu bilmedikleri gibi, Ermeni ağıtlarının yarattığı Türk-karşıtı atmosferden faydalandıkları için de konuyu araştırmak istememektedir."

arzu ve hırsı" yatmaktadır. İtilaf ülkeleri ise bu durumu bilmedikleri gibi, "Ermeni ağıtlarının yarattığı Türk-karşıtı atmosferden faydalandıkları için de konuyu araştırmak istememektedir." Bu hal karşısında "geleceği gören Türklerin de, bazı unsurların toplu göçüne karar vermekten başka çareleri kalmamıştır." Çünkü "Türkler pahasına zenginleşen ve refah içinde yaşayan" bu unsurlar, "sıkıntı zamanlarında tüm minnet ve vefayı unutarak düşman saflarını şişirmek, düşmanların amaçları ve iddialarının lehine çalışmak için koşturmuşlardır." Milli Mücadele'nin başarısı karşısında Rumlar, mal ve mülklerini bırakıp kaybolurken; Ermeniler, kötülüklerinin üstüne şüphesiz sünger çekileceğini düşünmektedirler. Öte yandan Türkler, Ermenileri düşman ilan etmemiş,

onun yerine "intikam duygularını ılımlaştırarak göçten yana karar almışlardır." Elçiye göre; Türklerin Katolik Ermenilere karşı düşmanlık beslememesi bile, ölüm ve zorunlu göç olaylarında fanatizmin etkili olmadığını ispatlamaktadır. "Bu fark aynı zamanda, Türklerin nefretinin - alınan az çok şiddetli tedbirler, ayırım yapmaksızın hepsini kapsasa da- bölücü Ermenilerin aşırılıklarından kaynaklandığının göstergesidir." Elçiye göre, bütün bunlar göz önüne alındığında, Kemalist yetkililer, Ermenilerin toplu göçüne izin vererek "büyük lütüf" göstermektedirler.

Raporun açıkça ortaya koyduğu üzere, Elçi Servert; genelde azınlık, özelde de Ermeni Sorunu'nda sorumluluğun, bu milletlere ait olduğunu; Tehcir

52 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 230, İTDB, "Katolik Ermenilerinin Toplu Göçü İçin Girişim Talebi", İstanbul, 26 Eylül 1922. İspanya'nın Ermeni göçü için yardım girişimi hakkında geniş bilgi için bkz., Yasemin Türkkân Tunali, "İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre ...", ss. 206-215.

Kanunu'nun çıkarılışının ve zorunlu göç sırasında yaşanan olayların; yine bu unsurların düşünüş ve hareketlerinin birer sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu savununun, Osmanlı Hükümeti'nin 1916 yılında yayınladığı *Ermeni Devrimci Hareketi ve Hükümet Önlemleri Hakkında Hakikat*⁵³ adlı kitapçıkta öne sürdüğü gerekçe ve açıklamalarla örtüşmesi oldukça çarpıcıdır. Zira elçi, daha önceki raporlarında, Hükümet'in hem bu kitapçığını hem de ilgili diğer yayınlarını; yeni zulümlerinin habercisi olarak değerlendirerek, gerek Hükümet'e güvensizliğini, gerekse Ermeni tebaaya sempatisini ortaya koymuştur. Hatta I. Dünya Savaşı boyunca, başta tehcir sırasında yaşanan olaylar ve Ermeni ölümleri olmak üzere; Ermeni Sorunu'nda yegâne sorumluluğun Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğu kanaat ve savını korumuştur. Oysa kitapçığın yayınlanışından 6 yıl sonra kaleme aldığı bu raporunda öne çıkan düşünce; yine aynı kitapçığın kapanış cümlesini anımsatır niteliktedir.⁵⁴ Gerçekten de elçinin değerlendirmesi; Ermenilerin yalnızca 1918-1920 yılları arasında Doğu Anadolu, Kafkasya ve son olarak Kilikya'da Müslüman halka karşı gerçekleştirdikleri mezalimi değil, fakat 1915 yılındaki isyan hareketlerini de kapsamaktadır. İspanyol diplomatın bu görüş değişikliği; -yine kendi sözlerinden yola çıkarak- İtilaf Devletleri'nin aksine kendisinin, konunun derinliğini araştırmasına bağlanabilir. Elçinin toplu göçle ilgili diğer raporlarında da "Türkiye'de, Türkler pahasına iyi şartlarda yaşamaları ve Türkiye'nin evladı olmalarına rağmen başkaldıran" Ermenilerin, "-Rumlardan farklı olarak vatanperverlik ve ait oldukları ulusun büyümesi gibi- bahaneleri de bulunmadığı"⁵⁵ şeklinde, özellikle Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasına, bizzat Ermenilerin sebep olduğuna yönelik ifadelere rastlanmaktadır.⁵⁶

Milli Mücadele'nin zaferinin kesinlik kazandığı, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması, İstanbul ve Trakya'da TBMM idaresinin kurulması ve Lozan Barış Konferansı'nın başlaması gibi askeri ve siyasi gelişmeler arasında, Ermeni Sorunu'nu ele alan raporların sayısı oldukça azalmaktadır. Bu raporlardan birinde; yurtdışından gelen Ermeni komitelerine

53 Bkz., dipnot 21.

54 " ...Onlara karşı zorunlu olarak alınan önlemler, sadece kendilerinin ve onları teşvik edenlerin eserlerinin sonuçlarıdır."

55 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 257, İTDB, "Ermeni Göçü Hakkında 26 Numaralı Telgrafını Açıklıyor", İstanbul, 19 Ekim 1922.

56 Bu raporlarda, "Ermeni ve Rum ölümlerinin ardında her zaman Türklerin dini nefretinin yatmadığı"; "bu milletlerin Osmanlı tebaası olmalarına rağmen devlete ihanet ettikleri" görüşü ön plana çıkmaktadır. AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 282, İTDB, "Ermeni Göçü Hakkında 26 Numaralı Telgrafını Açıklıyor", İstanbul, 6 Kasım 1922; AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 291, İTDB, "Ermeni Göçmenlerin Yolculuğu Hakkında Acil Ricalarını Tekrarlıyor", İstanbul, 16 Kasım 1922; AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 319, İTDB, "Bolivya'ya Göç Hakkında 40 Numaralı Telgrafın İçeriğini Ermeni Katolik Patrik Vekiline Aktardığını Bildiriyor", İstanbul, 16 Aralık 1922;

mensup bazı kişilerin, Ankara Hükümeti'nin önde gelenlerine suikast hazırlığı içinde olduğuna yönelik bir haberin duyulduğu paylaşılmaktadır.⁵⁷ Rapor da haberin, “Avrupalı yabancılar üzerinde Ankara Hükümeti'nin Ermenileri öldürmek ve bastırmak için zemin hazırlamak amacıyla oldukları” yönünde bir etki yarattığı belirtilmekte; fakat haberin doğruluğu ya da Ermeni unsurlarının bundan nasıl etkileneceğine dair hiçbir yoruma rastlanmamaktadır. Bununla birlikte; İstanbul Ermeni Patriği'nin bu haber üzerine TBMM Hükümeti İstanbul Temsilcisi Refet Paşa'yı ziyaret ettiği ve “milliyetçilerin kazandığı zaferden memnuniyetini ve Ermenilerin ülkede yaşamak isteğini abartılı bir şekilde ifade ettiği” sözlerine yer verilmiştir. Bu şekilde raporun, Ermeni çevrelerinin Ankara Hükümeti'yle yakınlaşma çabasına işaret ettiği söylenebilir.⁵⁸ Yine aynı raporda İspanyol diplomasisinin Ermeni unsur ve Ankara Hükümeti'nin ilişkisinin gelecekte alacağı duruma dair öngörüsü paylaşılmaktadır. Buna göre toplu göçlerin; ülkenin ilerlemesi ve savaşın zararlarını tamir için büyük bir kayıp olacağını fark eden Kemalist yetkililer; “İstanbul'dan gerekçesi olmadan ayrılan her Hristiyan'dan 100 lira vergi alınmasını ve vergiyi vermeyenlerin ülkeden ayrılmasına izin verilmemesini emretmiştir.” Bu nedenle, Ankara Hükümeti'nin gösterdiği bu iyi emarenin, Lozan Barış Konferansı sırasında desteklenmesi halinde; “Türklerin, şüphesiz kendilerini daha çok ilgilendiren konulara karşılık olarak, Hristiyanlara azınlık güvencelerini vereceklerine” inanılabilir. Hatta Türklerin, ileriki zamanlarda “zorla ya da samimiyetsiz de olsa Ermenilerce dilenecek bir özü kabul edecekleri”⁵⁹ düşünülmektedir. Bu haliyle İspanyol diplomasisinin; Ankara Hükümeti'nin, Ermenilerin işledikleri suçlara bir sünger çekmeye hazır olduğu ve hatta onlara azınlık haklarının garanti edilmesinin de mümkün olduğu inancı ön plana çıkmaktadır.

İspanyol diplomatik yazışmaları içinde, Ermeni Sorunu'na değinen son rapor da Lozan Barış Konferansı görüşmeleri çerçevesinde Ankara Hükümeti'nin

57 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 307, İTDB, “Hristiyan Azınlıklar Lehinde Girişim Teklif Ediyor”, İstanbul, 1 Aralık 1922.

58 Ermeni Patriği, Refet Paşa'yı Anadolu Ajansı'ndan duyurulan bu habere önce de birkaç defa ziyaret etmiştir. Patrik, ziyaretleri sonrasında basına; gerek Patrikliğin gerekse Ermeni toplumunun Ankara Hükümeti'ne bağlılığını ve Türklerle birlikte yaşama arzusunu vurgulayan hararetli açıklamalarda bulunmuştur. Suikast girişimi haberinden sonra da İstanbul'da bulunan diğer din liderleriyle birlikte Refet Paşa'yı ziyareti, o sırada Lozan Konferansı'nda bulunan Türk Baş Delegatesi Reisi İsmet Paşa'ya iletilmiştir. Ramazan Erhan Güllü, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2013, ss. 536-538; Bilâl N. Şimşir, “No. 138, Başbakan H. Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya, 19 Aralık 1922”, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, ss. 246-247. Gerek Ermeni Patriği gerekse diğer dini liderlerin Ankara Hükümeti'nce yakından takip edildiği anlaşılmaktadır.

59 AMAE, Correspondencia, Legajo: 1784, Despacho No: 291, İTDB, “Ermeni Göçmenlerin Yolculuğu Hakkında Acil Ricalarını Tekrarlıyor”, İstanbul, 16 Kasım 1922.

meseleyle yaklaşımını ortaya koymaktadır. Konferansı takip eden İspanya Bern Temsilcisi'nin bildirdiğine göre; 6 Ocak 1923 günkü Alt Komisyon grşmelerinde⁶⁰; "Ermeniler ve diğ erleri için" tazminat talep edilmesi karşısında; Türk delege ve beraberindekiler salonu terk etmiştir.⁶¹ İspanyol diplomat, yaşanan bu olayı; Türklerin Paris Konferansı'nın başarisızlığı ve İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan cesaret bulmasına bağlamaktadır. Oysa bilindiği üzere, Türk Heyeti'nin bu tavrı; Ankara Hükümeti'nin özellikle Ermeni yurdu ve kapitlasyonların kaldırılması konularında taviz verilmemesi yönünde verdiği talimatla bağlantılıdır.⁶²

İspanya Dışışleri Bakanlığı Arşivi taramasında, 1928 yılına kadar ulaşılan, fakat sayısı 10'u geçmeyen belgeler arasında, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin ikinci yarısını ya da sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı ele alan herhangi bir belgeye rastlanmamaktadır. Bu nedenle İspanyol diplomasisinin, Ermeni Sorunu'nun, Cumhuriyet dönemine girilirken hangi durumda olduğu ve nasıl şekillendiğine dair bilgi, yorum ve bakış açısı karanlıktadır.

Sonuç

Ermeni Sorunu'nun 1914-1923 yılları arasındaki İspanyol diplomatik yazışmalarında ele alınışı genel olarak değerlendirildiğinde, yaşandığını bildiğimiz kimi olay ve gelişmelerin raporlara yansımadiği görülmektedir. Raporların konuya; çoğu zaman, gündemin askeri ve siyasi gelişmelerini aktarırken, dolaylı olarak değerindiği; bazen de konuyu ilgilendiren olaylarla birlikte, doğrudan ele aldığı görülmektedir. Oysa ne dolaylı ne de doğrudan anlatım yapan raporlarda bu gelişmelerin yer almaması, bunları ele alan raporlara ulaşılamaması, arşivdeki belgelerin eksik olduğunu düşündürmektedir. Örneğin; 21 Ağustos 1916 tarihli İspanya İstanbul Temsilciliği raporu, 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin kaldırılışını ve yerine 1916 tarihinde Ermeni Katogigosluk ve Patrikliği Nizamnamesi'nin getirilişini son derece detaylı bir şekilde incelemektedir. Oysa 1918 yılına ait

60 Telgrafta; bu komisyonun Madenler Alt Komisyonu olduğu belirtilse de söz konusu olay, Azınlık Alt Komisyonu'nda gerçekleşmiştir. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Cilt III, İstanbul, 1968, s. 1061-1064'ten Bilâl N. şimşir, "No.197-198, İsmet Paşa'dan Başbakanlığa, 7 Ocak 1922", *Lozan Telgrafları...*, ss. 344-348. 6 Ocak 1923 tarihli Azınlık Alt Komisyonu tartışmaları için bkz., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Birinci Takım, C. I, Kitap II, ev. Seha L. Meray, 3.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, ss. 275-282.

61 AMAE, Politica, Legajo: 2702, No: 59, Bern Temsilcisi Reynoso'dan Dışışleri Bakanlığı'na, Telgraf, Lozan, 6-7 Ocak 1923.

62 *Türk İstiklâl Harbi*, II. Cilt, 6. Kısım, IV. Kitap, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1969, ss. 117, 118.

raporlarda, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Osmanlı Hükümeti'nin 1863 Nizamnamesini tekrar yürürlüğe koyduğuna⁶³ ya da 1913'te zararlı faaliyetleri nedeniyle Bağdat'a sürgün gönderilen Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin 1918 yılında tekrar göreve geldiğine⁶⁴ dair hiçbir bilgiye yer verilmemektedir. Aynı şekilde 1918 yılına ait raporlarda, Osmanlı Hükümeti'nin tehcire tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşü ve iskânı için hazırlanan 31 Aralık 1918 tarihli Dönüş Kararnamesi'nin ya da bu karar uyarınca 1920 yılına kadar sürdürülen çalışmaların⁶⁵ bilgisine rastlanmamaktadır. İspanyol temsilcilik raporları içinde eksikliği en çarpıcı olan belge; Osmanlı Hükümeti'nin tehciri soruşturmak amacıyla, tarafsız bir komisyon kurulması için 13 Şubat 1919 tarihinde İspanya ile birlikte İsveç, Hollanda ve Danimarka'ya yönlendirdiği teklif notasıdır.⁶⁶ İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde gerçekleştirilen taramada; gerek bu teklif notasına, gerekse İstanbul Temsilciliği'nin notayı Dışişleri Bakanlığı'na ilettiğine dair Babıâli'ye gönderdiği 19 Şubat 1919 tarihli notaya rastlanmamıştır. Aynı şekilde, tarafsız devletlerin, 6 Mayıs 1919 tarihli ret cevabına ait bir belgeye de ulaşılammıştır.⁶⁷ Bu belgelerin varlığından, Osmanlı Devlet Arşivi'ni kullanan yazarlar aracılığıyla haberdar olunmuştur. Ermeni Sorunu'nu ilgilendiren bu tür gelişmelerin raporlarda bulunmaması, diplomatların bu konuyu hiç kaleme almadıkları ya da aktardıkları raporların, sözü geçen üç belgede olduğu gibi, zaman içinde arşivden kaybolduğu ihtimalini düşündürmektedir.

İspanyol diplomasisinin Ermeni Sorunu algısının istikrarlı bir tutum sergilemediği, söylemleri ve bakış açısının zamanla değiştiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı süresince İspanya'ya göre, meselenin temelinde, Jön Türklerin, başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim tebaaya karşı kasıtlı düşmanlığının fanatiklik seviyesine ulaşması yatmaktadır. Buna göre Tehcir Kanunu; İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermeni unsurunu zulüm ve zorunlu göç yoluyla yok etmek ya da ülke dışına çıkarmak; böylelikle, özellikle iktisadi hayatta onlardan doğan boşluğa Müslüman-Türk unsurunu yerleştirmek amacına hizmet

63 Ramazan Erhan Güllü, "Ermeni Sorununun Ortaya ...", ss. 483-486; Abdurrahman Bozkurt, "Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, Sayı 34, 2013, s. 44, dipnot no: 93.

64 Ramazan Erhan Güllü, "Ermeni Sorununun Ortaya ...", ss. 481-490.

65 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, ss. 104-110; İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 4, Sayı 14, ss.121-139; İsmigül Çetin, "Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselelerindeki Rolü", *Yeni Türkiye*, Sayı 60, 2014, ss. 1-11.

66 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, s. 94.

67 Bkz., Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Mütareke, No: 43/17'nden Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Ek XX, XXI, ss. 148-153.

etmektedir. 1916 yılında Ermeni Millet Nizamnamesi'ni kaldırmasını, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermeni milletinin sahip olduğu az miktardaki özgürlüğünü elinden almak amacına bağlamaktadır. Bununla birlikte İspanyol diplomatlar, Hükümet'in Ermeni Meselesi'nin doğuşunda Rusya'nın oynadığı role; Ermeni Kilisesi'nin Ermeni çetelerini, yerel halka karşı saldırı ve Rus ordusuyla işbirliği faaliyetlerinde desteklediğine yönelik iddialarına açık bir güvensizlik göstermektedirler. İspanyol diplomasisi; Ermeni taraftarı tutumunu İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi işgali sırasında da devam ettirmiştir. Ne var ki İtilaf kuvvetleriyle işbirlikçi Ermeni çetelerin, yerel halka saldırıları karşısında; hem bu saldırılarda hem de Ermeni Sorunu'nun doğuşunda, Büyük Güçleri sorumlu görmüştür. Son olarak Milli Mücadele'nin art arda askeri başarılar kazandığı dönemde, daha önce çok eleştirmiş olmasına karşın, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilere yönelik politikalarının, haklı gerekçeleri olduğunu savunmaktadır. Daha önce, ezilen ve hor görülen bir halk olarak tanımladığı Ermenileri; devlete ihanet ve Müslüman-Türk halkına nankörlük yapmış olmakla suçlamaktadır. Ermeni Sorunu'yla paralel bir şekilde, I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'nin sonuna doğru, İspanyol diplomasisinin Türk algısında da bir değişiklik fark edilmektedir. Buna göre, İttihat ve Terakki Hükümeti nezdinde 'Türk'; anti-Hristiyan, gayrimüslimlerin çalışkanlıklarıyla elde ettiği mevki ve zenginliği kıskanan, Osmanlı toplumunun tembel ve işe yaramaz unsuru olarak tanımlanmaktadır. Fakat Ankara Hükümeti nezdindeki 'Türk'; yalnızca ölüm-kalım savaşı veren, Ermeni ve Rum çetelerinin kendisine saldırmış olmasına karşın öç duygusu taşımayan, bağışlayıcı karakteri nedeniyle -İtilaf Devletleri'nin müdahalesinden önce olduğu gibi- bu halklarla yine bir arada yaşayabilecek bir millettir. Kısaca, İspanyol diplomasisinin İttihat ve Terakki Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'nın mağlubu olduğu dönemdeki algısıyla; Ankara Hükümeti'nin galip olduğu dönemdeki algısı aynı değildir. Bu noktadan hareketle İspanya'nın Ermeni Sorunu'ndaki algı değişikliğinin, doğrudan doğruya Türk siyasetinin, dünya siyaseti içindeki konumuyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni Sorunu'nun henüz yaşandığı dönemde tarafsız bir komunda olan İspanya'nın konuya dair değerlendirmelerinin bu noktaya gelmesi ve daha sonra tahrif edilerek ortaya konan 'Ermeni tezi' ile örtüşmeyen bir söyleme sahip oluşu da ayrıca vurgulanması gereken bir konudur. Bu durum, Ermeni Sorunu'nun daha yaşandığı dönemden itibaren politik bir mesele haline getirildiğini kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación,
(AMAE): Correspondencia, Legajo: 1782,

Correspondencia, Legajo: 1783,

Correspondencia, Legajo: 1784

Correspondencia, Legajo: 1785,

Correspondencia, Legajo: 3025,

Politica, Legajo: 2702,

Politica, Legajo: 2703,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Hariciye, Siyasi Kısım, (HR. SYS.), Dosya No: 2881.

Sürelî Yayınlar

Gaceta de Madrid, No: 12, 12 Ocak 1907.

....., No: 107, 16 Nisan 1912.

....., No: 52, 21 Şubat 1913.

....., No: 153, 2 Haziran 1914.

....., No: 219, 7 Ağustos 1914.

....., No: 345, 11 Aralık 1917.

....., No: 4, 4 Ocak 1919.

La Epoca, 16 Temmuz 1920.

ABC, 6 Mayıs 1924.

Luz, 24 Eylül 1932.

Kitaplar

Akçora, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Anzerlioğlu, Yonca, *Nasturiler*, Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, Cilt I-II, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2005.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Başak, Tolga, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008: İstanbul.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1995.

....., *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Ankara: 2001.

....., *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Ankara, 2007.

....., *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara, 1994.

....., *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Cilt I, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2004.

....., *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921)*, Cilt III, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2006.

....., *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922)*, Cilt IV, Ankara, 2004.

Bebiroğlu, Murat, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri*, İstanbul: Ohan Matbaacılık, 2003.

Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953.

Ermeni Komitelerin Amaçları ve İhtilal Hareketleri, Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2003.

Faiz Demiroğlu, *Van'da Ermeni Mezâlimi (1895-1920)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985.

Guía Oficial de España 1911, Madrid, 1911.

Guía Oficial de España 1912, Madrid, 1912.

Guía Oficial de España 1913, Madrid, 1913.

Guía Oficial de España 1914, , Madrid, 1914.

Guía Oficial de España 1915, Madrid, 1915.

Guía Oficial de España 1916, Madrid, 1916.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, 2005.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı, Belgeler*, Ankara: Ankara Ticaret Odası, 2005.

....., *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

....., *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2004.

İlter, Erdal, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silâhlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele'de Ermeniler (1890-1923)*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005

Kardeş, Salâhaddin, *"Tehcir" ve Emval-i Metrûke Mevzuatı*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2008.

Lewy, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, Utah: The University of Utah Press, 2005.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. I, Kitap II, çev. Seha L. Meray, 3.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasî Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2001.

Özdemir, Hikmet et al., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

Sakarya, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1992.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

....., *Ermeni Meselesi, (1774-2005)*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2005.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, 6. Kısım, IV. Kitap, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, 1969.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Yarbay Tverdohlebof, *Gördüklerim Yaşadıkların Erzurum 1917-1918*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2007.

Makaleler

Arslan, Esat, “1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 7, Sonbahar 2002, ss.18-40.

Atnur, İbrahim Ethem “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 4, Sayı 14, ss.121-139.

Bayburt, Deniz, “Milli Mücadele Dönemi’nde Süryaniler”, *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, ss. 45-72.

- Bozkurt, Abdurrahman, “Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, Sayı 34, 2013, ss. 19-58.
- Çetin, İsmigül, “Milli Mücadele Döneminde İngiliz Yüksek Komiserliği’nin Ermenilerin Yeniden İskânı, Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselelerindeki Rolü”, *Yeni Türkiye*, Sayı 60, 2014, ss. 1-11.
- Çiçek, Kemal, “Türk-Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri: Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, *Teori*, Sayı 183, Nisan 2005, s. 67-82.
- Günay, Nejla, “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Maraş Yöresinde Sosyal Yapı Değişimleri ve Bu Değişimde Ermeni-Fransız Rolü”, *Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 51, 2009, s. 235-258.
- Koloğlu, Orhan ve Mehmet Okur, “Taşnak Komitesi’nin Anadolu’da Örgütlenişine Dair Bir Rapor”, *Karadeniz*, Sayı 10, 2011, ss. 127-134.
- Palabıyık, M. Serdar, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, S.30, 2008, s. 113-138.
- Palabıyık, M. Serdar, “Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1916-1917) II”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 23-24, 2006, ss. 206-225.
- Perinçek, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Ermenilerinin Rus Ordularına Katılımına Dair Yeni Belgeler”, *Karadeniz*, Sayı 10, 2011, ss. 9-50.
- Sarıнай, Yusuf, “Fransa’nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 7, Sonbahar 2002, ss. 55-70.
- Sezgin, Mahmut Niyazi, “Ermenistan’da Dini Yapı-Dini Hayat”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003, ss. 153-176.
- Sonyel, Salâhi R., “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları”, *Belleten*, Cilt LI, Sayı 201’den ayrı basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Suner, Suna, “The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire”, <http://archive.donjuanarchiv.at/go/bot/>, (12.06.2015)

Çevrimiçi Kaynaklar

<http://compactgen.com/es/m/mon.htm>, (12.06.2015)

https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Embajadores_de_Espa%C3%B1a_en_Ecuador, (23.06.2015).

Tezler

Güllü, Ramazan Erhan, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Tutumu (1878-1923)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2013.

Kümbül, Bengi, “Tercüman-I Hakikat Gazetesine Göre Osmanlı Ermenileri (1914-1918)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 2005.

Sánchez Sanz, Óscar Javier, *Diplomacia y Política Exterior España, 1890-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yakın Dönem Tarih Bölümü, Coğrafya ve Tarih Fakültesi, Madrid Complutense Üniversitesi, Madrid, 2004.

Türkdoğan, Berna, “Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006.

Türkkan Tunalı, Yasemin, “İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2016.

ERMENİSTAN HAREKÂTI SIRASINDA ARPAÇAY'IN BATISINDA ERMENİ MEZÂLİMİ VE TAHRİBÂTI (1920)

(ARMENIAN ATROCITIES AND DESTRUCTIONS IN THE WEST OF
ARPAÇAY DURING ARMENIA ATTACK OF TURKISH ARMY (1920))

Hasan DEMİRCİ

Arş. Gör.,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,

hasan.demirci@atauni.edu.tr.

Öz: *Bu çalışmada, 1920 yılında Türk ordusunun Kazım Karabekir Paşa'nın kumandasında Ermenilere karşı harekâtı sırasında, geri çekilen Ermenilerin, Arpaçay Nehri'nin batısındaki köylerde gerçekleştirdiği mezâlim ve tahribât, arşiv belgeleri doğrultusunda objektif ve ilmi bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çalışma, 1920 senesinde Arpaçay'ın batısında Oltu'nun Olur Kazası'na bağlı köylerin ve Kosor ve Bardız nahiyelerinin tüm köylerinin istatistikî verilerini ortaya koymaktadır. Buna göre, köylerin nüfusu, köylerde kaç hanenin bulunduğu, zahire sayısı, sığır ve ağnam sayısı ve Ermeniler tarafından katledilenlerin nasıl katledildikleri, hangi Ermeni çetesinin hangi köye girdiği ve kaç erkek, kadın ve kız çocuğu katlettiği bu istatistikî verilerde kayıtlıdır. Çalışma, dönem itibariyle köylerin demografik ve sosyoekonomik durumlarını ortaya koyduğu gibi Ermeni çetelerinin, sivil Müslüman-Türk nüfusu, nasıl katlettiklerini de gözler önüne sermektedir.*

Anahtar kelimeler: 1920, Türk ordusu, Arpaçay, Ermeni çeteleri, Oltu.

Abstract: *In this study, the massacres and destruction in the villages on the west side of Arpaçay River carried out by the withdrawing Armenians during the Turkish army's operations under Kazım Karabekir Pasha's command against Armenians in 1920 are objectively and scientifically examined through archival documents. The study reveals the statistical data of 1920 concerning the villages of Olur county in Oltu and of Kosor and Bardız towns. Accordingly, the populations of the villages, the number of houses, stores of grain, cattle, and sheep, how those massacred by the Armenian were killed, which Armenian band entered which village, and how many men, women, and girls they killed are recorded in these statistical data. The study, besides presenting the demographic and socio-economic conditions of the villages, reveals how the Armenian bands massacred the civilian Muslim-Turk population.*

Keywords: 1920, Turkish army, Arpaçay, the Armenian bands, Oltu.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki ayrılıkçı Ermenilerin ve Ermeni komitelerinin, "Batı Ermenistan" olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu topraklarını, "Rus Ermenistan"ı ile birleştirip "Büyük Ermenistan" kurma fikri ve Batılı emperyalist devletlerin kendi menfaatleri doğrultusunda bu Ermeni fikrine yönelik olumlu çabaları¹, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etti. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyet ve teslimiyet belgesi olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile de Ermenilere ilişkin bazı maddeler yer aldı. Özellikle mütarekenin 24. maddesi, Doğu Anadolu bölgesinin "Vilayât-ı Sitte" olarak adlandırılan Erzurum, Sivas, Mamüretülaziz (Elazığ), Diyarbakır, Van ve Bitlis vilayetlerini "altı Ermeni vilayeti" olarak tanımlıyordu.² Bu sebeple ayrılıkçı ve komitacı Ermeniler, "Büyük Ermenistan" amaçlarını gerçekleştirmek üzere zikredilen bölgede Müslüman-Türk halka yönelik bir yağma ve mezâlim hareketine giriştiler.³ I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle dünya barışını sağlamak üzere 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda da Ermeniler, 12 Şubat 1919'da "Büyük Ermenistan" fikrini ve taleplerini yinelediler.⁴ Aynı Konferans'ta 26 Şubat tarihinde ise emperyalist güçlere bir memorandum sundular.⁵ Ermenilerin tüm bu bağımsızlık arayışlarının devam ettiği sıralarda Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Mondros Mütarekesi gereğince başlayan haksız işgallerle karşı, "Müdafaa-ı Hukuk" hareketi başlıyordu. Hiç şüphesiz tam bağımsızlık ilkesi ile hareket eden bu oluşum, Ermeni meselesini de ele aldı. 23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra Mustafa Kemal'in Ermeni ve Doğu sınırları

1 Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 199-421; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 113-290. Bu iki eser dışında Türk-Ermeni ilişkileri hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Necla Başgün, *Türk-Ermeni İlişkileri Abdülhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, San Matbaası, Ankara 1970; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992; Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005; Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara 1967; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1986; Mim Kemâl Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2012; Salâhi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009. Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

2 L. Seha Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977, s. 4.

3 Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Müslüman Türk halka yaptığı mezâlim ve tahribât için bkz. *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 49, Ankara 2001; *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi 1919*, I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 24, Ankara 1995.

4 Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia (The First Year, 1918-1919)*, Volume I, University of California Press, London 1971, s. 277-278.

5 Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, New York 1966, s. 225-226.

politikasını⁶ tam bağımsızlık ilkesi, Misâk-ı Milli, Bolşeviklerle olan ilişkiler ve Ermenilerin Doğu Anadolu'da giriştikleri mezâlim hareketleri belirledi.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra Türk ordusunun, İran içleri ve Kafkasya bölgelerinden çekilmesi Ermeniler için Doğu Anadolu'yu işgal etme fırsatını da doğurdu. Bu Ermeni işgal ihtimaline karşın bölgenin Müslüman Türk ahalisi bölgeyi müdafaa etmek için Kars ve çevresinde, 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası adında bir cemiyet kurdu.⁷ Daha sonra bu cemiyet, Kars ve Ardahan'da bir dizi kongre toplayarak nihayetinde 17/18 Ocak 1919'da Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni ilan etti. 13 Nisan 1919'da İngilizler tarafından parlamentolarına son verilene kadar Gürcü ve Ermenilere karşı eşsiz mücadele veren bu Hükümet, Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan bölgeyi, işgallere karşı bir ay kadar koruyabilmeyi başardı. Ancak Hükümet, İngilizler tarafından dağıtıldıktan sonra Ardahan Gürcülere, Kars Ermenilere verilmişti.⁸

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Müdafaa-ı Hukuk oluşumu, 1919 yılından itibaren bir taraftan işgallere karşı koymaya çabalarırken bir taraftan da Doğu politikası çerçevesinde işgalci güçlere karşı Bolşeviklerle arayı sıcak tutup dostluk ilişkileri geliştirmeye gayret gösteriyordu. 1920'ye kadar gayri resmi süren ilişkiler, bu tarihten sonra M. Kemal Paşa ile Çiçerin'in karşılıklı mektuplaşmaları⁹ ve TBMM'nin Moskova'ya 5 Mayıs 1920 yılında bir heyet göndermeye karar vermesinden sonra resmi bir nitelik kazandı.¹⁰ Bununla birlikte zoraki Türk-Sovyet ilişkileri, I. Moskova Görüşmeleri'nde Sovyet tarafının, Türkiye toprakları olan Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi isteği neticesinde sekteye uğramış bulunuyordu.¹¹

Bu arada, Osmanlı Devleti'nin 10 Ağustos 1920 tarihinde imza ettiği Sevr Antlaşması, Ermeniler için oldukça umut verici oldu.¹² Bu antlaşmanın, ilgili

6 Millî Mücadele dönemi Türk-Ermeni siyasî ve askerî ilişkileri için bkz. Hasan Demirci, "Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 51, Ankara 2015, s. 301-327. Bu makaleden başka konu hakkında geniş bilgi için bkz. İskender Yılmaz, *Gümri Antlaşması*, ATAM Yayınları, Ankara 2001; Mehmet Bora Perinçek, *Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askerî İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2014.

7 M. Fahrettin Kırzioğlu, *Millî Mücadelede Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul 1960, s. 8.

8 Kırzioğlu, *Millî Mücadelede Kars*, s. 10-12.

9 Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Millî Mücadeleye*, İstanbul 1979, s. 232, 238-239.

10 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 150.

11 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 169.

12 Komitacı Ermenilere göre, bu antlaşma Doğu Anadolu'yu Ermenistan'ın yasal mülkü haline getiriyordu. Yusuf Hikmet Bayur, *Armenians*, (Edited by Kemal Çiçek-Pınar Eray), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 280.

maddelerine göre Türkiye'nin Doğu vilayetlerini de içeren "Büyük Ermenistan" kurulmasına müsaade ediliyordu.¹³ Bu antlaşmayı hiçbir zaman tasvip etmeyen Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti ise Ermenilerin her türlü işgal, yağma ve mezâlim hareketlerine karşı bir takım önlemler alma cihetine gitti. Misâk-ı Milli doğrultusunda ve tam bağımsızlık ilkesiyle hareket eden TBMM, Ermeni işgalleri başlayınca karşıt bir harekât başlatma kararı almakta gecikmedi.

I- Şark Cephesi Kumandanlığı'nın Ermenistan Harekâtı

Doğu Anadolu'da Ocak-Mart 1920 tarihleri arasında Çıldır, Arpaçay (Zarşat) dolaylarında artan Ermeni saldırıları¹⁴, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığı'nı bir hayli rahatsız etmiş görünüyordu. Öte yandan Kızılordu'nun Azerbaycan'a kadar ilerlemesi ve İngilizlerin Batum'da bulunması bu rahatsızlığı daha da artırmıştı. Bu sebeple 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, henüz TBMM'nin açılmasından üç gün sonra 26 Nisan 1920'da TBMM'ye gönderdiği telgrafta, bir harekât için izin istiyordu. Fakat TBMM gönderdiği cevabî telgrafta hazırlıkların devam ettirilmesi emrediliyordu.¹⁵

Bununla birlikte K. Karabekir Paşa, Ermenistan Harekâtı için müsaade edilmesinde ısrarcı davranıyordu. Nitekim Karabekir Paşa, 6 Mayıs 1920'de TBMM'ye bir telgraf daha çekerek Kafkasya milletlerinin Bolşeviklerle anlaşabileceğini ileri sürerek TBMM'den harekât için izin verilmesi talebinde bulunuyordu.¹⁶ Bu telgrafa aynı gün cevap veren TBMM Reisi Mustafa Kemal, barış konferansının haklarında bir karar verene ve Bolşeviklerle bir yardım anlaşması yapılanaya kadar harekâta başlamanın sakıncalı olacağını bildiriyordu.¹⁷

Gerçekten de Mustafa Kemal, Batı emperyalizmine karşı savaşta Bolşeviklerle yapılacak bir dostluk ve yardım anlaşmasının ne kadar önemli olduğunu farkındaydı. Bu sebeple, Karabekir Paşa'nın olası bir harekât istemini her defasında reddetmekte bir mahzur görmedi. Nitekim Karabekir

13 Bu antlaşmada, Ermenilere ilişkin maddeler, "Ermenistan" başlığı altında verilmiş olup 88 ile 93. maddeler arasında ihtiva etmektedir. Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 559-560.

14 *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, s. 72-73.

15 *Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi...*, s. 79.

16 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 789.

17 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 791.

Paşa 9 Mayıs¹⁸, 30 Mayıs¹⁹ ve 4 Haziran'da²⁰ harekâta izin verilmesini isteyen telgraflar çekmiş fakat bu tekliflerin hepsi TBMM Hükümeti'nce reddedilmişti. Bununla birlikte nihayet Ermeni saldırılarının artması ve Bolşeviklerle yapılacak görüşmelerin uzaması dolayısıyla TBMM, 6 Haziran 1920'de Soğanlı Dağları'na kadar olan bölgenin işgal edilmesi için Karabekir Paşa'ya gereken izni verdi.²¹ Karabekir Paşa, derhal seferberlik ilan edip hazırlıklara başlarken Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle dostluk münasebetlerinin kurulmasına dair 26 Nisan tarihli mektubuna Çiçerin'in 3 Haziran tarihli cevabı, 15 Haziran'da Ankara'ya ulaşınca²² harekât da tehir edildi.²³ Çünkü Bolşeviklerden gelen cevap üzerine bir harekât yapılması sakıncalı görülmüştü.

Fakat bir müddet sonra Ermenistan üzerine bir harekât yapılması kaçınılmaz oldu. Bunun temel nedeni, Bolşeviklerin barış görüşmelerinde Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinin Ermenilere verilmesini teklif etmesi karşısında Moskova'daki Türk heyetinin taviz vermez tutumuydu.²⁴ Bundan başka Ermenilerin Haziran ve Temmuz aylarında Bardız Cephesi'ne yönelik saldırıları ile Beyazıt ve Sarıkamış cihetindeki tecavüzleri²⁵ *Ermenistan Harekâtı'nı* zaruri kılmaktaydı. Nitekim Ermenistan Harekâtı için önce 9 Haziran 1920'de Şark Cephesi Komutanlığı kuruldu ve başına da sabık 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa getirildi.²⁶ Ardından 20 Eylül 1920'de TBMM, gönderdiği bir telgrafla harekâta müsaade edildiğini Karabekir Paşa'ya tebliğ ediyordu.²⁷

Ermenilerin Haziran ve Temmuz aylarında Bardız Cephesi'ne yönelik saldırıları ile Beyazıt ve Sarıkamış cihetindeki tecavüzleri Ermenistan Harekâtı'nı zaruri kılmaktaydı.

18 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 799.

19 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 851-852.

20 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 860.

21 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 867-868.

22 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 875.

23 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 900.

24 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 169-170; Sovyet Hariciye Nazırı Çiçerin ile Moskova'daki Türk Murahhası TBMM Hariciye Nazırı Bekir Sami Bey arasında Van ve Bitlis'in Ermenilere verilmesi meselesi hakkındaki görüşmeler için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955, s. 83-90. Bekir Sami Bey, Çiçerin'in Van ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesi isteğine şiddetle karşı çıkmış, bu iki vilayetin Ermenistan'a ait olmadığını aksine Türk vilayetleri olduğunu vurgulamıştı. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 83-84.

25 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 906,914.

26 A. Şemsutdinov-Y.A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, (çev: A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, İstanbul 1979, s. 18-19.

27 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 984.

Komitacı Ermeniler, ilk olarak 10 Eylül'de Oltu'ya saldırdılar. Fakat buradaki Türk birlikleri 14 Eylül'de Oltu'yu yeniden ele geçirmeyi başardı.²⁸ Buna karşın Ermenilerin 24 Eylül 1920'de Bardız'a da taarruz etmelerine mukabil harekât 28 Eylül'de başladı.²⁹ 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Eylül'de Merdinik (Göle) ele geçirildi.³⁰ Bundan sonra yaklaşık bir hafta kadar harekâta ara verilmek zorunda kalındı.³ Ermenilerin 7, 8 ve 9 Ekim'de Kağızman ve Merdinik üzerine yeniden taarruza geçmeleri üzerine harekât kaldığı yerden devam etti ve 30 Ekim 1920'de Kars fethedildi.³² 1 Kasım 1920'de Karabekir Paşa, Rusça, Türkçe ve Ermenice olarak yayınladığı beyannamede, yapılan harekâtın amacının Müslüman ve Ermeni ahaliyi birbirine kırdıran Taşnakların elinden masum halkı kurtarmak olduğunu açıklıyor ve Türk Hükümeti'nin Ermeni ahaliye nimet ve adalet göstereceğine dair teminat veriyordu.³³ Bir müddet sonra 7 Kasım'da Gümrü alındı.³⁴ Bunun üzerinde Ermeniler, derhal mütareke teklifinde bulundular ve 25 Kasım'da başlayan görüşmeler neticesinde 2-3 Aralık 1920'de Gümrü'de Ermenistan Hükümeti ile bir barış antlaşması imzalandı.³⁵ Buna göre Ermeniler, Sevr Antlaşması'nı geçersiz sayıyor ve TBMM Hükümeti'ni resmen tanıyordu. Antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra 4 Aralık'ta Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey, TBMM'nin 108. Toplantısında bu barış şartlarını milletvekilleri ile de paylaşmıştı.³⁶

II- Şark Cephesi Kumandanlığı'nın Arpaçay'ın Batısında İcra Edilen Ermeni Mezâlim ve Tahribâtı'nın Soruşturulmasına Dair Emri

Ermenistan Harekâtı başarıyla tamamlanıp Ermeni Hükümeti ile Gümrü'de müzakereler devam ederken Şark Cephesi Kumandanlığı, harekât öncesi ve sonrasında Arpaçay'ın batısında yapılan Ermeni mezâlim ve tahribâtını ortaya çıkarmak istemişti. Böyle bir soruşturmanın Arpaçay'ın batısında

28 Bayur, *Armenians*, s. 280.

29 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 92.

30 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 985-987.

31 Kâzım Karabekir Paşa, 28 Eylül 1920'de Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa aleyhinde elli imzalı bir mektup dolayısıyla çıkan olaylar sebebiyle çıkan bu olayları teskin etmek ve bir durum yoklaması yapmak üzere Erzurum'a hareket ederek 2 Ekim'de Erzurum'a muvasalat etmiştir. Karabekir Paşa, meseleyi hallettikten sonra 7 Ekim'de yeniden Sarıkamış'a hareket ederek harekâtı devam ettirmiştir. Bkz. Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 987-992)

32 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 992, 996.

33 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 997.

34 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 998.

35 Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, s. 92, 102, 119.

36 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt: 6, TBMM Matbaası, Ankara 1943, s. 199-202.

yapılmasının nedeni buranın Türkiye ile Ermenistan arasında sınır olarak addedilmesi idi. Arpaçay Nehri'nin batısında kalan bölge Türk bölgesi doğusunda kalan bölge ise Ermeni bölgesi olarak kabul ediliyordu. Nitekim Arpaçay Nehri'nin Çıldır Gölü'nün doğusundaki Bingöllerden çıkan Kozu ile Kızılkilise sularının beslediği Arpagölü'nden (2006 km.) doğarak Gümrü'nün 4 km. batı yanından geçmesi ve Aras Nehri'ne katılması³⁷ bunun en temel sebebiydi. Böylelikle Kâzım Karabekir Paşa, yukarıda zikredildiği üzere 1 Kasım 1920'de Kars ahalisine neşrettiği beyannamede ifade ettiği Taşnak zulmünü bütün gerçekliğiyle gözler önüne serecek ve harekâtın haklılığını bir kez daha ispat edecekti. Bu sebeple 4 Aralık 1920 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, 27 Kasım 1920'de Şark Cephesi Kumandanlığı, Kars Vilayeti'ne gönderdiği 367 numaralı emirnamede, Ermenilerin Arpaçay'ın batısındaki Müslüman ahaliye yaptıkları mezâlim ve tahribâtın soruşturulmasını bildirmişti.³⁸ Kars Vilayeti, bu emirname gereğince Arpaçay'ın batısında yapılan Ermeni mezâlimini tespit etmek ve sonuçlarını Şark Cephesi Kumandanlığı'na iletmek üzere tahkikat yaptırdı. Bunun için Kars Vilayeti'nin Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği bir telgraftan, soruşturmada nasıl bir yol izlendiğini de ortaya koyuyordu. Telgraf aynen şu şekildeydi:

“Tahrirat Kalemi
Aded
549

Kars
19/12/36

Şark Cephesi Kumandanlığına

Bir seneden beri Oltu'nun Olur kazasıyla Bardız ve Kosor nahiyeleri halkına Ermenilerin ika ettikleri mezâlim ve gasb-ı garat ile tahribâtını irae eder Oltu mutasarrıflığından gönderilen üç nüsha evrak-ı tahkikiyenin birer sureti leffen takdim kılındığı maruzdur efendim.

Kars Vali Vekili
Namına
İmza”³⁹

37 M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 9.

38 T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Siyasi Kalemi Evrakı (HR. SYS)/2878-66-1.

39 BOA, HR. SYS/2878-66-7.

Yukarıdaki vesikadan anlaşılacağı üzere cephe kumandanlığı emrini alan Kars Vilayeti, keyfiyeti Oltu Mutasarrıflığına bildirmiş, Oltu Mutasarrıflığı da bu durumu kendisine bağlı bulunan Olur Kazası ile Bardız ve Kosor nahiyelerine ileterek Ermeni mezâlim ve tahribâtına dair soruşturma gerçekleştirilmişti. Nitekim Zuvart karyesinden Hüseyin oğlu Molla İbrahim ve Oltu'nun Balkaya karyesinden Olur Kaim-i makam-ı sabıkı Bahri beylerin 1 Aralık 1920 tarihinde⁴⁰, Kosor Nahiyesi Müdürü Şerif Bey'in 4 Aralık 1920'de⁴¹ ve Olur Kazası Kaim-i makamının 5 Aralık 1920'de Oltu Mutasarrıflığı'na gönderdiği telgraflardan Ermeni mezâlim ve tahribâtı tablo şeklinde köy isimleri de verilerek gösterilmişti.⁴²

III- Şark Cephesi Kumandanlığı'na Gönderilen “Evrak-ı Tahkikiye”lere Göre Arpaçay'ın Batısında Ermeni Mezâlimi ve Tahribâtı

Bardız Nahiyesi Dâhilinde:

Bardız (Gaziler-Şenkaya):

1920'de 70 haneli Bardız'ın 670 nüfusu vardı. Köyde toplam 3000 koyun, 440 sığır hayvanı bulunmaktaydı. Köyün 13.800 kg'lik zahiresi de vardı. Ermeni çete reislerinden Mirmanof 1 Eylül 1336/1920'de köye girerek 10 kişiyi kurşunla öldürmüştü. 6 kadın 10 oğlan ve 7 kız ise Ermeniler tarafından katledilen şehitlerin aileleriydi.⁴³

Göreşgen (Şenkaya):

80 haneli Göreşgen'in 900 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.000 koyun ve 250 sığır bulunmaktaydı. Köyün 13.000 kg'lik zahiresi de vardı. 1 Eylül 1336/1920'de Çetebaşı Mirmanof köye girerek 82 kişiyi kurşunlamak, 5 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 8 evi yıkmış ve 3 evi de ateşe vermişti. 25 kadın, 37 oğlan, 24 kız Ermeniler tarafından katledilen şehitlerin aileleriydi. Ermeniler, 3 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁴⁴

40 BOA, HR. SYS/2878-58-2-3.

41 BOA, HR. SYS/2878-66-1.

42 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

43 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

44 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

Zakim (Şenpınar- Şenkaya):

60 haneli Zakim'in 733 nüfusu vardı. Köyde toplam 550 koyun ve 80 sığır hayvanı bulunmaktaydı. Köyün 6.000 kg'lık zahire stoku da vardı. Çetebaşı Mirmanof, 1 Eylül 1336/1920'de köye girerek 30 kişiyi kurşunla öldürmüştü. 15 evi de yıkmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 20 kadın, 17 oğlan ve 9 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 4 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁴⁵

Çermik (Kaynak-Şenkaya):

30 haneli Çermik'in 250 nüfusu vardı. Köyde toplam 100 koyun ve 60 sığır bulunmaktaydı. Köyün 5.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Mirmanof, köye girerek 25 kişiyi kurşunlamak, 9 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 18 hane tahrip edilmiş ve 3 hane de yakılmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 12 kadın, 18 oğlan ve 14 kız bulunmaktaydı. Ermeniler 1 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁴⁶

Vartanut (Aktaş-Şenkaya):

20 haneli Vartanut'un 125 nüfusu vardı. Köyde toplam 300 koyun ve 80 sığır bulunmaktaydı. Köyün 9.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Mirmanof, köye girerek 38 kişiyi kurşunlamak ve 5 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 10 haneyi yıkmış ve 5 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 13 kadın, 11 oğlan ve 7 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 2 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁴⁷

Kürkçü (Şenkaya):

30 haneli Kürkçü'nün 300 nüfusu vardı. Köyde toplam 850 koyun ve 300 sığır bulunmaktaydı. Köyün 15.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Sivaslı Murad Paşa, köye girerek 50 kişiyi kurşunlamak ve 33 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 20 haneyi yıkmış ve 30 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 33 kadın, 22 oğlan ve 11 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 5 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁴⁸

45 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

46 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

47 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

48 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

Mitinder (Yeşilkaya-Şenkaya):

25 haneli Mitinder'in 150 nüfusu vardı. Köyde toplam 150 koyun ve 60 sığır bulunmaktaydı. Köyün 5.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Sivaslı Murad Paşa, köye girerek 16 kişiyi kurşunlamak suretiyle öldürmüştü. 25 haneyi yıkmış ve 10 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 9 kadın, 12 oğlan ve 5 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 2 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁴⁹

Ehriz (Tütenocak-Şenkaya):

35 haneli Ehriz'in 240 nüfusu vardı. Köyde toplam 200 koyun ve 90 sığır bulunmaktaydı. Köyün 16.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Sivaslı Murad Paşa, köye girerek 29 kişiyi kurşunlamak ve 14 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 6 haneyi yıkmış ve 7 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 19 kadın, 14 oğlan ve 6 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 3 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁵⁰

Posik (Gezenek-Şenkaya):

40 haneli Posik'in 280 nüfusu vardı. Köyde toplam 175 koyun ve 90 sığır bulunmaktaydı. Köyün 83.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Sivaslı Murad Paşa, köye girerek 52 kişiyi kurşunlamak ve 39 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 4 haneyi yıkmış ve 9 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 41 kadın, 23 oğlan ve 8 kız bulunmaktaydı.⁵¹

Timurkişla (Şenkaya):

18 haneli Timurkişla'nın 127 nüfusu vardı. Köyde toplam 160 koyun ve 80 sığır bulunmaktaydı. Köyün 6.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Sivaslı Murad Paşa, köye girerek 26 kişiyi kurşunlamak suretiyle öldürmüştü. 5 haneyi yıkmış ve 3 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 15 kadın, 8 oğlan ve 9 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 1 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁵²

49 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

50 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

51 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

52 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

Vank (Timurkışla Venk- Şenkaya):

5 haneli Vank'ın 46 nüfusu vardı. Köyde toplam 200 koyun ve 90 sığır bulunmaktaydı. Köyün 4.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Sivaslı Murad Paşa, köye girerek 18 kişiyi kurşunlamak suretiyle öldürmüştü. 5 haneyi yıkmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 9 kadın, 6 oğlan ve 4 kız bulunmaktaydı.⁵³

Nüsünk (Çatalelma-Şenkaya):

110 haneli Nüsünk'ün 950 nüfusu vardı. Köyde toplam 300 koyun ve 80 sığır bulunmaktaydı. Köyün 8.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Kumandan Mazmanof, köye girerek 125 kişiyi kurşunlamak ve 84 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 9 haneyi yıkmış ve 12 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 70 kadın, 34 oğlan ve 22 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 6 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁵⁴

Katris (Teketaş-Şenkaya):

40 haneli Katris'in 330 nüfusu vardı. Köyde toplam 250 koyun ve 80 sığır bulunmaktaydı. Köyün 12.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Kumandan Mazmanof, köye girerek 16 kişiyi kurşunlamak ve 20 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 12 kadın, 9 oğlan ve 4 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 1 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁵⁵

Pertus (Zümrüt-Şenkaya):

150 haneli Pertus'un 345 nüfusu vardı. Köyde toplam 100 koyun ve 60 sığır bulunmaktaydı. Köyün 5.000 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Kumandan Mazmanof, köye girerek 96 kişiyi kurşunlamak ve 50 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. 14 haneyi yıkmış ve 30 haneyi de yakmıştı. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 54 kadın, 7 oğlan ve 33 kız bulunmaktaydı.⁵⁶

53 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

54 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

55 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

56 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

Terpenk (Aşağışamllı-Oltu):

40 haneli Terpenk'in 240 nüfusu vardı. Köyde toplam 100 koyun ve 50 sığır bulunmaktaydı. Köyün 4.300 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Kumandan Mazmanof, köye girerek 15 kişiyi kurşunlamak ve 3 kişiyi yakmak suretiyle öldürmüştü. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 11 kadın, 3 oğlan ve 10 kız bulunmaktaydı. Ermeniler, 1 gelini de zorla götürmüşlerdi.⁵⁷

Tağır (Konukseven-Oltu):

15 haneli Tağır'in 125 nüfusu vardı. Köyde toplam 150 koyun ve 35 sığır bulunmaktaydı. Köyün 2.700 kg'lık zahiresi vardı. 8 Eylül 1336/1920'de Ermeni çete reisi Kumandan Mazmanof, köye girerek 23 kişiyi kurşunlamak suretiyle öldürmüştü. Ermeniler tarafından katledilen şehit ailelerinden 7 kadın, 4 oğlan ve 9 kız bulunmaktaydı.⁵⁸

Olur Kazası Dâhilinde:

Pertuvan (Beykaynak- Şenkaya):

70 haneli Pertuvan'ın 500 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.200 koyun ve 800 sığır bulunmaktaydı. Köyün 5.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 142 kişiyi kurşunlamak, 18 kişiyi yakmak ve 80 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 32 haneyi yıkmış ve 20 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 18 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 260'a düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve ahalisinin muhacir olduğu bildiriliyordu.⁵⁹

Hanımkom (Uğurlu-Şenkaya):

50 haneli Hanımkom'un 350 nüfusu vardı. Köyde toplam 500 koyun ve 350 sığır bulunmaktaydı. Köyün 3.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 60 kişiyi kurşunlamak, 24 kişiyi yakmak ve 44 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 25 haneyi yıkmış ve 12 haneyi de yakmıştı.

57 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

58 BOA, HR. SYS/2878-66-3.

59 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 13 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 220'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve ahalsinin muhacir olduğu bildiriliyordu.⁶⁰

Kaban (Kaban-Olur):

30 haneli Kaban'ın 260 nüfusu vardı. Köyde toplam 300 koyun ve 200 sığır bulunmaktaydı. Köyün 2.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 60 kişiyi kurşunlamak, 30 kişiyi yakmak ve 20 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 12 haneyi yıkmış ve 11 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 7 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 150'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve ahalsinin muhacir olduğu bildiriliyordu.⁶¹

Tecirik (Yaymeşe-Şenkaya):

45 haneli Tecirik'in 450 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.500 koyun ve 1.000 sığır bulunmaktaydı. Köyün 4.500 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 100 kişiyi kurşunlamak, 50 kişiyi yakmak ve 50 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 15 haneyi yıkmış ve 14 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 16 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 250'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve ahalsinin muhacir olduğu bildiriliyordu.⁶²

Kuzukom⁶³:

10 haneli Kuzukom'un 80 nüfusu vardı. Köyde toplam 200 koyun ve 160 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.200 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 40 kişiyi kurşunlamak, 20 kişiyi yakmak ve 20 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 4 haneyi yıkmış ve 6 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün

60 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

61 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

62 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

63 Bu köyün varlığı hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Muhtemelen köy, Ermeniler tarafından tamamen yok edildikten sonra bir daha yerleşime açılmamıştır. (Y.N.)

bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 16 hane kalmıştı. Köy nüfusunun tamamı katledilmişti. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve ahalisinin tamamen imha edildiği bildiriliyordu.⁶⁴

Kazıhan⁶⁵:

4 haneli Kazıhan'ın 35 nüfusu vardı. Köyde toplam 400 koyun ve 100 sığır bulunmaktaydı. Köyün 300 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 12 kişiyi kurşunlamak, 10 kişiyi yakmak ve 13 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 4 haneyi yıkmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye hiç hane kalmamıştı. Köy nüfusunun tamamı katledilmişti. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve ahalisinin tamamen imha edildiği bildiriliyordu.⁶⁶

Eğrikilise (Coşkunlar-Olur):

15 haneli Eğrikilise'nin 200 nüfusu vardı. Köyde toplam 500 koyun ve 300 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.500 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 50 kişiyi kurşunlamak, 40 kişiyi yakmak ve 60 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 15 haneyi yıkmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye hiç hane kalmamıştı. Köyün nüfusu ise 50'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından tamamen tahrip edildiği bildiriliyordu.⁶⁷

Sakurit (Güvendik Mahallesi-Olur):

5 haneli Sakurit'in 80 nüfusu vardı. Köyde toplam 200 koyun ve 100 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 25 kişiyi kurşunlamak, 12 kişiyi yakmak ve 15 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 15 haneyi yıkmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye hiç hane kalmamıştı. Köyün nüfusu ise 30'a düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından tamamen tahrip edildiği bildiriliyordu.⁶⁸

64 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

65 Bu köyün de varlığına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Muhtemelen köy, Ermeniler tarafından tamamen yok edildikten sonra bir daha yerleşime açılmamıştır. (Y.N.)

66 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

67 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

68 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

Köprübaşı (Olur):

25 haneli Köprübaşı'nın 250 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.000 koyun ve 600 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.500 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 80 kişiyi kurşunlamak, 30 kişiyi yakmak ve 25 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 10 haneyi yıkmış ve 8 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 7 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 115'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından tamamen tahrip edildiği bildiriliyordu.⁶⁹

Yukarıpenesgird (Yukarıkaracasu-Olur):

80 haneli Yukarıpenesgird'in 800 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.500 koyun ve 900 sığır bulunmaktaydı. Köyün 5.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 4 kişiyi kurşunlamak ve 2 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. Ermeniler, köyün 1000 koyununu, 600 sığırını ve 2.000 kg. zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 70 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 594'ye düşmüştü. Bu köyün yerinde olduğu bildiriliyordu.⁷⁰

Aşağıpenesgird (Aşağıkaracasu-Olur):

120 haneli Aşağıpenesgird'in 1.000 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.500 koyun ve 1.200 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.500 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 150 kişiyi kurşunlamak, 60 kişiyi yakmak ve 40 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 50 haneyi yıkmış ve 35 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 45 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 750'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷¹

Ürek (Boğazgören-Olur):

15 haneli Ürek'in 180 nüfusu vardı. Köyde toplam 300 koyun ve 200 sığır bulunmaktaydı. Köyün 2.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek

69 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

70 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

71 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

40 kişiyi kurşunlamak, 20 kişiyi yakmak ve 40 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 11 haneyi yıkmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 5 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 80'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷²

Yukarıkızılköy (Yukarıçayırılı-Olur):

22 haneli Yukarıkızılköy'ün 220 nüfusu vardı. Köyde toplam 400 koyun ve 250 sığır bulunmaktaydı. Köyün 2.600 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 50 kişiyi kurşunlamak, 25 kişiyi yakmak ve 25 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 10 haneyi yıkmış ve 5 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 7 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 120'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷³

Aşağıkızılköy (Aşağıçayırılı-Olur):

25 haneli Aşağıkızılköy'ün 260 nüfusu vardı. Köyde toplam 800 koyun ve 400 sığır bulunmaktaydı. Köyün 2.800 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 60 kişiyi kurşunlamak, 40 kişiyi yakmak ve 30 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 10 haneyi yıkmış 5 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 10 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 130'a düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷⁴

Keleşot (Filizli-Olur):

12 haneli Keleşot'un 160 nüfusu vardı. Köyde toplam 500 koyun ve 350 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.900 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 40 kişiyi kurşunlamak, 26 kişiyi yakmak ve 24 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 10 haneyi yıkmış 5 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden

72 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

73 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

74 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

geriye 4 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 70'a düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷⁵

Kap(k) (Soğukgöze-Olur):

15 haneli Kap(k)'ın 190 nüfusu vardı. Köyde toplam 600 koyun ve 400 sığır bulunmaktaydı. Köyün 2.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 52 kişiyi kurşunlamak, 28 kişiyi yakmak ve 32 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 8 haneyi yıkmış 3 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 4 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 78'e düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷⁶

Mehenk (Altinkaya-Olur):

13 haneli Mehenk'in 180 nüfusu vardı. Köyde toplam 550 koyun ve 300 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.700 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 32 kişiyi kurşunlamak, 28 kişiyi yakmak ve 24 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 6 haneyi yıkmış 3 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün 550 koyununu, 30 sığırını ve 1.700 kg. zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 4 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 96'ya düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷⁷

Cülekar (Ürünlü-Olur):

30 haneli Cülekar'ın 460 nüfusu vardı. Köyde toplam 160 koyun ve 600 sığır bulunmaktaydı. Köyün 6.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 100 kişiyi kurşunlamak, 60 kişiyi yakmak ve 60 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 10 haneyi yıkmış 6 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün 160 koyununu⁷⁸, 600 sığırını ve 6.000 kg. zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 14 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise

75 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

76 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

77 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

78 Belgede 1600 şeklinde muhtemelen sehven yazılmıştır. Toplam koyun sayısı ilk sütunda 160 olarak verilmiştir.

240'a düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının katledildiği, bir kısmının da muhacerette olduğu bildiriliyordu.⁷⁹

Gesmani (Taşgeçit-Olur):

15 haneli Gesmani'nin 185 nüfusu vardı. Köyde toplam 600 koyun ve 380 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.800 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 44 kişiyi kurşunlamak, 26 kişiyi yakmak ve 18 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 6 haneyi yıkmış 3 haneyi de yakmıştı. Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 6 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 97'ye düşmüştü.⁸⁰

Pirtanos (Beğendik-Olur):

50 haneli Pirtanos'un 660 nüfusu vardı. Köyde toplam 2.000 koyun ve 1.100 sığır bulunmaktaydı. Köyün 9.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 120 kişiyi kurşunlamak, 80 kişiyi yakmak ve 50 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 50 haneyi yakmıştı. Ermeniler, köyün 2.000 koyununu, 1.100⁸¹ sığırını ve 9.000 kg. zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 4 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 96'ya düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu. Köyün Ermeniler tarafından tamamen yakıldığı ve birkaç hanenin yeniden yapıldığı bildiriliyordu.⁸²

Oğdadap (Ekinlik-Olur):

80 haneli Oğdadap'ın 120 nüfusu vardı. Köyde toplam 200 koyun ve 120 sığır bulunmaktaydı. Köyün 800 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 30 kişiyi kurşunlamak, 15 kişiyi yakmak ve 10 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 4 haneyi yıkmış ve 1 haneyi de yakmıştı Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 3 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 65'e düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu. Köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu bildiriliyordu.⁸³

79 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

80 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

81 Belgede 11.000 şeklinde muhtemelen sehven yazılmıştır. Toplam koyun sayısı ilk sütunda 1.100 olarak verilmiştir.

82 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

83 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

Haydos (Uzunharman-Olur):

8 haneli Haydos'un 116 nüfusu vardı. Köyde toplam 220 koyun ve 100 sığır bulunmaktaydı. Köyün 900 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 33 kişiyi kurşunlamak, 12 kişiyi yakmak ve 9 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 4 haneyi yıkmış ve 1 haneyi de yakmıştı Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 3 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 62'ye düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu. Köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu bildiriliyordu.⁸⁴

Kemis (Yanikkaval-Şenkaya):

10 haneli Kemis'in 130 nüfusu vardı. Köyde toplam 200 koyun ve 110 sığır bulunmaktaydı. Köyün 1.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 30 kişiyi kurşunlamak, 21 kişiyi yakmak ve 9 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 4 haneyi yıkmış ve 2 haneyi de yakmıştı Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 4 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 70'e düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu. Köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu bildiriliyordu.⁸⁵

Arkünis (İlkaynak-Olur):

40 haneli Arkünis'in 700 nüfusu vardı. Köyde toplam 1.300 koyun ve 800 sığır bulunmaktaydı. Köyün 7.000 kg'lık zahiresi vardı. Ermeniler, köye girerek 80 kişiyi kurşunlamak, 30 kişiyi yakmak ve 15 kişiyi balta ile kesmek suretiyle öldürmüşlerdi. 12 haneyi yıkmış ve 8 haneyi de yakmıştı Ermeniler, köyün bütün koyununu, sığırını ve zahiresini gasp etmişti. Ermenilerin yaptığı mezâlimden geriye 21 hane kalmıştı. Köyün nüfusu ise 575'e düşmüştü. Bu köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu ve halkının muhacerette olduğu bildiriliyordu. Köyün Ermeniler tarafından topa tutulduğu bildiriliyordu.⁸⁶

84 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

85 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

86 BOA, HR. SYS/2878-66-5.

Kosor Nahiyesi:

Zuvart (Yoğurtçular-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Zuvart'a gelerek 12 kişiyi katletmişti. 4.000 koyunu, 2.000 sığırı, 3.000 nakit parayı, 15.000 liralık eşyayı ve 50 adet atı da gasp etmişti.⁸⁷

Keyvank (Nişantaşı-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Keyvank'a gelerek 3 kişiyi katletmişti. 1.000 koyunu, 1.000 sığırı, 5.000 nakit parayı, 15.000 liralık eşyayı ve 80 adet atı da gasp etmişti.⁸⁸

Barik (Özyurt-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Barik'e gelerek 1.000 koyunu, 1.500 sığırı, 2.000 nakit parayı, 3.000 liralık eşyayı ve 30 adet atı da gasp etmişti.⁸⁹

Libi (Söğütler-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Libi'ye gelerek 5 kişiyi katletmişti. 1.500 koyunu, 1.500 sığırı, 3.000 nakit parayı, 10.000 liralık eşyayı ve 30 adet atı da gasp etmişti.⁹⁰

Penek (Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Penek'e gelerek 1.000 koyunu, 1.500 sığırı, 10.000 liralık eşyayı ve 25 adet atı da gasp etmişti.⁹¹

87 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

88 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

89 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

90 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

91 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

Kemis (Yanikkaval-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Kemis'e gelerek 3 kişiyi katletmişti. 400 koyunu, 400 sığırı, 400 nakit parayı, 3.000 liralık eşyayı ve 20 adet atı da gasp etmişti.⁹²

Göllet (Kömürlü-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Göllet'e gelerek 2 kişiyi katletmişti. 400 koyunu, 300 sığırı, 500 nakit parayı, 1.000 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.⁹³

Tecirik (Yaymeşe-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Tecirik'e gelerek 5 kişiyi katletmişti. 2.000 koyunu, 1.000 sığırı, 1.000 nakit parayı, 10.000 liralık eşyayı ve 40 adet atı da gasp etmişti.⁹⁴

Hanımkom (Uğurlu-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Hanımkom'a gelerek 2 kişiyi katletmişti. 200 koyunu, 150 sığırı, 500 nakit parayı, 2.000 liralık eşyayı ve 4 adet atı da gasp etmişti.⁹⁵

Pertuvan (Beykaynak-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Pertuvan'a gelerek 2 kişiyi katletmişti. 400 koyunu, 300 sığırı, 1.000 nakit parayı, 3.000 liralık eşyayı ve 15 adet atı da gasp etmişti.⁹⁶

92 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

93 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

94 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

95 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

96 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

İznos (Gülveren-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü İznos'a gelerek 500 koyunu, 250 sığırı, 1.000 nakit parayı, 2.000 liralık eşyayı ve 20 adet atı da gasp etmişti.⁹⁷

Şamkos (Dokuzelma-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Şamkos'a gelerek 2 kişiyi katletmişti. 500 koyunu, 300 sığırı, 1.000 nakit parayı, 2.500 liralık eşyayı ve 6 adet atı da gasp etmişti.⁹⁸

Kod (Atyolu-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Kod'a gelerek 1 kişiyi katletmişti. 400 koyunu, 300 sığırı, 500 nakit parayı, 1.000 liralık eşyayı ve 4 adet atı da gasp etmişti.⁹⁹

Çaksor (Kayalısu-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Çaksor'a gelerek 400 koyunu, 200 sığırı, 500 nakit parayı, 1.000 liralık eşyayı ve 5 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁰

Armaşen (Çamlıalan-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Armaşen'e gelerek 1.000 koyunu, 1.000 sığırı, 800 nakit parayı, 1.200 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.¹⁰¹

97 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

98 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

99 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

100 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

101 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

İğdeli (Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü İğdeli'ye gelerek 200 koyunu, 200 sığırı, 400 nakit parayı, 600 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.¹⁰²

Muşeg Kışlası (Sarıkayalar-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Muşeg Kışlası'na gelerek 200 koyunu, 50 sığırı, 200 nakit parayı, 600 liralık eşyayı ve 5 adet atı da gasp etmişti.¹⁰³

Muşeg (Aydoğdu-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Muşeg'e gelerek 800 koyunu, 300 sığırı, 500 nakit parayı, 1.500 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁴

Avındir (Değirmenlidere-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Avındir'e gelerek 2 kişiyi katletmişti. 500 koyunu, 300 sığırı, 400 nakit parayı, 1.000 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁵

Kosor (Akşar-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Kosor'a gelerek 2 kişiyi katletmişti. 1.500 koyunu, 1.000 sığırı, 2.000 nakit parayı, 12.000 liralık eşyayı ve 6 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁶

102 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

103 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

104 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

105 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

106 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

Taht (Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Taht'a gelerek 400 koyunu, 300 sığırı, 200 nakit parayı, 800 liralık eşyayı ve 20 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁷

Eğidkom (Doğanköy-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Eğidkom'a gelerek 2 kişiyi katletmişti. 500 koyunu, 500 sığırı, 300 nakit parayı, 500 liralık eşyayı ve 15 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁸

Ersinek (Ormanlı-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Ersinek'e gelerek 3 kişiyi katletmişti. 3.000 koyunu, 2.000 sığırı, 2.000 nakit parayı, 15.000 liralık eşyayı ve 50 adet atı da gasp etmişti.¹⁰⁹

Mırhil (Yelkıran-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Mırhil'e gelerek 2 kişiyi katletmişti. 200 koyunu, 50 sığırı, 500 nakit parayı, 1.500 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.¹¹⁰

İğnaki (Yeşildemet-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü İğnaki'ye gelerek 3 kişiyi katletmişti. 800 koyunu, 400 sığırı, 300 nakit parayı, 500 liralık eşyayı ve 10 adet atı da gasp etmişti.¹¹¹

107 BOA, HR. SYS/2878-58-2.

108 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

109 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

110 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

111 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

Nazırvans (Yazılı-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Nazırvans'a gelerek 4 kişiyi katletmişti. 1.000 koyunu, 500 sığırı, 400 nakit parayı, 800 liralık eşyayı ve 15 adet atı da gasp etmişti.¹¹²

Zadgerek (Yürekli-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Zadgerek'e gelerek 3 kişiyi katletmişti. 800 koyunu, 500 sığırı, 500 nakit parayı, 1.000 liralık eşyayı ve 15 adet atı da gasp etmişti.¹¹³

Vağaver (Beşpınarlar-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Vağaver'e gelerek 3 kişiyi katletmişti. 1.000 koyunu, 1.000 sığırı, 700 nakit parayı, 1.000 liralık eşyayı ve 15 adet atı da gasp etmişti.¹¹⁴

Diraskor/Dignaskor (Köroğlu-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Diraaskor'a gelerek 4 kişiyi katletmişti. 400 koyunu, 300 sığırı, 400 nakit parayı, 600 liralık eşyayı ve 9 adet atı da gasp etmişti.¹¹⁵

Pagir/Pegir (Esence-Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Pagir'e gelerek 2 kişiyi katletmişti. 200 koyunu, 50 sığırı, 100 nakit parayı, 500 liralık eşyayı ve 4 adet atı da gasp etmişti.¹¹⁶

112 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

113 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

114 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

115 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

116 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

Balkaya (Şenkaya):

Ermeni çete reisi Mazmanof, 1919'da Ramazan Bayramı'nın ikinci günü Balkaya'ya gelerek 2 kişiyi katletmişti. 100 sığırı, 500 nakit parayı, 1.500 liralık eşyayı ve 40 adet atı da gasp etmişti.¹¹⁷

IV. Arpaçay'ın Batısındaki Ermeni Katliam ve Tahribâtına Dair Kısa Bir Değerlendirme

Şark Cephesi Kumandanlığı'nın yazılı emri gereğince yapılan tahkikat sonucunda Ermeni çetelerinin, 1919 ve genellikle 1920 yılında bölgede

Belgelere göre, Ermeni çetecileri, özellikle bu kaza ve nahiyelere bağlı köylerden lojistik anlamda önemli ölçüde yararlandıkları görülmektedir. Cebren ve silah zoruyla, bölge ahalisinin paralarına, hayvanlarına ve zahiresine el koyup götürdükleri ve ahaliden büyük çoğunluğunu da katlettikleri anlaşılmaktadır.

Müslüman-Türk köylerine saldırdıkları, insanları ihrâk etmek (yakmak) suretiyle katlettikleri, para ve mallarına el koydukları, evlerini yaktıkları ve bazı kızları da kaçırdıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Yine belgelerden anlaşıldığına göre, 1920 yılında Eylül ayı itibariyle düzenlenen bu Ermeni saldırılarının Taşnakçı Ermenilerden Mirmanof, Mazmanof ve Sivaslı Murat gibi kişiler tarafından düzenlendiği görülmektedir. Kars Vilayeti'nin Oltu Mutasarrıflığına bağlı Olur Kazası'nda toplamda 2938, Bardız Nahiyesi'nde 913 ve Kosor da ise 69 Müslüman Türk sivil halk, insanlık dışı suretlerle katledilmişlerdir. Yani toplam katledilenlerin sayısı 3920 kişidir. Belgelere göre, Ermeni çetecileri, özellikle bu kaza ve

nahiyelere bağlı köylerden lojistik anlamda önemli ölçüde yararlandıkları görülmektedir. Cebren ve silah zoruyla, bölge ahalisinin paralarına, hayvanlarına ve zahiresine el koyup götürdükleri ve ahaliden büyük çoğunluğunu da katlettikleri anlaşılmaktadır. Bütün bu Ermeni katliam ve tahribâtı, Ermenistan Harekâtı'nın başarıyla sonuçlanması ve nihayetinde 2-3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile durdurulmuştur. Kâzım Karabekir Paşa'nın 1 Kasım 1920'de Kars'ta Ermeni Milletine neşrettiği beyannamesinde de belirttiği üzere "*bilâ-tefrik Müslüman ve Ermeni fıkaraı halkını kırdıran hain Taşnakların*"¹¹⁸ mezâlimi son bulmuştur.

117 BOA, HR. SYS/2878-58-3.

118 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 997.

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “Büyük Ermenistan” amacını gerçekleştirme arzusunda olan Ermeniler, I. Dünya Savaşı sonrasında da bu Batılı emperyalistlerin desteğini sağlamak suretiyle bu amaçlarına ulaşabileceklerini umuyorlardı. Doğu Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluğa sahip olamayan Ermeniler, bu çoğunluğu sağlamak üzere bölgenin Müslüman-Türk ahalisini imha ederek bu çoğunluğa ulaşmak arzusundaydılar. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması, Ermenilerin bu arzusunu iyice artırmış, bu cümleden olmak üzere Doğu Anadolu'da bir kıtal hareketine girişmişlerdir. Bu çalışmada da görüldüğü üzere Mazmanof ve Sivaslı Murat gibi Ermeni çetecileri, 1919 ve 1920 yıllarında *Arpaçay*'ın batısında da faaliyet göstermişler, 70'i aşkın köyü basmışlar, bu köylerde Müslüman-Türk ahalinin bir kısmını kurşunla, bir kısmını da yakmak suretiyle katletmişlerdir. 1920 yılında Arpaçay'ın batısındaki Oltu ve çevresinde Müslüman-Türk ahaliye yapılan bu Ermeni zulmüne son vermek için gerçekleştirilen *Ermenistan Harekâtı* sırasında Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın emri üzerine Kars Vilayeti ve Oltu Mutasarrıflığının tahkikatı sonucunda ortaya çıkan bu veriler, Ermeni mezâlimini arşiv belgeleri ışığında bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu belgeler gün ışığına çıkarıldıkça Ermeni meselesinin iç yüzü ortaya çıkarılacağı gibi Türklerin Ermenilere soykırım yapmadığı aksine ortada eğer bir soykırım varsa bunun Müslüman-Türk ahaliye yapıldığı gözler önüne serilecektir.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA);

BOA, HR. SYS/2878-66-7.

BOA, HR. SYS/2878-66-5 .

BOA, HR. SYS/2878-58-2.

BOA, HR. SYS/2878-58-3.

BOA, HR. SYS/2878-66-1.

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar 'da ve Anadolu 'da Ermeni Mezâlimi 1919,
I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
Daire Başkanlığı Yayın Nu: 24, Ankara 1995.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, I, T.C. Başbakanlık Devlet
Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:
49, Ankara 2001.

II- Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 6, TBMM Matbaası, Ankara 1943.

III- Telif Eserler

Basgün, Necla, *Türk-Ermeni İlişkileri Abdülhamid'in Cülusundan*
Zamanımıza Kadar, San Matbaası, Ankara 1970.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Armenians, (Edited by Kemal Çiçek-Pınar Eray), Türk*
Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Belgelerle Ermeni Sorunu, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1992.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955.

Demirci, Hasan, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 51, Ankara 2015, s. 301-327.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Göyünç, Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005.

Gürun, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.

Hovannisian, Richard, *The Republic of Armenia (The First Year, 1918-1919)*, Volume I, University of California Press, London 1971.

Howard, Harry N., *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, New York 1966.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, II, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

_____, *Millî Mücadelede Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul 1960.

Koçaş, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Matbaası, Ankara 1967.

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1986.

Meray, L. Seha, Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.

Öke, Mim Kemâl, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2012.

Perinçek, Mehmet Bora, *Sovyet Arşiv Belgelerinin Işığında Türk-Sovyet Askeri İlişkileri: Doğu Cephesi (1919-1922)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2014.

Sonyel, Salâhi R., *Osmanlı Ermenileri*, Büyük Güçler Diplomasisinin Kurbanları, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009.

Şemsutdinov, A. – Bağirov, Y.A., *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, (çev: A. Hasanoğlu), Bilim Yayınları, İstanbul 1979.

Şimşir, Bilâl N., *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

Türk İstiklâl Harbi Doğu Cephesi (1919-1921), III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.

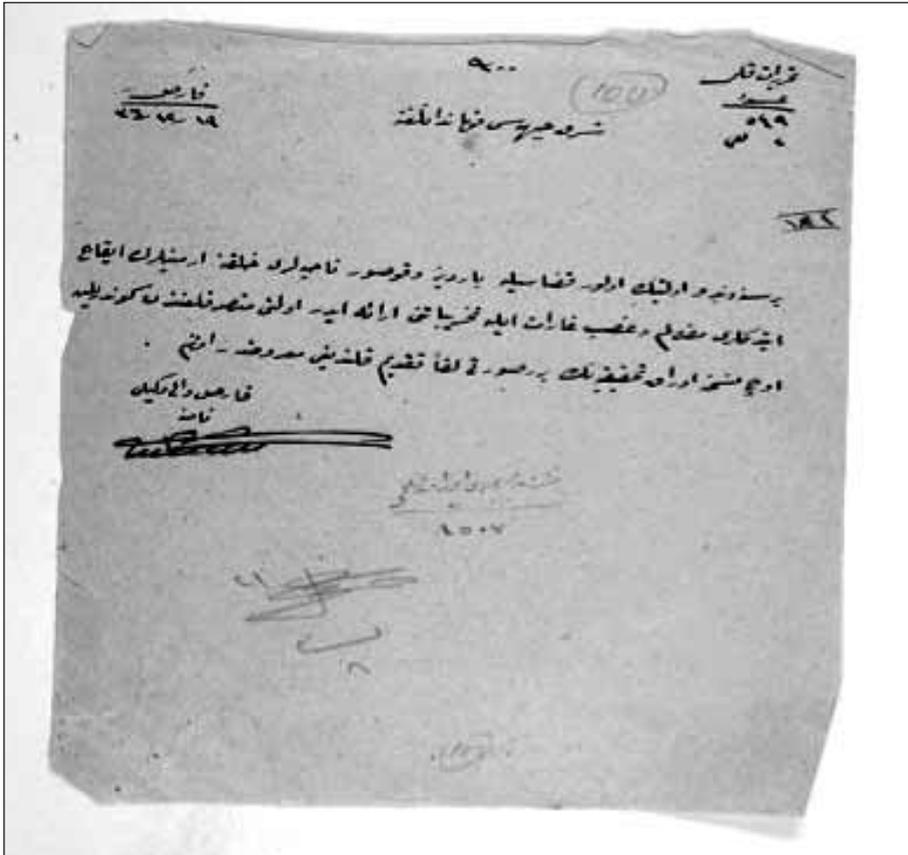
Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, İstanbul 1979.

Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, ATAM Yayınları, Ankara 2001.

EK'LER:

Ek 1:

BOA, HR. SYS/2878-66-7.

Ek 3:

The image shows a handwritten ledger with multiple columns of numbers and text in Armenian script. The text is written in a cursive style. The columns contain numerical data, likely representing financial records or inventory. The text is written in Armenian script. The document is aged and shows signs of wear.

BOA, HR. SYS/2878-58-2.

Ek 5:

BOA, HR. SYS/2878-66-1.

**ÖZEL DOSYA:
ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN
ERMENİ MESELESİ**

ERMENİ VAKIFLARINA İLİŞKİN AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN KARARLARI

Dr. Deniz AKÇAY

Avrupa Konseyi Daimi Temsilciliği
E. Uzman Hukukçu

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) yapılan başvuruların bazı dönemlerde birbirine benzeyen iddialarda odaklanması, genellikle o konuda hukuksal ya da siyasal bir sorun yaşandığının göstergesi olabilir. Bazı durumlarda, uluslararası düzeyde, bireysel adalet arayışının ötesinde, uluslararası farkındalık yaratmak suretiyle “sorunun” daha kısa zamanda ve daha etkin biçimde çözüme kavuşturulması da amaçlanabilir. Öte yandan, AİHM kararındaki gerekçeler, referanslar, hükmün ifade ediliş şekli, kararın içtihat olarak değerini belirleyebilmekte, kararın kolaylıkla ve süratle icra edilmesini ve, genel olarak, dâvalı devlet ve başvuran – ve hatta kamuoyu- tarafından sahiplenme derecesini de etkileyebilmektedir.

Türkiye'deki bazı Ermeni cemaat vakıflarının AİHM'e yaptıkları başvuruların sayısı, içeriği ve bunlar hakkında alınan kararların hem gündeme getirdiği hukuksal sorun açısından hem de kararların “söylemi” açısından ilginç özellikleri taşıdığı ve Türkiye aleyhindeki diğer bazı başvuru kategorilerinden ayrıldığı söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında hayri, dinî, sıhî, kültürel faaliyetlerde bulunmak üzere kurulmuş olan cemaat vakıflarına 16 Şubat 1912 kararnamesiyle tüzel kişilik kazandırılmış ve bazı şartlarla yararlandıkları taşınmazları tapu sicilinde vakıf üzerine kaydettirme hakkı tanınmıştır. Bu koşullar, vakfın Osmanlı tabiiyetinde olması, kaydedilecek taşınmazın şehir ve kasaba sınırları içinde bulunması, vergisinin vakıf tarafından ödenmesi, taşınmazın “akar” niteliğinde olması ve ayrıca daha önce bir gerçek kişinin üzerinde kayıtlı olması – nam-ı müstear üzerinde kayıtlı görünmemesi (bu şekilde azizler üzerinde kayıtlı görünen taşınmazların vakıflar üzerine kaydı mümkün olmamaktaydı) ve kayıt işlemlerinin belirli

bir süre içinde tamamlanması gerekirdi. Halen, bu çerçevede kurulmuş olan Ermeni cemaat vakfının sayısı 52'dir.

Türkiye, Lozan Barış Andlaşması'nın 42/3, maddesiyle “ Müslüman olmayan azınlıkların “*Kiliseleri, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi*”, bu azınlıkların “*Türkiye’de bulunan vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı*” göstermeyi taahhüt etmiştir. Lozan Andlaşması, genel olarak, vakıflar hakkında koruyucu olma ve ayrımcı olmama noktalarında bir yükümlülük üt öngörmüş olmakla birlikte, vakıfların hukuki statüleri ve taşınmaz iktisap etmeleri konusunda belirli bir hukuksal düzenleme getirmemiştir.

2762 sayılı Vakıflar Kanunu, cemaat vakıflarına, kanunun yürürlüğe giriş tarihinden itibaren 6 ay içinde (bu süre daha sonra 6 ay daha uzatılmıştır) bir beyanname ile bildirecekleri taşınmazları tapu siciline vakıf adına kaydetme olanağını tanımıştır. Ancak, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihli kararı, 1936 beyannamelerini âdeta bir vakıf senedi olarak kabul ederek, beyannamelerinde taşınmaz edinme ehliyetini belirtmemiş olan vakıfların sonradan bağış veya miras yoluyla yeni taşınmaz sahibi olamayacakları şeklinde yorumlamıştır. Ermeni vakıflarıyla bağlantılı olarak, AİHM'e yapılmış olup bir AİHM kararıyla sonuçlanan beş başvuru da 1936 beyannamelerinin vakıfların üçüncü kişilerden bağış veya miras yoluyla taşınmaz iktisap etmelerini engelleyen yasal düzenlemeler ve uygulamalar konusunda odaklanmaktadır. Beş başvurudan üçü doğrudan bir vakıf tarafından yapılmış, diğer ikisi yine vakıfla bağlantılı olarak gerçek kişiler tarafından yapılmıştır. AİHM gerçek kişiler tarafından yapılan bu iki başvuruyu kabul edilemez bulmuştur:

A) Kabul edilemez bulunan başvurular

1- Kirkor Ağabaloğlu başvurusu¹: Gedikpaşa Protestan Ermeni Kilise ve Okulu vakfı 1967'de bir gerçek kişiden kapalı kamp inşa etmek üzere satın almış ve bu işlemi tapu siciline kaydettirmiştir. Ancak 1979'da Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) Kartal Asliye Mahkemesi'ne başvurarak, vakfın 1936 beyannamesinde bu tür bir taşınmazı satınalma ehliyetinin bulunduğu dair bir açıklamanın bulunmaması nedeniyle satış işleminin iptalini ve taşınmazın önceki mâliki adına yeniden kaydedilmesini talep etmiştir.

¹ *Kirkor Ağabaloğlu au nom de la “Fondation de l'Eglise et l'Ecole Protestantes Arméniennes à Gedikpaşa” c. Turquie* (no. 31134/96) [déc], 8 juin 1999.

Asliye Mahkemesi 10 Mart 1983 tarihli kararıyla VGM'in talebini kabul ederek, yapılan tescilin silinmesine ve taşınmazın eski mâliki adına kaydına karar vermiştir. Vakfın yaptığı temyiz başvurusu da Yargıtay tarafından, vakfın 1936 Beyanname'sinde gerek satınalma, gerek kazandırıcı zamanaşımı yoluyla taşınmaz mal edinme ehliyeti bulunmadığı gerekçesiyle 12 Eylül 1983 tarihinde reddedilmiştir. Vakfın, kararın düzeltilmesi (tashi-i karar) talebi de Yargıtay tarafından 25 Mayıs 1985'te reddedilmiştir.

İhtilâf konusu taşınmazın, mahkeme kararıyla adına kaydedilmesi istenen üçüncü kişinin ölümünden sonra, mirasçıları tarafından satıldığı üçüncü şahıs aleyhindeki vakıf başvurusu da vakıf aleyhinde sonuçlanmıştır. Gerek Pendik Asliye Mahkemesi gerek daha sonra başvurulmuş Yargıtay kararlarına göre, vakfın, taşınmazın sonradan lehine kaydedildiği şahsın mirasçıları tarafından satış yoluyla intikal ettiği iyiniyet sahibi üçüncü kişiye karşı dermeyeran edebileceği bir hakkı bulunmamaktaydı.

Ağabaloğlu, vakıf adına 5 Mart 1996 tarihinde AİHM'e yaptığı başvuruda, yargılamanın âdil olmadığı ve uzunluğu nedeniyle AİHS'nin 6. maddesine aykırı olduğunu, ayrıca vakfın, ihtilâf konusu taşınmazının mülkiyetine kavuşmadığı iddiasıyla mülkiyet hakkına ilişkin AİHS'ne EK 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesinin tek başına ve ayrıca Ermeni kökenli olması nedeniyle haksız ayrıma maruz kaldığı gerekçesiyle haksız etnik ayırım yasağıyla ilgili AİHS'nin 14. maddesi ile bağlantılı olarak ihlâl edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme başvuruyu üç gerekçeyle ve oybirliğiyle reddetmiştir:

- a) AİHM, vakfın taşınmaz mal edinme ehliyetine sahip olmadığı sonucuna varılan ulusal yargı prosedürünün Türkiye'nin bireysel başvuru hakkını tanıdığı 28 Ocak 1987'den önce, 12 Mayıs 1985 tarihli Yargıtay kararıyla sona erdiğini dikkate alarak, bu yargısal süreç açısından zaman itibarıyla (*ratione temporis*) yetkili olmadığı sonucuna varmış ve bu süreçle ilgili başvuranın iddialarını reddetmiştir.
- b) Ulusal yargılamanın âdil olmadığı yolundaki iddia ile ilgili olarak AİHM, taşınmazın mahkeme kararıyla lehine geçtiği üçüncü kişinin mirasçıları tarafından satıldığı kişiye karşı vakfın dermeyeran edeceği bir mülkiyet hakkının olamayacağı gerekçesiyle mülkiyet hakkı iddiasının gerçek ve ciddi sayılamayacağı (*contestation réelle et sérieuse*) sonucuna varmış ve başvurunun bu kısmının madde itibarıyla (*ratione materiae*) yetkisi dışında kaldığına karar vermiştir.²

2 Ağabaloğlu, loc. cit. s. 5-6.

c) Vakfın, ayrıca, taşınmazın satış bedelini ve amenajmanına ilişkin masraflarının ödenmesi ile ilgili iddiasını ise iç hukuk yollarının tüketilmediği gerekçesiyle reddetmiştir.

AİHM, başvuranın etnik ayırım iddiasının da incelenmesine gerek görmemiştir.

2- S.Ö., A.K., Ar.K. kararı³. A.H., Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı lehine yaptığı taşınmaz vasiyetinin, Vakfın 1936 beyannamesinde bu tür bir taşınmaz edinmesine imkân vermediği gerekçesiyle geçerli sayılmayacağına dair 19 Ekim 1971 tarihli Yargıtay Hukuk Daireleri Genel Kurulu kararından sonra, 1976'da, taşınmazları (iki dükkân) vakıf üyesi olan üç başvurana satmış ve satış bedelini de vakfa bağışlamıştır.

Hazine'nin, başvuranlara yapılan satışın muvazaalı olduğu, dolayısıyla mirasçısız ölen A.H.'nin tek mirasçısının Medeni Kanunu'nun 448. maddesi gereğince Hazine olduğu yolundaki 14 Ağustos 1978 tarihinde başvuranlar aleyhindeki başvurusu, İstanbul Asliye Mahkemesi'nin 8 Nisan 1986 tarihli kararıyla Hazine'nin tek mirasçı olduğu hususunun açık olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Hazine'nin başvurduğu Yargıtay ise 25 Aralık 1986 kararıyla ilk derece mahkemesinin kararını tek mirasçı olup olmadığı konusunda Hazine'ye ek süre tanınmadığı gerekçesiyle bozmuştur.

Bozma kararından sonra, Hazine'nin A.H.'nin tek mirasçısı olduğuna ilişkin belgeleri sunduğu İstanbul Sulh Hukuk Mahkemesi 8 Ekim 1992 tarihli kararıyla beyan edilen satış bedeliyle taşınmazların gerçek bedeli arasında fark olmasının işlemlerin muvazaalı olduğu anlamına gelmeyeceği gerekçesiyle Hazine'nin taleplerini reddetmiştir.

Yargıtay ile İstanbul Asliye Mahkemesi arasında bir süre daha devam eden prosedür, İstanbul Asliye Mahkemesi'nin ihtilâf konusu taşınmazların, satış işlemlerinin muvazaalı olduğu gerekçesiyle geçersiz olduğu ve dolayısıyla A.H. nin mülkü sayılması gerektiği yolundaki 3 Mart 1994 tarihli kararının 14 Temmuz 1994 tarihli Yargıtay kararıyla bozulması ve başvuranların karar tashihi başvurularının da 9 Ekim 1995 tarihinde reddolunmasıyla, Hazine'nin murisin tek mirasçısı olduğu yolundaki yargısal saptama kesinlik kazanmıştır.

Başvuranlar, hukuka aykırı bir kararla iki dükkânın mülkiyetinden mahrum kaldıkları iddiasıyla AİHS'nin mülkiyet hakkına ilişkin Ek Protokol'ün 1. maddesi ve ayrıca bu madde ile bağlantılı olarak etnik ayrımcılık yasağına ilişkin AİHS'nin 14. maddesinin de ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir.

3 S. Ö., A. K., Ar. K. v. Turkey (31138/96), [dec], 14 September 1999.

AİHM, başvurunun temelindeki sorunun özel şahıslar arasındaki miras mevzuatı ile ilgili olduğu, Taraf Devletlerdeki miras yasalarının farklı olmasının Sözleşme'ye aykırılık olarak değerlendirilemeyeceği, olayda devletin Sözleşme'ye aykırı bir müdahalesi sonucunda mülkiyet hakkının ihlal edildiğinin ileri sürülemeyeceği gerekçesiyle Ek Protokol'ün mülkiyet hakkına ilişkin 1. maddesinin ihlâlinin sözkonusu olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca, haksız ayırım iddiasını da uyuşmazlığın miras hukukunun uygulandığı kişiler arası nitelikte olması nedeniyle kabul edilemez bulmuştur. Gerek mülkiyet gerek haksız ayırım iddiaları bu başvuruda oybirliğiyle reddedilmiştir.

Gerçek kişiler tarafından yapılan ve kabul edilmezlik kararıyla sonuçlanan bu iki başvurunun bir özelliği de, Hükümetimizin bilgisine sunularak görüşlerinin alınmasına gerek görülmemiş olmasıdır.

B- AİHM'İN esastan incelediği diğer üç başvuru

Bu ikinci kategorideki başvurulardan birincisi dostane çözümle, ikinci ve üçüncüsü ise ihlâl kararlarıyla sonuçlanmıştır.

1- Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı başvurusuna ilişkin AİHM kararı⁴

Dostane çözümle sonuçlanan bu başvuru aslında aynı hukuksal sorunu içeren iki alt başvuruyu kapsamaktadır. Her ikisinde, 1832'de Padişah fermanıyla kurulan Vakıf, farklı tarihlerde iki taşınmaz açısından murisler tarafından mirasçı olarak tayin edilmişti. Ancak murislerden ilkinin 1955'te ve ikincisinin 1970'te ölmesinden sonra Vakfın kendi adına tapuya tescil ettirdiği taşınmazlarla ilgili olarak Hazine'nin 1992 yılında Vakıf aleyhine açtığı davalarda, Vakfın 1936 Beyannamesi çerçevesinde bağış veya miras yoluyla taşınmaz edinmeyeceği sonucuna varılmıştır. Yargısal süreç birinci başvuru için 25 Ocak 1999'de ikinci başvuru için ise 25 Şubat 1999'da kesinleşmiştir.

Vakıf daha sonra 4771 sayılı kanunla 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na getirilen değişikliklerden yararlandırılarak taşınmazların kendi adına yeniden kaydını istemiş, ancak Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden olumlu bir yanıt alamamıştır.

⁴ *Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı c. Turquie*, Requête nos 50147/99 et 51207/99, arrêt du 26.06.2007.

AİHM, 20 Eylül 2005'te iki başvuru hakkında düzenlediği duruşmadan sonra taraflara önermiş olduğu dostane çözüm gerek Hükümetimiz gerek başvuran vakıf tarafından kabul edilmiştir.

Hükümetimizin 27 Mart 2007 tarihli dostane çözüm önerisinde, özellikle, Vakfın 1936 Beynamesi'nde taşınmaz mal edinebileceğine dair açıklık bulunmaması nedeniyle bağış kabul etme hakkından yararlanamayacağı doğrultusundaki Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihli kararının 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na getirdiği yoruma dikkat çekilmiş, bu kanuna 9 Ağustos 2002 ve 2 Ocak 2003 tarihlerinde yürürlüğe giren 4771 ve 4778 sayılı kanunlarla, gerek başvuran vakfın, gerek diğer vakıfların, genel nitelikli bazı koşullarla taşınmaz mal edinebilecekleri belirtilmiş, AİHM kararının açıklanacağı tarihten itibaren üç ay içinde dâva masrafları karşılığı olarak başvurana 15.000 Euro ödeneceğine de işaret edilmiştir. Ayrıca, dostane çözümün taşınmazların iadesi ve ödemenin yapılmasıyla dâvanın nihai şekilde sonuçlanacağı da vurgulanmıştır.

Dostane çözüm önerisinin vakfın avukatları tarafından kabul edilmesinden sonra AİHM, tarafların ulaştığı dostane çözümün AİHS'nin 37.maddesindeki insan haklarına saygı ilkesiyle bağdaştığına dikkat çekerek, oybirliğiyle başvurunun AİHM gündeminden düşürülmesine karar vermiştir.

Ancak AİHS'ne uygunluk denetimi süreci, AİHM'in başvuruyu gündeminden düşürmesiyle tamamlanmamaktadır: Dostane çözüm kararlarının icrası da, ihlâl kararlarında olduğu gibi, AİHS'nin 46. maddesi uyarınca, Avrupa Konseyi'nin karar organı Bakanlar Komitesi (BK) tarafından denetlenmektedir.

BK'nın, bu çerçevede kabul ettiği 21 Aralık 2011 tarihli kararında, Hükümetimizin dostane çözüm koşullarına uymuş olduğu, özellikle, dostane çözüm önerisinde öngörülen yargılama masraflarının süresinde ödendiği ve ihtilâl konusu taşınmazların başvurana geri verildiği vurgulanmış ve sözkonusu AİHM kararı BK gündeminden düşürülmüştür.⁵

5 CM/ResDH(2011)310 . “ ..Having satisfied itself that within the time limit agreed under the terms of the friendly settlement, the government of the respondent state paid the applicant the sum provided in the friendly settlement and returned to the applicant the relevant properties and that no other measure was required in this case with the Court's judgment ;

DECLARES that it has exercised its function until Article 46 /2, paragraph 2 of the Convention with respect to the commitments subscribed to in this case and

DECIDES to close its examination.”

2- Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı (No. 2) başvurusuna ilişkin AİHM kararı⁶

Dostane çözümle sonuçlanan ilk Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı başvurusundan farklı olarak, aynı vakfın ikinci başvurusu ihlâl kararıyla sonuçlanmıştır. Vakıf, 1962 yılında Beyoğlu Mahallesi'nde bulunan 276 metrekarelik bir zemin katını bağış yoluyla edinmiş ve taşınmazı kendi adına tapuya kaydettirmiştir.

1998'de İstanbul Asliye Mahkemesi, Hazine'nin başvurusu üzerine, vakfın 1936 Beyannamesi'nde taşınmaz edinme ehliyetinin yer olmadığı gerekçesiyle vakıf adına yapılan işlemin iptaline ve ilk mülkin adına kaydettirilmesine karar vermiştir. Yargıtay tarafından da 13 Kasım 2001'de teyit edilen karar, vakfın karar tashihi talebinin Yargıtay tarafından 11 Şubat 2002 tarihinde reddedilmesiyle de kesinleşmiştir.

Vakıf aynı yıl, 2002 de Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikliklerden yararlanmak üzere başvuruda bulunmuş, ancak VGM'den olumlu bir yanıt alamamıştır. Bunun üzerine vakıf VGM kararının iptalini elde etmek için Danıştay'a başvurmuşsa da, bir süre sonra, VGM nezdindeki taleplerinin büyük ölçüde karşılanmış olduğu gerekçesiyle dâvasını geri çekmiştir. Danıştay da başvuranın vazgeçmiş olduğunu dikkate alarak 25 Ekim 2005'te yargısal sürece son vermiştir .

Bu arada taşınmazın lehine kaydolduğu ilk mülkin mirasçıları Beyoğlu Asliye Mahkemesi'ne başvurarak taşınmazın açık artırma ile satılmasını sağlamışlardır. Taşınmaz 22 Ocak 2007'de H.D. Erseven'e 771.000 TL'ye satılmıştır.

Vakıf, AİHM başvurusunda, mülkiyet hakkına ilişkin AİHS'ne Ek 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi ile haksız ayrıma uğradığı iddiasıyla mülkiyet hakkı ile bağlantılı olarak AİHS'nin 14. maddesi ve, ayrıca, yargı sürecinin güvenilirliği açısından AİHS'nin 6. maddesinin ihlâl edildiğini iddia etmiştir.

AİHM, Hükümetimizin, başvuranın Danıştay'daki yargı sürecinden vazgeçmekle iç hukuk yollarının tüketilmesinin ve dolayısıyla 2002 ve 2003 yıllarında yürürlüğe giren yasal önlemlerden yararlanmasının da engellendiği yolundaki itirazını, sözkonusu önlemlerin taşınmazın başvurana iade edilmesini sağlayacak bir olanak niteliğinde olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.

6 Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı c.Turquie (No. 2), Requête no. 36165/02, 16.12.2008.

Başvurunun esasa ilişkin incelemesi kapsamında AİHM, vakfın ihtilâf konusu taşınmazın lehine tescil edilmesinden kırk yıl sonra mülkiyet hakkından mahrum kalmış olmasının AİHS'ne EK 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesinin birinci fıkrasındaki “*mal ve mülkünden yoksun*” bırakılmak anlamını taşıdığına işaret etmiştir. Mahkeme'ye göre, 1936 Beyannamesi'ni vakıf senedi olarak yorumlayıp, bu senette yer almayan taşınmazların edinilemeyeceği yorumunu getiren 1974 içtihadına dayanılarak vakfın, taşınmazın mülkiyetinden mahrum kalmasının öngörülebilirlik (*prévisibilité*) ilkesi bakımından kabul edilemeyeceğine dikkat çekmiş ve AİHS'nin Ek 1 No.lu Protokol'ün mülkiyet hakkına ilişkin 1.maddesinin ihlâl edilmiş olduğuna oybirliği ile karar vermiştir.

AİHM, başvuranın etnik ayırım ve âdil yargılama ile ilgili iddialarının ise ayrıca incelenmesine gerek bulunmadığına da oybirliğiyle karar vermiştir.

Yargısal sürecin tazminatın belirlenmesi aşamasında başvuran 426.000 Euro'ya hükmedilmesini istemiş, Hükümetimiz ise İstanbul Vergi Müdürlüğü'nde görevli üç memurun yaptığı keşfin dikkate alınarak 98.000 Euro'ya hükmedilmesini istemiştir. Mahkeme oybirliğiyle 275.000 Euro'nun da kararın kesinleşmesi tarihinden itibaren üç ayda ödenmesine hükmetmiştir.

Bu noktada önemli bir husus üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır. AİHM, daha önce almış olduğu *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı* kararına atıfta bulunarak, o kararda taşınmazın geri verilmesinin en uygun çözümü oluşturacağını değerlendirmiş olduğuna, ancak gündemindeki başvuru açısından taşınmazın bir üçüncü kişiye satılmış olması nedeniyle bunun mümkün olmayacağına işaret etmiştir.⁷

Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Kilisesi (No.2) kararı Hükümetimizce icrasının denetlenmesi açısından Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (AKBK) gündeminde yer almaktadır. AKBK'nın bu kararla ilgili incelemelerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Yerleşik uygulamamız çerçevesinde (ve bu konuda AKBK tarafından aleyhimize bir karar alınmamış olduğu da dikkate alınarak) tazminat miktarının kararın açıklanmasını izleyen üç ay içinde ödemiş olduğumuz varsayılmalıdır.⁸ Buna karşılık, AİHM kararında da belirtildiği üzere, üçüncü kişiye satılmış olan taşınmazın vakfa geri verilmesinin mümkün

7 *Surp Pırgiç*, loc. cit. par. 37. Buna karşılık, *Fener Rum Erkek Lisesi* kararının hüküm paragrafında taşınmazın geri verilmesi halinde 890.000 Euro tazminat ödenmesine karar vermiştir: *Fener Rum Erkek Lisesi v. Turkey*, Application no. 34478/97, judgment of 9.1.2007, par. 74.

8 AİHM kararlarının icrasının denetlenmesi süreci gizlilik kurallarına tâbidir. Ancak bu süreci sonuçlandıran nihai kararlar (*final resolutions*) ile denetim sürecinin hızlandırılmasının istendiği ve belirli bir “baskı” yönü de bulunan ara kararlar (*interim resolutions*) gizlilik kurallarına tâbi değildir.

olamayacağı açıktır. AKBK'nın internet sitesinde, gerek bu AİHM kararının icra sürecinin tamamlandığına ve dolayısıyla kararın AKBK gündeminden düşürülmesine ilişkin bir nihai karara (*final resolution*) veya belirli bir önlem alınmasının ya da icra sürecinin hızlandırılmasının istendiği herhangi bir AKBK ara kararına (*interim resolution*) rastlanmamaktadır.

3- Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Mektebi ve Mezarlığı Vakfı başvurusuna ilişkin AİHM kararı⁹

1832 de Padişah fermanıyla kurulan vakıf, 11 Ekim 1955 tarihinde bağış yoluyla edindiği 266 metre karelik üç bitişik evden oluşan bir taşınmaz tapuya kendi adına tescil ettirmiştir. Ancak, 8 Ekim 1998 de İstanbul Vakıflar Müdürlüğü'nün vakıf aleyhindeki dâvası gerek İstanbul Asliye Mahkemesi, gerek daha sonra Yargıtay aşamasında, 1936 Beyanname'sinde taşınmaz edinme ehliyetine sahip olduğu belirtilmeyen vakıfların daha sonra taşınmaz edinmeyeceklerine ilişkin Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihli kararına dayanılarak taşınmaza ilişkin tapu kaydının silinmesine ve taşınmazın eski mâlikin adına kaydedilmesine karar verilmiştir. Vakfın, 25 Eylül 2001 tarihli kararının tashih edilmesi talebine ilişkin başvurusu da 29 Nisan 2002 tarihinde Yargıtay tarafından reddedilmiştir.

Vakıf, 17 Ekim 2002 tarihli AİHM başvurusunda, mülkiyet hakkına ilişkin AİHS'ne EK 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi, bu madde ile bağlantılı olarak etnik ayrıma maruz kaldığı iddiasıyla AİHS'nin 14. maddesi ve, ayrıca, âdil yargılanma hakkına ilişkin AİHS'nin 6. maddesinin ihlâl edildiğini iddia etmiştir.

AİHM, başvuranın bir idari tasarrufun iptali ve, ayrıca, VGM'nin taşınmazın yeniden tapuya kaydının istendiğine ilişkin bir dâvanın Danıştay'da devam ettiği gerekçesiyle iç hukuk yollarının tüketilmediği yolundaki Hükümetimizin itirazı konusunda, Danıştay'ın kararında, 2002 ve 2003 yıllarında cemaat vakıflarının taşınmaz edinmelerini kolaylaştırmak amacıyla Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikliklerin üçüncü kişilerin mülkiyetine geçmiş olan taşınmazlar açısından ileri sürülemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiş olduğuna dikkat çekerek, iç hukuk yollarının tüketilmiş olduğu sonucuna varmıştır.

Ayrıca, AİHM kararında, başvuran vakfın, 27 Şubat 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu'nun geçici 7. maddesinin taşınmazın

⁹ *Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Hastanesi ve Mezarlığı Vakfı c.Turquie*, Requête no.1480/03, arrêt du 16.12.2008.

vakfa geri verilmesini sağlayabilecek nitelikte olduğunu kabul etmekle birlikte, iadenin gerçekleşmesinin Vakıflar Meclisi'nin “*olumlu kararı*” na bağlı olması nedeniyle bu yolu denemediğine işaret edilmiştir.

Öte yandan, AİHM, başvurunun yapılmasından sonra da iç hukukta yürürlüğe giren bir başvuru yolunu kabul edebilmesi için, bunun mağduriyeti ortadan kaldıracak nitelikte olması koşulunun gerçekleşmiş olması gerektiğine, oysa, yaratılan yeni yasal olanağın, vakfin bu başvurusuna uygulanabileceğine ilişkin olarak Hükümetimizin bir emsal gösteremediğine dikkat çekmiştir.¹⁰

Hükümetimizin iç hukuk yollarının tüketilmediğine ilişkin itirazının bu şekilde reddolunmasından sonra AİHM, başvurunun esası açısından, yukarıda *Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı* başvurusunda olduğu gibi *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı* (No.2) başvurusu çerçevesindeki analizini tekrarlamış, başvuran vakfın tapuda adına kayıtlı taşınmazın edinilmesinden 47 yıl sonra Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 8 Mayıs 1974 tarihli kararının vakıfların 1936 Beyanname'si'ne ilişkin yorumu dolayısıyla taşınmaz üzerindeki mülkiyet hakkını yitirmesinin mülkiyet hakkına ilişkin AİHS'ne EK 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesinin oybirliğiyle ihlâl edildiğine karar vermiştir. Buna karşılık, başvuranın haksız ayırım ve âdil yargılama hakkına ilişkin iddialarının ise oybirliğiyle ayrıca incelenmesine gerek olmadığı sonucuna varmıştır.

Başvuruya ilişkin tazminatın belirlenmesi sürecinde, başvuran vakıf, esas olarak, taşınmazların iadesini istemiş, ancak, bunun mümkün olmaması halinde, taşınmazların değerinin kendi bilirkişileri tarafından 2.500.000 ABD Doları olarak değerlendirildiğine de işaret ederek, 1.834.000 Euro tazminat talebinde bulunmuştur. Hükümetimiz bu talebe itiraz ederek taşınmazların değerinin İstanbul İl Vergi Dairesi'nin belirlemiş olduğu değerlere göre 204.186 Euro olduğunu belirtmiştir.

Sonuçta AİHM, tarafların belirledikleri değerlerin arasında önemli fark olduğuna da dikkat çekerek, 600.000 Euro tazminata hükmetmiştir.

Ancak kararın, hüküm bölümünde, *Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı* (No.2) kararından farklı olarak, taşınmazın yeniden vakıf lehine kaydedilmesi ve bunun mümkün olmaması halinde tazminat şikkının uygulanması öngörülmüştür.

¹⁰ Başvurunun yapılmasından sonra yaratılan iç hukuk yolunun etkinliğinin kanıtlanamaması durumunda başvurunun kabul edilmezlik kararıyla sonuçlandırılmasının mümkün olmadığı konusunda *Soto Sanchez c. Espagne* 66990/01, 25 novembre 2003 , par. 34.

Bu karar da *Yedikule Surp Pırgiç* kararı gibi halen AKBK'nın gündeminde yer almakla birlikte, hakkında nihai veya ara karar niteliğinde bir BK kararının alındığına dair bir bilgi yer almamaktadır.¹¹

C) Ermeni vakıf taşınmazlarına ilişkin AİHM kararlarının ortak bazı özellikleri

Ermeni vakıflarıyla bağlantılı başvuru ve AİHM kararlarının gerek kullanılan hukuksal argümanlar, gerek AİHM'in usuli ve söylemsel yaklaşımı bakımından bazı ortak özellikleri olduğu söylenebilir:

- Gerek kabul edilmezlik kararları gerek ihlâl kararları Daire düzeyinde ve oybirliğiyle alınmıştır.
- Etnik ayrımcılık iddiası tüm başvurularda ileri sürülmüş olmakla birlikte, AİHM hiçbir başvuruda bu iddiayı incelemeye gerek görmemiştir. Bu bakımdan iddianın ciddi ve gerçek olmadığı görüşünün AİHM'de ağır bastığı söylenebilir.
- Hiçbir yargıç iki ihlâl kararına ayrı görüş (*concurring opinion*) eklemek lüzumunu hissetmemiştir.¹² AİHM'in aldığı karar açısından içeriği ve hedefi açık olan karşı görüşten (*dissenting opinion*) farklı olarak, ayrı görüş belirtmekle bazı durumlarda ihlâl kararının "ağırlaştırılması", hatta karara siyasal bir boyut kazandırılması amaçlanmaktadır. Ermeni vakıflarıyla ilgili iki ihlâl kararında hiçbir yargıcın kullandığı oyu gerekçelendirmek ya da siyasal bir tutum sergileme gereğini duymadığı kabul edilmelidir. Esasen, AİHM'in Ermeni vakıfları açısından esastan incelediği ilk başvuruyu da dostane çözümle sonuçlandırması, vakfın iddialarını, dostane çözümle sonuçlandırılabilir nitelikte değerlendirdiğinin, Hükümetimizce önerilen dostane çözümün "*Sözleşme ve Protokolleri ile tanınan insan haklarına saygı ilkesinden*" esinlenmesi koşulunu öngören AİHS'nin 39/1. maddesine uygunluğunu kabul etmiş olduğunun göstergesidir.
- Hiçbir kararda, mülkiyete yapıldığı iddia olunan müdahalenin Lozan Antlaşması'na aykırı olduğu ya da bu antlaşma açısından uygunluğunun değerlendirilmesi gerektiği yolunda bir yaklaşıma rastlanmamaktadır.

11 Bkz. AİHM kararlarının icrasının denetimi sürecinin tâbi olduğu gizlilik kuralları ile ilgili 8 no.lu dipnotu.

12 Başvuruların kabul edilebilirliği ile ilgili AİHM kararları açısından ayrı ya da karşı görüş belirtme olanağı bulunmamaktadır. Bu tür kararların sadece oybirliği veya oy çoğunluğu ile kabul edildiğinin belirtilmesiyle yetinilmektedir.

- Hiçbir gerçek veya, özellikle, sivil toplum kuruluşu, Mahkeme Başkanı'nın izniyle, dâvaya üçüncü taraf sıfatıyla katılma imkânının düzenlendiği AİHS'nin 36/2. maddesindeki hukuksal olanaktan yararlanma talebinde bulunmamıştır.¹³
- Hiçbir kararda, taşınmaz mal edinmemenin veya edinilmiş malın mülkiyetinin yitirilmesinden dolayı sözkonusu vakıfların temel hayrî, dinî, kültürel, sıhî faaliyetlerinin kısıtlandığı ya da kısıtlanabileceği yolunda bir eleştiriye yer verilmemiştir.

D) Cemaat vakıflarıyla ilgili yasal iyileştirmeler ve AİHM'in Ermeni vakıflarıyla ilgili ihlâl kararları

1936 Beyannamelerinde miras ve bağış yoluyla taşınmaz mal edinebileceklerine dair açıklık bulunmayan cemaat vakıfları hakkındaki 8 Mayıs 1974 tarihli Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararının AİHM kararlarına da yansıyan olumsuz sonuçlarını gidermek üzere 2002 yılından itibaren kademeli olarak önemli yasal iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir:

- 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na 2002 ve 2003 yıllarında yapılan değişikliklerle yukarıdaki hukuksal profili taşıyan cemaat vakıflarının önce Bakanlar Kurulu'nun, sonra da VGM izniyle taşınmaz edinebilmeleri sağlanmıştır.
- 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu'nun geçici 7. maddesi vakıfların taşınmaz mal edinmesinde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Maddeye göre:

“a)1936 Beyannamelerinde kayıtlı olup, halen tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar adına kayıtlı olan taşınmazlar;

b) 1936 Beyannamesinden sonra cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekçesiyle halen; Hazine veya Genel Müdürlük ya da vasiyet edenler veya bağışlayanlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar;

tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren onsekiz ay içinde müracaat edilmesi

¹³ Örneğin, Uluslararası Af Örgütü, Mahkeme Başkanı'nın izniyle Akdivar ve Tahsin Acar başvurularına katılmıştı.

halinde, Meclisin olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescil edilir.

AİHM'in bu madde hakkındaki *Samatya* kararında yönelttiği eleştiri de dikkate alınarak Vakıflar Kanunu'na eklenerek 22 Ağustos 2011 tarihinde 651/17 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'nun geçici 11. maddesine göre:

“Cemaat vakıflarının;

- a) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup hanesi açık olan taşınmazları,*
- b) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup kamulaştırma, satış ve trampa dışındaki nedenlerle Hazine, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve il özel idaresi adına kayıtlı taşınmazları,*
- c) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup kamu kurumları adına tescilli olan mezarlıkları ve çeşmeleri,*

tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren oniki ay içinde müracaat edilmesi halinde, Meclisin olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescil edilir.

Cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edinememe gerekçesiyle Hazine veya Genel Müdürlük adına tapuda kayıt edilen taşınmazlardan üçüncü şahıslar adına kayıtlı olanların Maliye Bakanlığınca tespit edilen rayiç değeri Hazine veya Genel Müdürlük tarafından ödenir.

Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle düzenlenir”.

Bu son yasal düzenlemelerle cemaat vakıfları, genel olarak, 1974 içtihadı dolayısıyla mülkiyetini yitirdikleri taşınmazların iadesi konusunda önemli olanaklar sağlamışlardır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinde yer verdiği istatistiki bilgilere göre:

2003 yılında 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişiklikler çerçevesinde:

- 365 taşınmaz vakıf adına tescil edilmiş,
- 38 adet taşınmaz bağış yapılmış,
- 12 adet taşınmaz satın alınmış,
- 11 adet taşınmaz satılmıştır,
- 4 adet taşınmaz mal kat karşılığı olarak değerlendirilmiştir.

2008 yılında 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu'nun geçici 7. maddesi çerçevesinde:

- 181 taşınmaz vakıf adına tescil edilmiş,
- 150 taşınmaz da tapuda isim tashihi yoluna gidilmek suretiyle mülkiyet sorunu çözülmüştür.

2011 yılında 5737 sayılı kanuna eklenen geçici 11. madde çerçevesinde:

- 333 taşınmaz ilgili vakıflar adına tescil edilmiş,
- Üçüncü kişilere geçmiş olan 21 taşınmaz için bedel ödenmiştir.
- VGM 22 Ocak 2014 tarihinde Zeytinburnu'ndaki 48.259 metrekarelik bir arsanın Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı'na iadesine karar vermiştir.

Vakıflarla ilgili mevzuatta gerçekleştirilen bu kademeli yasal düzenlemelerle cemaat vakıfları sorunsalında, özellikle, miras ve bağış yoluyla mülk edinmemek sorununa global bir çözüm yaklaşımının benimsendiği ve uygulamasının da önemli ölçüde somutlaşmış olduğu kabul edilmelidir.

ERMENİ SOYKIRIMINI TANIMA VE HASAR TAZMİN TALEPLERİNİN HUKUKSAL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN ESASLAR

Pulat TACAR
E. Büyükelçi

Ermenistan Cumhuriyeti ve diaspora Ermenilerinin bir bölümü ve onları destekleyenler, Türkiye’yi “Osmanlı devleti görevlilerinin 1915-1916 yıllarında işlediğini iddia ettikleri soykırımını inkar etmekle” suçluyorlar; Türkiye’den, Ermenilere ve diğer Hristiyan azınlıklara karşı işlenen uluslararası cürümler konusundaki sorumluluğu üstlenmesini talep ediyorlar; Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devletinin devamı olduğunu¹ belirterek Osmanlı Devleti tarafından verilen zararı tazmin etmesi gerektiğini ileri sürüyorlar.²

Ermenilerin talepleri “*Ermeni soykırımı tazminat inceleme grubunun*” yayımladığı bir raporda sıralanmıştır. Parasal tazminat talebi 70.030.167.080 ABD doları ile 104.544.266.400 ABD doları arasında değişmektedir.³ Bu doküman bir safsata silsilesidir; ama karşımızdakilerin kafa yapısına ya da halı tüccarı alışkanlıklarına işaret etmesi yönünden eğlendirici bir karikatürdür.

Ermeniler taleplerinin hukuksal gerekçelerini pek çok yayında sıralamışlar. Bunların başında Lübnan’daki Ermeni Kilisesi Başpiskoposluğu tarafından 2012 yılında düzenlenen “Tanıma’dan Tazminata” başlıklı bir konferansa sunulan belgeler gelir. Bu belgeler Uluslararası Ceza Hukuku Dergisinde yayımlandı.⁴ Bu yayının cevapsız bırakılmaması gerektiğine makalemin “Sonuç” bölümünde değineceğim.

1 Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devletinin ardılı olarak sorumlu olduğu yolundaki sav Sayın Profesör Hüseyin Pazarıcı tarafından hukuksal yönden inandırıcı biçimde çürütülmüştür. Bakınız: Prof. Dr. Hüseyin Pazarıcı, *Türk Dış Politikasının Başlıca Sorunları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2015, s. 58-65.

2 *Resolution with Justice: Reparations for the Armenian Genocide. The Report of the Armenian Genocide Reparations Study Group*, March 2015; Armenian Genocide Centenary Commemoration Committee *The Armenian genocide: A Plea for Justice* AGCCC, UK, April 2015; Alfred de Zayas, *The Genocide against the Armenians 1915-1923, and the relevance of the 1948 Genocide Convention*, Haigazian University Press, 2010.

3 Pulat Tacar, “2015’te Türkiye’nin Başına Ermeni Tsunamisi Çökecekmiş,” *Yeni Türkiye: Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Cilt 5, Yıl 20, Sayı 64, s. 3618-3702, Eylül-Aralık 2014

4 *International Criminal Law Review*, Volume 14, No. 2, s. 219-469.

Ermenilerin kimi uzmanlara ücreti karşılığında hazırlattıkları bu belgelerin incelenmesi, taleplerin yanıtıcı ve bilinçli olarak karmaşık hatta anlaşılabilir hale getirildiğini ve konunun hukuksal ve tarihsel ayrıntılarını incelememiş olanların aldatıldığını göstermektedir.

2015 “Ermeni soykırımının yüzüncü yılı” etkinliklerinde yaşanan ciddi hayal kırıklığına rağmen, Ermeni soykırımı endüstrisi hızını çabaları azaltmamıştır. Son olarak, Ermeni mallarına Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri tarafından da yasa dışı yollarla el konulduğuna dair iddiaların, ABD dâhil dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan toplantılarda, yayınlarda, medyada ve sinema dünyasında sürdürüldüğünü görüyoruz.⁵

Hukuk alanında, Ermeniler ve onların tazminat taleplerini destekleyenler, İkinci Dünya Savaşından sonra oluşturulan hukuksal kavramları ve hazırlanan bazı anlaşma taslaklarını, bir yüzyıl önce vuku bulmuş olan olaylar için de geçerli kılmak istiyorlar. Hukuk sürekli evrim halindedir; toplumsal, ekonomik, siyasal gelişmelere göre değişir. Ancak getirilen yeni kuralların eski dönemlere uygulanamayacağı da hukukun temel ilkelerinden biridir.

Ermeniler ve onları destekleyenler, Türkiye’den tazminat taleplerini, bağlayıcılığı bulunmayan hukuk kurallarına veya belgelere dayandırıyorlar. Örneğin:

Hiç bir zaman yürürlüğe girmemiş olan Sevr taslağını geçerli bir anlaşma olarak kabul ettirmek istiyorlar; (*Lozan kendileri açısından geçersiz; Moskova ve Kars ve Ankara Anlaşmaları Ermenistan’ı bağlamazmış*) . Verilecek çok örnek var; ikisine istiarene değinelim; Ermeniler,

- Hukuken bağlayıcılığı bulunmayan 1997 tarihli “Ahalinin Başka Yere Transferi ve Yerleştirilmesine İlişkin B.M. Bildiri taslağını”,
- Bağlayıcılığı olmayan ve herhangi bir uluslararası ya da ulusal yaptırımı bulunmayan, “Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun ve İnsancıl Hukukun Ciddi Şekilde İhlaline İlişkin Temel İlkeler ve Yönergeler” başlıklı 2005 tarihli BM Genel Kurul dokümanını, 1915 olaylarına uygulama peşindeler. Aynı husus 1948 Soykırımının Cezalandırılması ve Engellenmesi Sözleşmesi (*aşağıda Sözleşme denilecektir*) için de geçerli.

5 28 Şubat 2017 tarihinde, Sabancı Üniversitesi kökenli, şimdi Harvard Üniversitesinde çalışan Dr. Ümit Kurt adındaki kişi George Washington Üniversitesinde bir konferans vererek Ermeni iddialarını sürdürmüştür. 28 Mart 2017 günü, Ankara’da bir konferansta konuşan Ronald Grigor Suny adlı Ermeni tarihçi “Ermeni Soykırımı Tarihi: Onlar Çölde Yaşama Hakkına Sahiptir. Başka Yerde Değil” başlıklı kitabını tanıttı.

1948 Soykırımı Sözleşmesi geriye doğru uygulanarak, 1915-1916 olaylarına tatbik edilebilir mi?

Bu alandaki hukuk öğretisi, uygulamalar ve Uluslararası Adalet Divanı kararları 1948 Sözleşmesinin makale şamil olduğunu kabul etmiyor. Son olarak UAD, Hırvatistan-Sırbistan kararında Soykırımı Sözleşmesinin geriye yönelik olarak uygulanamayacağını açıkça belirtti;

Soykırımı Sözleşmesi Türkiye’de 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşme Türkiye açısından geriye doğru uygulanamaz. Türkiye -bu Sözleşme bağlamında- sadece yukarıda anılan tarihten sonraki olaylar konusunda sorumluluk taşır.

Ermeni talepleri konusundaki uluslararası hukuk ilkelerinden konumuzu ilgilendirenler şunlardır:

- **Nullum crime sine lege:** Bir eylem, yapıldığı tarihte yasal açıdan suç teşkil etmemekte ise, ceza hukuku açısından o kişi o suçtan dolayı sorumlu tutulamaz. Başka bir anlatımla, 1948 Soykırımı Sözleşmesine dayanılarak, 1915-1916 yılında vuku bulmuş olay ya da cürümler nedeni ile herhangi bir kişiye soykırımı suçu yüklenemez; soykırımı suçunu bireyler işler; Devlet soykırımı suçu işlemekle suçlanamaz; olsa olsa bireyin soykırımı suçu işleyerek tevlit ettiği bir zarar var ise, bu suç devletin talimatı ile işlenmiş ve zararın tazmini konusunda hukuksal koşullar oluşmuş ise, Devletin tazmin yükümlülüğü doğabilir.
- **Ne Bis in Idem:** Hiç kimse daha önce yargılanıp mahkûm edildiği ya da aklıldığı bir eylem nedeni ile tekrar yargılanıp mahkûm edilemez.⁶
- **Nulla Poena Sine Lege:** Yasa öngörmezse, ceza da verilemez
- **Ex post facto kanun:** Sonuçları veya statüleri geriye dönük olarak tadil eden yasa eski olaylara uygulanamaz; bu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 11. maddesi, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 15. maddesi gereğince de yasaklanmıştır. Bazı ülkelerin Anayasaları da (Örneğin ABD Anayasası da) bu kuralı benimsemiştir.

6 1915-1916 trajik olayları nedeni ile Osmanlı Devleti mahkemeleri 1915 ve 1916 yıllarında 1673 Osmanlı görevlisini ve vatandaşını yargılamış, bunlardan 67’si idama mahkûm edilmiş, yaklaşık 590’ı çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Dünyada başka bir örneği var mı? Ermeniler bu yargılamalar sonucunda verilen mahkûmiyet kararlarından hiç söz etmezler. 1919’da işgal altında yapılan yargılamalardan soykırımı sonucu çıkarmağa çalışırlar.

Zaman aşımı

Ermeniler ve yandaşları, soykırımı ve insanlığa karşı suçlarda zaman aşımı uygulanmayacağını ileri sürerler ve buna dayanak olarak “Savaş Suçlarında ve İnsanlığa Karşı Suçlarda Zaman Aşımı Uygulanmayacağına Dair Sözleşmeye” atıfta bulunurlar; buradan hareketle, zaman aşımı uygulanmayacağı kuralını devletin tazminat sorumluluğuna da teşmil etmeyi amaçlarlar. Oysa sözü edilen Sözleşme bireysel cezai sorumlulukla ilgilidir. Ermenilerin Türkiye Cumhuriyetine karşı dermeyan eyledikleri tazminat taleplerine bu Sözleşme hükümleri uygulanamaz. Öte yandan, Uluslararası Ceza Mahkemesini Statüsünün 38.1.c maddesine göre “*hakkı ortadan kaldırıcı zaman aşımı*”, uluslararası hukuk tarafından genelde kabul gören bir ilkedir.

Uluslararası Hukukta bireysel cezai sorumluluk devlete sirayet etmez

Ermeniler ve onların destekleyenler bireysel cezai sorumluluk bulunduğu iddiasından hareketle Türkiye Cumhuriyetinin 1915 döneminde oluşmuş bulunan zararı tazmin mükellefiyeti bulunduğunu iddia ediyorlar.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, bireysel cezai sorumluluk, Devletin zararı tazmin sorumluluğundan tamamen ayrı bir konudur. Bu bağlamda UAD, Bosna-Sırbistan davası kararına şunu kaydetmiştir: “*Uluslararası Ceza Mahkemesini kuran Roma Statüsünün 25/4 maddesine göre, bu Statünün hiç bir maddesi uluslararası hukuk açısından Devletin sorumluluğu konusunu kapsamaz.*”

Türkiye Cumhuriyeti ve Türklerin büyük çoğunluğu 1915-1916 olaylarını neden soykırımı olarak nitelemeyi kabul etmiyor?

1915-1916 yıllarında cereyan eden elin olaylarda,1948 Soykırımı Sözleşmesinde “olmazsa olmaz” olarak belirtilen hukuksal koşullar bulunmuyor;

Türk uzmanların bir bölümü, 1915’te vuku bulan elim olayların “Osmanlı Ceza Kanununda belirtilmiş olan cürümler” çerçevesine girebileceğini, 1915-1916 yargılamalarında kimi zanlıların Osmanlı yasalarında öngörülen cezalara çarptırıldığını belirtiyorlar; başka uzmanlar, o olayların karşılıklı katliam (mukatele) olduğu görüşünü savunuyorlar. Osmanlı Ermenilerinin bir bölümünün devlete ihanet ettiği, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordularına karşı Rus ve Fransız orduları ile işbirliği yaptıkları, Osmanlı

ordusunun ikmal hatlarına karşı sabotajlar düzenledikleri, Osmanlı güvenlik güçlerine saldırdıkları ve bu amaçla Osmanlı Ermenilerini silahlandırdıkları; Van şehrini Ruslar ile birlikte ele geçirerek oradaki Türkleri ve diğer Müslümanları kılıçtan geçirdikleri; ayaklananların Devlet güçleri ile çarpışarak kayıplar verdiği, savaş bölgesinde ikamet edenlerin ise zorunlu göçe tabi tutulduğu ve tehcir sırasındaki güç koşullar nedeni ile de mal ve can kaybı yaşadıkları vurgulanıyor. Özetle, o dönemde Doğu Anadolu’da yaşanan büyük trajedinin varlığı yadsınmıyor; ama, Osmanlı Ermenilerinin sırf Ermeni milletine mensup oldukları gerekçesi ile katledildiği, yani Osmanlı Ermenilerine soykırımı suçu işlendiği Türklerin büyük çoğunluğu ile konuyu objektif biçimde irdeleyenler tarafından kabul edilmiyor.

O dönemde Osmanlı Devletinin uyruğu olan Hristiyan, Müslüman, Türk, Arap, Kürt unsurların uğradıkları felaketin tek taraflı olarak sunulması, sadece Ermenilerin mağdur gösterilmesi Türklerin büyük çoğunluğu tarafından (ve tabii Türkiye Cumhuriyetince resmen) benimsenmiyor; ayrıca bu tek taraflı suçlamaya dayandırılan propaganda tepki çekiyor. Ermeniler ile Türkler arasındaki bu derin görüş farkı ortadan nasıl kaldırılabilir? Konuyu ele alan nispeten tarafsız gözlemciler ve yorumcular, uyuşmazlıkların çözümü konusunda denenmiş -ve bir kısmı uzun zamana yayılmış olsa da nispeten başarı kazanmış- olan klasik çözüm yöntemlerini öneriyorlar. Bunların başında samimi ve ön koşulsuz bir diyalog geliyor. Konuyu tarihçilere bırakmanın ve onların bir sonuca ulaşmasının da bir seçenek olduğu ve Türk ya da yabancı pek çok toplum bilimci veya siyasetçi tarafından ileri sürülmektedir. Ancak tarih yazımı subjektiftir. Hukuksal sonuçları da bulunan, üzerinde uzlaşmaya varılması mümkün görülmeyen bir konuyu tarihçilere havale etmek, bu alandaki uzlaşma girişimini peşinen sonuçsuzluğa mahkûm etmektir. Türkiye’ye yönelik suçlama soykırımının inkârı iddiasına odaklanmamış olsaydı ya da Türkiye karşıtı propagandanın merkezine soykırımı suçlaması yerleştirilmeseydi, çözüme yönelik adımlar belki –nispeten- başarılı olabilirdi. Neden başarısız kaldı? Başarı kazanılamadı, zira, soykırımı hukuksal bir terimdir; Soykırımı, bir hukuksal tanımlamadır. Soykırımı kendi başına müstakil bir olgu değildir; bir eyleme ya da cürme yönelik hukuksal bir nitelemedir.

Uyuşmazlığın artarak sürdürülmesinin temel nedeninin soykırım teriminin siyasal bir araç olarak kullanılması oluşturmaktadır. Hukuken varlığı tespit edilmemiş olan bir soykırımı suçlamasının kabul ve bunu yadsıyanı inkârcı ilan etmek sureti ile Türkiye’den tazminat ve toprak sağlanmak isteniyor. Bu gizlenmiyor. Bu nedenle, önce, soykırımı suçunun niteliklerine değineceğiz.

Soykırımı Sözleşmesi ile oluşturulmuş bulunan uluslararası suçun nitelikleri

a) Soykırımı suçu kapsamına alınanlar ulusal, etnik, ırksal ve dinsel gruplardır. *Siyasal gruplar, kültürel gruplar, cinsel tercih grupları* Soykırımı Sözleşmesi kapsamına alınmamıştır; bunların Sözleşmeye alınmaları 1948 Sözleşmesini hazırlayan uluslararası konferansta teklif edilmiş, ancak oylanarak reddedilmiştir. Örneğin, Sözleşmeye göre, bir isyancı gruba mensup kişiler de soykırımı suçu mağduru sayılamazlar. Bunlar mağdur edilmiş ise onlara karşı bir suç işlenmiş ise, o suçun adı farklıdır ve çoğu kez ulusal ceza yasalarda belirtilmiştir.

b) Soykırımı tanımına giren eylemler -filler: (*Actus Reus*) şunlardır:

“Grup mensuplarını öldürmek; kişilere bedeni veya akli ciddi zarar vermek; grubu tamamen veya kısmen ortadan kaldırmaya matuf koşulları bilinçli olarak uygulamak; grup içindeki doğumları önlemeğe matuf önlemleri zorla kabul ettirmek; bir gruba mensup çocukları başka bir gruba zorla götürmek.”

Mala el koymak (müsadere veya istimlak) Sözleşmenin öngördüğü cürümler arasında yer almamaktadır.⁷

c) Bir cürmün “Özel Kasıt” ile (*Dolus Specialis*) işlenmesi soykırımı suçunun oluşması için olmazsa olmaz koşuldur. Bir eylemin soykırımı sayılması için biraz önce değindiğimiz fiillerin (veya cürmün) işlenmesi yeterli değildir.

Örneğin, UAD, Hırvatistan/Sırbistan davası kararında, biraz önce saydığımız cürümlerin işlendiğini kabul etmiş (Soykırımı Sözleşmesinde kayıtlı fiillerin varlığını kabul etmiş), ama o eylemin soykırım sayılması için gerekli olan “özel kastın” varlığının ispatlanamadığını karara ekleyerek sayılan cürümlerin soykırımı niteliği taşımadığını belirtmiştir. Konunun ayrıntılarını ve hukuksal niteliklerini bilmeyenler bakımından burada bir çelişki vardır; *“Soykırımı Sözleşmesinde yazılı fiiller işlenmiştir; ama bu eylemler soykırımı sayılmamaktadır”*. Hukukla ilgisi-ilişkisi bulunmayan insanlara paradoks nasıl anlatılacak? Kanımca bizim tezimizi anlatmakta karşılaştığımız en büyük güçlük budur. Sorunun mahiyetini anlamak için Sözleşmenin yapıldığı döneme bakalım:

⁷ Bunu Amerika'daki Üniversitelere gidip kendisini davet edenlere yaranmak için mala el koymanın soykırımı olduğunu beyan eden Türk akademisyene hatırlatmak lazım.

Soykırımı suçunun çok özel bir suç olduğunu vurgulamak amacı ile Soykırımı Sözleşmesi hazırlanırken, uzun tartışmalar sonucunda, siyasi bir kompromi olarak, “*as such*” kelimeleri maddeye eklenmişti. O dönem İkinci Dünya Savaşı sonrasıydı ve örneğin ABD, Sovyetler Birliğinin Avrupa’da soykırımı suçu işlediğini düşünüyor ve bunu ispata çalışıyordu. Oysa galip devletlerden biri Sovyetler Birliğiydi ve Sovyetler Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde veto hakkında sahiptiler. Bu konuda oluşan çıkmazdan çıkabilmek için, müzakere eden diplomatlar bir uzlaşma formülü aradılar. Günlerce müzakere sonunda İngilizce metne “*as such*” tetiminin eklenmesi. Sorunu çözen ancak Sözleşmeyi zayıflatan sihirli formül bulunmuştu. “*As such*” teriminin anlamı şudur: Bir eylemin-cürümüm- soykırımı sayılabilmesi için yukarıda değindiğimiz suçları (*actus reus*) Sözleşmenin öngördüğü gruplardan birine mensup şahıslara -sırf o gruba mensup oldukları gerekçesi ile- işlenmesi yapılması zorunludur. Yani eylemde ırkçılık ögesinin var olması gereklidir. Bunun da ispatı - hele aradan yıllar geçtikten sonra, zanlılar hayatta yokken, son derecede güçtür.

Ermenistan ile Türkiye arasındaki en önemli görüş ayrılığı burada yoğunlaşmaktadır. Ermeniler ve yandaşları “*actus reus*”u - yani eylemin varlığını- soykırımı için yeterli sayıyorlar: “*sözleşmede belirtilen fiil var, o halde soykırım suçu işlenmiştir*” diyorlar. Oysa Uluslararası Adalet Divanının belirttiği gibi soykırımı hukuku bunu yeterli saymıyor. Bu ince farkı hukukçular dışındaki kişilere anlatmak bile zordur.⁸ Esasen bu nedenle, soykırımı sözleşmesinin adil olmadığını ileri de var. Bunlar, soykırımı terimine politik anlam veya ağırlık yükleyerek yeni bir soykırımı kavramını devreye sokuyorlar. Bu girişimlerinde de başarısız değiller.

- d) Herhangi bir suçun varlığını, kanunda belirtilen yetkili mahkeme saptar. 1948 Soykırımı Sözleşmesi, VI. maddesinde soykırımı suçu hakkında yetkili mahkemenin “*bir suçun işlendiği ülkenin yetkili mahkemesi veya taraflar aralarında anlaşılırsa bir uluslararası ceza mahkemesi*” olduğunu belirlemiştir. Bu konu Soykırımı Sözleşmesini hazırlayan konferansta ele alınmış ve yetkili mahkemenin suçun işlendiği yer dışında bir mahkeme olabileceği teklifi yani evrensel yargı yetkisi teklifi oylanarak reddedilmiştir.

Sözleşmenin yetkili mahkeme kuralı da siyasi bir uzlaşmadır; şimdilerde uluslararası hukuk ve siyaset camiası tarafından yetersiz

⁸ Soykırımı Sözleşmesinin yasalaşan Türkçeye tercümesinde bile sözünü ettiğimiz bu fark belli olmamaktadır.

bulunmakta ve eleştirilmektedir. Zira uygulamada, özellikle yargı erkinin bağımsız olmadığı ülkelerde, soykırımı zanlılarını yargılamak olanaksız hale gelmiştir. O ülkelerde Mahkemelerdeki yargıçları da despot tayin eder ve o yargıçlar kendilerine verilen emri uygularlar.

Bu nedenle, hukukçular ve siyasetçiler, soykırımı veya ona yakın suçların faillerinin cezasız kalmamaları için çare aramışlardır. İşte, Avrupa Birliğinin 2008 tarihli “İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararı”, bu alanda “evrensel yargı yetkisini” kabul etmek isteyen AB üyelerine ulusal yargıların soykırımı suçunun varlığını saptama yetkisini bir seçenek olarak tanımıştır.⁹

Soykırımı teriminin siyasal bağlamda kullanımı

Yukarıda değindiğimiz gibi, bazı tarihçiler, sosyologlar, politikacılar, medya mensupları, toplum bilimciler, her hangi bir eylemi, cürmü veya çok sayıda insanın mağdur olduğu bir olayı, otomatik olarak soykırımı olarak nitelemektedirler. Kültürel soykırımı terimi de sıklıkla kullanılmaktadır. Oysa örneğin, kültürel soykırımı teklifi Sözleşmenin hazırlandığı Konferansta oylanarak reddedilmişti. Buna rağmen, günümüzde “kültürel soykırımı” terimi sıkça duyuluyor. Böyle davrananlar, hukuki konularda bilgi sahibi olmayan kişileri bilinçli olarak yanıltıyor ve soykırımı terimini hukuksal çerçevesinden çıkartarak siyasal amaçları için kullanıyorlar. Hukuksal bir terimi kavramın çerçevesi dışına, hukuk dışı saiklerle taşımak yanlıştır ve bu durum hukuksal kavramın değer kaybına uğraması sonucunu verir.

Soykırımı terimi konusunda günümüzde bir kavram kargaşası yaşandığı ve bu terimin siyasal mücadele ve propaganda amacı ile kullanıldığı yadsınamaz. Uygulama da bu yönde gelişmiştir. Bunda Soykırımı Sözleşmesinin savaş sonrası olağanüstü koşullarda ve Holokost’un da etkisi ile hazırlanmış olması yanında, o dönemdeki soğuk savaş ortamının etkisi büyüktür. Örneğin soykırımı teriminin babası sayılan Rafael Lemkin, aslında Sovyetler Birliğinin soykırımı suçu işlediğini ispat amacı ile ABD istihbarat servisleri tarafından çalıştırılmaktaydı.¹⁰

9 Pulat Tacar, “Avrupa Birliğinin İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İle Mücadele ve Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı,” *Ermeni Araştırmaları*, No. 44, s. 59-84

10 Bu bilgileri New York’a giderek Lemkin arşivinde araştırma yapan Tal Buenos’un Türkiye’de yayımladığı makalelere borçluyuz. Tal Buenos konuya Daily Sabah gazetesinde yazdığı bir kaç makalede değindi

Uluslararası “Yapılageliş (Teamül) Hukuku”na Göre Soykırımı

Soykırımının uluslararası “yapılageliş (teamül) hukuku” tarafından eskiden beri suç sayılarak yasaklandığı, 1948 Sözleşmesinin bu suçu sadece tespit ettiği iddiası tutarsızdır.

Ermeniler soykırımı suçunun 1948 Sözleşmesinden önce de var olduğunu iddia ederler. Oysa “soykırımı suçu” 1915 yılında kavram olarak bile yoktu. Birinci dünya savaşı döneminde uluslararası hukukta - savaş suçları dışında- bireysel cezai sorumluluk kavramı bulunmamaktaydı.

Soykırımı suçlamasından vazgeçip “İnsanlığa karşı suç” kategorisine yönelme önerileri

Ermeni soykırımı savının hukuken tutarsızlığının farkına varan - W. Schabas gibi çok tanınmış soykırımı uzmanları da dahil- bazı Ermeni destekçileri, bir kaç yıldır, yazdıkları makalelerde veya konferanslara sundukları bildirimlerde -hatta Ermenistan Cumhuriyetine sundukları danişsal görüşlerde- Ermenileri soykırımı savı yerine İnsanlığa Karşı Suç kavramını benimsemeğe ve Türkiye’yi bu suçla ithama davet ediyorlar. İnsanlığa Karşı Suç Kavramı Uluslararası Ceza Mahkemesini oluşturan Roma Statüsü ile (Soykırımı ve Savaş Suçundan) ayrı bir suç kategorisi olarak kabul edilmişti. Bu kavram 1915 te geçerliliği bulunan hukuksal bir kavram değildi. Sözünü ettiğimiz uzmanlar, 1915 yılında Fransa, İngiltere ve Rusya’nın İstanbul’daki Büyükelçilerinin yayımladıkları bir bildirimde “insanlığa karşı suç işlendiği” ifadesine yer vermiş bulunmalarını kendi görüşlerine destek olarak sunuyorlar. Oysa, bu terim o tarihte uluslararası kabul görmemişti ve örneğin ABD tarafından Osmanlı Devletine herhangi bir hukuksal sorumluluk yüklediği kabul edilmişti. Ermeni Hükümeti böyle bir adımın soykırımı iddiasından geri adım atma sayılacağı düşüncesi ile mezkûr önerileri şimdiye kadar kabul etmemiştir.

1915-1916 döneminde yapıldığı ileri sürülen insan hakkı ihlallerinin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komiteleri nezdinde şikâyet konusu yapılabileceği varsayımı

Ermeniler ve onları destekleyenler 1915-1916 olaylarının insan hakkı ihlali olarak, günümüzde de Birleşmiş Milletlere bağlı çeşitli komitelerde şikâyet konusu yapılabileceğini ve ardıl devlet olarak Türkiye Cumhuriyetinin sorumluluğunun tescil edilebileceğini ileri sürüyorlar. Gerek 1948 Sözleşmesi, gerek insan hakları sözleşmeleri ve BM çerçevesinde kurulan komitelerin

statüleri, Türkiye'ye o Sözleşmelere taraf olduğu tarihten önceki döneme ait yükümlülük getirmez. Osmanlı Devletinin de -kendinden sonraki dönemdeki - Sözleşmelere taraf olup bunları ihlal etmesi de söz konusu olmadığından, Osmanlı Devletinin ardılı olarak Türkiye Cumhuriyetine sorumluluk yüklenmesi iddiası da tutarsızdır ve abesle iştiraldir.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı nezdinde İnsan Hakkı İhlallerini ele alabilen çeşitli Sözleşmeler ve sekiz Komite bulunuyor.¹¹ Kimi danışmanları Ermenistan Devletine Türkiye'ye karşı bu Komitelerden bir kısmına başvurması öneriyorlar.

Bu Sözleşme ve Komitelerinin görev tanımlarının, Türkiye'nin Taraf olma tarihinin ve koyduğu çekincelerin incelenmesi, hiçbirinin 1915 olaylarını irdelemeğe yetkili olmadığını gösterecektir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Komiteleri, hem kişi hem konu hem de zaman yönünden yetkisizdir.

20. yüzyıl başında birey Uluslararası Hukuk açısından uluslararası hukukun öznesi sayılmamaktaydı; bir Devletin (ahlaksal mülahazalar dışında) kendi uyruklarının haklarını ihlal etmekten kaçınma bağlamında uluslararası hukuk mükellefiyeti yoktu. Bunun söylenmesi belki bugün kulağa hoş gelmiyor. Ancak o devirde devletler hukuku sistemi böyleydi; birey 2.Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukukun öznesi haline gelebildi.

BM İnsan Hakları Sözleşmeleri, hem temel kuralları açısından, hem Komitelerin yetkileri yönünden geriye doğru işletilemez. Yukarıda da vurgulandığı gibi, Komitelerin kişi bakımından (*ratione personae*) olduğu gibi, zaman açısından da (*ratione temporis*) XX yüzyıl başında vuku bulmuş olayları inceleme yetkisi yoktur. İleri sürülebilecek taleplerin esastan incelenbilmesinin önünde, aşılması adeta olanaksız usule ilişkin engeller vardır. Benzer şekilde, bu iddiaların gündeme alınması için öne sürülebilecek “süre gelen ihlal” ya da “süre gelen yükümlülük” gibi doktrinlerin geriye dönük olarak 1915 olaylarına uygulanması mümkün değildir.

11 Bu Sözleşmeler ve bunlara bağlı komiteler şunlardır: International Covenant on Civil and Political Rights; International Covenant on Economic Social and Cultural Rights and the Optional Protocol; International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination CERD; International Convention on Torture Convention; International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance; Convention on the Rights of the Child and the Third Optional Protocol; International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers; Convention on the Elimination of All forms of Discrimination Against Women; (Komiteler: UN Human Rights Committee; Committee Against Torture; Committee on the Elimination of Racial Discrimination and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment (CAT); Apartheid

Osmanlı Ermenilerinin mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiaları ve tazmin beklentisi

Ermeniler ve kendilerini destekleyenler, Osmanlı Devletinin Ermenilerin mal sahipliği hakkının bilfiil el koyma ya da istimlak yoluyla çıgnendiğini ve bunun da bir soykırımı eylemi olduğunu ileri sürüyorlar (Örnek: Dr. Ümit Kurt-Sabancı/Harvard; Taner Akçam v.b.)

Bu alandaki hukuksal durumu şöyle özetleyebiliriz:

Mal sahipliği hakkı, AİHS'nin 1 sayılı Protokolü tarafından ilke olarak korunmaktadır. Ancak, bu hak Taraf Devletlere, Sözleşme o Devlet açısından yürürlüğe girmeden önce kamunun el koyduğu ya da Devlet iyeliğine geçen malların iadesi ya da tazmini konusunda bir yükümlülük getirmez. Osmanlı Ermenilerinin 1915 yılında veya daha sonra kaybettikleri veya el konulan mallarının iadesi veya tazmini konusunda - Osmanlı Ermenilerinin veya bunların yasal varislerinin söz konusu mallar üzerinde bilfiil mal sahipliği hakkını uygulamadıkları da göz önünde tutulduğunda- Türkiye Cumhuriyetine AİHS gereğince yüklenmiş iade veya tazmin bir yükümlülüğü yoktur.

Mevcut Osmanlı yasalarına göre el konulan ya da el değiştiren Ermeni malları ile ilgili işlemler Türkiye Cumhuriyeti açısından meşrudur ve geçerlidir. Bu bağlamda AİHS Md. 1 çerçevesinde ileri sürülebilecek talepler *ratione materiae* yönünden kabul edilmeyecektir

Bunun dışında Ermeni olsun olmasın, her hangi bir kişi yasal açıdan mal sahibi ise ve bunu yargı önünde kanıtlayabiliyorsa, malı kendisine yargı kararı ile iade edilmelidir. Bu konuda biri İstanbul Sarıyer'de ikincisi Adana'da açılan iki davada talep sahipleri haklı görülmüş taşınmaz malları kendilerine verilmiştir. Türk yargısı önünde dava yolu açıktır. Mahkeme kararını beğenmeyen davacı, iç hukuk yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesine müracaat edebilir. Davacı Anayasa mahkemesinin kararına karşı AİHM nezdinde de dava açabilir.

Soykırımı Sözleşmesi, soykırımı eylemleri arasında, mal sahipliğinden yoksun bırakma, istimlak, istidat eylemlerini saymamıştır.

Uluslararası içtihadı göre B.M çerçevesinde yapılan ICCPR (International Covenant on Civil and Political Rights: Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi) 2(3) ve 5(9) maddeleri yardımcı kurallardır ve tek başlarına tazminat hakkı yaratmazlar.

ICCPR yürürlüğe girmeden vuku bulmuş ihlaller konusundaki şikâyetler *ratione temporis* yönünden de reddedilecektir.

AİHM de 1940'lı yıllarda, bir Devletin kendi vatandaşlarının malına el koymasının ve o istirdat veya istimlakın Devletin o dönemde yürürlükte olan ulusal mevzuatı çerçevesinde yapılmış olduğunu; bu nedenle eylemin uluslararası hukukun ihlali sayılamayacağını kararlarında belirtmiştir.

Ermeniler Ermeni mallarına Osmanlı Devleti tarafından el konulmasının sonuçları açısından devam eden bir suç olduğunu iddia ediyorlar. Yukarıda da değindiğimiz gibi mala ey koyma ya da istimlak sürekliliği bulunan bir eylem değildir; bu, yapıldığı ana mahsus bir eylemdir. ICCPR yürürlüğe girmeden uygulanan el koymaların kendi başlarına ihlal oluşturmadıkları hakkında uluslararası mahkeme içtihatları vardır.

Kimi yorumcular el koyma işleminin yapıldığı tarih itibari ile hukuksal dayanağının ya da geçerliliğinin bulunmaması halinde onun “süregelen bir ihlal” sayılması gerektiğini vurgularlar. Nitekim, AİHM Kıbrıs Rum Kesimi davalarında, KKTC'nin uluslararası hukuk açısından tanınmış bir Devlet olmadığı ileri sürülerek, Rum mülklerine yönelik el koymanın hukuken geçerliliği bulunamayacağını ve bu mallara yönelik erişim ve tasarruf engelini, mülkiyet hakkının ihlali olduğu değerlendirmişti. Oysa, Osmanlı Devleti uluslararası açıdan tanınmış bir Devlettir ve o dönemdeki Osmanlı yasalarına göre, Osmanlı vatandaşlarının (Ermeni olsun, olmasın) el koyma işlemleri Osmanlı hukuku bağlamında olduğu gibi uluslararası hukuk açısından da meşru sayılmaktadır.

Osmanlı Ermenilerinin ardıllarının, mülklerin varislere iade edileceği ya da tazmin edileceği hususunda “meşru bir beklenti içinde” buldukları gerekçesi ise insan hakları hukuku yönünden geçerli değildir. Bu anlayışla aradan yüz yıl sonra yapılacak bir başvuru kabul edilmeyecektir.

Türkiye'ye karşı açılacak mülk davalarında dikkat edilmesi gereken en önemli husus, adil yargılama ilkesinin ihlaline ilişkin yargılama ve usul hatalarının yapılmamasıdır. Böyle bir ihlal yapılırsa, AİHM kendini adil yargılama açısından yetkili sayabilir ve bu durum davacılar 1915 olaylarını AİHM'ye taşıma olanağını dolaylı yönden sağlayabilir.

UAD bağlamında Türkiye Uluslararası Adalet Divanının zorunlu yargı yetkisini tanımama tutumunu değiştirmemelidir. Türkiye farklı bir nedenle anılan yargı yetkisini tanıma durumunda kalırsa, 1915 olaylarını kapsam dışı bırakacak çekinceleri kayda geçirmelidir. Türkiye Ermenistan ile UAD'nin yargı yetkisini, tanıma bağlamında özel bir anlaşma yapmamalı, Ermenistan böyle bir dava açarsa, yanıt vermemelidir.

Türkiye Cumhuriyetinin Ermeni kültür varlıklarını imha ettiği suçlaması

Kimi Ermeniler ve onları destekleyenler, Türkiye’yi, topraklarında bulunan Ermeni mallarını bilinçli olarak imha etmek, Ermeni belleğini yok eylemek, tarihsel gerçeği yadsımak ve katilleri yüceltmek sureti ile soykırımını sürdürmekle suçlamaktadırlar; depremde yıkıldığı belgelenmiş olan Ani harabelerini bile “barbar Türklerin yıktığı” yalanını yayıyorlar.

İleri sürülen bu suçlamalardan hiç biri soykırımı suçu çerçevesine girmez. Ayrıca, bu iddialar gerçek dışıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, uluslararası hukuk açısından, kültürel soykırımının kavramının Sözleşme kapsamına alınması 1948 Sözleşmesi Hazırlık Konferansında oylanarak reddedilmiştir. UAD, Bosna Soykırım davasında tarihsel, dinsel ve kültürel mirasın tahribinin soykırımı eylemi olmadığına karar vermiştir.

“Ermeni Soykırımı” iddiasının tarihsel gerçek olduğu iddiası kabul edilemez. Esasen AİHM, Perinçek-İsviçre davasında “Ermeni soykırımı iddiasının bir uluslararası yalan olduğu” ifadesinin suç teşkil etmediğine ve bunun ifade özgürlüğü çerçevesinde yer aldığına hükmetmiştir. Buna karşı aynı AİHM’ne göre Holokost bir tarihsel gerçektir ve bunun inkârı cezalandırılır.

Zorunlu Yer Değiştirmeye İlişkin Tazminat Talepleri

BM İnsan Hakları Komitesi 1940’larda yaşanan zorunlu göçe ilişkin tazminat talepleri konusunda bu taleplerin zaman açısından (*ratione temporis*) kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Aynı gerekçe 1915 zorunlu göç ettirme veya iskân ve buna bağlı ölüm veya kayıplar açısından da geçerlidir.

Türkiye’nin geçmişte ika edilmiş (varsa) cürümler konusundaki sorumluluğu

Uluslararası Hukuk Komisyonu (LCC) Ağustos 2001’de Devletlerin Suç Teşkil Eden Eylemler Konusundaki Sorumluluğuna İlişkin Kurallar Taslağı hazırlamış ve bu taslak BM Genel Kurulunun 56/83 sayılı kararı ile -bağlayıcılığı olmamak koşulu ile- Devletlerin uygun görecekları önlemleri almaları için kabul edilmiştir.

Ermeniler ve onları destekleyenler bu belgenin 1915 yılında Osmanlı

Devletin yaptığı ileri sürülen soykırımı eylemlerine uygulanmasını ve ardıl devlet olarak Türkiye'nin tazminat ödemesini talep ediyorlar.

Her şeyden önce bağlayıcılığı bulunmayan bir BM Genel Kurul kararını geriye doğru yürüterek tarihsel olaylar hakkında tazminat talep etmek hukuksal açıdan abesle iştir.

Bunun dışında, BM Genel Kurulu kararına ekli sözü edilen sözleşme taslağının 55. maddesine göre, ihtilafa düşen Devletlerarasında herhangi bir konuda bir anlaşma yapılarak uzlaşmaya varıldı ise, bu özel anlaşma (düzenleme) (*lex specialis*) sayılarak öncelikle uygulanır.

Birinci Dünya Savaşından sonra, savaşa ve ayaklanmalara son vermek amacı ile Lozan, Kars ve Ankara Anlaşmaları akdedilmiş, ABD ile de ABD vatandaşlarının alacaklarının tazmini için de nihai bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar ile tüm tazmin talepleri çözüme bağlanmış, anlaşmalara af hükümleri eklenerek, karşılıklı yaraların kapatılması amaçlanmıştır. Ermeniler *lex specialis* kategorisine giren bu anlaşmaları yok saymak ve *pacta sunt servanda* ilkesini çiğnemek istemektedirler. Bu anlaşmalara aşağıda değineceğiz.

Lozan, Kars, Ankara Anlaşmaları

Biraz önce değindiğimiz ve *lex specialis* niteliği bulunan Anlaşmalarla karşılıklı af getirilmiştir. Lozan Anlaşması ile Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin çözüm sağlanmış; bu borçlar Türkiye Cumhuriyetince ödenmiştir; Anlaşmanın 58 maddesine göre 1.8. 1914 ile 6 Haziran 1924 arasında, savaş, el koyma, istimlak ve diğer nedenlerle oluşan zararlar konusunda tazminattan karşılıklı olarak vazgeçilmiştir. Arşiv kayıtlarına göre 644.000 Ermeni ayrıldıkları kentlere ve evlerine avdet edebilmişlerdir; 30 Nisan 1919 itibari ile sahiplerine iade olunan mal sayısı 241.000'dir. Ermeniler bu Anlaşmaları değil tanımak, anımsamak bile istemezler. Ermenistan dâhil Kafkas ülkeleri ile yapılan Kars anlaşması ile Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması da Benzer hükümler taşımaktadır.

ABD ile Türkiye arasında yapılan 24 Aralık 1923 tarihli Anlaşma ve 25 Ekim 1934 tarihli Ek Protokol ile Ermenilerin ABD'de açtıkları davalar

Bu Anlaşmaya göre, ABD vatandaşlarının Osmanlı Devletinden alacakları olan 899.840 dolar ABD Hükümetine ödenmiş ve alacaklılara dağıtılmıştır.

Anlaşmanın 2. maddesine göre, bu ödeme ile 24 Aralık 1923'e kadar tüm alacak talepleri kesin olarak çözümlenmiş addedilecektir. Bu hüküm nihaidir ve uluslararası hukuka uygundur.

Ermeni yanlıları bu anlaşma ile ilgili olarak Ermenilerin ABD vatandaşlığının Türkler tarafından tanınmadığını ileri sürmekte iseler de, ABD ile yapılan anlaşma zabıtlarının incelenmesi, ABD'nin uyrukluk konusunda, Türk tarafının Lozan Anlaşmasından da kaynaklanan hukuksal gerekçelerini kabul ettiğini gösterir. ABD bu konunun nihai olarak kapandığını anlaşma ile kabul etmiştir.

Ermeniler tazminat sağlamak için, önce, üç sigorta şirketine dava açma yolunu denemişlerdir. Bunlardan ikisi şantajı boyun eğmiş ve Ermeni avukatlara ödeme yapmıştır. Ermenilerin avukatları aldıkları tazminatın yaklaşık yüzde seksenini kendi hesaplarına geçirmişlerdir. Dava tehdidine boyun eğmeyen Alman Allianz Sigorta şirketi ABD'de davayı kazanmıştır. Ermeniler bununla yetinmemiş Türkiye Cumhuriyetine, Merkez Bankasına ve Ziraat Bankasına tazminat davalar açmışlar ve bu davaları kaybetmişlerdir. Davalardan bir tanesi ABD yüksek yargısına temyize taşınmıştır.¹²

Son yıllarda ABD'de Türk Hükumetine, Ziraat Bankasına ve T.C. Merkez Bankasına dava açan ve taleplerinde bugüne kadar başarısız olan Ermeniler, sözünü ettiğimiz tazminat anlaşmasının ve getirdiği nihai çözümün varlığını duymak bile istemezler.

Ermenistan Soykırımı Sözleşmesinin 9. maddesini kullanarak soykırımı iddiasını UAD'ye tek taraflı olarak taşıyabilir mi?

Sözü edilen 9. madde şöyledir:

“Taraflar arasındaki Sözleşmenin yorumu, uygulanması ve yerine getirilmesine ilişkin uzlaşmazlıklar -buna Devleti soykırımı suçu ile ilgili sorumluluğu veya III maddede kayıtlı olan diğer eylemler dâhildir- uzlaşmazlığın taraflarından herhangi biri tarafından UAD'ye sunulabilir.”

Ermenistan bugüne kadar- bazı uzmanlar tarafından kendisine yapılan önerilere rağmen- böyle bir adım atmamıştır. Zira bu başvurunun Sözleşmenin geriye doğru yürütülemeyeceği gerekçesi ile UAD tarafından reddedileceğini

¹² Pulat Tacar, “Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının, ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar,” *Ermeni Araştırmaları: 10. Yıl Özel Sayısı*, No. 37-38, 2011.

bilmektedir. Reddin temel gerekçesi Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 28. maddesidir.

Sözünü ettiğimiz *Ratione temporis* gerekçesi, UAD tarafından, 3 Şubat 2015 tarihli Hırvatistan-Sırbistan davası kararında uzun uzun irdelenmiştir. UAD, Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesinin uzlaşmazlıkların çözümüne ilişkin bir genel kural olmadığını belirtmiş, Devletlerin soykırımı konusundaki sorumluluğunun geriye yürütülemeyeceğini, bunun aksini ileri sürmenin Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile Soykırımı Sözleşmesinin yazılım geçmişinin inkarı anlamına geleceğini vurgulamıştır.

Ermeniler Uluslararası Adalet Divanından danişsal görüş istenmesini sağlayarak Türkiye’den tazminat alma amacına ulaşabilirler mi?

UAD’dan danişsal görüş alabilmek için ya Güvenlik Konseyinin en az 9 üyesinin oyu ile karar çıkartmak ve veto hakkı sahibi üyelere birinin hayır oyu kullanmamasını garanti altına almak; ya da BM Genel Kurulundan karar istihsal etmek gerekir. Bugünkü siyasal ortamda bu kararların çıkartılması imkânsız denecek derecede güçtür.

Yüz yıl önce vuku bulmuş bir tarihsel olay hakkında BM Kurullarından karar çıkartma talebi, yüzlerce benzer talebin BM gündemine gelmesini tetikleyecek ve çok şiddetli uluslararası siyasal krizler yaratacaktır.¹³

Türkiye Cumhuriyeti, 1915 döneminde vuku bulmuş trajik olaylar nedeni ile oluşmuş bulunan maddi ve manevi zararlardan hukuken sorumlu tutulamaz. Ayrıca, Osmanlı Devleti de o dönemde geçerli olan uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini ihlal etmiş değildir. Günümüzde geçerli uluslararası hukuk kuralları o döneme uygulanamaz.

Bu nedenlerle Ermeni Hükümeti, onlarca yıldır, sorunu Birleşmiş Milletler organlarına taşımamış, bunun yerine kendine müzahir olabilecek ulusal yasama organlarından karar çıkartmayı denemiş, kamuoyu oluşturma yoluyla siyasal baskı kurma yoluna gitmiştir. Ermeni soykırım iddiasının yüzüncü yıl anma faaliyetlerinden beklentiler hüsrana ile sonuçlanmıştır; hele AIHM’nin Perinçek/İsviçre davasında verdiği karar ile Fransa Anayasa Konseyinin Fransa Parlamentosunun Ermeni soykırımını inkâr eden (yadsıyanı) cezalandırmaya ilişkin yasayı iptal kararları büyük hayal kırıklığı yaratmıştır.

¹³ Bunlar arasında Sovyetler Birliğinin Ukrayna, Baltık ülkeleri ve Polonya’daki eylemleri, Almanya’nın Lüksemburg, Alsace-Lorraine ve Slovenya ve Afrika’daki soykırımına yakın katliamları, Fransa’nın Cezayir’de yaptığı kıyımlar sayılabilir. Soykırımı Sözleşmesi hazırlıkları yapılırken Lemkin, ABD adına Sovyetler Birliğinin soykırımı suçu işlediğini kanıtlamağa çalışmaktaydı.

Ermeni soykırımını reddedenleri soykırımını inkâr suçundan mahkûm ettirme girişimleri

Ermeniler ve onları destekleyenler Ermeni soykırımı reddedenleri (onlar inkâr diyorlar) mahkûm ettirme yolunda bazı ülkelerde hukuksal düzenlemeler yaptırmak istemişlerdir. Bunu, müsait buldukları İsviçre yargısında denemişlerdir. İsviçre Mahkemeleri “*Ermeni soykırımı iddiası uluslararası bir yalandır*” diyen Dr. Doğu Perinçek’i mahkûm etmiştir. Bunun üzerine Dr. Doğu Perinçek AİHM ‘de dava açmış ve yapılan tüm baskılara rağmen -bu baskıların öyküsü ibret vericidir- hem davanın görüldüğü AİHM Dairesinde, hem de İsviçre’nin temyizen gittiği AİHM Büyük Dairede -iki kez- davayı kazanmıştır. Bu kararlar, Ermeni soykırımı tezinin tarihsel bir gerçek olduğunu iddia edenler açısından büyük bir yenilgi, hatta yıkım olmuştur. Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, Fransa Parlamentosunun Ermeni soykırımını inkâr edenleri mahkûm etmeyi öngören yasası Fransa Anayasa Konseyi tarafından iki kez iptal etmesi ise tabiri caiz ise “tüy dikmiştir.

AB’nin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararı

Bu bağlamda, Avrupa Birliği tarafından 28 Kasım 2008 tarihinde kabul edilmiş bulunan Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele Çerçeve Kararına da değinmeliyiz. Bu karar soykırımını yadsıyanların da cezalandırılmasını öngörmekte ve AB üyelerini bu konuda mevzuat yakınlaştırmasına davet eylemektedir. Çerçeve Kararına göre, bir soykırımını yadsıyanı mahkûm etmek için, o yadsımanın alenen, şiddet kullanımını ya da nefret celbini tetikleyecek şekilde yapılması gerekir. Yahudi Kırımı (Holokost) Nürnberg Yargılamalarınca karara bağlanmış bir yargısal, tarihsel gerçek olduğu için Holokost’un inkârı cezalandırılabilir. Oysa Ermeni soykırımının varlığına ilişkin bir yetkili mahkeme kararı olmadığı için Holokost ile 1915 olayları farklı sayılıyor. Bu vesile ile uluslararası camianın Holokost ile Ermeni tehcirinin soykırımı olduğuna ilişkin savı hiç bir yerde kabul etmemiş olduğunun altını çizmeliyiz. AİHM’nin Perinçek/İsviçre kararı da anılan paralelliği açıkça yadsımıştır. Hakkında yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir soykırımı kararı bulunmayan durumlarda, siyasal ağırlıklı soykırımı suçlamalarının yadsınması, AİHS’nin koruduğu ifade özgürlüğü çerçevesine girer. Ama benzer şekilde, “Ermeni soykırımı vardır” demenin de AİHS tarafından korunan ifade özgürlüğü çerçevesinde sayıldığını ilave edelim. AB Çerçeve kararının kayda değer diğer bir özelliği, Soykırımı Sözleşmesinden farklı olarak, bir AB üyesi Devletin -tercih ettiği takdirde- soykırımı suç alanında- evrensel yargı yetkisini kullanmağa seçeneğini kabul etmesidir.¹⁴

14 Örneğin, Yunanistan yargısı Pontus soykırımı suçlamasını reddeden bir kişiyi mahkûm edebilir; bu karar iç hukuk yolları tüketildikten sonra AİHM’ne taşınırsa, Yunanistan mahkûm edilir.

Sonuç

Bu çalışmada anlattıklarımız, Ermenilerin Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Millet Teşkilatı Organları ya da BM camiasına mensup diğer Örgütler, Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde, 1915 olayları nedeniyle Türkiye’den tazminat sağlamak amacı ile yapacakları girişimlerden bekledikleri sonucu alma olanağının bulunmadığını göstermektedir. Bu girişimlerin başarı kazanmasını engelleyen, önemli bölümü usule ait - çok sayıda, her biri geçerli hukuksal engel vardır. Sözleşmelerin geriye doğru yürütülemeyeceği, bir eylemin yapıldığı tarihte geçerli olan uluslararası hukuk kaidelerine göre değerlendirileceği kuralları başta olmak üzere, uluslararası hukukun pek çok temel taşı Ermenilerin hukuk ve yargı alanında başarılı olamayacaklarına işaret etmektedir.

Bu nedenle Maxime Gauin ile birlikte yazdığımız ve *European Journal of International Law*¹⁵ dergisinde yayımlanan makalemizi şöyle bitirmiştik: “Türkiye’nin uluslararası suç işlediğinden yakınanlar, çok sorgulanabilir - asılsız- suçlamalar yapmak yerine, şikâyetlerini isterlerse BM, UAD; Avrupa Konseyi ya da benzer kurumlara taşısınlar.”¹⁶

Soykırımı suçlamasının bir siyasal savaş ve Türkleri karalama aracı olarak kullanılmaya devam etmesine ilaveten, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerin düzelme şansını ortadan kaldırmaktadır. Jeo-stratejik nedenlerle ilişkilerde düzelme yaşanmasını istemeyen güçler ile soykırımı tezviratı sanayiinden büyük paralar kazanan Ermeni soykırımı lobisi de ilişkilerin normalleşmesi sonucunda kazanç kapılarının kapanmaması için faaliyet göstermeğe devam edeceklerdir.

Soykırımı suçlamasının reddine ilişkin gerekçelerimizi ve Ermenilere tazminat ödenmesi alanında Türkiye’nin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklılığını kabul edenler, sorunun hukuksal boyutu yanında bir de adalet ve nesafet (*Merhum Bülent Ecevit buna hakçalık derdi*) yanının bulunduğuna işaret ederler. Konuyu tartıştığım, kimi yabancı dostlarımda, barışı sağlayabilecek onarıcı adalet adımlarının¹⁷ zamanında

15 Pulat Tacar and Maxime Gauin, “State Identity, Continuity and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide: A Reply to Vahagn Avedian,” *European Journal of International Law*, Volume 23, No. 3, August 2012, p. 821-835.

16 Pulat Tacar, “Ermenistan Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna Başvursun ve Uluslararası Adalet Divanında Türkiye Aleyhine Dava Açsın,” *Ermeni Araştırmaları*, No.36, s. 163-189.

17 *Turgut Tarhanlı*, “Adalet politikaları ve Ermeni Sorunu” , *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri-Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 573-580.

atılamadığı¹⁸ ve çağdaş halkla ilişkiler uygulamaları ile sosyal psikoloji alanındaki beceriksizliğimiz yanında- yeterli esnekliğe sahip bulunmadığımız kanısının egemen olduğunu müşahade ettim. Bunun nedenlerinden bir diğeri, dostlarımız dâhil, karşımızdakilerin, trajik geçmişin mukatele (karşılıklı katliam) boyutunu algılamak istememeleridir.

2016 yılında “*Legislating Reality and Politicizing History*” başlığı ile bir kitap yazan Brendon J. Cannon, sorunun karşılıklı katliam olgusunu örneklerle dile getirmiş ve bu gerçeğin Ermeniler ve onları destekleyenler tarafından algılanmak istenmemesine; tartışılmasının bile kabul edilmemesine dikkat çekmiştir. Bu konuda çok sayıda rapor ya da kitap yayımlanmıştır. Bunları yeterince ve yaygın biçimde tanıtamadığımız da bir gerçektir.

Bunun yanında, “Türkleri iblisleştirme” propagandasının etkisinde kalmak - dinsel açıdan tarafsız kalamama ögesi- dahil, çok farklı siyasal nedenlerle -Türkiye’nin demokratikleşme reformlarındaki gecikmelerini, özellikle basın özgürlüğündeki gerilemeyi de buna dahil ediyorum- kimilerinin işine geliyor.

Sayın Cumhurbaşkanımızın, Başbakanımızın ve Dışişleri Bakanlarımızın karşılıklı olarak çekilen acıları onarmaya yönelik taziye ve ılımlı sayılabilecek mesajları yetersiz sayılmış, uzatılan el soykırımını kabul etmemiz ısrarı ya da şartı ile geri çevrilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1915 ve onu izleyen yıllarda yaşanan trajik olayların Ermeni soykırımını olarak nitelendirilmesini hiç bir zaman kabul etmeyecektir.

Anlaşılan o ki, Ermenilerin kimliklerinin ayrılmaz bir parçası haline getirdikleri (sorgulanmasını ve tartışılmasını bile imkânsız saydıkları) soykırımını dogması her türlü mülahazadan daha güçlü durumdadır.

Bu nedenle ve bu aşamada görüşlerimizin daha iyi anlaşılması için soykırım savı ve buna bağlı tazminat taleplerin ilişkin uluslararası hukukun, konunun uzmanlarına ve başta medya olmak üzere daha geniş çevrelere anlatılması

18 Onarıcı adalet kavramı, işlenen suç nedeni ile mağdurun maruz kaldığı zararın olanaklar ölçüsünde giderilmesine öncelik verilmesi; failin mağdurun uğradığı zararı anlamaya ve gidermeye özendirilmesi; işlenen suç konusunda mağdur ile fail arasında diyalog kurularak, zarar konusunda taraflar arasında görüş birliği sağlanması sureti ile özür dileme ve af mekanizmasının harekete geçirilmesi (ve olanaklar ölçüsünde tazmin) şeklinde özetlenebilir. 1915 tehcirinin sonuçları hakkında bazı onarıcı adalet adımları atılmasının, mevcut sorunu çözümlenmeye yarayabileceği, son yirmi yıl zarfında gündeme getirilmiştir. Örneğin, ABD’nin özendirmesi ile başlatılan Türk - Ermeni Barışma Komisyonu (TARC) girişimi, ya da Viyana’da başlatılmak istenen Türk-Ermeni uzlaşma platformu inisiyatifi ve benzer girişimler bu çerçeveye girer. Halen Ermeni-Türk ilişkileri konusunda dile getirilen onarıcı adalet ise, yukarıda kısaca çerçevesini belirlemeğe çalıştığımız kavramdan biraz farklı ve sigorta hukukunda Almanca: “kulanzt”, İspanyolca: “buona voluntad”, İngilizce “obligness” kavramına benzer bir çerçevede dilimizde “cemile kabilinden ödeme” şekline dönüştürülmüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

amacı ile, -daha da önemlisi bu alanda doğmuş olan tek taraflı sunumları karşılamak ve bilim alanını boş bırakmamak için- Türkiye’den ve yurt dışından uzmanların katılımı ile bir bilimsel sempozyum düzenlenmesini, bu Sempozyumda yukarıda sözünü ettiğimiz Uluslararası Ceza Hukuku Dergisinin (*International Criminal Law Review* - ICLR) 2014 yılında yayımlanan 154. Cilt 2. sayısında yayımlanan “Ermeni Soykırımına İlişkin Tazminat Talepleri” makalelerinin, ayrıca bu alanda tedavüle sokulan diğer rapor ve belgelerin tek tek ele alarak irdelenmesini; anacı ile bu bilimsel toplantıya sunulacak bildiri ve belgelerin -2014 yılında yapılabilecek şekilde- yayımlanmasının sağlanmasını öneririm. Bu konudaki inisiyatif, Devlet tarafından değil, Üniversitelerimiz ya da AVİM gibi Sivil Toplum Örgütlerimiz tarafından alınmalıdır. Kamu bu bilimsel toplantının finansmanına katkıda bulunmalıdır. ICLR bu Sempozyuma sunulacak bildirilerin de Dergide yayımlanmasını akademik bağımsızlık ve tarafsızlık çerçevesinde reddedemeyecektir.

Ermeni soykırım iddialarının ve buna bağlı tazminat taleplerinin hukuken haksız ve dayanaksız olduğu görüşünü savunduğum bu sunumu, Ermeni tarafının sürdürdüğü kara propagandanın devam edeceği ve ihtilafın daha uzun bir süre çözümsüz kalmağa mahkûm bulunduğu tahminimi ekleyerek bitiriyorum. Bu öngörümün beni insanî yönden mutlu kıldığını söyleyemem.

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 57. sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 5.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıklı yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağırısı 58nci sayı içindir.

Makale son gönderim tarihi **10 Kasım 2017**'dir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", *The New Encyclopedia Britannica*, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, *NBC*, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı :..... Adres :.....

Soyadı :.....

Telefon :.....

E-mail :.....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 45 TL ~~54~~
- Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 30 TL ~~34~~
- Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 17 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 57) 17 TL
- Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 34) 17 TL
- Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 17) 17 TL

Eski Sayı Sipariş

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
- Review of Armenian Studies Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL
- Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 9 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
- Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
- Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri 25 TL
Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR
- 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL
- Turkish-Russian Academics / A Historical Study on the Caucasus 20 TL
- Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar / Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset 30 TL
- Ermeni Konferansları 2016 / Der: Ömer Engin LÜTEM 25 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA

Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26

E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

www.avim.org.tr